

وارلیق

فصلنامه فرهنگی، ادبی، هنری تورکجه - فارسجا فرهنگی درگی

۲۰ - جی ایل، یای و پاییز ۲۰۱۳۷۷ - ۳، ۱۰۹ - ۱۱۰ صحیفه ۲۳۰

بوسایلاریمیزدا:

- موللانصرالدین ایراندا - دوقتور جواد هیئت ● دده قورقود بویلاری نین دیل و اوسلوب اؤزه للیکلری - دوقتور م.ع. فرزانه ● تأثیر زبان ترکی بر زبان فارسی - دکتر احمد فروغ ● خلیلی - محمدعلی حسینی ● پیام دکتر جواد هیئت به مناسبت درگذشت دکتر غلامحسین بیگدلی ● نیم سالی به اثر «زند و زاهد» فضولی - عزیز محسنی ● اشکانی تورک لری نین ایراندا ۴۸۰ - ایلیک حاکم لری - میرهدایت حصاری ● سؤنمزین «لیریکاسی» - ناظم رضوان ● سلماس عاشیق لاری (۲) - عاشیق مناف، توحید ملک زاده، ک.عباسی ● دوقتور محمدتقی زهتابی نین گؤزله نیلمز اولومو مناسبتیه - وارلیق ● قره باغ در جنگ های ایران و روسیه - صمد سرداری نیا ● آقای کریم مشروطه چی له مصاحبه و باشقا مازاقلی و چشیدلی مقاله لری میزی اوخویا جاقسینز.

بسم الله الرحمن الرحيم

ایچینده کیلر

- ۳..... ● ملانصرالدین ایراندا - دوقتور جواد هیئت
- ۷..... ● دده قورقود بۇیلاری نین دیل و اوسلوب اؤزه للیکلری..... دوقتور م.ع. فرزانه
- ۱۳..... ● تورکجه معمارلار باره ده - میرهدایت حصاری
- ۱۸..... ● تأثیر زبان ترکی بر زبان فارسی..... دکتر احمد فروغ
- ۲۰..... ● دوزه لیش
- ۲۱..... ● خلیلی - محمد علی حسینی
- ۲۵..... ● نقدی بر کتاب «آذری یا زبان باستان آذربایجان» - دوقتور جواد هیئت
- ۳۲..... ● وارلیق، وارلیغینی تانیندی - نزاکت رضا قیزی
- ۳۶..... ● وارلیق درگیسی وارلیغیمیزین رمزی و بایراغی اولدو - پروانه محمدلی
- ۴۰..... ● اؤزگه کؤلگه سیله گنده نین اؤزونون کؤلگه سی اولماز - آقای کریم مشروطه چی ایله مصاحبه - م.ر. هیئت
- ۵۲..... ● پروفوسور غلامحسین بیگدلی نین اؤلومو مناسبتیه - دوقتور جواد هیئت
- ۵۳..... ● وداع با سیمرغ - دکتر رحیم چاووش اکبری
- ۶۰..... ● پیام دکتر جواد هیئت به مناسبت درگذشت دکتر غلامحسین بیگدلی
- ۶۱..... ● بلور خاطره ها - محمد رضا بیگدلی
- ۶۲..... ● سنی اؤنوتما ریق اوستاد - پروفوسور. آزاده
- ۶۶..... ● پروفوسور غلامحسین بیگدلی نین ... امام و ثردی حمیداف، کؤچوره ن: ح. م. ساوالان
- ۶۹..... ● آقای اسداللهی ایله مصاحبه - ح. م. ساوالان
- ۷۱..... ● تبریکلر
- ۷۷..... ● محمد امین رسولزاده ایراندا - مهرداد سرکش
- ۸۱..... ● امین عابد و اونون ادبیات تاریخینین طالعی - علی شامیل - کؤچوره ن: علیرضا تبریزی
- ۸۸..... ● یشی چیخان کتابلار - عزیز محسنی
- ۹۱..... ● مشروطه انقلابی نین تدقیقینده قیمتلی کتاب - دوقتور ع. مددلی
- ۹۴..... ● عاشیق یحیی دینلم - ناصر احمدی
- ۹۷..... ● ییزه گلن مکتوبلار
- ۹۸..... ● آبونه فورمو
- ۹۹..... ● شعرلر
- ۱۰۷..... ● قربانیان هیزم شکن - مسعود فیوضات
- ۱۱۰..... ● فرجام برخی از خان نشین ها - صمد سرداری نیا

مولانا نصرالدین

ایراند

خلق طرفیندن عمومی لشدیر یلمیش افسانهوی بیر شخصیت دیر و مولانا نصرالدین لطیفه لری آدیلا مشهور اولان لطیفه لر تاریخ سورده سینده خلق طرفیندن یاراد یلمیش و سؤنرادان موللانی آدینا باغلانمیشدیر.

آذربایجاندا خلق آراسیندا مشهور اولان لطیفه لر ان چوخ بهلول داننده و مولانا نصرالدین آدی ایله باغلی دیر. بهلول داننده گویا عباسی خلیفه سی هارون الرشیدین قارداشی ایلمیش و اونون لطیفه لری دوشونجه، محتوا، مضمون باخیمیندان موللانی لطیفه لریندن تامامیله فرقلی دیر. آذربایجان و ایران خلق لری نین ان چوخ سئودگی لطیفه لر مولانا نصرالدین آدی ایله باغلی اولان لطیفه لر دیر.

مولانا نصرالدینه چئشیدلی اولکه لرده چئشیدلی آدلار وئریلمیشدیر. نتیجه کی، عینی شخصیت، ایران و آذربایجاندا مولانا نصرالدین، تورکیه ده نصرالدین حوجا، اوزبکستاندا و او یغورلاردا نصرالدین افندی، قازاقلاردا حوجا نصیر، چچنلرده ناصارات و عربلرده حوجا آدی ایله مشهور دور.

مولانا نصرالدین لطیفه لرینده مزاحلی هجو بیر - بیر یله بیر لشدیگی حالدا، هامیسیندا بیر حکمت و دونیا گؤروش و واردیر. بۇ لطیفه لر یازینا آلیسنادان اؤنجه عصر لر بۇوی دیلدن دیله کنچه رک، خلق آراسیندا یاشامیشدیر. اونون لطیفه لری یالتیز خلقی گولدورمکه قالمایب، عینی زاماندا خلقین اویانماسینا و بۇ لطیفه لر دن عبرت درس آلماسینا سبب اولموش، هم ده صنعت اثر لرینده ایلهام قایناغی اولموشدور.

آذربایجاندا مشهور اولان مولانا نصرالدین بیلیکلی، حاضیر جاواب، عدالتی سئوون و اونو مدافعه ائدن بیر حوجا دیر. اؤ، عقل سلیمی

● دوکتور جواد هیئت

مولانا نصرالدین یاخین و اورتا شرقده، خصوصیله ایسران و تورک خلق لری نین فولکلوروندا اورتاق ادبی سیمادیر. بعضی آراشیدیر یجیلار (اؤزه للیکله تورکیه عالیملری) اونون تاریخی بیر شخصیت اولدوغونو اثبات ائتمه یه چالیشمیشلار. تورکیه قایناقلاری (قاموس الاعلام، اسلام آنسیکلوپندیسی و س.) اؤنون (نصرالدین حوجا) حاجی بکتاشی ولی و یا امیر تیمور لا چاغداش اولدوغونو و قونیا یا باغلی آق شهیرده مزاری اولدوغونو یازیرلار.

آذربایجان آراشیدیر یجیلاریندان م.ح. طهماسب و م. سلطانوف مولانا نصرالدین لطیفه لری نین قهرمانی ایله هولاکونون وزیر ی خواجه نصرالدین طوسی آراسیندا چئشیدلی بسزه رلیکلر تاپاراق اولنلاری عینی لشدیر مک ایسته میشلر.

بۇگون ایراندا و آذربایجاندا ان چوخ قبول ائدیلمن فیکره گۆره، مولانا نصرالدین عصر لر بۇوی

گوجلو، نشئه‌لی و دده کیمی بیر آدم‌دیر. اونون دونیا گۆروشو عقل ایله دو یغونون موازنه‌سینه دایانان فردچی بیر اخلاق گۆروشدور. موللا هر هانسی بیر افراطا قارشى دیر و اونا ضدی ایله قارشیلیق وئریر.

موللانصرالدین خلقه ظولم ائدن بیگ و حاکیملره، متعصب - فاناتیک آدم‌لارا، عبادتی و دوغانی شخصی منفعتلرینه وسیله ائده‌نلره دوشمن دیر و اونلاری ظریف - اینجه سؤزلره استهزا (آلای - لاغ) ائدر، فقط موللا گئرجک مسلمانلیغا درین باغلیلیق گؤستریر. او خلقین حقیقی ذکا سیلاحی ایله قورویور، ظالم‌لر، یالتاق‌لار، ریاکارلار و خلقین حقیقی غصب ائده‌نلر اونون لطیفه‌لرینه اولدوقلاریندان داها پیس، داها گولونج شکیلره دوشورلر. یانلیش ائولمه‌لر، نانکورلار، شخصی مستغتلریندن باشقا بیر شئی دوشونمه‌ینلرین تورلو (مختلف) گولونج‌لوکلری، تورلو - تورلو انسان قصور و آخساقلیقلاری اونون لطیفه‌لرینه گۆزه‌ل - بدیمی بیر شکیلده و داها جانلی اولاراق عکس ائتدیریلیر.

موللانصرالدین لطیفه‌لری نین موضوع ساحه‌سی - دایره‌سی چوخ گئنیش دیر. مثلاً، امیر تیمور حقیقده حاکیملر، فاناتیک و بالانچی موللالار، روشوت آنان حاکیملر و مأمورلار، عائله، اسکی عادت و گلنه‌ک (عننه) و گونلوک حیاتیین بساتون مسئله‌لرینه عاید یوزلرله لطیفه‌لری واردیر. اونون بعضی عوام، ساده، تنز آلدانان، ترسینه ایش گۆره‌ن و گولونج بیر آدم کیمی قارشیمیزا چیخیب، خلق طرفیندن کسگین یارقى (تسفید) آتشیینه تسوتولور. دئمه‌لی، موللا بیر طرفدن مدیریکلیگی، ذکائی و بدیمی سؤزون تأثیرینی تصویر و تبلیغ ائده‌رک عوام انسانلارین گۆزلرینی

آچیب اونلارا یول گؤستریر، باشقا طرفدن عواملیغی، موهومات و گئریلیگی، ساده‌لیک و آخماقلیغی، تنبلیک و طفیلی‌لیگی پیسله‌یره‌ک اونلاری اصلاح ائتمگه چالیشیر. موللانصرالدین لطیفه‌لری خلق آراسیندا یایلیب، حافظه‌لرده پئرلشدیگی کیمی کلاسیک ادبیاتیمیزین بؤیوک نمثیلچیلری و امیظه‌سیله ادبیاتیمیزدا گئچمیشدیر.

گنج‌لی نظامی دن بؤ گونه‌دک بیر چوخ شاعیرلریمیز بؤ لطیفه‌لردن ایلهام آلاق شعرلرینه اولارلاردا فایدا ائلمیش و یا اونلاری شعرلرینه نقل ائتمیشلر. مثلاً، سید عظیم شیروانی «بیر ده وورسان هئج نه»، «خسیس و دینچی» و داها باشقا لطیفه‌لری نظمه چکمیش و اونلاردا اوز اخلاقی فیکیرلرینی ایسفاذه ائتمک اوچون فایدا ائتمیشدیر. میرزه علی اکبر صابر «موللانصرالدین یورقانی»، «موللانصرالدین اوغرو»، «طیب و خسته»، «اسکندر و فقیر» و باشقا لطیفه‌لری نظمه چکمیشدیر.

موللانصرالدین لطیفه‌لریندن، موللانصرالدین درگیسینی چیخاران جلیل محمدقلیزاده و دیگر یازارلار دا استفاده ائتمیشلر.^(۱) موللانصرالدین لطیفه‌لری فارسلا آراسیندا آذربایجانلیلار قده‌ر مشهور دور. بیر چوخ لطیفه‌لر هر ایکی دیلده خلق آراسیندا یایلمیش و بؤ خلقلرین اورتاق مالی اولموشدور. فقط فارس دیلینده کی لطیفه‌لرده موللا داها چوخ صافلیق و آخماقلیق اوزوندن خلقی گولدورور. نئجه کی «فرهنگ دهخدا» دا موللانصرالدین ماده‌سی نین قارشیمیزدا بئله

۱ - باخ الف - افندی یف، پاشا، آذربایجان شفاهی خلد ادبیاتی، معارف نشریاتی، ماکى، ۱۹۹۲.

ب - هیئت، جواد، آذربایجان شفاهی خلد ادبیاتی، (وارلیق درگیسی نین علاوه‌سی) تهران ۱۹۸۸.

یازیلیمیشدیر: اونون (موللانی) حقیقته ایدورولان کتایه و ضرب المثللرده، او، صافلیق و ظریف طبعلیک (اینجه ذوقلوک) تمثالی دیر. مثلاً، موللانی آغاج دالیندا اوتوروب بوداغین کۆکونو کسمه سی و یا ۱۰۰ دینار آلیب ایتی سنت ائتدیکن سؤنرا ۲۰۰ دینار حاماما اؤده مہ سی کیمی...

عرب جو حاسی دا شهوت و معیشت لطیفه لریله مشهور دور.

موللانصرالدین لطیفه لری نین تشکول ائتدیگی و یایلدیغی دؤر، ۱۴ - ۱۳ - جو عصرلر دیر. فقط آذربایجاندا ۱۹ - جو عصرین سؤنلارینا دوغرو لطیفه لر تۇپلانماغا باشلامیش و ایلک اؤرنکلرینی ا. زاهاروف تۇپلایب یایلانمیشدیر. بۇ لطیفه لری قوزنی آذربایجاندا علی عباس مُذنب تۇپلایب ۱۹۰۸ ده کتابچا شکلینده نشر ائتمیشدیر. عینی مؤلیف ۱۹۲۷ ده تۇپلادیغی لطیفه لری فولکلورچو ح. زیناللی نین اؤن سؤز ایله برابر «موللانصرالدین مضحکه لری» آدی ایله یایلانمیشدیر.

قوزنی آذربایجان مؤلیفلریندن ولایت قولیف ۲۳ مختلف خلقین موللانصرالدین آدی ایله باغلی لطیفه لرینی تۇپلایب تورکجه میزه چئنیورمیش و بـؤـمـجموعه نی «۲۳ موللانصرالدین» آدی ایله ۱۹۹۲ ده باکیدا نشر ائتمیشدیر. بۇ مجموعه ده لطیفه لری موضوعلارینا گۆره ۱۶ بۆلومه آیرمیش و هر بۆلومه مختلف خلقلرین لطیفه لریندن اؤرنکلر وئرمیشدیر.

۱۹۳۹ - جو ایسلده آذربایجانین مشهور فولکلورچوسو محمد حسن طهماسب اؤزون سورنه چالیشمالاردان سؤنرا تۇپلادیغی لطیفه لری مختلف فصیلره آیراراق مجموعه لر شکلینده نشر ائتدیرمیشدیر.^(۱) بو لطیفه لرین روسجا ترجمه سی طهماسبین اؤن سؤز ایله ۱۹۶۲ ده موسکوادا

باسیلیب یایلانمیشدیر.

تهراندا، محمد علی فرزانه، آذربایجان تورکجه سینده اولان موللانصرالدین لطیفه لرینی تۇپلایب بیر مقدمه ایله باسقیبا حاضیرلامیش، فقط مادی و باشقا چتین لیکلره گۆره مجموعه هله ده باسیلما میشدیر. فارسجا لطیفه لر ده تک - تک کتابچالار حالیندا یایلانمیشدیر.

ایندی تورک (آذربایجان) و فارس لطیفه لریندن بعضی اؤرنکلر وئره جه ییک:

۱ - آجلیق مرضی (خسته لیگی):

موللا بیر گون گون اؤرتایا یاخین حکیم خانایا گلیب، حکیمه دئییر: «حکیم! هر گون بؤ وخت اولاندا منیم باشیم گیجه لیر، گؤزلریم قارالیر. آیساقلاریم طاقندن دوشور. منی بیر معاینه ائیله (یوخلا)، گؤر نه مرضیم وار» حکیم موللانی معاینه ائدیپ دئییر: «سنین مرضین آجلیقدان ساوایی، آیری بیر شئی دئییل. ایندی ناهارا بیر او قدهر قالمیر، بویور ناهاری بیر لیکده یتیه ک.»

موللا ناهاری یتیر، دوروب گئنده دئییر: «حکیم! آلاسه سنین بالانی ساخلا سین منیم دردیمن داواسینی یاخشی تاپدین. بوندان سؤنرا هر وخت باشیم گیجه لسه، گؤزلریم قارالسا، آیساقلاریم طاقندن دوشسه بیر باشا سنین یانینا گله جگم.»

۲ - بیر ثانیه صبر ائله:

بیر گون موللا مسجدین گولدسته سینده مناجات وئیردی. گولدسته نین آشاغیسیندا بیر سی اللرین گۆیه توتوب سؤروشور: ایلاه! من ایل سنین نظرینده نه قدهر دیر؟

موللا یوخاریدان دئییر: من ایل منیم نظرینده بیر ثانیه حؤکومنده دیر.

۱- فرزانه، محمد علی. لطیفه های موللانصرالدین. تهران وارلیق ۱ و ۱۹۸۸، ۲

آدام بىر داھا سۇرۇشور:ايكى مېن دىنار سىن
نظرىندە نە قەدەر دىر؟موللا دىيىر:ايكى مېن دىنار
مىنم نظرىمدە بىر دىنار حۇكۈمۈندە دىر.اۇ آدام
يالوارىر كى،اوندا مەن بىر دىنار باغىشلا موللا
جاواب وئىر:بىر ئانىە صبر انلە

۳ - شەھرىن بۇيۇكلرى:

بىر گون موللانصرالدىن حماما
گندىر.حمامچى اونون قاباغىنى كىيىپ دىيىر:بۇ
گون حمام شەھرىن بۇيۇكلرى اوچوندور.موللا
سۇرۇشور:شەھرىن بۇيۇكلرى
كىملىرىدۇر؟حمامچى:تائىمىرسان؟اونلار كى شەھرە
چىيىخالدا ھامى اونلار بارماقلا نىشان
وئىرلىر.موللا بۇ سۇزلىرى انشىدىنچە،ھىچ بىر شى
سۇيلىمەن انوھ فايدىر.اۇ،انشىشە يىنى آخىردان
چىخارىب اوستونە بىر تىرمە شال سالىر،بويۇنا
بۇيۇك بىر زىنقىروو باغلاير،اۇزۇ دە اۇنا ترس
مىنىپ،شەھرىن اۇرنا سىندان گىچەرك حماما گندىر.
موللانى و انشىشە يىنى گۇرەنلر بارماقلا بىر -
بىرلىرنە گۇستىر.موللا بۇ كىكبە اىلە حماما
ياخىنلاشىپ،حمامىن قايسىندا دايسانىپ
دورموش،حمامچىيا دىيىر:چكىل دالى.شەھرىن
بارماقلا نشان وئىرىلنرىن لاپ يىكەسى گلىر
حماما!

۴ - يوخودا خۇرۇلداما:

موللا گىچەلر ياتاندا بىر خۇرۇلداردى.بىر
گون موللانرىن آروادى اۇنا دىيىر:اي كىشى اگىچەلر
انلە خۇرۇلدىورسان كى،آدامىن يوخوسو
قاچىر.موللا جاواب وئىر:سەن يالان دىيىرسەن بۇ
سۇزۇن قاباقچا دا بىر دفعە مەن دىمىشىدىن.اۇندا مەن
ايكى گىچە سحرە كىمى گۇزۇمو يوممادىم،گۇرۇم

دوغرۇدان دا خۇرۇلدىورام يا يۇخ،ھىچ بىر سەن
انشىتمە دىم،انلە بىلىرم سەن يانلىرىسان،اۇزۇن
يوخودا خۇرۇلدىورسان،اما انلە خىيال انلىدىرسەن
كى،مەن خۇرۇلدىورام(بۇ لىطىفە ھەم توركلردە ھەم دە
فارسلاردا انلادىلماقدادىر).

ايندى دە فارسلاردا اولان لىطىفەلردىن اۇرنىكلر:

۱ - موللانصرالدىن ھىدىەسى:

بىر گون موللانصرالدىن اسكى شالوارىنى
دىلنچى يە وئىرىپ بىلە دىدى:بۇ شالوار رحمتلىك
آتامدان قالمىش،آتام اۇنو گىيىپ گىزمە يى چوخ
سۇنەردى.ايندى بۇ شالوارى سەن وئىرىم كە تانرى
دا مەن اوندان يوز دفعە ياخىشىسىنى وئىرسەن.

دىلنچى شالواردا كى بىر تىق - سۇكوكلرە و
ياماقلارنا باخىپ بىلە جاواب وئىر:اللە آسانا
رحمت انلەسىن،اونەن سە جىتتە گىتتىمك اوچون
عجلە انتمىش،چونكى بۇ شالوارى بىر نىچە اىلە
داھا گىيىپ گىزە بىلدى.ان دوغروسو آتائىن عزىز
ياردگارنىن يىرنە مەن بىر دىنار وئىر،ھەم آتائىن
مىرائى انونىدە قالار،ھەم دە مىنم ايشىم حل اولور.

۲ - چركىن قادىن:

موللانصرالدىنە چىركىن بىر قادىن قىست
اولموشدو.بىر گون اۇ،گۇزۇنو آروادىندان
آيرىمادى،آروادى،نە اولموش مەن بىلە گۇزۇلرىنلە
يشمك اىستە يىرسەن - نىيە سۇرۇشودو.موللا بىلە
جاواب وئىردى:بۇ گون بىر گۇزۇل خانىما چوخ
تاماشا انلە دىم،نە قەدەر چالىشىدىم گۇزۇلرىمى
اوندان آيرىا بىلىمە دىم،اونسا گۇرە،قىرار وئىردىم
كى،گوناهىمىن باغىشلا تىماسى اوچون بىر شىنى
اندىم.ايندى اۇ قادىنا باخدىمىم قدر سانا باخدىم.

**دده قورقود بۇيلارى نين ديل
و اوسلوب اۇزه للىكليرنى
آزربايجان توركجه سينده
آرالمالى ييق^(۱)**

خصوصيه اثرين ديل و اوسلوبوندا اولان آذرى توركجه سى اۇزه للىكلرى و اويغونلوقلارى باره ده آيرى - آيرى و بعضاً ده بير - بيرينه اويوشمايان گۇروشلر و ملاحظه لر يوروتمكله فرقلى قناعتلره گليب چاتميشلار.

بۇ خصوصدا محرم ارگين، دده قورقود كتابى نين متن و آراشديرماسينا حصر ائتديكى ايكسى جلدليك آيريتيلى اثرى نين ايكينچى جلدينده دده قورقودون ديل و قرامتريندن بحث ائده ركن مسئله يه آشاغيداكى باخيشلا ياناشير: «دده قورقود كتابى بير كره آذرى ساحه سى نين اثرى دير. ايچينده كئچن يئر و قوم آدلارى بونو آچيقجا گۇسترمكده دير. فقط بونون يانى سيرا، اثرين دىلى ده بۇ ساحه نين دامغاسىنى داشىماقدادير. دها ۱۴ - جو عصرده قاضى برهان الدين ده بليرتيليرنى گۇردوبوموز آذرى توركجه سى، دده قورقوددا آرتيق بليرلى بيرحالا، ال ايله نوتولور بير حالا گلميش بولونماقدادير. بۇيله جه اثرين دىلى كندى جوغرافياسينا و ائتنيك دورومونا تاماميله اويغون دوشمكده دير. آشاغيدا قرامترنى اينجه لركن اثرين ناسيل آذرى توركجه سى طرفينده اۇلدوغونو ياخيندان گۇره جه بيز. فقط متنه شۇيله گليشى گۇزه ل بير گۇز آتماق بئله، بيزى درحال آذرى ساحه سينه گۇتورمگه كافيدير. قرامتر شكيللىرى بير يانا، كلمه لر، كلمه قروپلارى (تركيبلر) و جومله لر باخيمىندان دا هر سطرده آذرى توركجه سيله قارشى قارشىبا گليريز. (بۇرادا بازار دده قورقودان چوخلو آذرى اۇزه للىكلرى داشىيان سۇزلىرى اۇرنك اۇلاراق گتيرير و سۇنرا سۇزونه بئله داوام ائدير). بۇ مثاللارين بير قسمنه باتى اوغوز

● دوكتور م.ع. فرزانه

دده قورقود بۇيلارى نين بىليك دونياسى ايشيفينا چيخديغى گوندن، اثرين اوزه رينده آپاريلان گئنىش و عىنى حالدا آختاريجيلىق و آراشديريجيلىق ساحه لريندن بيرى ده اۇنون ديل و اوسلوب اۇزه للىكلرى و بۇ اۇزه للىكلرين بۇگونكو تورك سۇيلو ديللردن هانسى بىرىسى ايله دها ياخيندان ايلگيلى و بئزه ييشلى اۇلدوغو مسئله سى اۇلموشدور.

بۇ مسئله، ايلك گوندن دده قورقودلا آليشان بيلگينلردن هله ديتس و نۇلكه دن توتوموش بارتولد، پروفور چوبانزاده و رۇسى يه قده ر و اۇنلاردان دا بۇگونه كيمي آراشديرمالاردا اۇزونه يئر آچديغى حالدا، هاميدان چوخ توركيه قورقودشناسلىغى و بۇ ارادا ايكى تائينميش قورقودشناس: بيرى محرم ارگين و او بىرىسى اورحان شايق گوگ باي يين ايللر اۇزونو داوام ائدن سوره كلى و دفته لايق آراشديرمالاريندا و آيدىنلاشديرمالاريندا اۇزونو دها آيريتيلارلا گۇسترميشدير.

دونيالارنى دگشميش بۇ ايكى بيلگين، دده قورقود بۇيلارى ايله ايلگيلى مسئله لرده و

۱- بر مقاله ۲۵ سپتامبردا باكى دا برپا اۇنوناچاقى دده قورقود سمپوزيومونا حاضيرلانميشدير.

ساحه سينده (شەرقىي آنادولودا) دا راستلانا بىلىر. فقط بوتون بونلار و بو كىمى كىلمە و تەبىرلەر عومومىتەلە آذرى ساحەسى نىن اۆز مالىدىر. بەعضىلەرى ايسە يالنىز آذرى ساحەسى نىن عنصرلەردىر...

...دەدە قورقوتداكى آذرى عنصرلەرى نىن كۆزە چارپان بىلەرتىلەرى اۇلاراق يوقارىدا سىرالادىغىمىز مىثاللار آذرى ساحەسى اىچىندە بالخاصە توركەبە آغزى نىن عنصرلەردىر. دەدە قورقوت كىتابىنى اوقورۇكن انسان كىندىسىنى بىر ترەكمە تۇپلۇلۇغو اىچىندە ظن اندىر. ائىر ائىر مۇقەددەمە سىندە آنلاتىلان و قادىنلاردان بىرى نىن يوزدە يوز ترەكمە ھاواسى تاشىيان شو ايفادەسىنى اوقويۇنجا قارشىمىزدا بىر ترەكمە قادىنى نىن قونۇش دۇغۇنو كۆرۈسۈنۈز و تىك باشىنا بۇ سىلەمە بىلە بىلەرتىگىمىز باقىنلىغى بىتونن آچىقلىغى اىلە اۇرتايا قۇيماغا كىفائى گىلەر: «قىز زىلخا، زۆيىدە، اورۇئىدە، جان قىز، جان پاشا، اىناملەك، قوتلۇملىك، اۆلمىگە، اىتمىگە گىتمەمىش ايدوم. ياتاچاق بىرۈم گىننە بۇ خىراب اولاسىيدى. نىسولادى بىنوم انىومە بىر لىحظە باقايدىنۇز. قونۇشۇ حقى تانىرى حقى... (بورادا بازار توركەبە تۇپلانمىش توركەبە آغزىندىن درلەمە ائىرلەردن آد چكىر).

دەدە قورقوت كىتابى نىن يالنىز قىرامىنر ياپىسى (قورۇلۇش) و دىل ياپىسى دىگىل، اوسلۇبو دا آذرى ساحەسى نىن ھاواسىنى داشىر. مىجازى ايفادەدەن مومكۇن اۆلدۇغو قەدەر اۇزاق، آناملارلى كىندىلەرنە ان ياخىن كىلمەلەر اىلە قارشىلايان گىنرچكىچى، اۆزۈلۈ و ياخىن آنلادىش آذرى اىفادەسى نىن بارز و صفىنى تىشكىل اندىر. دەدە قورقوت كىتابىندا دا عىنا بۇيەلە بىر اوسلۇبلا، بۇيەلە بىر ايفادە طرزى اىلە، بۇ نىوع بىر اوسلۇب اىلە

قارشى - قارشىيا قاليرىز. (۱)

مىحرم ارگىن، قىرامىنر بۇلۇمۇنون باشلانمىشدا دەدە قورقوت ائىرىنى باتى توركەبەسى نىن (خىزرىن باتىسىندا - غىرىبىندە - يىرلەشەن توركەبە نىن) اىچرىسىندە يازىيا آلنىان ائىرلەردن بىرى ساير. اۇ اوغۇز شىوہەسىنە اساسلانان باتى توركەبە نىن يىزى دىلىنى ۱۳ - ۱۲ - جو عنصرلەردن فورمالاشماغا باشلادىغىنى و عنصرلەر اۆتدۇكەبە سىس و سۇز قورۇلۇشۇ باخىمىندان جور بە جور گىلشەملەر و دەبىشەملەر اۇغرادىغىنى حالدا، زامانلا اىكى دىرەنى: بىرى آذرى و دۇغو آناتولو اوغۇزجاسى، او بىرى عثمانلى يا باتى اوغۇزجاسىنا اىرىلمىش بۇ دۇغو و باتى اوغۇزجالارى آراسىندا يىرلى قۇنۇشما شىوہەلەرى و آغىز اىرىلىقلارى يانىندا دۇغو اوغۇزجاسى نىن وقت اشىرى شىرقەن گىلن يىنى عنصرلەر، خصوصىلە قىچاقلار و ابلخانلىلار نىن تائىرى، بو اىرىلىقلارى قىرامىنر شىكىللەرى اىرىلىقلار نىن قەدەر گىتەرىپ چىخارىپ دىر. بونۇنلا دا مىحرم ارگىن نىن قىناعىنە اساسا، دەدە قورقوت كىتابى ساحە باخىمىندان دۇغو اوغۇز، يەنى آذرى ساحەسى نىن اۆزەللىكلىرىنى اۆزۈندە داشىيان بىر ائىر اۆلمۇش دۇر.

بىلەلىكە دە مىحرم ارگىن بو قىسمى باخىش و ياناشمالارى اىلە دەدە قورقوت كىتابى نىن آذرى توركەبەسى و دۇغو آنادولو ساحەسىنە و بۇ ساحە نىن ائىلات و اىرىغىنى و ائىل قونۇشمالار نىن اساسلاندىغىنى نىمىسەمكەلە و ائىردە سايسىزجاسىنا گىنرۈن سىس دوروملار نىن. سىس حادىئەلەرنى، سىس دىگىشەملەرنى، شىكىل. اوسلۇب خصوصىتىلەرنى دىقىقلاش دىر دىگى حالدا، اونون

۱- دۇقتۇر مىحرم ارگىن، دەدە قورقوت كىتابى ۲ بىدىكىس - قىرامىنر، اىنكارا، ۱۹۶۳، ص ۳۲۶ - ۳۲۵

تارىخى و اثنتىك باخىمدان» تورك دىلى نىن ان گۈزەل اثرلىرىدىن بىرى و بلكە دە بىرىنجىسى اولان ددە قورقود كىتابى عىنى زاماندا تورك كۆلتورونون تىل اثرلىرىدىن بىرى و بلكە دە بىرىنجىسى دىر...

ددە قورقود كىتابى بۇ گون اليمىزدە اولان بۇ مستنى ايسلە آذرى ساحەسى نىن اثرىدېر. فقط ايجىندە كى حكايلەر توركەدن توركستانا قەدەر بوتون تورك اۆلكەلىرىندە اسكىدن برى يابىغىن بىر شكىلدە و جانلى اۇلاراق ياشاماقدادېر. يعنى ددە قورقود بوتون تورك اۆلكەلىرى نىن، بوتون تورك دونياسى نىن مشترك مىلى كۆلتور ايدەسىدېر. اونون ايجىندىركى بۇ اثر يالنىز آذربايجانى و يا توركيەنى دگىل، بوتون توركلوك عالمىنى مىلى كۆلتور باخىمىندان ياخىندان ايلگىلىندىر مكدە دېر.^(۱)

اورحان شايىق گوك ياي، اۇز قالىن آنسىكلوپىدىك اثرىندە، ددە قورقود كىتابى نىن دىل و اوسلوبوندا نىن بحث اندەرگن. بىر پاراقرافدا اۇز باخىشىنى بۇ ساياق اچىقلاير: «ددە قورقود كىتابى نىن دىلى آذرى اۆزەللىكلرى گۆسترمكلە بىرلىكدە، بۇ گون قونوشولان و يازىلان آذرى لهجەسىلە قارشىلاشدىغى زامان كىتابىن داشىدىغى اۆزەللىكلرىن بۇ لهجە يە عايد اۆلدوغونو سۆيلىمك مومكون دگىلدېر. اسكى عثمانلىجا مستىلر دە: سلطان ولد دىوانى (۱۳ - جو يوز ايل): يونس امىرە و قاضى برهان الدىن دىوانلارى، سەيىل و نوباهار، فرهنگنامە كىمى ۱۴ - جو يوز ايل، اوروج بىگ تارىخى كىمى ۱۵ - جى يوز ايل اثرلىرىندە هم عىنى كىلمەلىرى، هم دە ددە قورقود مستىندە راستلادىغىمىز دىل اۆزەللىكلرىنى، مورفولوژى و سىنتاكس بنزەرلىكلرىنى بولويوروز. بىلىندىگى كىمى، بۇ يوز ايللر اوغوزجانىن بۇ ايكى لهجەسى نىن، اسكى

آناتولو و آذرى لهجەسى نىن هنوز كسىن جىزگىلرلە آيرىلمادىغى بىر دۇردور...

بۇ پاراقرافلا ايلگىلى حاشىيەدە آشاغىداكى سۆزلر قىد اندىلمىشىدېر: «ضياء گوك آلپ، ددە قورقود دىلى نىن اسكى اوغوزجا و بىزە مخصوص توركچە نىن آناسى اۆلدوغونو سۆزلر (توركچولو يون اساسلارى، ص ۱۱۷)، پروفىسور فؤاد كۆپرولو دە اۇنون دىل باخىمىندان آذرى خصوصىتلرى گۆستردىگى كىمى، بۇ حكايلەردە اثنتىك و جوغرافى اسملرىن تامامىلە آذرى ساحەسىنە عايد اۆلدوغونو بىلدىرىر (اسلام آنسىكلوپىدىسى، آذرى ادبىياتى)».^(۲)

اورحان شايىق گوك ياي بۇ اچىقلامانىن آردىنجا، اچدىغى دىل و اوسلوب آيرىمىنا عايد بىبلىوقرافى ملاحظىلرلى بۇ سۆزلر ايسلە باشلار: «ددە قورقود حكايلەلىرى نىن دىلى اوزەرىندە بۇ گونەدكىن چالیشانلار هم آزدىر، هم دە بايلىمىش اۇلانلار دويوروجو اۆلماقدان اۇزاقدىر»^(۳)

اۇ بۇرادا ايكى - اوچ بىبلىوقرافىك اثرە اشاره اتىدىكدن سۇنرا سۆزۈ محرم ارگىنە يۇنلەدەر كى بىلە داوام اندىر. «توركيەدە ددە قورقودون دىلى اوزەرىندە، اۆلدوقچا گىتىش تونولان بىر پىلانلا يازىلمىش اولان بىر كىتاب واردىر (صفحە نىن حاشىيەسىندە: محرم ارگىن، ددە قورقود كىتابى، ج ۲، ايدىنكس - قرامىر، آنكارا، ۱۹۶۳)»^(۴).

بۇ تانىتمانىن داوامىندا، اۇرگىن نىن اثرىندە قرامىر يۇلومونە يىرلەشنىن اچىقلامالار نىن عنوان و

۱- محرم ارگىن، ددە قورقود كىتابى، مىس، سۆزنىك آنكارا، ۱۹۶۴، اۆد سۆز ص ۵۵ (بۇ كىتاب بۇخارىدا سۆزۈ كىچىن ايكى جىلدلىگىن بىرلىشمىش، بىنكونلاشدىرىلماسى دىر).

۲- اورحان شايىق گوك ياي، ددە قورقود كىتابى، استانبول، ۱۹۷۳، ص ۵۴۷.

۳- پىننە اۇرادا ص ۵۵. ۴- پىننە اۇرادا ص ۵۵.

صحيفە سايبىلارنى درج استىمكە، بۇ بۇلومدە بىرسىرا چاتىشمازلىقلاردان آد چكىر. اورحان شائفە گۇرە بۇ چاتىشمازلىقلار ارگىن يىن اۆزوندن اۆنچەكى چالاشمالاردان يارارلانمايدىغى، ددە قورقوددا يىرلەش بىتوون سۆزلر دوغرودان دوغرويا آذرى ساحەسى نىن مالى اۆلاراق گۆستىرىلدىگى، اثرى مورفولوژى و سىنتاكس باخىمىندان هىچ بىر تانىق گۆستىرمەدن اسكى انا تولو توركجەسى و آذرى ساحەسىنە باغلايدىغى و بۇ ايشدە بۇ گونكو آذرى لهجەسىنى «اۆرنك گۆتوردويو، و انردە اولان املا قارىشقىلىغى و دوزە نىسبىلىكلرى اۆز ايسىتكلرىنە اويغون دگرلندىردىگى، و ايتىكان نىسخەسىندىن يىرلى يىرىندە فايدالانمايدىغى و بىر پارا بۇ كىمى چاتىشمازلىقلار اوزەرىندە دا يانير.

بىز، هەلىك بۇ چاتىشمازلىقلار يىن تامام با قىسماً دوز اۆلوب اۆلمادىغىنا قاتىلمادان مىنلەنى يالنىز بۇ قونوشمان يىن موضوعو باخىمىندان اينجەلەمك ايسىردىك. هىچ سۆز يۇخ كى، اورحان شايق گۆگ باي يىن آراشدىرماسى، محرم ارگىن يىن اثرىندىن ان آزى اون ايل سۇنرا يايىلمىشىدىر و بۇنا گۆرە دە يازار ددە قورقود دونياسىندا يىنى آراشدىرما يۇللارى، باشلىجا دوشونجە و قناعىلرە بىۇل تىپىمىش و بىنلەلىكلەدە اثرىنى زىنگىنلىشىدىرىمىشدىر. بونونلا بىنلە، دىل و قىرامىتر آراشدىرماسىنا گلدىكدە ارگىن يىن ايكى جلدلىگى داها چوخ فونىتىك و سس قۇرولوشونا دا يانان و اورحان شايق يىن اثرى مورفولوژى و سىنتاكس مىنلەرىنە آرخالانمىشدىر.

بۇ مىنلەنى يىرى گلدىكدە اورحان شايق اۆزۈ دە قىد اندىر: «اثرىن فونىتىكى بىر ياندىن بىم آلانىم دىشىندا اۆلدوغو، بىر ياندىن دا بىر درجە يە قىدەر

باشقالارى طرفىندىن اوزەرىندە دورولدىغو اىچىن بۇرادا سۆز قونوسو اندىلمەمىشىدىر. يالنىز اثرىن مورفولوژى و سىنتاكس فونولارى اىچىن اۆنم داشىيان املاسى اوزەرىندە دورماق يىرىندە گۆرولموشدور»^(۱)

هەر ايكى آراشدىرىجى اۆنم و نىردىكلرى مىنلەلرە فىرقلى باخىشلارلا ياناشدىقلارى حالدا، اۆز نەنگ اثرلىرىندە ددە قورقود بويلارى نىن ترانسكرىپسىون مىنىنى و سۆزلويونو بۇ گونكو توركىە اليفباسىنا اويغون صورىتدە و نىرمىشلىر. بىنلەلىكلە دە نىچە يوز ايللر بوندىن اول يازىيا آلنىمىش و اۆلدوقچا دا قاتما - قارىشقى املا يىلە يازىلمىش بىر مىننى بۇ گونكو اليفبا يىلە گۆستىرىلمەسى، ايسىتر - ايسىتمز و خىصوصىلە مىندە اولان سس و سۆز دوزومونون باشقا بىر ساحە يە عايد اۆلدوغونو نظره اَلماقلا بىرسىرا سس دە يىشمەلرى، سس اويوشمالارى، قىرامىترلىشىمە ضرورتلىرى، اۆخونولماز و يا اۆخوناماسى شىبەلى اولان سۆزلرىن املا با اَنلام يۆزومو و هامىدان اۆنچە ساحە خىصوصىتى داشىيان و معىن اَنلام ايفادە اندىن سۆزلر و سۆز بىرلىشمەلرى نىن تىبىرى اثرىن بىر درجە بۇ گونكو توركىە توركجەسىنە يۆنەلدىگىنى گۆستىرمەكدە دىر. سۆز يۇخ كى، مىنى و سۆزلوك سىرالارىنى بۇ گونكو اليفبا يىلە اويوشدورماقدا، خىصوصاً داها احتىاطلى داورانان محرم ارگىن يىن حاضىرلايدىغى مىندە بۇ گونكو توركىە اليفباسىندا يىنى اۆلمايان، لاكىن ددە قورقود اثرىندە بىۇل - بىۇل ايشلەنن «خ» «واق» سىلرى k, h كىشكىلىندە گۆستىرمك دە بۇ يۆنەلمە و بىنزمەنى ايسىترە بىلمەمىشىدىر و بىز بۇ مىنلرلى و بونونلا ياناشى سۆز دوزوملىرىنى

آذربايجاندا مثلاً فرهاد زينالوف و صامت
عليزاده نين و يا شامل جمشيدوفون
حاضر لاديقلاري متنلرله قارشيلاشديريقددا و حتا
اسكى اليقبادا يازيلميش اصل متنله
توتوشدوردوقدا بۇ فرقلرى آيدىنجا سئزه
بيله جه ييك.

آراشديرمالاردا گئنيش يئر وئريلن سۆزلوك يا
سۆز دوزومونه گلينجه، بۇ محرم ارگين ده فونتتيك
اوسلوبدا يعنى كلمه نين يالئيز كۆكونو اونون
داشيدىغى آنلاملا اؤنجه و آردىنجا دا كۆكون سۆز
دوزهلدىجى و سۆزده ييشديريغى شكىللره
يوكله ندىگى و سۆزون متنده هانسى يئرلرده
ايشلندىگى صحيفه سطر سايى ايله
گؤستريلميشدى. اورحان شايق گوگ ياي دا سۆزلر
و سۆز قروپلارى اساس يئرى توتوشدور. بۇرادا
كلمه و تركيبين هانسى يئرلرده ايشلندىگينه
اشاره دن سؤنرا، سۆز و يا سۆز تركيبى نين آنلامى و
آچيقلاماسى وئريلميش و آچيقلاما بيلمه يئرلرين
قارشيسى بۇش بۇراخيلميشدى.

۳۴۶ صفحه ده يئرله شن محرم ارگين يين
ايندئكىسى (سۆز ديزينى) دده قورقودون سس
قورولوشوندا آذرى توركجه سيله اولان
اويغونلوقلاردان جانلى و اولچوسوز اؤرنكلر
گؤسترمكده دير. نيمونه اولاراق آذرى
توركجه سى نين تاريخى انتتيك گليشمه ده «م» (من و
اوندان تۇره ن سۆزلر) و يا «ب» (بن و اوندان
تۇره ن سۆزلر) طرفينده اولدوغو اولموشدور.
ارگين يين ايندئكىسينده وئريلن رقميله اساساً،
«من» سۆزو و اونون اكلنميش حاللارى يوزلر دفعه
دده قورقوددا ايشلندىگى حالدا، «بن» سۆزو چوخ
ستيرك ايشلنميشدير. و يا «مره» سۆزو يوز اللى كره
ايشلندىگى حالدا «بره» سۆزو اصلاً ايشلنمه ميشدير.

اورحان شايق يين چاليشمالاريندا ۱۸۰
صحيفه ده يئرله شن سۆز ديزيننده كلمه لردن
علاوه، سۆز بيرلشمه لرى ده يئرلشميشدير. سۆز
بيرلشمه لرى ديلين تاريخى - مدنى انكشافيندا
يارانان و مجازى آنلام ايفاده انتديكلريندن بدىعى
ادبياتدا چوخ ايشلنن و ديللرين سۆز و تركيب
قورولوشوندا چوخ ايشلنن ترمينلردير. اورحان
شايق دده قورقوددا گئشن و آذرى توركجه سى
بيچيمينده اولان سۆز بيرلشمه لرى نين بير چوخونو
آيدىنلادىغى حالدا، بير سيراسينى آچيقلاما
بيلمه ميشدير.

مسئله نين داها ماراقلى يئرى بۇراسيدير كى، هر
ايكى آراشديريغى دده قورقود كتابى نين
يسۇخاريدا آدى چكىلن انتقادى متنينى
حاضر لاديقلارى حالدا، اثرين عادى توركيه
اؤخوجوسو اوچون بۇ گونكو ديلده متنينى ده
حاضر لاييب نشر انتميشلر. هر ايكى يازار
بايديقلارى بۇ متنده بۇ گون آذرى توركجه سى
ساحه سينده اولدوقجا آچيق - آيدىن دويولان و
هنچ جور ده ييشديرمه سى و باياغلاشديرماسى
گره كلى اولمايان سۆزلرى ده هر ايكى اثرده
ده ييشديريپ و اؤنلارين يئرته شهبه سيز
دويولماسى و آنلامى توركيه توركجه سينده داها
الونريشلى اولان سۆزلر يئرلشديرميشلر.

بىز بۇ ييغجام قونوشمانى قورتارمادان
اول، اؤرنك اولاراق هر ايكى بۇ گونكو ديلله دده
قورقوددان قارشيلاشديرمالار گتتيريپ:

۱ - محرم ارگين يين مين عمل اثرين بيرينجى
كتابى كيمي نشر انديلميش بۇ گونكو توركجه ده
دده قورقوددا اؤرنكلر (ديرسه خان اوغلو بوغاجين
بوونون باشلايشيندان).

يئرلندن دورموشدى yerinden kalkmisti
ايلده بير كره طوى انديدىب. Yilda bir kere

ziyade ola.

ziyafet edib.

اورجان شایق گۆک یایین «بۇ گونکو دیلله دده
قورقوت» آدی ایله ۱۹۶۳ - جو ایله نشر اتندیگی:

اوغوز بیگلر قۇناقلاردی
misafir ederdi.

یئمزسه دورسون گتتین
kalksin gitsin.

یئریندن دورموش ایسدی
dogrulmustu.

آللاه تعالی فارغاییدر
Allah taala batdua
etmisdür

صحبته دریلیمشدی
sohbetine
toplanmısdı

داغلارا گون دگنده
Daglara gün
vuranda

بونلاری گؤردوگونده
Bunlari gordügu
vakit

قیرق ایگیدین بویونا آلیب
kirk yigidini
beraberine alip

مستجاب اولوردی
kabal olurdu

دیرسدخانین نوکرلری
Dirse hanin
hizmetcileri

نچه زامان
kac zaman

بویروق اتندی
emir verdi

یولا گیردیلر
yol aldilar

اوق سوخوندی آلجا قانی سورلادی
ok
isabat etti alca kani fiskirdi.

یول یاراغین گؤردولر
yol hazirligini gorduler

اول قیرخ نامرد قویمادی
O kirk namert
birakmadi

اوغوزون او جوندان
oguznı avdunda

آتین جیلاوسین دؤندردی
Atin dizginini
donderdi

سینیرینده
sinirinda

بسی سلطانیم آرتیق دیر
evet sultanım
fazladır

بیر اوغول گوجله بولدوم
Bir ogul zorla
buldum.

ال گؤتوردولر، دوعا قیلدیلار
el kaldirdilar
dua etdiler.

بۇل لشکر آلایین
bol lesker alayin

آری ایماندان
Ari imandan

قایتدی گرو دؤندی قاتلانمادی
cekildi geri
dondu dayanmadi

سازا دوشوردی
saza sokdu

سازی اؤدا ووردولار
sazi atese verdiler

اوج کره یاراسینی ایله سیغادی
uc defa
yarasini eliyle sivakladi

آت چاپدیرمادیقمی؟
At kosdurmadik
mi?

قوشا بادام سیغمایان
cifte badam
sigmayan

موشتولوغا چاپار گتندی
Mujdeye getdi

اوج دخی اردو اوشاغی آرتیق اول
uc de
kabile cucugu

قانیسی دستمالا دورتسون
kanini mendile
sursun

تورکجه معمالار باره ده

● میرهدایت حصاری

مجله میزین گئچن ساینده، فضولی نین فارسجا یازدیغی معمارساله سی باره ده، اللهجه ده معمار صنعتی حقینده بیر پارا معلوماتلار و ایضاحلار و نردیک. اؤ رساله نین اصلی فارسجا اۆلدوغونا گوره طبیعی اۆلاراق بیزیم مقاله میز ده فارس دیلینده اۆلموشدور. اؤنا گۆره ده صرف تورکجه اۆخویانلاریمیزی بۇ شیرین بحثدن نصیب سیز قویماق اوچون، تورکجه معمالار و اؤنلارین آچیلیشی باره ده، تورکجه بیر مقاله یازماغی گره کلی گۆردوک. لاکین اؤنجه، معمانین نه اۆلدوغونو آیدینلاشدیرماق اوچون بیر آزجا دانیشماغی لازم گۆروروک. معمار دنیلن، فارس ادبیاتی نین (اللهجه ده تورک ادبیاتی نین) اۆزه ل بیر قۇلو کیمی سایلیر. بۇ صنعت هجری ۸ - جی عصرده تیموریلر دۆرونده هرات طرفینده تاپیلیمیش و دئدیکلره گۆره اونون ایلك بانسی، امیر تیمورون خصوصی تاریخچسی و ظفرنامه آدلی اثرین مؤلیفی اولان، شرف الدین علی یزدی اۆلموشدور.

بۇ ادبی قول هجری ۹ و ۱۰ - جی عصرلرده، سرعت ایله یایلیب و ادبیات ساحه سینده اۆزونه گئیش بیر یتر آچاراق انکشاف تاپیب، یوکسلمیشدیر. بئله کی اؤ دۆرده چوخلو معمایى آدلانان اوستاد شاعیرلر تاپیلیب و بۇ باره ده دورلو کتابلار یازیب، قایددا - قانونلار قویموشدولار.

خصوصی ایله سلطان حسین بایقرا و اونون بیلیکلی وزیرى اولان امیر نظام الدین علی شیر نوایی دۆرونده اؤ منطقه نین شاعیرلری نین واختلاری، تامامیله معمار طرح اندیب و معمار آچماق ایله گئچریمیش. بۇ باره ده یازیلان کتابلارین چوخو دا امیر علی شیر نوایی نین آدینا باغلانمیشدیر.

امیر علی شیر نوایی اۆز ده بۇه معمایى ه لارین بیری اۆلوب، چوخلو فارسجا و تورکجه معمالار دوزه لتمیشدیر. اؤ جومله دن:
یونس آدینا:

کوکلوم هلاک بولدی عشقینکی آنکلادی
آخیر باشی دا هر نی که بار ایردی تاشلادی
یئنه ده یونس آدینا:

زولف آچما کی یوزونک دور منکا شمع مجلس
محو قبل تون رقمینی گول یوزیندن ای مونس

بونو دا دنيه كى او زامان معما بو گونكو معنادا يوخ، بلكه يالنيز آدام آدى باره ده اولوردو. بئله كى ايسته نيلن آدم آدى قساباقچادان دئيليب. آنجاق او آدين نه يول ايله او معمادان چيخاريلدينى ايسته نيلر ميش. معما چوخلوقدا شعر (بيت، رباعي و قطعه) قاليبينده دوزه لير. لاكين او شعرين ظاهيري ده معنالى و اوره گه ياتيملى اولمالي و آد صاحبي نين تعريفيني، ياخشى صفت لريني و خصوصيت لريني اوزونده عكس ائتمه ليدير. هابئله معما آچيلديقدا دا انشيدنى راضى سالماليدير.

دنديگيميز كيمي معمايي لارين اوزلرينه گوره خصوصى اصطلاحلاري و قانونلاري دا واردير. او اصطلاحلارلا تائيش اولماق معمانى آچماقدا چوخ كؤمكليك ائده ييلر. مثلاً سر - تاج - باش - مهر - اوج - دامن و سايره كيمي بو معناني داشيبان كلمه لر معين اولونموش بير كلمه نين ايلك (باش) حرفينه اشاره ائدير. ماه، مه، اورتا، ميان، دل، اوره ك و بو كيمي كلمه لر معما كلمه سي نين اورتا حرفينه دلالت ائدير. پا، آياق، پايان، غايت، نهايت و بو كيمي كلمه لر، معما ماده سي اولان كلمه نين سون حرفينه اشاره ائدير. دل كلمه سي نين بير معناسى قلب اولوب و اونون دا بير معناسى عكس (ترسه) اولدوغونا گوره بعضاً دل كلمه سيندن همان معنا دوشونوله رك كلمه نين عكسى دنمكدير.

زولف كلمه سي بعضاً ل (لام) يا ج (جيم) يا د (دال) حرفلرينه تشبيه اولونور.

معما عمللري دوردور: تحصيلي، تكميلي، تسهيلي و تذييلي و بعضاً ده حساب اوسلوبلاري ايله ايشلنيلير. اوسلوب حرفي، اوسلوب اسمي، اوسلوب احصايي، اوسلوب انحصاري... سايره اصطلاحلاردان تقليب (كلمه نى ترسه دن اوخوماق) تصحيف (نقطه لري الله شديرك) تشبيه (اوخشاتماق) و سايره نى آد آبارماق اولار.

لاكين، سوز يوخدور كى بيز بۇرادا معما درسي و نرملك قصدينده دگيليك. چونكى معما مسئله سي چتين اولوب و چوخلو تجربه و تمرينه احتياجى وار. بعضاً حتا اونلاري آچماق محال اولور. صرف اونا گوره دير كى بير پارا معمايي لار او جومله دن فضولى بغدادى، بعضى مشهور معمايي لارين مثلاً ميرحسين حسيني نين معمالارينا شرحلر يازميشدیلار.

بيز بۇرادا يالنيز بير نئچه معمانى آچيب، شرح و نرديكده لازم اولان ايضاحلاري دا وئره جه ييك. بيلديگيميز كيمي فارس ادبياتيندا اوزونه گئنيش يئر آچان معما صنعتى چوخ چكمه دن تورك شاعيرلري طرفيندن ده قار شيلانيب، منيمسه لندي. چوخلو تورك شاعيرلري او جومله دن، فضولى بغدادى، احمد معمايي (وجهي) ضيا اوردوبادى، امرى، نابي، مولانا شهاب الدين قاسم كاهي، صبرى، على چلبى، نحيفى چلبى، عبيدى، پاشازاده حسيني، جدى... توركجه گؤزه ل معمالار طرح ائتميشديلر.

لاكين توركجه معمالاردا چوخلوقدا لفظلرين فارسجا و عربجه معنالاري نظره آليئر. شهاب الدين

فارسجا بير شعرينده معما باره ده بئله دئيير:

مکان تعبيه مفهوم آنست
كلامى دال بر لفظ معين
نه ايمايى كه باز آرد سلات

معما در لغت اسم مكانست
بود مقصود در عرف اين فن
ولى شرط است ايما در دلالت

آیری سۆزلە مەعما داشییان شەئەر ئاشیدنی جاوابا ساری یۆنلتمەلی و عین حالدا ملالت گتیر مەمەلیدیر. یعنی شەئەرین ظاهری دە گۆزەل و معنالی اۆلمالیدیر.
 مەعما ایله آرتیق تانیش اۆلوب اونون آچیلیش یۆللارینی آیدینلاشیدیرماق اوچون بیر نەچە مثال گتیریپ، لازیم اولان ایضاحلاری وئەرەجەیک.
 بهرام آدینا مەعما:

چرخه قیلچ چکسه او مریخ نام

بیسر اولور مەرله ماه تمام

چرخ، فلک مەناسینا دیر و مریخ سیارەسی نین بیر آدی دا بهرام دیر. لاکین شاعیر اۆ آدی مەعما اوزو ایله آچماغی آرتیق نظردە آلمیشدیر. بیژ دە او نوع رفتار اتمک ایستە بیریک.
 بۇرادا آدین نیشانلارینی اۆزۈندە گیزلەن عبارت یعنی «آد مەدەسی» «مەدە اسم» شەئەرین ایکینجی مەصراعسیندادیر.

بیسر اولور مەرله ماه تمام

بیسر اولماق ایکی معنا وئیر:

۱ - بی عربجە (ب) حرفی نین آدی. سر ایسه «باش» مەناسینا دیر. بۇرادا «بیسر اولور مەر» یعنی مەر کلمەسی نین ایلك (باش) حرفی «ب» اولمالیر. بئله لیک «بەر» اله گلیر. (بۇ ایشە تبدیل دئییلیر)
 ۲ - بیسر کلمەسی «باشسیز» مەناسی دا وئیر. ماه (آی) کلمە سیندن مەمادا چوخلوقدا ۳۰ عددی ذهنه گلیر (چونکی آی ۳۰ گوندور) لاکین ۳۰ عددی ابجد حسابی ایله لام (ل) حرفی ایله مطابق اولور. ایندی لام باشسیز اولسا «ام» قالیر و بئله لیکله بهرام کلمەسی اله گلیر. (بۇ نوع حرفلرین سالیئماسینا اسقاط دئییلیر) آیری سۆزلە بۇرادا مەر کلمە سیندە تبدیل اولونوب و ماه کلمە سیندە اسقاط اولونموشدور.
 بۇرادا مەمادا چوخ - چوخ ایشلەنیلن، ابجد (جمل) حسابی ایله آرتیق تانیش اولماق اوچون اولنلاری مختصرجه شرح وئیریک.

عرب الیفباسیندا اولان ۲۸ حرفدن ۸ کلمە دوزەلینیپ و هر بیرینه بیر عدد وئریلمیشدیر. (عبری و اثرمنی الیفباسیندا دا بۇ ایش گۆرولموشدور)

ابجد هوز حطی

کَلَمَن سَعْفَص

قَرَشَت نَحَد ضَطْع

ایلك اوج کلمە الفدن باشلا یارق «ای» حرفینه دک بیر - بیر آرتیر یعنی الف بیر دیر و «ای» اون ایکینجی ایکی کلمە لرین حرفلری اون - اون یوخاری گئدیر. یعنی ک = ۲۰ و ص = ۹۰ دیر. سۇن اوج کلمە ایسه ۱۰۰ - ۱۰۰ ارتیرلار یعنی «ق» = ۱۰۰ و غ = ۱۰۰۰ اولور.

ایندی صادق آدینا مەعما:

لاله زار غمده انیلر، دئرلر ای قاشی کمان

چشم صیادین ایکی تیر ایله صید دل نهان

بۇرادا چشم صياددان مراد «صاد» (ص) حرفى دىر. بىرىكى تىردن بىرىسى «تشبىه» اوزرە «الف» دىمك دىر. اۇ بىرىسى ايسه عطار د سيارهسى نىن بىر آدى دا تىر اۆلدوغونا گۆرە «تلميح» اوزرە «دال» حساب اۆلور صاد كلمهسى دوزەلىر. صيد دل نيهان دان مراد ايسه صيد كلمهسى نىن اورتا حرفى نىن گۆتورلنمە سيدىر كى «صد» قالير. صد يوز معنا سينا دىر كى ابجد حسابى ايله «ق» حرفى دىر. بئله ليكله صادق كلمهسى اله گلير.
حسين:

تير غمزە ندىن كۆنول وهم اثيلير اى مه متصل
گۆستىرىسن چون سر زولف امن اۆلور او هام دل

سر زولف ندىن، تشبىه و تصحيف اوزو ايله «ح» «حا» قىصد اۆلونسور. هام دل دىمك دن مراد ايسه «هام» كلمهسى نىن عكسى يعنى ماه دىر. ماهدان ۳۰ يا فارسجا «سى» كلمهسى نظره آلىنىر. «امن اۆلور او هام دل» دىدىكە، امن كلمهسى نىن «ام» يثرينه «سى» قويلوب و «ح» حرفى ده باشدا گلسە «حسين» آدى تاپىلىر.
يوسف:

ياردان آيريلما اى غمگين كۆنول صبر قيل اتدىكجه اول جور و جفا
صبرله مشهور اولان دللر گۆرور مهر نى جانانە سين بولور وفا

صبرله مشهور اولان «ايوب» پىغمبر دىر. اونون دللىرى يعنى اورتا حرفلىرى اۆلور «يو».
«مهر نى جانانە سين عبارت ندىن» «س» «سين» حرفى آلىنمايدىر.

وفا كلمهسى ايسه تحليل اوزو ايله «و» - فاء يازىلا بيلر (واو حرف عاطفه دىر) و «فا» ايسه عربجه ده «ف» حرفى نىن آدى دىر. بئله ليكله يوسف كلمهسى اله گلير.
بعضاً بىر معماران نىچە، قاقاقدان اعلان اۆلموش، آدلارى چىخارماق اولار؛ مثلاً آشاغىداكى بيتدن امام، امان، بالى، بهارى، بلال، ويس آدلارنى چىخارماق اۆلار:

بـــــيسر اۆلموش ايكى زولف دلدار
آنـــــلىوب ظولمونو كىمىش كىيى يار

امام آدى: ايكى زولفو، ايكى لام (ل) حرفينه بنزه تسك (لام لام) بونلار بيسر (باشسىز) اۆلسالار امام كلمهسى قالار.

امان آدى: ايكى زولفو لاما تشبىه اندىب جمع باغلا يارق «لامان» دىسك بۇ باشسىز اولسا امان قالار.
بالى: ايكى زولفون بىرىنى دال حرفينه و بىرىنى لام حرفينه بنزه تسك و لام حرفى ۳۰ = سى اۆلدوغو اوچون «دال سى» عبارتى اله گلير. ايندى اونلار بىرىنى (دال كلمهسى نىن) بى (ب) سر يعنى باش حرفىنى «ب» انلەسك «بال» اۆلور و سى كلمهسى نىن ايسه بيسر (باشسىز) انلەسك «ى» قالير و بالى آدى آريا چىخىر.

بهارى: ايكى زولفون بىرىنى دال حرفينه بنزه تسك اونون يثرينه ابجد حسابىندا اونون برابرى اولان دۇرد (چهار) كلمهسى نىن نظره آلىب، چهار كلمهسى نى بى (ب) سر اتسك «بهار» كلمهسى اله گلير. ايكىنچى زولفو لام (ل) حرفينه بنزه دىب، اونون يثرينه ۳۰ = سى عددىنى نظره آلىب بيسر (باشسىز) اتدىكە «ى» قالير و بهارى آدى دوزەلىر.

بلال: ايكى زولفدن بىرىنى لام مکتوب «ل» حرفىتە بىنزە دىب باشىندا بى (ب) حرفى گتيرسك «بل» اولور. ايکينجى زولفون مشابهى اولان دال حرفىدن باش حرفى سالىنسا (اسقاط اولسا) ال قالار و بلال آدى اله گلر.

ويس: ايكى كلمه سى بۇ بيتده فارسجا «دو» اولور و اونون باشى گوتورولسه «و» قالير. سؤترا زلف دلدار «عبارتینده زولفون مشابهى اولان» لام «حرفى و اونون برابرى ۳۰ (سى) كلمه سىنى نظره آلب قلب (معكوس) اتسك (چونكى دل بۇ معنادا دا ايشله نیلير) «يس» اولور و «ويس» آدى اورتايا چيخير. بعضى معمايى لار بير بيت شعر دن اونلار جا آد چيخارا بيلميشدیلر. مثلاً «امرى» آدى بير معمايى بۇ بيتدن ۱۱۱ آد چيخار ميشدى.

خوب و زیبا گوشه لر در چشم و دل جانبلری
هر نه وجهیله دیلرسن قیل تصور ای پری
صبری آدی بیر آیری معمايى دا بۇ بیر بیت ایله همانقدر آد چيخارا بيلميشدیر.
دمبدم اولسون دئیسرسن غصه دن آزاد دل
گاه صاف و گاه دُرد باده ایسته متصل
ایندی ده بیر نینچه تورکجه معمالار گتیره رک سؤزوموزه سؤن قویوروق.
صبری حکیمی آدینا (حسیبی افندی دن)

گؤزللر منع ائسدهر بسوس و کناری
حسیبی سیم بیحد اولمسه یاری

حسن آدینا:

بیلیم نه عجب حالتی وار ابر بهارین
چشمانی کییی گریه ائسدهر عاشق زارین

احمد آدینا:

زلف لؤلؤ وارینی گؤرمکله اول مهپاره نین
ریسمان آسمانین چیقدی چشمیندن، بروج

لطیف آدینا:

خیالین اوستونه کامل بیر آی دللر جدال ائتدی
گلوب عرض نگاهین جمله سینی پایمال ائتدی

یوسف آدینا:

مطلع حسنونده یارین بیر نشان سیر ایتدی کم
گاه مدهوش اولدو غم دن گاه هشیار آفتاب

تأثیر زبان ترکی بر زبان فارسی (در دوره صفویه)

همسایگان این کشور، بلکه برای اروپا نیز یک واقعه تاریخی مهمی بشمار میرود.^(۲)

«جان کینگلی» (John Kingly)^(۳) مورخ و جامعه‌شناس انگلیسی، در کتاب معروفش، «بکتاش» مینویسد: «فقط محدودی از رجال مهم تاریخ، از شاه اسماعیل، شگفت‌انگیزتر بودند» یکی از نویسندگان آلمانی بنام «هینس والتر»^(۴) راجع به شاه اسماعیل مینویسد: «شخصیت کامل و زودرس او یکی از اعجاب‌انگیزترین و بدیع‌ترین حوادث تاریخ جهان است».

زبان مادری شاه اسماعیل و اجدادش ترکی آذری بود و شاه اسماعیل خود که از قریحه شاعری نیز بی‌بهره نبوده و طبعی روان داشت، بنام خطائی تخلص میکرد و دیوان شعری نیز بنام «دیوان خطائی» به زبان ترکی، از او بر جای مانده است.

باید گفت که قبل از صفویه نیز، مثلاً در دوران سلاجقه، و حتی پیش از آنان، در نواحی مختلف ایران جوامع ترکهای محلی موجود بودند، که با آمدن مغول و تیموریان بر تعداد آنان افزوده شد. از آنجائیکه مغولها آذربایجان را بعنوان مرکز حکومت خود برگزیده و شهرهانی مثل مراغه، تبریز و سلطانیه زنجان را به پایتختی انتخاب کرده بودند، لذا زبان مغولی و قبیجاتی، در ترکی آذربایجان تأثیر کرده و زبان فعلی را بوجود آورده است. نه تنها زبان خود شاه اسماعیل، بلکه زبان تمام لشکریانی که در زیر فرمان او بودند ترکی بود و شاه اسماعیل توانست با سپاه ترک زبان و شیعی

● دکتر احمد فروغ
(تولندو - آمریکا)

دوره صفویه یکی از ادوار درخشان تاریخ ایران است. تاریخ‌نویسان معتبر جملگی بر این واقعت متفق‌القولند که «مؤسس این سلسله، نه تنها کشور ایران را از حکومت‌های ملوک‌الطوایفی نجات داده و تمام کشور را تحت حکومت مرکزی در آورد، بلکه توانست با ترویج مذهب شیعه، تأثیر بزرگی در فرهنگ ایران بگذارد. که این خود، موجب اتحاد و اتفاق تمام ملل ساکن در سرزمین ایران گردید. تأثیر اصلاحات شاه اسماعیل، تاکنون در ایران باقی مانده و آشکارا، حس میشود».^(۱)

درباره روی کار آمدن صفویه و سرگذشت مؤسس آن شاه اسماعیل، مورخین اروپائی کتب و مقالات بیشماری نوشته، از این سلسله تمجید کرده‌اند. «ادوارد براون» (Edward Brown) ایرانشناس معروف و مؤلف «تاریخ ادبیات ایران» میگوید پیدایش صفویه نه تنها برای ایران و

۱- بدالله شکری دو مقدمه تاریخ عامه آری حساسی - تهران ۱۲۹۳

۲- تاریخ ادبیات ایران EDWARD BROWN

۳- John Kingly, the Bektashi Order of Dervish.

۴- هینس والتر، تشکیل دولت منی در ایران - ترجمه کیکاروس جهاندار.

مذهب خود، تشیع را مذهب رسمی ایران بکند. این لشکر «قزل باش» از قبایل و عشایر مختلف ترک که در آذربایجان، ترکیه شرقی، سوریه و عراق زندگی میکردند. تشکیل یافته بود. قبایلی که از آغاز کار شاه اسماعیل با او بودند عبارت بودند از افشار، قاجار، بیات، تکلو، شاملو، موصولو....

رؤسای عشایر اغلب برای «والیگری» ایالات، یا «حکومت» ولایات، منصوب و با تمام ایل خود به محل مأموریت جدید کوچ میکردند. بدین ترتیب «قزل باش» ها و سایر ایلات ترک، در نواحی مختلف ایران سکنی گزیدند و نتیجتاً تماس نزدیک آنها با فارس زبانها، موجب تأثیر زبان ترکی، در زبان فارسی شد. غیر از این، همانگونه که قبلاً گفتیم، وجود جمعیت‌های ترک زبان، در مناطق مختلف ایران، حتی پیش از صفویه و سلاجقه نیز تأثیر زیادی در زبان فارسی گذاشته است. گستردگی و انبوهی جماعات ترک زبان در ایران به حدی بوده که توجه سیاحان اروپائی را بخود جلب کرده است. سر توماس (Sir Thomas)^(۱) که در دوره صفویه به ایران مسافرت کرده می‌نویسد که در این مسافرت که از قفقاز به گیلان، و از آنجا به اصفهان رفته است، در سر راه خود، با شکریان و رعایای شاه تماس میگرفته و زبان آنان همگی ترکی بوده و هیچکدام فارسی نمی‌دانسته‌اند.

از آنجائیکه تماس فارسی زبانان محلی اول با حکومتیان و لشکریان بود، لذا ابتدا تأثیر کلمات لشکری و حکومتی نظیر داروغه، یوزباشی، مین‌باشی آشکار شد و سپس کلمات ترکی و فارسی ترکیب یافته و لغات جدیدی نظیر پسنجه‌باشی و ده‌باشی بوجود آوردند. بعد از سکونت کامل این عشایر، کلمات دیگر ترکی

نسب، نظیر چاقو، قیچی، نوکر، قدغن، ییلاق، قشلاق، قاجاق، چاپار، خان، خانم، آقا، و صدها کلمه دیگر بتدریج به زبان فارسی وارد شد که این مقاله حوصله و گنجایش بیان آنها را ندارد. لغات مرکب ترکی و فارسی که خود جای بحث و تحقیق دارد، از جالب‌ترین پدیده‌های این تأثیر است. مثلاً کلمه ترکی «کمک» با فعل کمکی «کردن»، ترکیب و فعل مرکب «کمک کردن» را بوجود آورده‌اند. گاهی نیز، کلمات به عاریت رفته، به معنای بجز مفهوم اصلی خود بکار رفته است، مثلاً کلمه «جلو» که معنای «عنان اسب» را دارد در فارسی به معنای «پیش» استعمال شده است. در حالیکه این کلمه هنوز هم در آذربایجان به معنی «عنان اسب» بکار میرود.

سیاحان اروپائی، که در زمان صفویه به ایران آمده‌اند از اهمیت زبان ترکی صحبت میکنند. مثلاً شاردن (Chardin)^(۲) و پیتر دلاوال (Pietra Della Valle)^(۳) اشاره میکنند که زبان ترکی در میان تمام طبقات آنچنان معمول بوده که میتوان گفت که «زبان عامه» (Lingua Franca) بوده است. همین مورخین، (۷ - ۶) مشاهده کرده‌اند که زبان ترکی در بین اشخاص مهم دربار و خود شاه بسی اندازه مورد قدر و منزلت بوده است. اولریوس (Olerius)^(۴) مینویسد که فارس زبانها، با شور و شوق زیادی ترکی یاد میگرفتند. کیمپفر (Keampfer)^(۵) پزشک آلمانی، که در این

۱- Sir Thomas Herbert. some years travel in to Africa and Asia. London (1638). 245 (see Alsoref. 10)

۲- Chardin - Pietra Della Valle

۳- مقاله John Perry در کتاب Olerivis in Safavid of Persia

۴- Keampfer Engelbert. Lexicum Lingun Persia - Vocabularium Persicum Etturicum

ایران بوده، امروزه در اثر سوء تدبیر، یا سوء نیست حکومت پهلوی، اهمیت خود را در وطن ما کاملاً از دست داده است. بسیار غم‌انگیز است که قبول کرد در رژیم گذشته، فرزندان آذربایجان در مدارس سرزمین خود، قادر به تکلم زبان خود نبودند و چنین خطائی موجب مجازات جوانان و خانواده آنان میشد. امروز اگر به دانشگاه‌های جهان نظری بیفکنیم می‌بینیم که اغلب کرسی زبان ترکی و خاصه زبان آذری دارند و متأسفانه امروز، نه در دانشگاه تهران و نه در دانشگاه‌های دیگر و طنمان، چنان امکانی موجود نیست. امید بر این است که این نقیصه مهم فرهنگی، در آتیه نزدیک رفع و جبران مافات گردد.

دوره در اصفهان بوده و دربار صفوی را دیده است می‌نویسد: «این زبان، چنان با سرعت از دربار به خانواده‌های معتبر فارس زبان سرایت کرده و مرسوم شده که حالا عملاً ننگ‌آور است که یک دولتمرد، زبان ترکی نداند.» مورخ دیگری بنام جان پری (John Perry) می‌نویسد: «همانگونه که عربی، زبان مبلغین اسلام، بر زبان فارسی تأثیر آشکار گذاشته، پس تعجب‌آور نیست که ترکی زبان مبلغین شیعه نیز، در فارسی و بین فارس زبانان چنین تأثیری بگذارد و بدین ترتیب نفوذ روزافزون ترکی نشان داده که این یک زبان محلی نیست و تأثیر مهمی در زبان فارسی کرده است.» جای تأسف فراوان است که این زبان، که روزی زبان مهم و رسمی ادوار درخشان تاریخ

دوره‌لش

کچن سایمیزدا «وارلیق ۲۰ یاشیندا» باشلیقلی مقاله میزده وارلیق بن قوروجولاری و امکداشلاری حقیقده وقردیگیمیز ایصاحتدا ابکی دگرلی همکاریمیزین آدی اونودولموشدور. بونلارین بیری عزیز محسنی و دیگری رحیم جادینکو (دقیق) دیر.

آقای عزیز محسنی ابلردیر بیزیمله امکداشلیق ائدیر و آوز قیمتلی مقاله لریندن باشقا یئنی چیخان کتابلار باره ده نایتما و ادبی تنقید یازیر. آقای محسنی هئچ بیر مادی قارشیلیق گؤزله مه دن وقتی نین بؤیوک بیر حیصه سینی یئنی چیخان کتابلاری اوخوماغا و اونلار باره ده یازی یازماغا صرف ائدیر.

آقای جادینکو یازدیغی حکایه لرله وارلیق درگیسی ایله امکداشلیق ائدیب درگی نین دها زنگین لشمه سینه کؤمک اتمیشدیر.

دوقتور جواد هیئت

خلیلی (۱)

● محمد علی حسینی (برلین)

ره عشقکده خلیلی نه بلا چکدکنی
نظر ایتسک بله سن دفتر دیوانمه
«خلیلی»

۱۶ - ۱۵ - جی عصرلرده عثمانلی اراضی سینده مهاجرت ائدن آذربایجان شاعیرلریندن بیر ده خلیلی

دیر.

شاعیرین ترجمه‌حالی ایله باغلی «اسماعیل حکمت»^(۲) ین ونردیگی منبع لردن کنارا چیخماق امکائی اولمادیغی تقدیرده، گؤستریلن قایناقلاردان، یالنیز «تذکره شعرای آمد»^(۳) دایانماق ایستردیک. تذکره‌نین مؤلفی اولان «علی امیری» خلیلی حقیقده یازدیغی، دیگر تذکره‌لره^(۴) نسبتاً اطرافلی و دقیق دیر. بیز همین معلوماتی معاصر آذربایجان تورکجه سینده موافق لشدیریب و اختصارلا و نرتمه ییمیز مقصدده داها او یغون دور: «...خلیلی نین اثرلرینه دایاناراق، حیاتیندا باش و نرتمیش بعضی حادثه‌لر. اونون هجری ایلی ۸۱۰ - جی ایله دوغولدوغو تخمین ائدیلبیر. عمادالدین نسیمی مکتبینی^۳ دوام ائتدیرن بۇ شیرین زبان شاعیر، سلطان محمد حاکمیتی نین ایلك دؤرلرینده «ازنق»^{۳۳} شهرینه گلیمشیدیر. ^{۳۳۳} ۸۷۰ ده، استانبول گنتمیش و بیر ایل

- ۱- خلیلی و تورکجهده یاشایان دیگر آذربایجان شاعیرلری بارهده وارلیق دا و آذربایجان ادبیاتی تاریخیه بیر باحیش (۲ - حسی حیلده) کتابیسیزدا قسا معلومات و نرلمیشدیر. بۇ مقالهده شاعیرین ترجمه‌حالی ایله یاناشی ایکی عزلی و نرلمیشدیر. ج. هیش
- ۲- حکمت (ارتیلان)، اسماعیل: آذربایجان ادبیاتی تاریخی، ۱۰ - جی جلد، باکو، آذر. نشر، ۱۹۲۸، ص ۲۳۶ - ۲۲۶
- ۳- امیری علی: تذکره شعراء، آمد [تألیف ۱۲۹۶ هجری]، ۱ - جی جلد، استانبول مطبعه آمدی، ۱۳۲۸ هجری، ص ۲۹۱ - ۲۷۷.
- ۴- باخین،

الف: قسطنطنی لطیفی: تذکره لطیفی [تألیف: ۹۵۳ هجری]، استانبول، ۱۳۱۴، ص ۱۴۸ - ۱۴۷
ب: ادرنلی شهی: تذکره شهی، [تألیف: سلیمان قانوی ۱۵۶۶ - ۱۵۲۰ م دؤری]، استانبول، ۱۳۲۵ هجری، ص ۶۵ - ۶۴.
پ: قینانی زاده، حسن چلبی: تذکره الشعراء، [تألیف ۱۵۸۶ م / ۹۹۴ هجری]، ۱ - جی جلد، آنکارا، تورک تاریخ فوروسو، ۱۹۷۸، ص ۳۲۶ - ۳۴۵

د: بورسالی محمد طاهر: عثمانلی مؤلیغری [تألیف: ۱۳۳۳ هجری]، ایکینجی جلد، بیرینجی قسیمی، استانبول، مطبعه عامره، ۱۳۳۸، ص ۱۶۰ - ۱۵۹
- نسیمی دن فضولی به قده و اردیقد، اوستاد شاعیرلریمیزین بیر چوخو، ایستر صنعتکارلیق، ایستر سه ده منکوروی نقطه نظر دن، نسیمی بارادیجیلیغی نین تاثیریندن اوزاق قالما میشدیر و بۇ تاثیر خلیلی شمرینده بارز شکیلده اوزوسو گؤستر مکده دیر.

- ارنیق: خداوندگار و لایقینده ازطغرل سناغانده یکنی شهر قضاسته ملحق ناحیه مرکزی بر قصبه اولوب، همنامی اولان کرلک ساحلی شرفیسنده، بروسه تک ۵۵ کیلومتر شمال شرفیسنده، در سعادتک [استانبولون] ۹۰ کیلومتره جنوب شرفیسنده و اسکله‌سی اولان کسلیک ۴۷ کیلومتره شرفیسنده و اقصددر، سمدیکی حالده کورچک و خراب بۇ قصبه اولوب... (اختصارلا)، ش. سامی، قاموس الاعلام

- عجم ملکنده ایدم علمه متعول او فرودوم گاه فغه و گاه معقول

اۇرادا قالدېقدان سۇنرا، يىننە «زىنىق» قايتمىشىدىر. ۸۰ جەردە ئۆزىنىڭ، بىر مەشھۇر ساھابە ئۇلاراق، خانىگاھ
 صاحىبى اۆلمۈش و تخمىنآ «۸۹ / ۱۴۸۵ - جى ایلدە دە وفات اتمىشىدىر
 ... خىلىلى نىن» فرقتنامە، ادلى بىر اثرى واردور كى زمانىندە و داھا سۇنرالاردا چوق مەشھور ایدى. تصوفە
 داير يازىلان بۇ كىتابى، روم تەكرەلرى، شاعىرىن شىخى حىياتىندا باش و ئرمىش بىر عشق ماجراسى كىمى
 قلمە و ئرمىشلر. فرقتنامە ۸۷۶ - جى ایلدە يازىلمىشىدىر كە او زمان خىلىلى نىن ياشى اۆتمىشىدان چوخ
 ایدى. او، اثرىندە صوفىيانە دىل ایلە دونيانى عالم فرقت، عەقبانى عالم وصلت اعتبار ایلمىشىدىر. مشارالە بۇ
 كىتابى يازدىقدان آز سۇنرا خانىگاھىن شىخى اۆلمۈش دور...»^(۱)
 بولىن كىتابخاناسى نىن ایلارما خىزىنەسىندە ساخلانىلان يازىلى ادبى ایدەلرېمىزدن بىرى دە خىلىلى نىن
 فرقتنامەسى دىر.^(۲) اۆخوجولارېمىزا تەقدىم اولان اىكى غزل و بىر مەخمىس ھىمىن گۆزەل و نەفىس نەسخەدن
 اۆلمىشىدىر. بۇ نەسخە درویش حمزە ابن حاجى مراد طرفىندىن ۸۹۰ / ۱۴۸۵ - جى ایلدە، اعلانە نەسخە خط ایلە
 كىتابت اۆلمۈش دور.

ای لېبى غنچە نچە جور اده سن جانمۇزە
 دخى قنمزمى^(۳) عجب خۇنى كۆزك قانمۇزە

نۆلە لطف ایلە سن جمعینە سى ایلرەك
 زۇلفك اوچىئدن اولن^(۴) حال پرىشانمۇزە

نه روادۇر قىلەوز^(۵) آه و فغانى دون گون
 سن قۇلۇق دۇتسىاسن ناله و افغانمۇزە
 دل يقب^(۶) جان يقىن طېمد [ى] چون فتنه گۇزك
 نچە گوز^(۷) قساره اذب قصدا اده ايمانمۇزە

بىر گاه مدرسه گاه جامع ایدى دلمده بىر قدرت لامع ایدى...
 فرقتنامە: ايضاً (تذكرة شعراء امد، ص ۲۷۷).

۱- ايضاً: تذكرة شعراء امد، ص ۲۹۱ - ۲۷۷
 ۲- ایلارمانىن نۇمىرەسى. [Denz A. 8. 141] بۇ نەسخە حەقىقەتە داھىن
 Pertsch, Wilhelm: Turkischen Handschriften der Koniglichen Bibliothek, Berlin, 1889, S. 370

۳- قنمزمى: دۇبىمازمى / قنمىق = قانماق: دۇبىماق
 «دوشدى عشقك اودىنە بىدى كوكل
 و حدنك قندآبنە قندى كوكل»

«نسىمى» (ج فېرمانوف: ا. و. ل.)

۴- آلن = اولان

حوسى: قاتلى لۇك = گۇرۇن
 ۵- قىلەوز: قىلاق = رۇا دگىلدېر كە قىلاق ، دۇن [و] گون: گنچە و گوندور // قولق = قولاق

۶- يقب = ياقب = ياخيىب. ياقمىق = ياھماق: ياندېرماق // طېمد [ى] دۇبىمادى.

۷- بۇ يىندە «گوز» سۆزى بىر اىكى چىشىمدىلى سۆز تەدە يازىلماسى. شەرىن ورسى ایلە علاقەلەر بىر بىرىنى مىصر اعدا
 اولان (گوز) بىر قىسا و بىر اۆزۈن ھىجادان (U/ go - zun) و اىكىسى مىصر اعدا ايسە (گوز) بىر اۆزۈن ھىجادان
 تشكىل تاپىر. (goz /-) بۇرادا ورن املايە تاثير اتمىشىدىر و بۇ قايدا عمومىيەتتە رعابت اندىلمىشىدىر بۇ املا مختلف لىگى و

ره عشقکده خلیلی نه بلا چکدکنی
نظر اتسک بله سن دفتر دیوانمه

جانمی یندردی^(۱) [ی] جانا نار هجرانگ سنک
صبرمی ینغمایه وردی چشم فتانک سنک

خاطری مجموعمی آشفته قلذک ای پری
تا که دُشدی بؤینمه زُلف پریشانک سنک

گیجه تسیحیم سچک ذکری و هم وردم شها
صبحدم یاد ایلرم لعل دُر افشانک سنک

نیلرم شول جسم [ی] جانا اولمیه یولکده خاک
یابدم^(۲) شول جانیکم اولمایه قُربانک سنک

چون خلیلی شها اولدور^(۳) سرسن ظلمله
باری تیز طوت چون بودر آیین ارکانک سنک
در مدح محبوب یا مخمس

ای گُنش طلعت قَمَر بَهجَت حییب گُلغذار
وی پری پیکر ملک منظر صنوبر بؤیلو یار
سرورا سن شول رخی گلسن که دوری روزگار
سین^(۴) [ی] دوران اچره یوسفدن قُمیشدر یادگار
آب کوثر دُر ططاغوک شریبتندن شرمشار

ای یوزی جَنُّت ططاغکدر شَرابی سلسبیل
غنجهوش لعلوکه جان اولسون فدا قائم سبیل

همچنین دیگر بیر شجه لمت سارهده بیروفسور سورخان گنجهای جنابلارینین وئردیگی ایضاحلارا گؤزه اؤز درین
منتداریغیمی بیلدیریرم. «م.ع. حسینی»
۱- بندره [ی] = باندیردی
۲- یاندم = یا نه اندیم / جانیکم = جانی کیم
۳- اولدور سرسری. اولدور چکس سه اگربوردا (اسرا)، استنبال فورماسی دیر. مثالاً: (گلی سر) یعنی گله چکس، دنمکدیر. مؤ.
عثمانلی و آذربایجان تورکجه سینده ایشلنمیشدیر.
۴- سین = سنی. سین (U -). وزنه گؤزه بئله بازیلمیشدیر. / اچره = ایچره / قُمشدر = قؤیموشدور / ططاغوک =
دوداغین.

بُو كماليله كه حق ورمش سكا حُسن جميل
عاشقي دل خسته نك حالين [ى] صور قَدْرين [ى] ايل
كِم نَلر چكُميشدر او هجر كَدَه اَوَّل ليل و نهار

نيجه كم هجر كَدَه بِن فرياد و افغان ايلدم
مُرخ جاني هر سحر شوقكُله نالان ايلدم
كُوكلمى زُلفك كِبي غَمدن پَریشان ايلدم
بِلَمَزَم نُولدى گُناهم صانيسن قسان ايلدم
كم بنى جوركله هر دم آغلُدَرين زَار و زَار

صُورتك لوحنده مشكين سُنيلك دل ياغِدُر
چشم مُشكُ جان عُشاقه امانسز ياغِدُر
كُويك اى دلبر بُو دل مُرغينه جنت ياغِدُر
گچد [ى] جُورك حَدَن اى ظالم ترحم چاغِدُر
غَرَه اولمه حُسنه كم دُنيا دُكُلُدُر بر قَرار

نا كه ضلَميش ذر بنى سندن جُدا دور فلک
نالم ايشيدي فلکده بين ^(۱) زار اغلر ملک
عارضكُده اى گُنش طَلعت لو نول مسكين بنک
اُولدُرر اولسن خَليلى نك كُوزنده مَر دُمک
كم كُروُب شمع جمالک هم يَنر پروانه وار

۱- بين زار اغلر ملک = من زارا اغلار ملک
«بين» ده «سين» كيمي دور. (U) بين اؤزون. بير فيسا هجوادك عبارتدير. «زار» دان سونرا «آ»، «اغلرک» باشينداكى «آ» بيله بير له شيب. سر حرفيله يازيلميشدير.
مسكين = مشگين. «شين» ين نقطه ليري گوزدن فناچيريلميشدير متگين نيك: فناخال / اولدور: او دور / مشگين خايين
حليلنى تين گوزونده اولان مردمک او دور. ياخود: مشگين خايين خليلنى تين گوزونون قاراسى دير.

نقدی بر کتاب «آذری یا زبان باستان آذربایجان»

● دکتر جواد هیئت

حدود هفتاد سال پیش کتابی بنام «آذری یا زبان باستان آذربایجان» از طرف سیداحمد کسروی در تهران انتشار یافت. این کتاب در آن موقع به عنوان حرف تازه سر و صدائی کرد و چون موافق جریان و جو حاکم سیاسی و فرهنگی و خواسته‌های رژیم وقت بود در بسیاری از خوانندگان که با اصول زبانشناسی و تاریخ زبانهای کشورمان آشنائی کافی نداشتند، تأثیر قابل توجهی داشت که هنوز هم آثار آن کم و بیش ادامه دارد و چون در اینمورد جز نایب و یا سکوت تاکنون جوابی نوشته نشده هنوز هم عده‌ای از هم‌میهنان ما نوشته‌های او را لااقل در این مورد از کشفیات حقایق تاریخی می‌پندارند!

در این اواخر عده‌ای از خوانندگان مجله وارلیق با نامه و یا شفاهاً در بازه نوشته‌های کتاب فوق‌الذکر سؤال می‌کنند و نظر ما را جویا می‌شوند.

با در نظر گرفتن مراتب فوق اینجانب بعد از خواندن کتاب زبان آذری کسروی لازم دیدم برای روشن شدن ذهن خوانندگان مطالب زیر را بطور خلاصه طی مقاله‌ای در مجله وارلیق چاپ نمایم.

نویسنده در دیباچه کتاب «آذری» انگیزه نگارش خود را چنین بیان می‌کند:

بیست و اند سال پیش یکرشته گفتارها در روزنامه‌های تهران، قفقاز و استانبول در پیرامون مردم آذربایجان و زبان آنجا نگارش یافت. در عثمانی در آن زمان دسته اتحاد و ترقی بروی کار آمده و آنان به این می‌کوشیدند که همه ترکان را در هر کجا که هستند با خود همدست گردانند و یک توده ترک بسیار بزرگی پدید آورند و در قفقاز نیز پیروی از اندیشه ایشان می‌نمودند و... بعد می‌گوید: «لیکن در تهران روزنامه‌ها به جوش آمده به پاسخ می‌کوشیدند و چیزهایی می‌نوشتند که اگر نوشتندی بهتر بودی... چنانکه یکی از روزنامه‌های تهران می‌نوشت مغولان چون به ایران آمدند با زور و فشار ترکی را در آذربایجان رواج دادند. این است نمونه‌ای از پاسخ‌هایی که به نویسندگان ترک داده می‌شد و شما چون بسنجید چندین نادرستی در آن پدیدار است زیرا...»

بعد می‌گوید: «و چون سخن از آذربایجان و مردم آنجا می‌رفت و من برخاسته از آذربایجانم بر آن شدم چگونگی را از راهش جستجو کنم و به نتیجه روشنی رسانم.

اینست دفتری بنام آذری یا زبان باستان آذربایجان پدید آوردم»

بعد در زیرنویس همان صفحه اضافه می‌نماید: «پیش از آن برخی از نگارندگان اروپائی «آذری» را ترکی آذربایگان شناخته بودند. چنانکه در آنسیکلوپدی اسلامی در حرف الف که پیش از دفترچه من چاپ شده آذری را به همین معنی آورده و لیکن سپس در حرف تا در گفتگو از تبریز که پس از دفترچه من چاپ یافته

آذری به معنی درست خود آمده».

در مورد اتحاد و ترقی لازم به توضیح است که اتحاد و ترقی نام حزبی است که در اواخر خلافت عثمانی تشکیل و مدتی حکومت را به دست گرفت ولی ایدئولوژی این حزب پان‌تورکیزم نبود بلکه ناسیونالیزم ترک بود. در برابر دولت عثمانی و طبقه حاکم وقت که از اقوام مختلف ترک، عرب، کرد، آرنایود (آلبانیایی) و غیره تشکیل شده بود، این حزب از نظر سیاسی مشروطه‌خواه و مخالف استبداد خلفای عثمانی بود. با اینهمه عنوان کردن این مسئله از طرف مؤلف نشان می‌دهد که کتاب با انگیزه سیاسی نوشته شده است.

۱ - در مورد اصطلاح زبان آذری باید متذکر شوم که هنوز هم در غرب دانشمندان زبان‌شناس «آذری» را نام ترکی آذربایجانی می‌شناسند و گاهی هم به لهجه آذری منظور نظر مؤلف اشاره‌ای می‌کنند (رجوع شود به آنسیکلوپدیهای معاصر انگلیسی، فرانسه و آلمانی و آنسیکلوپدی اسلام و کتابهای تورکولوژی مؤلفین غربی).

- در صفحه ۹ در بحث آذری یا زبان آذربایجان از ابن حوقل چنین نقل می‌نماید: «پسر حوقل که در نیمه یکم سده چهارم کتاب «المسالک والممالک» نوشته در سخن راندن از آذربایجان و آران و ارمنستان چنین می‌گوید: «زبان مردم آذربایجان و زبان بیشتری از مردم ارمنستان فارسی و عربی است لیکن کمتر کسی به عربی سخن گوید و آنانکه به فارسی سخن گویند به عربی نفهمند تنها بازرگانان و زمین‌دارانند که گفتگو با این زبان نیک توانند. برخی تیره‌ها نیز در اینجا و آنجا زبانهای دیگری میدانند. چنانکه مردم ارمنستان به ارمنی و مردم بردعه به آرانی سخن گویند...»

با توجه و دقت به نوشته ابن حوقل و زیرنویس کسروی معلوم میشود که در قرن چهارم هجری هم آران یا بردعه ح: و آذربایجان بشمار می‌آمده است. اگرچه در آزمان هم زبان مردم فارسی و عربی نبوده و در آران زبان اکثریت مردم و زبان رایج ترکی بوده است.^(۱)

- در صفحه ۱۱ از قول یاقوت حموی درباره آذربایجان می‌نویسد: «نیم‌زبانی دارند که آذریه نامیده شود و کسی جز از خودشان نفهمد (معجم البلدان)».

از این سخن یاقوت حموی پیداست که زبان گفتگوی مردم آذربایجان (نیم زبان) در حد لهجه و یا گویشی بوده که برای فارسی‌زبانان هم قابل فهم نبوده است. با وجود این کسروی بعد از نقل و قول یاقوت حموی آذری را شاخه‌ای از فارسی میخواند!

در صفحه ۱۳ در بحث «ترکی چگونه و از کی به آذربایجان راه یافته» می‌نویسد: «از آنچه تا اینجا گفتیم پیداست که آذربایجان تا سده‌های پیشین تاریخ هجری مردمش جز آریان یا ایران و زبانش جز از ریشه آری

۱ - بنابه نوشته موسی کالانکاتیر مؤلف آلبانی در قرن ششم میلادی زبان ترکی در آلبان (آران) بقدری شایع شده بود که در سال ۵۲۰ میلادی کنشش مسیحی برای تبلیغ مسیحیت در میان مردم از زبان ترکی استفاده می‌کرد (محمود اسماعیل. آذربایجان تاریخی ۱۹۹۲ - باکو)

همچنین روایت وهب ابن مبه در کتاب التیجاد ابن هشام (جاب حیدرآباد) چنین است که روزی معاویه قبل از قتل‌کنشی به آذربایجان از مشاور خود عبید بن ساریه پرسید که آذربایجان چیست. عبید در جواب گفت اینجا از قدیم کشور ترک‌ان بود.

نبوده و تا سده ششم آذری زبان آنجا بوده...».

۲ - مؤلف در صفحه (۶) مینویسد: «آری ما این را نیز میدانیم که پیش از ایران (آریائیها) بومیان دیگری در آذربایجان می‌نشسته‌اند و ایران چون به آنجا در آمده و بر آن بومیان چیره شده‌اند دو تیره به هم در آمیخته‌اند ولی این در همه جا بوده است و ما در پی آن نیستیم که بگوئیم مردم آذربایجان یا مردم ایران تنها از ریشه ایر بوده‌اند...» با وجود این کسروی نوشته خود را ندیده گرفته و مردم آذربایجان را بطور مطلق آریائی می‌شمارد.

- در صفحه ۱۵ در مبحث «نخستین دسته‌های ترکان در آذربایجان» می‌نویسد «مهاجرت نخستین دسته ترکان به آذربایجان در زمان سلطان محمود غزنوی اتفاق افتاد».

بطوریکه در تواریخ نوشته شده نخستین دسته‌های ترکان قبل از اسلام یعنی در قرنهای ۵ - ۲ میلادی به آذربایجان آمدند (هونها، ساییها، آغاچریها، خزرها و بلغارها، پتچنک‌ها و قبقاقها، کنگرلوها، اؤن اوغور و ساری اوغورها^(۱)).

بعد در زمان انوشیروان (قرن ششم میلادی) دسته‌ای از ترکان گوگ ترک غربی از سپاه ایستمی‌خان به ایران آمدند و با دستور انوشیروان در آذربایجان ساکن شدند (یادداشت‌های انوشیروان، ترجمه رحیم‌زاده صفوی).

- بعد به مهاجرت ترکان در زمان سلجوقیان اشاره می‌کند و می‌گوید: «ما نمی‌توانیم گفت که در زمان مغول بر شماره ترکان در آذربایجان افزود و رهنمونی برای چنان سخنی در دست نمیداریم.»

- لازم به یادآوری است که غیر از ترکان اوغوز (غز) که همراه سلجوقیان به ایران آمدند و بیشترشان در آذربایجان و آناتولی سکنی گزیدند انبوه ترکان قبقاق نیز در اواخر قرن نهم میلادی از شمال دریای خزر و قفقازیه به آذربایجان آمده و در آنجا ماندند. ضمناً طبق نوشته‌های مورخین اروپائی و اسلامی (جامع‌التواریخ، و صاف، عبدالله کاشانی و ابن اثیر) بیش از نصف سپاهیان مغولان را ترکان تشکیل میدادند و عده زیادی از فرماندهان ارتش مغول ترک بودند. در زمان هلاکو در حدود دو میلیون ترک با مغولان به ایران آمدند که بیشترشان در آذربایجان اتراق کردند. بنابراین برخلاف نظر کسروی در زمان مغولان بر تعداد ترکان در آذربایجان افزوده شده و زبان عمومی مردم آذربایجان ترکی شده بود. بطوریکه ابن بطوطه و ابن فضل‌الله العمری (سیاحان سفر عرب) که در قرن ۱۴ میلادی از تبریز دیدن کرده‌اند لهالی را ترک زبان توصیف نموده‌اند.

- مؤلف در صفحه ۲۱ صراحتاً اعتراف می‌کند که رواج ترکی در آذربایجان در ۷۰ سال دوران حکومت قره‌قویونلو و آق‌قویونلوها بوده زیرا «در این زمان ترکان با انبوهی بسیار رو به اینجا آوردند و بر شماره ایشان بسیار افزوده...» بعد در صفحه بعدی همگانی شدن ترکی را در آذربایجان در زمان صفویان می‌نگارد. به نظر مؤلفین غربی ترکی از زمان سلاجقه زبان اکثریت مردم شده است ولی دانشمندان شوروی معتقدند که ترکی در قرنهای ۹ - ۷ میلادی یعنی دوم هجری زبان عموم مردم را در آذربایجان تشکیل میداده است

۱- آباس کاتینا، موسی خُرد. K. Kunik, Melanges Asiatiques. V 150. مارکوت، ایرانشهر ص ۹۶.

در صفحه ۲۲ از نسبت مادری شاه اسماعیل که دختر اوزون حسن بوده سخن می‌گوید و اشاره میکند که شعر ترکی را به پیروی از امیرعلیشیر نوائی می‌سروده، ضمناً اعتراف میکند که «پاران او (شاه اسماعیل) جز ایل‌های استاجلو و شاملو و تکلو و ورساق و روملو و ذوالقدر و افشار و قاجار نبوده‌اند و دسته‌هایی نیز از قرچداغ آذربایجان با ایشان بوده‌اند».

- شاه اسماعیل علاوه بر اینکه خودش نوه اوزون حسن پادشاه آق قویونلو بود پدرش سلطان حیدر هم خواهرزاده اوزون حسن بود ولی شعر ترکی را به پیروی از امیرعلیشیر نوائی نمی‌سروده. نوائی تمام اشعارش را به وزن عروضی گفته در صورتیکه اکثریت اشعار شاه اسماعیل خطائی به وزن هجائی یعنی به شکل شعر عامیانه و مردمی (عاشق) است و بیشتر برای ترویج مذهب شیعه در بین ایلات قیزیل باش که جز ترکی نمی‌دانستند سروده شده است.

- در صفحه ۲۴ مؤلف چنین می‌نویسد: «هم باید دانست که پراکندگی زبان ترکی در ایران در زمان صفویان به بالاترین پایگاه خود رسید و چون ایشان سپری شدند پیشرفت ترکی نیز باز ایستاد و سپس رو به پسرفت نهاد. بویژه پس از آغاز مشروطه و پیدایش شور کشورخواهی در ایران و بنیاد یافتن روزنامه‌ها و دبستانها که اینها ترکی را پس می‌برد و از میدان آن میکاهد». بعد می‌گوید: «با آنکه زبان کنونی فارسی بسیار نارساست و بسیاری از معنی‌هایی که به ترکی توان فهمانید این زبان به فهمانیدن آنها توانا نیست و از هر باره بر یک آذربایجانی سخت است که با این زبان سخن راند با اینهمه در آذربایجان آرزوی رواج فارسی در میان خاندانها از سالها روان است».

مؤلف با آنکه اعتراف می‌کند که ترکی به علت آمدن انبوه اقوام ترک و مستحیل شدن مردم بومی در آنها زبان عمومی مردم شده باز میخواهد زبان ترکی را که زبان طبیعی مردم میباشد از بین ببرد (بازپس بزند) و بجای آن نه نیم زبان آذری قدیم را بلکه زبان فارسی را جایگزین نماید. اما این امر تقریباً محال را چگونه می‌خواهد انجام دهد! ضمناً مؤلف در زیرنویس صفحه ۲۵ ادعا می‌کند که نارسائی فارسی را که مربوط به محدودیت اشکال و زمانهای گذشته و حال افعال بوده خود او رفع کرده است!

- اما علت اینکه در اوایل صفویه ترکی در آذربایجان قوت گرفت و بیش از پیش تعمیم یافت، همچنانکه مؤلف در صفحه ۲۴ می‌نویسد آمدن ایلات ترک (شیعه قیزیلباش) استاجلو، شاملو، روملو... همراه شاه اسماعیل برای بدست آوردن پیروزی و برپائی دولت صفویه و همچنین مهاجرت اقوام ترک از شرق آسیای صغیر به آذربایجان بود. با وجود این در همان ابتدای حکومت صفویه نیز فارسی زبان رسمی دولت بود و ترکی در زمان شاه اسماعیل و طهماسب اول در کنار فارسی مقام دوم را داشت و بعد از روی کار آمدن شاه عباس اول و انتقال پایتخت به اصفهان ترکی، به قول مؤلف، بازپس زده و کارها از دست خوانین و بیگهای ترک گرفته و به دست فارس‌های شهری سپرده شد. و اما در دوران اخیر پس از آغاز مشروطه و پیدایش کشورخواهی در ایران ترکی بازپس نرفت زیرا مشروطه نهضت آزادیخواهی بود و برای بریدن زبان مردم برپا نشده بود بلکه بعد از روی کار آمدن رضاشاه و تعطیل مشروطه و ترویج ملی‌گرایی افراطی فارس، ترکی بازپس زده شد!

مؤلف در صفحات ۲۶ و ۲۷ می‌گوید: «باید دانست زبانی که ما امروز سخن می‌گوییم و آنرا فارسی و یا

ایرانی مینامیم همان زبانست که چهار هزار سال پیش از این ایران یا مردم ایر در میهن باستان خود (ایران و بیج) سخن می‌گفته‌اند بعد بوجود دو زبان شمال و جنوب اعتراف میکند و بعد زبانهای پارس، مد، پارت و پهلوی را یکی میداند و میگوید «این چیزی است که ما از روی اندیشه در می‌یابیم».

در زبانشناسی وقتی میتوان دو یا چند زبان را یکی دانست که لااقل برای هم قابل فهم باشند. ما می‌دانیم هیچکدام از این زبانها با آنکه مانند دیگر زبانهای اروپائی از گروه هند و اروپائی میباشند برای یکدیگر قابل فهم نیستند. بنابراین نمی‌توان آنها را یک زبان دانست ولو اینکه ریشه آنها مشترک بوده باشد.

مؤلف بارها بجای گویش، نیم زبان و زبان بکار می‌برد و همه نیم زبانها را که از آمیزش زبان بومی و آریائی بوجود آمده‌اند شاخه‌های یک زبان، ایران (فارسی) سی‌انگارد. در صورتیکه این گویشها: آذری، تاتی، هرزی و سمنانی برای فارسی زبان قابل فهم نیست. بنابراین طبق اصول زبانشناسی نمیتوانند گویش یا لهجه‌ای از آن زبان بحساب آیند. مؤلف اغلب اوقات هویت زبان و گویش‌ها را به قول خودش «به اندیشه در می‌یابد» در صورتیکه در زبانشناسی بررسی و مقایسه متون کافی و تدقیق زبانها از نظر فونوتیک (اصوات)، مورفولوژی (اشکال تصریفی) و لغات و ساخت جمله‌ها (نحو) برای تشخیص هویت زبانها و خویشی آنها با یکدیگر ضروری است.

مؤلف در صفحه ۳۰ و صفحات قبل دانسته و یا ندانسته فارسی دری را که از آسیای میانه آمده و بوسیله غزنویان و سلجوقیان در ایران رواج یافته و در آذربایجان فقط زبان دیوان و ادب بوده جایگزین زبان یا نیمزبان آذری مینماید. البته اگر خواننده متوجه نشود و همفکر کسروی هم بوده باشد بسیار خوش آیند مینماید.

در صفحه ۳۱ چنین میگوید: «این هم باید گفت که در زبان کنونی آذربایجان کلمه‌های بس فراوانی از فارسی بکار میرود و اینها بی‌گمان بازمانده از آذری است».

مؤلف در اینجا نیز فارسی را با آذری مخلوط می‌کند. کلماتیکه از گویشهای بومی در ترکی راه یافته بسیار ناچیز و برای فارسی زبانان هم قابل فهم نیست ولی کلماتیکه از فارسی وارد ترکی شده از زبان دولتی و ادبی و نوشتار نفوذ نموده است چه تعداد آنها در شهرها بیشتر و در دهات کمتر و در ایلات کوچ‌نشین حداقل است. اکثریت این کلمات برای مفاهیم مدنی، فرهنگی، مذهبی و دولتی است که از زبان دولت و دولتیان و فرهنگ و ادب فارسی وارد زبان ترکی شده است همچنانکه کلمات عربی وارد فارسی و ترکی گردیده است.

مؤلف چند دوییتی را از کتاب سلسله‌النسب بنام شیخ‌صفی آورده که بعنوان نمونه یکی را عیناً نقل می‌کنیم:

بشتو بر آم‌ریم حاجت روا بور (۱)
دلَم زنده بسنام مصطفی بور

۱- به تو برآمدیم حاجت روا بود

اهـرا دوار هـو هـور دام هـوپارسر

هـر دو دستم هـدامن مرئضى هـور^(۱)

این دو بیت‌ها که نمونه اخیر آن بیشتر به ملمعات آذری فارسی شبیه است به احتمال زیاد از شیخ صفی نیست. زیرا بنوشته خود مؤلف در صفوةالصفا که نزدیک به زمان شیخ صفی نوشته شده چنین آمده است: «شیخ جز یک مصرع از انشای مبارکش معلوم نیست». یعنی شعری نسروده است و کتاب سلسله‌النسب صفویه متاخر است. دوم اینکه اگر شیخ برای استاد خود شیخ زاهد گیلانی شعری می‌سرود منطقاً باید به زبان فارسی که قابل فهم برای هر دو بود سروده می‌شد نه به گویشی آذری اردبیلی که برای تبریزی هم به زحمت قابل فهم بوده (صفحه ۳۵ و ۳۶) تا چه رسد برای شیخ زاهد گیلانی. سوم اینکه به گفته خود کسروی شیخ صفی سنی بوده در صورتیکه دو بیت بالا نشان می‌دهد که سراینده آن شیعه است.

مؤلف بعد از دادن نمونه‌ها به تفسیر بعضی اسامی رایج در آذربایجان می‌پردازد و بقول خودش به اندیشه و گمان برای آنها ریشه‌یابی میکند. مثلاً نام شهر باکو را باستاند کتابهای ارمنی باکاوان یا باکوان می‌خواند و آنرا از ترکیب باک و وان می‌شمارد و باک را به معنی خدا و بزرگ و وان را مانند گان به معنی جا و زمین و یا پیوستگی می‌گیرد.

- باکو. و باکی در ترکی قدیم (دیوان لغات‌الترک محمود کاشغری نوشته ۱۰۷۲ میلادی) به معنی تپه می‌باشد و چون باکو که از طرف مردم «باکی» تلفظ می‌شود روی تپه ساخته شده به این نام نامیده شده است. باک و باکوس در یونان قدیم نام خدای شراب بوده و با آنشکده موجود در باکو ارتباطی ندارد.

در مورد اروئق و اران نیز این کلمه را با چند بار تجزیه و تفسیر جایگاه آریا یا ایرانی میدانند. در مورد کلمه اران و اروئق دکتر زهتابی شبستری در مقاله‌ای که به همین عنوان نوشته و در مجله وارلیق چاپ شده ثابت کرده است که استباط کسروی غلط است و اران کلمه ترکی است و جمع (ار) می‌باشد که در ترکی قدیم بکار می‌رفته و به معنی گرمسیر است. (رجوع شود به مقاله فوق‌الذکر دکتر زهتابی).

مؤلف همه این نامها را فارسی می‌خواند در صورتیکه اغلب آنها برای فارسی زبان قابل فهم نیست. بعد می‌گوید اسامی هم قبلاً فارسی بوده که توسط ترکان به ترکی ترجمه شده است و مثال می‌آورد: یالقوز آغاج (آنکه یک درخت دارد)، ایستی بولاغ (گرمخانی چشمه)، سوگودلو (بیدک: آنکه بسید دارد)، قوزلو (جوزدان: آنکه جوز یا گردکان دارد).

قبول نظر نویسنده در اینمورد نیز که متکی به اندیشه و گمان ایشان است بسیار مشکل است زیرا چگونگی می‌توان پذیرفت که مردم در قدیم بجای کلمه یالقوز آغاج (آنکه تک درخت دارد) را که یک جمله است بکار برده باشند.

مؤلف در کتاب آذری یا زبان باستان آذربایجان بجای معرفی متون کافی و شرح ویژگیهای زبانی (فونماتیک، مورفولوژی و فرامتر، کلمات و نحو زبان) و مقایسه آن با زبانهای آریایی و غیر آریایی بیشتر سعی نموده وجود زبان آذری را ثابت کند. در این راه نیز اصول و روش و ترمینولوژی زبانشناسی را بکار نگرفته و گاهگاه دچار لغزش و اشتباه گردیده است. مثلاً آذری را یک زبان معرفی میکند و در معرفی آن چند

۱- فردا که روز محشر است از من که سوال اعمال کنند دست التجای من به دامن حضرت علی مرتضی (ع) باشد.

جمله و دوبیتی از گویشهای مختلف اردبیلی. خلخالی و هرزنی ارائه میدهد. از نظر زبانشناسی موقعی میتوان لهجه‌ای را زبان نامید که دارای ادبیات و قرامتر و منطقه کاربرد وسیع باشد. آذری کسروی که فاقد ادبیات و قرامتر بوده و در هر شهر و منطقه‌ای بگونه‌ای دیگر بوده است احتمالاً گویشی از زبانهای آریائی است (نه فارسی زیرا از طرف فارسی زبانان هم قابل فهم نیست).

هر زبان و حتی لهجه و گویشی معمولاً بین ۳۰ - ۴۰ فونم (واژک، واج یا صدا) دارد که به صدادار و بیصدا تقسیم میشوند. مؤلف از تمام فونم‌ها فقط از ۶ فونم صحبت میکند: (د، ت، ج، س، ب، پ) که در آذری به ترتیب به (ر، ز، ج، م، ب) تبدیل میشود.

از قواعد دستوری بشرح ۵ قاعده بسنده میکند که در تمام موارد با فارسی متفاوت است و در دو مورد (صفت و موصوف و مضاف و مضاف‌الیه) عین ترکی است (صفحه ۴۹).

در مورد کلمات فقط ۲۶ واژه ارائه میدهد که از آنها ۱۳ واژه مخصوص آذری است. بعد چند جمله دو بیتی از آذری اردبیلی معرفی میکند که خودش هم معنی بعضی از آنها را نمی‌داند. بعد نمونه‌هایی از گویش خلخالی یا تاتی ارائه میدهد که به اعتراف خود آنها با گویش طالشی یکی است و با آذری اردبیلی متفاوت است.

نمونه‌های گویش هرزنی هم با دیگران متفاوت است و در آن کلمات ترکی نیز دیده میشود و بقول خود مؤلف بیشتر به زبان ارمنی نزدیک است - در اینکه در روزگار قدیم گویشهای متعدد و مختلفی در خطه آذربایجان بین مردم متداول بوده شکی نیست البته این گویشها از آمیزش گویشهای مهاجرین آریائی و بومیان بوجود آمده ولی بعد از آمدن اقوام ترک بعلاوه اکثریت قاطع ترکان همه این گویشها در زبان اقوام ترک مستحیل شده فقط در چند نقطه دور افتاده که آمیزش با ترک زبانان زیاد نبوده بشکل جزیره‌های زبانی (تاتی، هرزنی و به قول کسروی آذری) باقی مانده است.

آنچه بیشتر مایه تعجب است اینستکه مؤلف که ادعای تحقیق و زبانشناسی هم دارد اصلاً روش زبانشناسی را بکار نمی‌برد و قواعد آنرا رعایت نمی‌کند و در نتیجه‌گیری از استدلالات خود مانند یک سیاستمدار حرفه‌ای مغلطه می‌کند و میخواهد منظور خود را ارائه دهد. مثلاً بعد از آنکه گویشهای مختلف را به نام زبان آذری معرفی میکند آنها را با فارسی یکی میشمارد و نتیجه می‌گیرد که ترکی زبان میلیونها مردم آذربایجان و ایران «پس» زده شود، یعنی متروک شود و به جای آن فارسی جایگزین گردد! یعنی زبان میلیونها مردم را باید عوض کرد. چگونه؟ به چه وسیله و روش (که با اصول آزادی، حقوق بشر و اسلام هم مغایر نباشد) و چرا؟ آیا نمی‌شود بجای این روشهای فاشیستی مانند کشورهای متمدن و آزاد (سوئیس، بلژیک و کانادا) با اصول انسانی و اسلامی، هم زبان مملکت (فارسی) را یاد داد و هم زبان مادری را.

«وارلیق» وارلیغینی

تانییدی

سوی کۆکو و نجاتی ایله دونیایا تانییدیرماغا چالیشیر، نجب مقصدلر گودور، اؤخوجولارینی دۇغما آنادیلینی سنومه، ملی مدنیتی ایرهلی آپارماغا روحلاندیریر، هومانست ایدیلار یاییر.

درگی نین ایلك قدملری آذربایجان ضیالیلاری طرفیندن سنوینج و محبتله قارشیلاندینی کیمی، هم ده اووره کلرده درین ایز سالدی. یالنیز ایراندا دنییل، خارجده یاشایان آذربایجانلیلار دا درگی نین تأسیسنی تبریك اندیر، اؤنا آهونه یازیلیر، مقاله و شعرلر گؤنده ریرلر. اوستاد شاعیریمیز م.ح. شهریار درگی یه اؤز خنیر - دو عاسینی «آزادلیق قوشو وارلیق» شعری ایله بیلدیریر و س.

اؤزون ایللر پهلوی حاکمیتی نین تورکلری فارسلاشدیرماق سیاستی نتیجه سینده خلقتن اؤز صیرف ملی - معنوی انکشافیندان محروم ائدیلمیش بۇ بؤیوک حیصه نین، مدنی حیاتین بوتون ساحه لری اوزره انکشاف یوللاری نین معین لشدیریللمه سی و حاضر لانسای کیمی مهم مسئله لر دورور. آذربایجانین واحد تاریخی، ادبیاتی و مدنی نین دیگر ساحه لری نین پروبلنملری خلقه چاتدیریلماسی، یسازیلی و ادبی دیلین فورمالاشماسی ساحه سینده چتین و مرکب ایش گؤرمه لی ایدی.

بوتون بۇ ایشلرین اساس آغیرلیغینی دوقتور جوواد هیئت اؤز اوزهرینه گؤتورور، وارلیق درگیسی نین نشری یسو مسئولیتلی ایشین باشلانغیجی ایدی. کونئی آذربایجانلیلاری اؤزونه تانییدیرماق، اونلاری اؤز واحد مدنی نین صاحبی ائتمک ایشینده ایلك آددیم کیمی آنادیلی مسئله سینی حل ائتمک ضروری ایدی.

سؤ گون گونوشسی آذربایجانین
اجتماعی و مدنی حیاتی نین، ادبیات
و مطبوعات نین تاسار یخینده
«وارلیق» اوشورلو بیر حادثه دیر.

۲۰ یاشین مبارک

● نزاکت رضا قیزی

وارلیق درگیسی نشره باشلایاندا اونون اؤزون عؤمورلو اولماسینا امید ائده نلر آز ایدی. بۇ گون ایسه نجه سایینی چیخاردیغینی دئیه بیللمه سک ده فخرله دئیه بیلهریک کی، وارلیق درگیسی نین آرتیق مطبوعات تاریخیمیزه عؤمورلوک دوشدویو آیدین دیر.

وارلیق درگیسی ایله برابر چوخ مطبوع اورقانلار نشره باشلامیشدیر کی، اونلاری سمادا ساییریشان تک - تک اولدوزلارا بسنزه تسک یانیلما ریق. چونکی، تک - تک ساییریشان اولدوزلار تک - تک ده سؤندولر. لاکین وارلیق درگیسی هله ده دان اولدوزو کیمی پارلاماغی باجاردی...

۲۰ ایلدیر کی، وارلیق درگیسی بؤیوک بیر خلقتن دونه نینی و سؤ گونونو، دردینی و کدرینی، آرزو و ایستکلرینی ایفاده اندیر، اؤنو

اۆلدوغونو ئېتوتاي يىتتيرسين. بۇ شرفلى ايشى درگى نين تاسيىچىسى و دگيشمز رهبرى دوقتور جواد هيئت ميفيك (افسانهوى) قهرمانلار كيمى اوز اوزهرينه گؤتورور دو. اؤنون «آذربايجان ادبياتى تاريخينه بير باخيش» سلسله مقاله لرى بۇ چتين وظيفه نين عهد سندن آلنى آچيق، اوزو اغ گلدى. بۇ مقاله لر تورك خلقلىرى نين زنگين مشترك شفاهى ادبياتا ماليك اۆلدوغونو، يازىلى ادبياتلارين مختلف يىترلرده انكشاف انتديكدن سؤنرا هر بير تورك خلقين، اؤ جومله دن آذربايجان توركلرى نين اوزلرينه مخصوص ادبياتى اؤلماسىنى، اونون نسيمى، قاضى برهان الدين، كشورى، ختايى، حبيبي، فضولى، قوسى، صائب تبريزى، واقف، بهار شيروانى، نباتى، سيد عظيم شيروانى، صابر، شكوهى، لعللى، خاذه، صراف و اونلارچا باشقا نماينده لرى نين قيسا بيوقرافى لرىنى و انىرلرندن نمونه لر گىتىر مكله دبليمىزى، ادبياتىمىزى، بير سؤزله مىلى وارليغىمىزى انكار انده نلرى سوسدورور، معاصر گنجليگين مىلى غرور حسينى جوشدورور.

شفاهى ادبياتدا «وارلىق» درگىسى نين ارديجيل آراشديرىجى ساحه لر يندن اؤلموشدور. بۇ بۇلدا دوقتور جواد هيئت، دوقتور م.ع. فرزانه، رحمتليك عبدالكريم منظورى خامنه اى، على كمالى و س. چاليشانلارى خصوصى قيد انديلمه لى دير. آذربايجان شفاهى ادبياتى «وارلىق» دا هم علمى جهتدن آراشدير يلىر، هم ده اونون تۇپلانماسى و نشر اؤلونماسى قاينيسينا قالنلارين ساىى گوندن - گونه آرتيردى.

۲۰ يله ياخين ديركى، «وارلىق» درگىسى بير آن بئله يورولماق بيلمه دن خلقينه خدمت اندير. بۇ مقدس و شرفلى يۇلدا متين آددىملارلا ايره ليله ين

شاهلىق رژيمى دؤرونده تورك دبلينه قارشى آپاريلان تبليغاتين تاثيرى ايله بئله بير يانلىش تصور ياراديلميشدير كى، بۇ دبلين قراماتيكاى بوخدور و بۇ ديل يازى دبلي، كوچه - بازار دبلي دير. بۇ كيمى دوشمنجه سينه اويدور مالارى آرادان قالديرماق، هم ده اؤخوجولارى دبليمىزىن زنگين قراماتيكاى ايله تائيش ائتمك اوچون «وارلىق» درگىسىنده آذربايجان توركجه سى قراماتيكاى نين آز قالا مين ايلليك تاريخه ماليك اؤلماسى، محمود كاشغرى نين «ديوان لغات الترك» - ونده اونون پارلاق نمونه سى نين و نريلمه سى يوكسك علمى سويده ده نومائيش انتدير يلىدى. تاريخيمىزى تحريف انده نلره، ساختالاشديرانلارا، بۇ يوك بير خلقين دبلينى و وارليغىنى تحريف انده نلره لايىقى جاواب و نريلىدى. عيىنى زاماندا آذربايجان توركجه سى نين سۇن درجه هارمونيك، سيغالىلى، محكم و علمى قراماتيكايا ماليك اؤلدوغونو گؤسترمك مهم ايش ايدى. بۇ جهتدن دوقتور حميد نطقى نين سلسله مقاله لرى، علمى قيمتى ايله نشر اؤلونماغا باشلادى. بۇ مقاله لر توركجه نين علمى جهتدن اؤيره نيلمه سينه و سيستم لشديريلمه سينه چوخ بۇ يوك ياردىم انتدى. بۇ مقاله لرى اؤخوياندا ن سۇنرا سانكى آنا دبلى نين گوزه للىگى، شيرينلىگى، عظمتى چوخلارى نين گؤزلى قارشيسىندا جانلاندى. بۇ گوزه ل دبلين اوستونه آتيلمىش بهتان و افترا لكه لرى يويولوب تسميزلندى. اؤنون اصللىگى، قدرتى، توكنمز امكانلارى دوستا دا، دوشمنه ده بللى اؤلدو.

آذربايجان توركجه سى اؤز اسكى اعتبارىنى تام حالدا اؤ زمان آلا بيليردى كى، هم ده زنگين و چوخ عصرليك سۇى خزينه سينه مانيك

درگيە ايلک گوندىن امکداشلىق ائىدىن دوقتور ح. نطقى، دوقتور م.ع. فرزانە، ح.م. ساوالان، پروفورغ. بېگدلى، پروفور ح. محمدزادە، عزيز محسنى، ت. پىرھاشمى، عبدالکريم منظورى خامنەي، مېرھاديت حصارى، اسماعيل ھادى، ک. مشروطەچى (سۇنمز)، ص. سردارى نيا، على كمالى، على تىبرىزلى، محمدرضا ھىنت و دلبرابراھىم پور اولموشلار. درگى نىن بوتون دونيايا سىپەلنىش اۇخوجولارى دا اۆز سئويىملى نىريەلرى قارشىسىندا بورجلو قالمىر، اونون ھر بىر اوغورونو مکتوب، تىلئقرام و چاغداش دونيانىن باشقا ايلە تىشىم (ارتباط) واسيطەلرى نىن كۆمگى ايلە قىد اندىرلر. درگى نىن ھر ايل دۇنومو اۇخوجولار اوچون بايراما چنوريلير. مبالغە اتمەدن ئىمک اولار كى، درگيە حصر اندىلمىش شعر، تىرىك، مقاله و تىقىقاتلاردان ارتىق بۇيوك بىر «وارلىق نامە» تىرىب ائىمک مومكوندور. استاد شىريارين اردىنجا شكار مستعلى، على عىدى، ر. قارتال، شاهمار اكىرزادە، نىرمان حسنزادە، بختيار و اھازادە، محمدعلى مصدق و اۇنلارجا باشقالارى درگيە شعرلر حصر اندەرک اونون فعاليتىنى بدىمى - استىتىك دەيرىنى و نىرمەيە چالىشىمىشلار. ش. مستعلى نىن «آنا باياتىسى» شىرىندە دىيىلر:

قارتال دىر قانادى بركىسىن گرەك
قارتالى ھمىشە زىرودە گۆرەك
اونون اۇ مقدس وراقلارىندا
بۇ تايدان اۇ تايا مۇدە گۆندەرەك

انلىمىن - اۇيامىن حىياتى دىر اۇ
آتامىن - بابامىن قىرآتى دىر اۇ

قۇروياق «وارلىنى» جانىمىز كىمى،
آنسامىز سۇيلەين باياتى دىر اۇ
وارلىق درگىسى نىن فعاليتى بوتۇو بىر
ادىياتىشناس، فولكلورشناس، تارىخچى، دىلچى و
س. نىلى نىن فورمالاشماسىنا شرايط ياراتمىشىدىر.
درگى دە چاپ اولونموش ادبىسى - بدىمى
ماترىياللارى تىقىق اندەرەكن درگىدە مقصد بۇنلو بىر
موضوع اولدوغو دا آشكارا چىقىر. بونلار اساساً
وطن، يورد، تعصب، مىلى غىيرت، قارداش
طرفكشلىگى دىر. بۇ بوتون وارلىقچىلار
يارادىجىلىغىندا آپارىجىلىق تىشكىل اندىر. درگى نىن
اطرافىندا تۇپلانمىش اۇمتىن و مبارز يارادىجى
ضىالييلار ھر بىرى نىن حىيات و يارادىجىلىغى
علمى عمومىلىشىدىرمە اوچون امكان و نرىر.

بۇ ۲۰ ايلدە منتظم نىش اولونان «وارلىق»
درگىسى نىن بۇ ايللر عرضىندە تىكجە آنا دىلى نىن
انكشافىندا كى خدمتى و اوغورو مىثلىسىز و عوض
اولونماز دىر. درگى نىن احاطە اتمەيە چالىشىدىغى
پروبلەملر، درج انىدىگى مقالەلر اىچرىسىندە ان
مهم ىرى شىبە يوخذور كى: بىر - بىرى ايلە سىخ
باغلى ايكى اساس مقصد توتور: خلقىن منشاىى و
وارلىغى و بىر دە آنادىلى اوغرونما مبارزە.

«وارلىق» درگىسى ياراندىغى گوندىن اۇرادا
أذربايجان ادبىياتى نىن تىلىغى مهم ىرلردن بىرىنى
توتاراق درگى نىن ان بۇيوك اوغورلارىندان بىرى
دىر. دىرىدن دوشونولموش بۇ ايش اساس اوچ
استقامتدە آپارىلير: شاعىر و نائىرلرە درگى دە گىتىش
ىنر و نرىلير. ادبىياتىشناسلىغا داير ادبىسى - نظرى
مقالەلر نىش اولونور، ادبى حادئەلرە قىمت و نرىلير
و نىھایت ادبىسى - بدىمى نائىللىرىمىز خارچىسى
اولكەلردە دە تىلىغ اولونور. أذربايجان ادبىياتىندا
ازلدىن بىر قايدا اولاراق شعر داھا چوخ انكشاف

انتىمىش، محض انىلە بۇ باخىمدان دا «وارلىق» دا شەرە داھا گىنىش يىر و ئىلمەسى بۇ سېىدن طىبىى حالدىر. بۇ خلقىن طالعى، دىلى، صنعت و مدنىتى اىلە ماراقلانان اۇخوجولار اراسىندا «وارلىق» درگىسى نىن نفوذ و گوندن - گونە آرتىر.

درگى اىرانىن اۇزونده بىشلە بىرى - بىرىندن اۇزاقدا ياشامالارى سېىندن تىز - تىز گۇروشه بىلمەن تىكجە مکتوب و واسىطەسى اىلە اونسىت ساخلايان مىلکداش ضىيالارىن، شمر، صنعت دوستلارى نىن، مدنىت خادملرى نىن معنأ ياخىتلاشماسىندا واسىطە رۇلونو اۇيناير. بۇ مدت عرضىندە ژورنالىن اوغورلارىندان بىرى دە «سۇنموش چىراق» لارى ياندىرماغا هىمت گۇسترمەسىندە دىر. درگىدە آدى و صنعتى اۇخوجولار ابللى اۇلمايان شاعىر و متفكرلرىن حىياتىندان معلومات، اثرلرىندىن نىمونەلر آراشدىرلىر، تاپىلىر، نىش اۇلونوردو. محض انىلە بۇ باخىمدان دا امكداشلارى اصل علمى - تدقىقات اىشى آپارىر، عبث يىرە دنىيلىرىكى، «وارلىق» بۇ گون مىلى اونونىرستىه وظيفەسىنى داشىير.

«وارلىق» نى ياندىردىغى «سۇنموش چىراغ» (حاجى رجاى اسكوى)، «وارلىق» گۇرچك هوسلەندىم طبعىم قۇشو اۇخودو» (چ. رحمانى)، «اگر ذوق اهللى دوشموشدو رمىقدن تىز هوسلەندى» (حسین گوتىلى) و باشقالارى بو حقىقىتى اعتراف انىمىشلر:

چىيخارمىشدى يىسادىمدان گىر
آنمامىن لايملاسىن دوشمىن،
آنمامىن خۇش دىلى اىلن سن
مىنە وئىردىن روان «وارلىق»
بۇ دا ماراغالى اۇخوجو رضا پاشازادە نىن
اورەك سۇزلىرى دىر. «وارلىق» درگىسىندە

پوبلىسىست و ادبى تنقىدى مقالەلر خلقىمىزىن شرفلى تارىخى كىچىمىشىندىن، هم دە آنا دىلى و مىلى مدنىتىن ترقى سىندىن صحىب آچىلىر.

«وارلىق» ادبىيات تارىخىنى، دىسلچىلىك، ادبىياتشناھلىق علمى نىن تشكول و انكشافىنى اۇيرىمك، تدقىق اندىب آراشدىرماق ايسىنە بىلر اوچون اىلك منبع رۇلونو اۇيناير.

«وارلىق» درگىسى ادبى و مدنى فعالىتە باشلادىغى بىر زامان بىر نىچە ياشلى يازچىدان باشقا كىمەسە ادبى دىلىمىزدە دوزگون مکتوب و يا مقاله يازا بىلمىردى. لاکىن بۇ گون گىنچلرىمىز فخرلە دنىه بىلىرىكى كى، ادبى دىلى اۇيرىمىشلر. يعنى «وارلىق» درگىسى نە اوللر گۇندە رىلن مکتوبلارىن ۹۹٪ فارسجا ايدىسە دە، اىندى عكسىنە، بۇ نىسبت آذرى توركچەسى نىن خىرىنە دە بىشلىمىشىدىر. درگى نىن تىكجە بۇ اوغورو هىچ بىر معيارلا هىچ بىر اۇلچو و احدى اىلە اۇلچولە بىلمىز.

«وارلىق» خارجدە نىش اۇلونان درگى و غزىتلرە مثبت تاثير گۇسترمىش. بۇ گون امرىكادا و سونددە چاپ اۇلونان «رنفورم»، «ترىبون» درگىلرى «وارلىق» نى اۇزلىرىسە اۇرنىك سايدىقلارىندان يازىرلار.

«وارلىق» نىش اۇلوندوغو ۲۰ ایلدە مىلى معنوى انكشافتان محروم اندىلمىش بىر خلقىن و احدى تىسارىخى، ادبىياتىن و مىدنىتىن اۇزونسە چىاتدىرىلماسى، اۇنون ادبى فورمالاشماسى يۇلوندان اۇنون امكداشلارى نىن خدىملىرى دە عوض اندىلمىزدىر. بوتون بۇ سادالادىقلارىمىز و سادالایا بىلمە دىكلرىمىز اۇغورلاردا امكداشلارىن دا خصوصى اۇلاراق اۇزىرى و اردىر.

اورە پىندە وطن، مىلت ستوگىسى، مىملىكت

تعبو داشییان دوقورجواد هینتی ناشری و راداکتورو اولدوغو «وارلیق» درگیسی نین ۲۰ یاشی تامام اولماسی مناسبتی ایله تبریک اندیر، ملی وارلیق دویغولاری نین ینگینلشمه سینده ملتین و

صنعتین ترقیسی یولوندا یورولمادان گرگین امه یینی قیمت لندیررک بۇ یولدا اولنا یینی - یینی اؤخورلار آرزولاییرام ■

وارلیق درگیسی وارلیغیمیزین رمزی و بایراغی اولدو

● پروانه محمدلی

۲۰ - جی عصر ده گونئی آذربایجاندا ملی -اجتماعی فیکرین، ادبی - بدیمی تفکورون انکشافیندا ملی - آزادلیق انقلابلاری اساس زمین اولدوغو کیمی، اؤز مضمون و ماهیتی ایله اجتماعی شعورون دا اساس یونومونو معین اتمیشدیر. هر بیر انقلاب اوزو ایله ادبی - مدنی حیباتا یینی بیر دالغا گتیرمیش، ملی اوزونو تصدیقین ایفاده سینه خدمت ائندن اولنارجا مطبوعات نمونه سی میدانا چیخمیشدیر. مطبوعاتین، ادبی - بدیمی فیکرین تاریخی هم ده ملی معنوی یادداشین سالنامه سی کیمی اجتماعی تسونوم کسب اندیر. گونئی آذربایجانین سون ایگیری می ایلده ملی مدنیتین و ادبیاتین انکشافی

بساخیمیدان ۱۹۷۹ - جو ایل انقلابی، ایراندا شاهلیق مونارخیا (موروثی حاکمیت) سی نین دنوریلمه سی بویوک دنوش یاراتدی. خلقین شعورونداکی سیچراییشلار اوزون ایللر ییغیلیمیش ملی مضمونلر انرژئی اییدی. دؤغما دیلده سؤز اؤخوماق، سؤز انشیتیمک حسرتی سونا یئتدی و آنادیللی مطبوعاتین چوخ سالیلی نمونه لری یارانماغا باشلادی.

تهران، تبریز، اردبیل کیمی شهرلرده سیاسی و بدیمی دنو گؤروشو اعتباری ایله یاخین آداملار مختلف درگیلر، غزتلر نشر ائتمگه باشلادیلار. اولکده باش وئرن اجتماعی حادئه لره مناسبتده مختلف موقعلر بۇ نشریه لرین سیاسی استقامتینه، ملی مضمونونا دا تأثیر سیز قالمیردی. «وارلیق»، اونسون آردینجا نشره باشلایان «دده قورقود»، «اولکر»، «کوراوغلو»، «گونش»، «انقلاب یولوندا»، «یولداش» کیمی درگیلر آدلاریندان دا گؤرولدویو کیمی انقلابی بیر اوقاتی عکس ائتدیریردی. بۇ درگیلرین بعضیلری نین عؤمر و قیسا اولدو. ائله سی اولدو کی، بیر سای ایشیق اوزو گؤردو.

شاهلیق رژیمین شؤبنیست سیاستی یینی فورمالاردا باش قالدیردی و مختلف واسطه لرله تورک دیللی مطبوعاتین گنیش وسعت آلماسینا امکان وئرمه دی. آنادیللی مطبوعاتی یاشاتماق اوچون، هم ده مدریک سیاستچی اولماق لازم اییدی.

ایرانین اجتماعی - سیاسی رئاللیقلارینی نظره
آلمادان حیاتا کئچیریلن هر بیر تدبیر ایکسی قات
مقاومنه راست گلیردی. بۇ باخیمدان خلقین ملی
ماراقلارینی ادبی - بدیمی فیکیره یاشادیب
انکشاف ائتدیرمک اوچون موجود رژیمله
مناسبتلرده تاریخی رئاللیغی نظره آلماغین عیانی
گؤستریمیسی «وارلیق» درگیسی و اونون فعالیتی
دیر.

«وارلیق» درگیسی نین یارانیدیغی ایللر اوز
معنوی وارلیغی نین یاشاماق و یا محو اولماق
احتمالی ایله قارشیلان خلقین سؤز میدانینا
بؤیوک احتیاج واردی. «وارلیق» یونو خلقینه
آشیلماق اوچون یاراندى. بۇ دا آجی بیر حقیقت
ایدی کی، فارسجا تحصیل آلمیش آذربایجان
تورکلری اوچون اوز دیلیرینده یازیب اؤخوماق
پروبلیمی ده واردی. اوتنا گۆره ده یارادیلمیش
نشریه ایکسی دیللی اولدو، یازیلارین اکثریتی
آذربایجان تورکجه سینده بیر قسمی ایسه فارسجا
ایدی.

«وارلیق» نین یارادیجیلاری، باشدا دوكتور جواد
هینت اولماقلا بۇ گونه قدهر اولچولمز صداقت و
زحمتله دؤغما خلقین معنوی احتیاجلارینی
اؤده مک اوچون چالیشیرلار. اولار صنعت و پئشه
باخیمیندان مختلف ساحلرده چالبشالار
دا (دیبلجی، ژورنالیست، ادبیاتچی و س.) بۇ
یارادیجی ضیالیلاری بیر آمال - دؤغما دیله، خلقه
سؤنسوز محبت حسی اونلاری سیخ بیرلشدیریر.
بۇ فداکار انسانلارین بیر چوخو شاه
دیکتاتورلوغو دؤرونده ملی آزادلیق حرکاتینا
قوشولموش سیاسی سببلردن و عقیده لرینه گؤره
ایلار، بعضاً ده ایللرله حبس خانالاردا ذلت
چکمیشلر.

«وارلیق» درگیسی نین یارانیدیغی واخت
جنوبی آذربایجاندا ادبی دیلین شمالدا موجود
اولان اوسلوبلاری یوخ ایدی. فارس تفکور طرزى
ضیالیلارین دانیشیق طرزینده و یازی
اوسلوبلاریندا حاکیم ایدی. اورفوقرافیا (دوزگون
یازیلیش، املا) و اورفونیا (دوزگون
اؤخونوش، تلفوظ) قایدالاری حقیقته تصور
ضعیف ایدی. ان یاشلیجاسی ایسه تورکجه نی
مکمل بیلن ادیب، ژورنالیست کادربلر
جاتیشمیردی.

«وارلیق» نین حل انده جه یی بیرنجی درجه لی
وظیفه ادبی - اجتماعی دیلده یئنی لشمه. رفورم
ائتمک. شمالدا موجود اولان نائلیتلردن بهره لنمک
ایدی.

«وارلیق» ایسلک گونلر یارانمیش دیل -
اوسلوب پسرولنمینی ده تسدیرجاً آرادان
گؤتورموش، نتیجه ده عرب الیفباسی ایله سؤزلرین
تورکجه دوزگون و آسان اؤخونماسی کیمی
واجب مسئله نی حل ائتمیشدیر. بیر مطبوعات
اورقانی کیمی اؤزونه مخصوص دیلی اولوب،
دیگر مطبوعات اورقانلاری اوچون ده اؤرنک
رولونو اویناییر. اورتاق تورکجه سؤزلردن بۇل -
بۇل استفاده ائدن درگی عموم تورک نشریه سینه
چنوریلیمیشدیر.

ایرانداکی آز اؤیره نیلمیش دیگر تورک
خلقلری نین ادبیات، دیل و تاریخلرینی
آراشدیریب دؤغما خلقی نین معنوی دگرلرینه
حصر ائدیگی ماتریاللاردا وارلیق درگی سینده
گئنیش یئر وئرلیر.

درگی ادبی - مدنی و اجتماعی خاراکتر
داشییر. صحیفه لرینده دیل، ادبیات، تاریخ و مدنیته
عاید یازیلار درج اولونور و بۇ ساحه دن اولان

مسئله لره توخونولور.

نئسمر اولونسدوغو ایلک ایللرده آیدا بیر دفعه، سونرالار ایکی ایدان، سون ایللرده ایسه اوچ ایدان بیر چیخان درگی تورک و فارس دیلرینده دیر. تیراژی ایکی مین نسخه یه یاخیندیر.

«وارلیق» درگیسی وارلیغیمیزین رمزی و بایراغی اولدو - بۇ سوزلر حمید نطقین دیر و درگیسینین اجتماعی - ملی مضمونونو و پلاتفورماسینی دقیق عکس ائتدیریر. درگیسینین نشری تاریخی اونون خلقیمیزین مدنیت، ادبیات و اجتماعی - سیاسی فیکیر تاریخینده اوینادیغی کلاسیک خدمتلی عمومی لشدیرمگه امکان وئریر.

«وارلیق» اوز وطنداشلیق و ملی غیرت حسی ایله یاشایان معتبر ضیالیلاری اوز اطرافیندا بیرلشدیریر و ایراندا آذربایجان علمی - ادبی محیطی یاراتماق یولوندا آردیجیل فعالیت گؤستریر. «وارلیق» ملی ادبی دیل بیرلیگی یارادیر. جنوب و شمال آراسیندا ادبی - معنوی، پسیخولوژیک کۆرپو رولوندا «وارلیق» و اونون یارادیجی هیئت تاریخی وطنداشلیق بورجونو یئرینه یئتیریر. «وارلیق» بون هر نؤمره سینی بوتولوکده آشیلايان (و اونون گله جک اوقاتیندا اؤنجه دن خبر ورنن) «حیدر بابا یا سلام» و شهریار رولو بیزیم یالنیز تۇرپاغیمیزی و معنویاتیمیزی یسوخ، تشاریخیمیزی ده بیرلشدیریر و بوتولشدیریر.

«وارلیق» تکجه شمال و جنوب آراسیندا بیرلیک کوزرپوسو اولماییب بتون تورک دونیاسینین کنچمیشی، ایندیسی و گله جه بی حقیقنده معتبر علمی، ادبی یازیلار و نرملکه تورک خلقلری بون معنوی بیرلیگینه خدمت ائتدیر. قدیم

تورکلر، اورتا تورکلر، اسلام دؤرو و سونراکی دؤرده تورک ائللری و مدنیتمیز حقیقنده سلسله ندیقانلار اوز سؤی - کؤکونو اوزیرنمکده هر بیر تورکه یاردیمچی دیر. خصوصاً ایران و آمریکا دا. أوروبا اولکه لرینده یاشایان تورک دیللی خلقلر اوچون بونون ادبی - اجتماعی - سیاسی اهمیتی اولدوقجا بؤیوکدور.

«وارلیق» جنوب فولکلورونو آردیجیل چاپ ائتدیر. «وارلیق» داکی فولکلور و طراوتی، ایلکینلیگی ایله سنجیلیر. خام ماتریال کیمی ملی بدیعی یادداشیمیز حقیقنده یسنى تدقیقاتلار تۇپلاماغا گئیش میدان آپیر.

نهایت، «وارلیق» قوزلی آذربایجانین ان واجب، ان آغریلی پروبلنلرینه بؤیوک یانغی و حساسلیقلا یاناشیر. خلقیمیزین دوچار اولدوغو بلالاردان معتبر سویده مناسبینی بیلدیریر. قاراباغ دردی «وارلیق» بون دا دردی دیر. جوادیبگین سلیمان دمیرله مکتوبو، «وارلیق» بون اجتماعی - سیاسی خطینی پارلاق عکس ائتدیریر. شهریارین تاریخی وظیفه سینی، «وارلیق» لباقتله داوام ائتدیریر. بؤیوک شاعیرین درگی حقیقنده آشاغیداکى مصراعلاریندا اوز عکسینی تاپمیش فیکرین بؤیوک حیاتی معناسی زامان اؤتدوکجه آرتیر:

«وارلیق» نه بیزیم تکجه آزادلیق قوشوموزدور بئر سؤده ده نریش بیزه همکارلیغیمیزدان دیل آجمادا، کارلیق دا کئندهر. کورلوغوموز دا چون لاللیغیمیز دؤغوش اییدی کارلیغیمیزدان

درگی اوچون یازیلیمیش یازیدان توتوموش اونون حاضر وضعیتیه گلمه سینه قدهر. حتا اونون

بىلمەدىكى ايشىن عەھدەسىندىن گلە بىلەن درىكى نىن يارادىچى ھىتىنە باشقا اۆلكەلەرىن ضىالېلارى يقىن كى، حىسدا آپارا يىلەر.

درىكى نىن يايىلدىنى جوغرافى ساھە پە دە نىظر سالىساق، گۆرەرىك كىسى، آمىرىكا، آوروپادا دا تىنانىمىشدىر. دونىانىن ھىر يىترىندە ياساشايان آذربايجانلار وارلىنى اۆخويور، اونا آبونە ياسايلير، ماقالە و شىعرلر گۆندەرىر، يازدىقلارى مەكتوبلاردا اورەك سۆزلىرىنى، غىمە و سۆيىنچلىرىنى اونونلا بۆلوشدورورلر.

بۆيوك و كىچىك شىھر و منىطقەلردە يايىلماسى دا بىر نىچە ھىكارىن اوزەرىسە دوشور. بۇ ايشىن زىھنى اوچون بىر تومەن بىلە آلمايان، عەكسىنە يىرى گلندە اۆرتايا چىخان مىصرفلرى اۆدەمەك اوچون امكان داخىلىندە مەدى ياردىم گۆسترن رىندا كىسىا ھىتى نىن فداكارلىغى مەاصر دۆرموزدە كىنو مىسىانىن (تىجارت) ھىر يىترە آياق آچماراق قۇيدوغو قانۇنلارلا بىر آرايا سىغمىر. بۆيوك مەدى چىتىن لىكلر مەنى تىضىقلر باھاسىنا عەرسە پە گلن بۆيوك بىر علمى - تىدقىقات اىنستىتونون گۆرە

يىنى كىتاب اوچون دارىخمايىن!

«اۆتە مىتاگ» آدىلى بىرلن شىھرىندە كى كىتاب يايىنلارى اسماعىل مىتاگىن تىرجىمە اىتدىكى كىتابلارى نىشر ائدە جىكدىر.

- اوستاد شىھرىارىن سىنچىلىمىش شىعرلرى، اىكى جىلد
- سىھراب طاهرىن سىنچىلىمىش شىعرلرى اىكى دىلدە
- على مەجىزىن سىنچىلىمىش شىعرلرى اىكى دىلدە.
- اۆن سۆز: دوققۇر جواد ھىت
- على آقا واحدىن سىنچىلىمىش شىعرلرى اىكى دىلدە
- اۆن سۆز: حىسن مەجىدزادە «ساوالان»
- الپاس نىظامى نىن سىنچىلىمىش شىعرلرى دۆرد دىلدە
- آلمانلى تاجرىن سىزى، تىبرىزىن يازدىقلارى اىكى دىلدە
- قىرىخ دۆرد ناھىل آذربايجاندىن اىكى دىلدە
- گۆندەلىك جوملەلر، اوچ دىلدە
- دوققۇر نىصرت الله جىھان شىھرىونىن خاھىرلرى، اىكى دىلدە

ADD: 13597 Berlin - Breite str.6 - Ute Mietag

«اۈزگە كۆلگە سېلە گئدە نېن اۈز و نون كۆلگە سى اولماز»

كريم مشروطه چى «سۇنمز» له مصاحبه

● مصاحبه ي آباران: م. ر. هېت

س - حۇرمەتلى سۇنمز معلم، بېزە گۇندەردىگىنيز «حېدر بابا يا سلام» نىن فارىسجا يا ترجمە سى نېن ۳ - جو نىرىنى المېشىق. مەنۇنىتلە برابر. بۇ يوك اوستاد شېرىارين ۹۰ - ايللىگى مناسېتىلە، اوستادىن بۇ اۆلمز شاه اترى حقىندە سېزىنلە دانىشماق اىستردىك. خىصوصىلە، ترجمە نېزىن ۲ - جى نىرىندە سېز، ترجمە ايشىدن الدە اتىدىگىنيز تجربەلر حقىندە اۇخوجولار نېزىلا دانىشماق و وعد انتمېشىدىنيز و بېز بۇ بارەدە سېزىن فېكىرلر نېزى گۆزلە بېرىدىك.

ج - مەنۇنىتلە آما، اجازە نېزلە، هامىدان اول دەيرلى وارلىق درگىسى نېن ۲۰ - ايللىك دولغون حياتى و فعالىتى مناسېتىلە اورە كىدن تېرىك اندەرك بو مدتىن عرضىندە مجلە مېزدن چوخلو شنى اۈيرىدىگىمە گۆرە درىن مەنۇنىتىمى بېلدىرىمك اىستە بېرىم. ايندى هارادان باشلاماقى ترجىح اندىرىسىنيز؟

س - بېرىنجى سوال كىمى، اوستاد شېرىارين حېدر بابا سى نېن يارانما شرايطى، محبىتى و اونون اساس اهمىتى بارەدە فېكىرىنيزى بىلمك اىستردىك. بېلدىگىنيز كىمى، بەعضىلر حېدر بابا نېن اهمىتىنى اۇ زامانكى دىل ياساقلىغىنى سىندىردىغىندا گۆرورلر. بەعضىلر دە اونون مضمونونو، گۆزلە فولكلورىك بېر اثر اۆلدوغونو، تېمىز دىلىنى و ساير اۈزەللىكلر نېنى نظره آلاق او نا دەير و نرىرلر. سېز نىچە دوشونورسونوز؟

ج - منجە حېدر بابا نېن اهمىتى و اونون ادبى - اجتماعى، مىلى - ھومانىستىك دەيرى، سېزىن اشاره انستېدىگىنيز و اشاره انستەمەدىگىنيز عامللر نېن، فاكتلار نېن يالنىز بېرىسىدن و يا بېر نىچە سىندن دوغومور. نىرىدن آز بېر زامان كىچىدىكە، ايران توركلرى اېچىندە، انلەجە دە باشقا تورك دىللى خىلقلر نېن درىن قاتلار نېن نىفۇز اندن بۇ منظومە نېن يارانماسىندا، گىتىش يايىلماسىندا، اينانيلماز تىرازلارلا دۇنە - دۇنە چاپ اۆلماسىندا بېر چوخ عامللر نېن بېرلىكەدە تاثيرى اۆلموشدوركى، بۇ عامللر نېن هانسى نېن داھا چوخ اهمىتىلى اۆلدوغونو دقتلە مەينلشدىرىمك چىتىن دىر. عالملىرىمىز نېن نظرىندە گۆزە دەين گۆروش - كونسېسىا فرقلىرى دە بۇرادان تۇرەنېر. هر هانكى بېر عاملە آرتىق دەير و نرىرسە نېز، اثرە اۇ بۇجاقدان باخىپ، اونون منظرە سىنى اۇ باخىمدان سىر اندە جىكسىنيز. سېزىن اشاره انستېدىگىنيز دىل ياساقلىغىنى گۆتورك. دۇغرو دورا، و

دهشتلی یاساقلیغین قالین حصارینی سیندیرماقدا، حیدربابانین اؤنملی رولو اولموشدور. اونا گؤره ده بیزیم نسلین هر هانکی سیندان سؤروشسانیز، بۇ عامله آرتیق دایانا جاقدیر. دوقتور حسین فیض اللہی وحید (اولدوز) او زمان، ارتشده، وظیفه خدمتینی افسرلیک درجه سیله کتچیره رکن، انا دیلی اوزه رینده ایشله بیرمیش، ائله محض اونا گؤره اتهام ائدیلمیش و نظامی محکمه ده اؤزون مدت حبسه محکوم اولموشدور «حقوق بشر» طرفیندن گلیب، زیندانلارا باش چکن بیر مأمور، اوندان سؤروشاندکی سنین

بیزده نه اوچون چؤره ک بۇ قدر مقدس و تۇخونولماز سانیلار و ایاق آلتینا دوشموش بیر پارچا جیق چؤره یی گؤره ن، هر کیمسه، در حال اونو یتردن گؤتوروب، دیوار دیبینه قویار؟ بلکه اونا گؤره کی ایلك اۇنجه پابامیز حضرت آدمی یارادیب جنته بۇرا خارکن، اۇنا دئیبلر کی، بۇرادا سنین اختیاریندا قویولموش سونسوز ناز - نعمتدن حلاجاسینا فایدالانماق ساسان، آنجاق و آنجاق بۇ میوه یه - بوغدا یا ال وورما مالیشان، او، سنین اوچون یاساقدیر! بونا اساساً فیکریمجه، او زمان انا دیل اوزه رینده ایشله یین، و آز - چوخ ملی شعورا مالیک اولان ادبیات شناسلارین بۇ عاملین اوزه رینده آرتیق دایانمالاری دوغرودور. ترجمه ده اشاره ائدیگیم کیمی، شمالی آذربایجاندا دا عینی وضعیتی گؤروروک. اۇرادا خلقي روسلاشدیرما سیاستی یورودولن زمان، حیدربابا ایلدیریم کیمی شاخیر، نجه دئیر، کیریمیش عصبله شوک وارد ائله بیر و خلقده مدی ' نیلایا قارشى مبارزه روحونو اۇیاندیریر و یئنی حرکتلرین یارانماسینا سبب اولور. ملی و آگاه آذربایجانلیلار منلیگینی ایتیرمیش وطنداشلارینا اوز توتاراق دئییرلر: باخین! انا دیلده مکتب گؤرمه یین خلقلین اللی ایل پهلوی رژیمین ضد ملی سیاستینه قارشى عصیان سسی، اعتراض هارایی و فویادی دیر بو!

مرحوم پروفیسور رستم علییف دئییر کی: فارس دیلی نین عربجه نین استیلا سیندان قورتولوشوندا، فردوسی نین نه کیمی رولو اولوبسا، حیدربابانین دا شمالی آذربایجاندا بیر او قدر تأتیری

سۆن ایللرده پروفیسور یاشار قارایف دنمیشکن. یالیز آذربایجان عالمی اوز چینیشلاریندا شهریارا مراجعت التمیر، آذربایجان شاعیری ده دردینی نیسگیلینی سؤیله ینده، حیدربابایا اوز توتور:

حیدربابا وطن قالیپ شوشاسیز...
حیدربابا اسیر دوشور کلبه جر (۲)

ایستر پروفیسور رستم علییفین، ایستر سه ده پروفیسور یاشار قارایف و باشقا عالمی لرین بئله بیر قناعته گلیب چاتد بقلاریندا و شهریارا بیر ملی - معنوی خلاصکار گؤزویله باخیب، اونو ستایش اتدی کیرینده، منجه نامامیله حقلی دیر لر.

س - تورکیه ده نجه؟ حیدربابانین اوردان نه کیمی عکس صداسی اۆلموشدور؟

ج - او زمان بیزده کی دیل یاساقلیغینی و شمالی آذربایجاندا آنادیل آزادلیغی اۆلارکن، هله روس دبی نین اوردان رسمی دولت دیلی کیمی حؤکم سوردویونو نظره آلاندا، طبیعی دیر کی، تورکیه ده دیل یاساقلیغی آدیندا بیر پسرولشمین اۆلمسادیغی تقدیره، حیدربابانین نعره لرینین عکس صداسی آذربایجاندا کیندان فرقلی اۆلجاغیدی. اما، نجه دیر، گورولد اما سا، یاغدیرا بیلدی؟ پروفیسور احمد آتش حیدربابانین علمی نشرینی یایتلادی، و پروفیسور محرم ارگین منظومه نی، استانبول اونیورسیتیه سی نین دیل و ادبیات فاکولته سی اوچون، اۆزله آذری تورکجه سی نین درسلیک متنی کیمی گؤتوردو و ۲۵۶ صحیفه ده نفیس شکیلده چاپ اتدیردی.

البته بۇ، حیدربابانین ادبی - اجتماعی، ملی - کوتله وی ده یئرلری نین آنجاق بیر جهتی دیر، بۇگونکی گنج نسل، ایراندا تورک دیلی نین یاساق اۆلدوغونو، و شمالی آذربایجاندا، آنادیلی نین هله رسمی دولت دیلی کیمی تان ادیغی دؤره نی کنچیرمه یین، گورمه یین نسل، بیزیم نسلین اوره گینده کؤزمه لنمیش دیل یاراسی نین آغری - اجیلارینی، اۆلدوغو کیمی حس انتمه سه لر، اونلار دا حقلی دیر لر، و طبیعی دیر کی، اونلار حیدربابایا باشقا بو جاقلاردان باخیب، سیزین دندیگینیز کیمی، اوندان دیز کیمی دالغالانان فولکلور زنگین لیگینی، «اوسفولره خسومار - خسومار بساخان. داشلی بولاق» کیمی آخیجی لیغی، دیسلین تمیز لیگینی، ایفاده لرین، اوبرازلارین ساده لیگینی، ساده اۆلارکن مضمونلارین درینلیگینی، فیکر لرین دولغونلوغونو، دوم - دورو آینا کیمی آذربایجان کند حیاتی نین رنگارنگ جهتلرینی اوزونده عکس اتدیرمه قابلیتینی، و بیر چوخ باشقا اۆزله کیفیت لرینی اوزلری اوچون تدقیق موضوعو گؤتوره چکلر. البته اگر بیز هر هانسی بیر ادبیات شناسین، اۆزله بیر شخص اۆلدوغونو قبول ائله سک، اونلارین دایاندیغی، و دقتلرینی اوزونه چکدیگی ده یئر لرین فرقلی اۆلدوغو و حیدربابانین معین بیر خصوصیتنه داها آرتیق ده یئر ونرملری کاملاً طبیعی دیر.

س - بئله ایسه، سیزین اؤز فیکرینیزی بیلیمک ایستردیکه.

ج - من، اوستاد شهریارین حیدرباباسینی هم ده بۇ جهتنان اهمیتلی سانیرام کی اۆ یایلاندان سؤنرا، شعر

۱- ر. ا. ح. ز. ملی رکتوریا طورمی ده دیر

۲- تاریخ، داخیندان و اوزافدان، ماکئی، ص. ۳۳۵

استعداددینا مالیک اولان، لاکین اوزونون خبری اولمایان آدمالار، و یا یازیب - یاراتماق استعداددینا مالیک اولارکن قلمدن - کاغیذدان کوسن شخصلر، حیدربابانین تأثیرینده قلم گؤتوروب، اونا نظیره یازماقلا شخصی استعدادلارینی ایشه سالدیلا. بئله لیکله، یئنی ادبی نسلین یارانماسیندا، حیدربابانین دانیلماز تأثیری اولموشدور.

س - حیدربابانین فارس ادبی درنکلرده نجه سسلندیگی باره ده نه دئییه بیلر سینیز؟
ج - من بۇ باره ده فیکریمی «حیدربابا شاعیری» آدلی شعریمده دئمگه چالیشمیشام. ^(۱) او زمان بیزیم آنادیلیمیز، دیل یوخ، بلکه «لهجه» سانیلاردی و دیلیمیزه، ادبیاتیمیزا خور باخاردیلار. حیدربابانین یایلماسیله نظرلر ده ییشدی. خصوصیله، اونوئر سیتلرده، فارسی ادبی محفلرده، صلاحیتلی یازیچی و ادبیاتشناس کیمی تانیلمیش بیر شخصیت، اوستاد دوقتور مهدی روشن ضمیرین، حیدربابا یا یازدیغی گؤزهل و چوخ جهتلی مقدمه نی اوخویان هر بیر فارس دیللی و طنداش، اثرین زنگین لیگینه و آذربایجان تورکجه سی نین حقیقتده ده بیر مکمل و یتتلی دیل اولدوغونا ایناندیلار. اؤزلری دئین کیمی: آفتاب آمد دلیل آفتاب (گونشین اوزو اوزونه ئوتدور).

یئری گلیمشکن بونو دا دئمک ایسته بیردیم کی، او زمان و حنا سؤنرالار، یالنیز فارس عالیم لری یوخ، آذربایجانلی روحانیلردن بیر سی. بلکه ده ان شهرتلیسی آیت الله سیدکاظم شریعتمداری ده بئله دؤشوردی. هله حیدربابانین نشریندن ۲۵ - ایل کئچدی کده، انقلابدان سؤنرا، تهراندا آذربایجان انجمنی نین قوروجولاریندان بیر سی، و اداره چیسسی مرحوم دوقتور حسینقلی کاتبی، قوم شهرینده، فیضه ده «حقوق تجارت» تدریس انتدیگی مناسبتیله تانیش اولدوغو آیت الله سیدکاظم شریعتمداری به مراجعه اندیر و انجمنین مرانامه سینی اونون حضورونا و نریر. مرانامه ده آذربایجان خلقی اوچون دیل و مدنی آزادلیغی نین ایسته نیلدیگینی اونونلا دانیشماق ایسته بیر. آیت الله شریعتمداری اونون سؤزلرینی ائشیتدی کده: «آخی، آقای دوقتور، تورک دیلی ده اولدو بیر دیل؟! - دئییر. حالبوکی ایندی قوم شهرینده روحانیلر سیراسیندا دیلیمیز و ادبیاتیمیز اؤغروندا چالیشان شخصیتلر از دنییل و آنادیلده بیر چوخ کتابلارین و ترجمه لرین شاهی اولوروق. بؤگونلرده هله یوز ایل قاباق آذری تورکجه سینده میر محمد کریم موسوی باکوی نین یازدیغی تفسیر قرآن شریفین، تبریز سهند دانشگاهی طرفیندن افست اوصولیله تجدید چاپ اولدوغونو گؤروروک.

آذربایجانلی روحانیلردن بیر سی ده آیت الله سیدجعفر موسوی اردبیلی دیر کی، حیدربابا تأثیرینده و حیدربابا وزینده یازیب، یاراتدیغی «آی ساوالان» منظومه سی و بیر چوخ عرفانی غزللری معاصیر ادبیاتیمیزین ان گؤزهل نمونه لریندن دیر. آیت الله سبحانی کلاسیک ادبیاتیمیزا، خصوصیله میرزه علی اکبر صابربین هوپ - هوپ نامه سینده اؤقده مسلط دیر کی، انقلابدان نجه ایل سؤنرا آذربایجان خلق شاعری نین خزر ایله گؤروشونده، صابردن او قده شعر اونا اوخویورکی، قوناغینی اوز حافظه سینده حیران اندیر. ^(۲) آیت الله مشکینی، موقتی اولاراق بیر مدت تبریزین امام جماعت مقامیندا جمعه لر نمازدان قاباق چیبخیش اتدنده، خطبه لرینده، شاعیرلریمیزی آنادیلده شعر یازیب، جبهه ده دؤیوشن، وطنی مدافعه اندن جاوانلاری

۱- وارلیق، شماره ۳ - ۶۹ تاریخ ۱۳۶۷.

۲- یانغ آغ شیمشکلر، نوبی خوری، باکی، یازیجی نشریاتی ۱۹۷۶ - ص ۳۹۲.

روحاناندر ماغا تشويق انديردى. (۱) آيت الله مشكيني بونو ياخشى ييليردى كى آذربايجاندا جبهه لره سفرير اولموش بىيجى لر، سربازلارين اكثرى، ديل ساريدان محروم اولموش و اونا گؤره ده فارسجا ساوادي سبازلارين سايا باشقا ايلتلردن داها زياده اولان آذربايجان كندلريندن ايدى. اولار فارسجا يازيلمىش مارشلارى - سرودلارى باشا دوشموردولر و اولار اوچون تورك ديلينده مارش يازماق، شعر قوشماق لازيم ايدى!!

س - گؤرونوركى، سيز ده حيدر باباين سرعتله ياييلىپ، بؤيوك رغبتله آلفيشلانماسيني، اونون مناسب و مساعد زاماندا يازيلماسيله ايضاح انديرسينيز؟

ج - انله دير. اما دندىگيم كيمي، باشقا مهم عامللرين اولمادىغي، و يا ضعيف اولدوغو تقديرده، زامان شرايطى هر نه قدر مساعد اولسا دا، تكليلكه بۇ قدره تاثيرى اولمازدى. زامان ظرف حؤكمنده دير. بير اعلا و شاهانه يوللور بانكايا سۇ دولدوروب، اونون ايچينه مثلاً فينديق توكسن، اوندان سيركه گؤتورمزسن. اونا توخوم كيشمىش توكمك لازيم دير. بۇ باره ده فيكرىمى اختصارلا ييغجم دنمك ايسته سم: حيدر بابانى، تاثير باخيمىندان يوكسك زيرولره قالديران عامللر، هاميدان اول، اونون آناديلده، اوزو ده اوستاد شهريارين اوزهل ساده، صميمى خلق ديلينده يازيلماسى، مضمونجا بنزه رسيوليگى، بير ده مناسب زاماندا ياييلماسى دير. بۇ عامللرين هئچ بيريسيني باشقالارينا ترجيح انده بيلميرم. سيزين آختارديغينيز عامل، بونلارين تركيبيندن دؤغار.

س - بۇ باره ده فيكىرلرينيزه بۇ شكيلده ينكون وورماغينيز، باشقا بير سوالى منيم ذهنيمده جاسانلانديردى: اوستاد شهريار حيدر بابانى آناديلده بوخ، فارسجا يازسايدى، و يا حيدر بابا، بوتون اوزه لليك ليريله برابر و عيني شكيلده و آناديلده، اوستاد شهريارين عوضينه باشقا بير قدرتلى شاعيرين قلمى ايله يازيلسايدى، يئننه ده بۇ اولچوده، يوكسك آلفيشلاناردى مى؟

ج - بيرينجى تقديرده دنيه بيله رمكى، بوخ، مطلقاً بنله بير تاثيرى بۇراخمازدى. اوستادين ۸۰ - ايلليگى عزيرلеме مراسيمينده مشهور فارس شاعيرى مشفق كاشانى اوستاددان سۇروشوركى، سيز حيدر بابانى نيه فارس ديلينده يازماميسينيز؟

اوستاد بويورور: نچه بند يازديم، اولمادى! (۲) اوستاد شهريار حيدر بابادا آنيلان، تصوير انديلن خاطيره لر يندن بير نچه سيني، فارسجا ديوانيندا، «هذيان دل» منظومه سينده، اوزو ده اولدوقجا گؤزه ل اوپرازلارلا گتيرمىش و حيدر باباين ترجمه سيني اوستاددان طلب اندنلره سؤيله ميشديركى، گئندين «هذيان دل» منظومه سيني اوخويون! (۳) و بيز ايندى گؤروروككى «هذيان دل» اوزلويونده، فارس شعرى نين، هم ده شهريار سبكى نين ان گؤزه ل نمونه لر يندن بيريسى اولاركن، توركجه - آناديلده مكتبدن محروم اولان، لاكين فارسجاني بعضاً فارسلارين اوزوندن داها ياخشى ييلن آذربايجانلي لار، «هذيان دل» منظومه سيني حيدر بابا عوضينه قبول اتمه ميشلر. اوسته ليك، ادبياتيميزا مارق گؤسترن، و حيدر باباين نفوذ دايره سى نين بۇ قدره گنيش و درين اولدوغونا حيران قالان فارس ديللى وطنداشلار، گننه ده ائرين فارسجا ترجمه سيني طلب

۲- كيهان فرهنگى . شماره ۲ ص ۹

۱- وارليق و فروع آزادى

۳- اورادا

اندىرلر. اوستاد دوكتور حسن احمدى. منىم ترجمه مه يازديغى مقدمه ده بۇ مسئله يه توخونموش دور. بىر ده «دليل انسانين انوى دير» دئيبيلر. انولرين ائشىگى بىر - بىرينه بنزه اولسا دا، ايچى، دكوراسيونو اوزه ل خصوصيتلره ماليك اولور. ترجمه موضوعونا عايد دانىشاندا، بۇ تشييه دن آيريلان اينجه ليكلرى لازىمى قدهر اينجه له مك اولار.

سواليميزين ايكنيجى حيصه سى باره ده جاوابيم بۇ دور كى: اكر حيدر بابا، بوتون اوزه ل ليكلر يله برابر، باشقا، بىر شاعيرين طرفيندن يازيلسا يدى، يالنيز بۇ شرط ايلن همان تاثيرى بوراخاردى كى، شهرياردا اولان بوتون خصوصيتلره اوندا توپلانميش اولايدي. او دا انله شهريار اوزوايدى.

منظومه نين بنزه سيزليگى، ائشسيزليگى باره ده دئمه لي يم كى ۱۳۳۲ - جى ايله قدهر حيدر بابا وزنينده شعر يازيلسا دا، شكل و مضمون نقطه نظر دن، ايستر فارس ادبياتيندا، ايستر سه ده تورك ادبياتيندا اونون نظيرى يوخ دور. اوستاد دوكتور روشن ضمير، حيدر بابانين بىرينجى نئرى اوچون يازديغى مقدمه ده، انله جه ده سون ايللرده حضورى صحبت لر ينده دئير ديلر كى، هارادا اوشاقليق خاطره لر ينى احتوا ائدن بىر ادبى اثر گوزومه ده ييب، حيدر بابانى خاطر لار كن، اونو دقتله اؤخوموشام و مقايسه ائتديكده، نه شر قده. نه ده غريده، حيدر بابا سويه سينده گوزله بىر منظومه گورمه ميشم.

اثرين مضمون و محتواسينا گلينجه، نظرينيزى اوستاد دوكتور على اكبر ترابى نين (شهريار بدر شعر نونين روستانى) «شهريار، يئنى كند شعري نين آتاسى» عنوانلى مقاله سينه جلب ائديرم. ^(۱) دوكتور ترابى اوزو ققدر تلى شاعير، صلاحيتلى بىر ادبى اتشناس عاليم اولار كن، هم ده سوسيو لوژى علملرى دوكتور دور. او، حيدر بابانين بدىي اوزه ل ليكلر ينى يوكسك ده يرلنديرمكله برابر، منظومه نى، بىر جامعه شناس كيمي علمى شكيلده اينجه له ميش، و حقللى اولاراق تدقيقاتينا بله بىر مضموندا يئكون وورموش كى: علمى باخيمدان حيدر بابانين محتواسيني، شكلىنى و اجتماعى اوزولونو - جوهر ينى نظره آلديقدا، بوتون شرق اولكله رينده، شعر ساحه سينده بۇ گونه كيمي كند حياتينا بۇ درجه ده درين نفوذ ائدن بىر شاهكار يارانما ميشدير... و نهايته ده، اوستادى يئنى كند شعري نين آتاسى - بانيسى آدلانديرير، و اوستاد دوكتور مهدى روشن ضميرين فيكرى ايله سسله شهر ك، ^(۲) شهريارى «حيدر بابا شاعيرى» كيمي ده يرلنديرير و منىم واختيله (حيدر بابا شاعيرى) عنوانلى يازديغيم شعره، تصديق دامغاسى وورور.

منظومه نين بنزه سيزليگى، هم ده بۇندا ير كى، شاعيرين مخاطبى انسان دگيل، طبيعت دير، طبيعتين شاهكارلاريندان بىرى اولان داغ دير، شاعيرين اوشاقليق خاطره لر ي نين بنشيجى اولان حيدر بابا داغى! شاعير بۇرادا جانسيز - شعور سوز داغا جان باغيشلاير، شعور آشلاير، و سۇنارد - غمىنى، حسرت ينى - نيسگيلينى بيره ر - بيره ر اونا سۇيله يير. سانكى يوزلر له، مينلر له دوستو - تانىشى، قوهوم - اقرباسى، و فارس دىللى نهنك پوئزياسى نين پرستشكارى اولار كن، بيرجه نفر «دليل بيلن، سۇز آنلابان» ^(۳) بىر آدم تاپا بيلمير، ناچار اوزونو حيدر بابا داغينا توتوب، جانلى انسانلارين عوضينه اونونلا دانىشديغى نين سببيني اونا

۱- عصر آزادى، تيريز، سال اول شماره ۱۰.

۲- حيدر بابانين بىرينجى نئرينه يازيلميش مقدمه دن ص ۱۲

۳- على آق واحدد دبر.

سۆيلىه يير:» حيدربابا، يار - يۇلداشلار دۇندولر - بىر بىر سنى چۆلدە قىويوب چۇندولر» اما بۇ «چشمه لرى، چىراغلار سۇن» اۇلو شاعىر، بىر الله مىلسىز، بىزەرسىز اثر يارادىر كى، يارىم عصره ياخىن پارلاق غۇمور سوردو كده، بىز اونون گوندىن گونە داها زىيادە پارلادىغى نىن، و تورك دىللى خىلقلرىن اورە گىنە، گونەدە ليك حياتىنا، گلە جە گىنە ايشىق و حرارت چىلە دىگى نىن شاهدى اۇلوروق.

شهر يار، كند حياتى نىن رنال صحنه لرىنى او قده درىن، جانلى و گۆزەل تصوير اندىب كى، اوزو تهراند، همان ماحالىن ادبىرور خانلارى نىن بىرى نىس انوينده، حيدربابانى اۇخورموش، منظومه نىن سۇنودا، اۇ گون خانىن انوينده نوكر كىمى ايشلەين، و قاپى نىن دالىندا دوروب شهر يارى دىنلەين كىندىچى، اۇزونو ساخلايا بىلمىر و بىردن آتلىر انوين آراسىنا، خاننا خطاباً قىشقىرىر كى: خان آقا، بۇ كىمدىر، و مى هاردان تانىير كى منىم باشىمىن قىزور - قده رىنى شعره چكىب؟^(۱)

اثرىن مناسب زاماندا يايلىدىغى بارەدە بونو دا قىد انىتمك لازىم دىر كى، آذربايجاندا ۱۳۲۵ دن ۱۳۳۲-جى ايسلە قدهر، ادبىياتىمىز، نىجە دنىر، بىر فترت دۇرەسى، دورغونلوق، سكوت دۇرەسى كىچىرىدى، اۇنملى بىر اثر يارانمىردى. آدا - بوددا كىچىك شعرلر يازىلسا دا، عموم خىلقىن الينە چاتدىر ماغا امكان، و سىلە، و نشرىه بوخ ايدى. بىر عده وطنپرور گىجىلر فولكلوروموزو آنجاق فارس دىللى نشرىلەردە تىلىغ اندىر. و ارا - سىرا فولكلور نمونه لرىنى توركچە شاهد گىتىرىدىلر. دىتمك آنادىللى - مىلى ادبىيات وورغونلارى بىندى ايل تمام اجبارى اۇلاراق اوز روحى اىستىكلرىنى جىلولايىرلار، اوروج نوتورلار، و نهايت ۱۳۳۲ - جى ايلىن اسفند آينىدا، بىندى ايل اوزون سورموش بۇ اوروج گونو سۇنا چاتىر و خىلقىن گۆزلە دىگى، صبر سىزلىكلە انتظارىندا اۇلدوغو اذان سسى، حيدربابا داغىندان، خشكىناين يوكسك مناره سىندن، اوزو دە شهر يارىن حنجره سىندن «عرش اهلايه اۇجالىر. مىلى ادبىيات باخىمىندان بۇ آج - سوسوز خىلق، حيدربابا ايله افطار اندىر. بۇ افطارىن اهمىتى نىن، ذائقەلەردە، داماقلاردا بوراخدىغى لذىتىنى ايفادە اىتمك اوچون، توركچە ادبىياتىمىزدان هەلىك بىر نمونه ذهنىمدە بوخ، ناچار شىرازلى سەدى نىن مشهور مىلمى نىن مظللى ايله اىضاح اندىرم:

سَلِّ المصانع ركباً تهيمُ فسى الفلوات

تسو قدر آب چه دانى كه در كنار فراتى

(قارا چادىرلارىن بىردن - بىرە گۆزە گۆرونمەسى نىن تاثيرىنى. آنجاق او اتلى دان سۇروش كى، سوسوزايكن، قورو قومساللاردا يولو ايتىر مىشدىر - سن فرات چابى نىن كىنارىندا اولاركن، سويون قدر - قىمىتى نى هاردان يىلە جكس!) توركچە شعرىمىزدە ايندىجە بىر مصراع يادىما دوشدو: زمستان گۆرمەين بولىول باهارىن قدرىنى بىلمىز! حقىقتە دە حيدربابا، بىندى ايل اوزون سورەن بىر سىرت قىشىن قورتارماسىنى، بىر دەشتلى سكوتون سىندىردىغىنى بىزە موژدە و نردى. سانكى بىر اوزون قىسىرلىق دۇرەسى كىچىرىندن سۇنرا، آناوطن گۆزەل و انشىسىز، بىزەرسىز بىر اوغول دونيامىز! هدىه گىتىردى، او سىرت قىشىدان چىخان خىلق دە اوز قدر داتلىغىنى بۇ گوللو - چىچكىلى باهارىن اولو و اولمز باغباينىنا، آنجاق اونون استقبالىنا گىتمىكلە، اۇنا يوزلرلە نظىره بازماقلا يىلدىر مىك ايسەدى. و بىز اىندى او باغچانىن بىر عظمتلى، شن، و گونو -

۱- روايت آقلى طررىمى دن دىر

گوندن داها گلیشن و چیچکله ن گولوستانا دۇندویونو گۇرور و اۇیونوروک.

س - سیزجه اگر اوستاد شهریار فارس شعرینده اوستاد کیمی تانیتمیش بیر شاعیر اولماسایدی، اما حیدربابانی یازسایدی، حیدربابا گنتهده ایندیکی اهمیتی قازانا بیلردی می ؟

ج - سیزین بۇ سوالینزا جاواب ونرمک چتین دیر. حیدربابانین یازیلدیغی ایللرده آذربایجان خلقی نین آنادیلده مکتبدن محروم اولدوغونا گۇره فارسجا ساوادلیسلارین سای، باشقا ایالتلرله مقایسهده چوخ آزایدی، ۳۵ فیاض ایدی و جمعیتین ۶۵ فیاضی ساوادسیزایدی. او زامان اوستاد شهریار آنجاق شهرلرده یاشایان آیدینلار، ساوادلی دولت آداملاری، معلملر و دانشگاه طلبه لری تانیاردیلار، و فارسجا غزللرینی، شعرلرینی هوسله اوخویاردیلار. نهایت، اوستادین، اوزونون ایلك الهام قایناغی آدلاندیردیغی آناسی، اوندان بیر قطعه ده تورک دیلینده آنادیلینده شعر یازماغی طلب اندیر. بئله لیکله حیدربابا یارانی و شهریار اوردادا دنییر کی: تورکی دندیم اوخوسونلار اوزلری. آما، ایستر شهریارین اوز آناسی، و آدلارینی حسرتله چکدیگی ننه قیز و رخشنده لرا، ایستر ده ۶۵ فیاض ساوادسیز جمعیتی تشکیل اندن آتا - آنالار، باجی - قارداشلار، حتا آنادیلده، تورکجه یازیلیمیش منظومه نی ده اوخوماقدان عاجز قالیرلار. آنادیلده ساوادلیسلار، حیدربابانین نشیریندن یئندی ایل قبااق، بیر نهنجه آی تورکجه مکتب گۇره ن آراجیق و طنداشلاردان عبارت ایدی. بئله لیکله شهریارین « تورکی دندیم اوخوسونلار اوزلری » مصرعسیندا گئدن « اوخوسونلار » سوزونو، « باشا دوشسونلر » معناسیندا قبول ائتمه لی بیک. یعنی حیدربابانی هر هانکی بیر ساوادلی آدمدان انشیتسه لر، باشا دوشسونلر. بۇ دهشتلی حالین، ساوادسیزلیغین چاره سی ده، ائله حیدربابانین اوزونده گۇسته ریلیمیشدی. اثرین اولدوقجا ساده لیگی، آخچی لیغی، خلقی لیگی بۇ بوشلوقو دولدورور و ساوادسیز کوتله بیرجه کره اونو دینله دیکده اۇیره نیر و ازیرله بیردیلر.

بۇ فاکتکلاری نظره آلاراق سوالینیزین جاوابیندا دئییه لرم کی: یوخ، اگر شهریار فارسجا غزلده، شعرده اولدوغو کیمی شهرت قازانماسایدی، و یئنی بیر اوسلوب یاراتماقلا بوتون ساوادلی ادیپرور، شعر سنوره انسانلارین اوره گیته بۇل تاپماسایدی، اۇنلاردا. حیدربابانین ماراقلانمشوازینا چیخماغا مساعد ذهنیت یارانمازدی. آخی، حقیقتده، حیدربابانی اۇنجه خلق ایچینه آپاران دا، ساوادلی آیدیتلار، اونیوترسیته معلملری اولموشلار. اۇنجه اشاره ائتدیگیم کیمی، دوقتور روشن ضمیرین و باشقالارین یازدیغی مقاله لر، مقدمه لر، اثرین فارس دیللی محفلرده تانیماسیندا اساس رول اوینامیشدیر. ساوادسیز کوتله آنجاق رادیودان حیدربابانی دینله ییلردی کی، اۇ دا قدغن ایدی. آنادیلده ونریلیش یوخ ایدی.

شهریار قلمی ایله یازیلماسی، اثرین سسلنمه سینده تأثیری اولموشدور. تهرانی توتغون، دومانلی - توستولو سماسینی دنمیرم، آذربایجانین، گنجه لر ماوی، دورو، صاف سماسیندا، اول دورد گنجه لیک آیین، بیر چوخ پارلاق و سایریشان اولدوزلارین آراسیندا داها گۇزه ل گۇرونمه سی کیمی، اوستاد شهریارین حیدرباباسی، سهنده سی ده اونون فارسجا یازیلیمیش یوکسک غزللری نین و اۇزه ل یئنی شیکه گئی شعرلری نین مجموعه سینده داها پارلاق و قاباریق شکیلده گۇرونوردو.

فضولی دن دانیشاندا، اونون اوچ دیلده (فارسجا، تورکجه، عربجه) مکمل دیوان یاراتدیغینی، آخیز دولوسو دئییب اویونوروک مو؟ شهریارین حقیقته ده وضعیت بئله دیر. اوزوندن سۇروشورلار: اگر سیزی مخیر ائده لر

کی فارسجا و تورکجه دیوانلارینیزین آنجاق بیرینی گؤتوره سینیز، سیز هانکیسینی ترجیح انده رسینیز؟ اوستاد شهریار آزجا فیکردن سؤنرا دنییر فارسجا دیوانیمی!

س - شهریارین حیدرباباسی ایله باشقا تورکجه شعرلرینین فرقلری و یونون و یا او بیرسی لری نین اوستون جهتلری نهدن عبارت دیر؟

ج - دوزونو دنسم، ایندی یه کیمی اوستادین شعرلرینی مقایسه نیتی ایله اینجه له مک فکرینه دوشمه میشم. اؤزگه لر اوچون ملاحظه سؤیله مگه، اؤزومده لازیمی صلاحیت گؤرمه میشم، اؤزوم اوچون ده بؤ ایشه احتیاج دویمامیشام. اوستادین هر هانکی شعرینی تکرار اؤخوموشامسا، اوره گیمه یاتیب، عینی زاماندا هر سیندن ده باشقا طعم، باشقا ذوق آلمیشام. منی کدرلندیره نی ده اولوب، داها دوغروسو، ایچیمده سوسموش شخصی کدرلریمی اویاندیرانی. تزه له یه نی ده اولوب، منی فرحلندیره نی ده. منی آغلادانی دا اولوب، بعضاً گولدوره نی ده. اؤزونون واختیله ایشله تدبکی اصطلاحلا دنسم بعضاً ذهنیمی، شعر ایله هایمی «تشحیذ» انده نی ده اولوب، منی درین دوشونجه لره، انگین خیال عالمینه دالدیرانی دا. سوالارینیزی اؤنجه ییلسه ایدیم، تورکجه دیوانینی بؤ باخیمدان بیر داها گؤزدن کتچیردیم، اقلأ اوستادین شاگردی و اؤخوجوسو کیمی فیکرلریمی سیزه دنییردیم. بیز سیزینله آنجاق حیدربابانین فارسجا یا ترجمه سی حقیقنده دانیشماغی قرارا آلمیشدیک.

پلورالیزی انسان توپلوسونون - جمعیتی نین فیکری - روحی حیاتی نین گنرچک و قاشیلماز بیر قایداسی کیمی قبول انله سک، منجه هر هانکی بیر شاعیرین شعر توپلوسوندا، دیوانیندا، اثرلرین هر هسی نین آیری - آیری خصوصیتلر داشیدبغینی قانونا اویغون حساب انتمک لازیم دیر. حیاتی ن دا، بدیعی یارادیجیلیغین دا، بوتون صنعت اثرلری نین ده گؤزه للیگی، انله بؤ پلورالیزم دن، چنشدیلدی لیکدن دوغور. اونسوز بؤ دونیادا، حیاتدا، دؤزولمز درجه ده بوروجو اولار. باغدا هر گولون اؤزوننه مخصوص رایحه سی، رنگی، شکللی و گؤزه للیگی اولدوغو کیمی. شعر دیوانینی تشکیل انده ن اوزونلو - قیسالی شعرلرین ده هر هسی نین اؤزله مضمونو، ایفاده سی، پیغامی و عطری وار دیر. اوستادین تورکجه شعرلرینی پارچا - پارچا اینجه له مک، اولنارین اورتاق جهتلرینی، انله جه ده اؤزله خصوصیتلرینی آیریجا آچیب - آراشدیرماق باشقا گؤروش طلب اندیر. انشالله عؤمور اولسون، بیر داها اوتوروب دانیشاریق.

س - بیلیر سینیز کی، بؤیوک کلاسیکلردن فضولی یه نظیره یازیلیب و سؤنرا میرزه علی اکبر صابری نیتی بیر دؤرون باشلانغیچیندا، ینتی ساتیریک شعریمیزین تملینی قویوب، اونا دا نظیره یازیلیب و یئنه ده یازیلیب. بؤ ادبی عنعنه گلیر، شهریار و اونون حیدربابایا سلام اثرینه چاتیر. ایندی ۵ - یله یاخین دیر کی، حیدربابایا نظیره یازیلیب. سیزجه حیدربابانین تأثیری نین بؤ قدره اؤزون سورمه سی، داوام ائتمه سی نهدن ایره لی گلیر؟ عجباً. باشقا حیدربابالارین یارانماسیندان می، یؤخسا حیدربابانین اؤز گوجوندن می؟

ج - سیزین بیرینچی سوالینیزین حقیقنده دانیشارکن، بؤ باره ده فیکرلریمی سؤیله میشم. نظیره لرین تکرار یارانیلما سینی، حیدربابانین اؤزونون ذاتاً یوکسک ده یه ره مالیک اولدوغونون سستزی کیمی نظره آلمالی ییق. بیزیم آذربایجاندا بیر گؤزه ل دئییم - اصطلاحیمیز وار: «گول انله مک». من شمالی آذربایجانین ادبی متنلرینده. حتا ایضاحلی لغتده بؤ دئییمی گؤرمه میشم. نظیره لرین داوامی باره ده دنییه یله رم

كى، حيدر باباين استقبالىنا گىتىمك جىرمانى نىن اوزون سورمەسى بوندىن ايرەلى گىلمىشىدىر كى، يازىلان نظىرەلر نىن ھىچ بىرىسى حيدر باباين ياندىدا گول انلەمەدى، جلۈلنەمەدى. بىر قاشىق ساوالان بالى يىتىدىن سۇنرا، بىرچە دىلېم علمدار قۇھونو آغزىنا قويسان، دىئە جىكسەن كى، قۇھون عىجب دادسىز دىر! حيدر باباين دىلىتىدىن بوتون نظىرە يازانلار، اۇ جوملەدىن اوزومە خطاباً پۇتتىك بىر نصىحت انلەسم، دىئەرم:

سنىن اوخون مەنە چاتماز، اوزونو يورما، آى اوچو - كى زىرەدە اوزومە آشيانە باغلامىشام من^(۱)
و بىللەلىكلە اوستاد بىچى شىدانىن فىكرى اىلە سىلەشەرم. او، واختىلە «فروغ آزادى» غىزىتىندە شىمر ھوسكارلارنىنا خطاباً يازمىشىدى كى. بىر داھا بىزە حيدر باباين نظىرە گۇندەرسەن، غىزىتىندە درج انتمە يەجە بىك. من ۱۳۵۶ - جى اىلدە «آغىر اىللەر» آدىلى پۇنئامى، ظاهراً اوشاقلارنىما خطاباً يازىپ قورتاردىقدا، ھەلە اثرى چاپ انندىرمەدىن اول، انستەتىك ذوقونە ايتاندىغىم بىر دوستا ونىرىپ، مستظومەنىن حقىندە نظىرىنى اىستەدېم. دوستوم منظومەنى اۇخوياندىن سۇنرا: «حىف اولسون كى بونو حيدر بابا شىكىندە يازىسان!» دىدى. دوستوم اوز نظىرىندە تامامىلە حقلى اىدى. اما نىچە دىئە، ايش ايشىدىن كىچىمىشىدى. حتا باشقا بىر مضموندا يازىلمىش ھەر ھانكى بىر اثرى حيدر بابا شىكىندە و وزىنىدە (۵ مصراعلى قوشما شىكىندە) قلمە آلسان، اىستەر - اىستەمىز سنىن يازدىغىن بۇ شاھ اثرىن كۆلگەسىندە قالاچاق دىر. (اوزگەن كۆلگەسىندە گىندىن آدامىن كۆلگەسى اۇلمازا) دىيىلەر. انسان ذھىنە حاكىم كىسلىن تداعىلەر سىستىمى، عىنى فورمادا يازىلان آيرى - آيرى اثرلر نىن تىقىقىندە، اۇ قەدەر مانەلەر تۇرەدەر كى...^(۲)

اوستاد شىدانىن حربە - زورباسى، ظاهراً بىر چوخونون ذائقەسىنە آجى گىلسە و خلق دىنىمى اىلە دىنسىم: دىندىغىنا دەيسە دە، سۇنرالار اوستاددىن ممنون اۇلاچاق دىر. چونكى بو سرت داورانىشدا بىر بۇيوك حىقىقت باتىر. اۇ دىنمك اىستەرى كى، يارانىشدا تام اوزەل و «اوزون» اۇلدوغون كىمى يارادىچىلىغىندا دا چالىش كى «اوزون» اۇلاسان!

سنىن عمرون سنىلى كىچىسىن
اوزون كىمى بىر اىل ياشا^(۳)

...دىنمەن نىلە، چالىش آنچاق
اوزگەلر تىك مىن اىل آزدىر

اۇز اىلھامىنا، اۇز اىتكارىنا بىرچە قىلمە شىمر يازسان اون قىلمە نظىرە يازماقدان داھا فايدالى، داھا دەلىلى دىر.

قاباقدا اشارە انندىگىم كىمى اوستاد شىرىيارىن دا حافظلە يازدىغى نظىرەلر، حافظىن غىزىلر نىن قارشىسىندا گول انلەسە، و بعضىلر حافظدىن داھا اوستون نظىرە گىلسە دە، محض نظىرە اۇلدوغونا گۇرە ادبىياتشناسلار نىن، تحلىلچىلر نىن تىقىق موضوعو اۇلمايىپ، نظىرەلر نىن فورماسىندا، مىندىرچەسىندە اصلى شاعىرىن معىن درجەدە دانىلماز بىر حقى وار. عدالتلى ادبىياتشناس بىر شاعىرىن يارادىچىلىغىنى اينجەلەر كىن بۇ حقى رعايتە چالىشار و اوزگەن امەبى، استعدادى حسابىنا، تحلىل انندىگى شاعىرە شىھرت قازاندىرماز. اوستاد دوكتور تىرابى نىن قاباقدا اشارە انندىگىم مقالهسىندە گىتىردىگى مىثاللار نىن، شاھدىلر نىن سىراسىندا،

۱- آمان داغلار - ص ۶۱.

۲- آغىر اىللر نىن اىككىچى نىشى اوچون يازدىغىم مەقدەدىن دىر.

۳- آمان داغلار ص ۵۴

ھمان نظىرلەرىن ھىچ بىرىسى نىن گۇرۇنمەمەسى. تھلىل چى نىن عادلانە و علمى باخىشىندان ھىكابت اندر.
س - دانىشىدىغىنىز عامىللىردن باشقا، داھا نە كىمى مەھم عامىللىر شەھىرىرىن و ھىدرىبابانىن يوكسك سۈيەدە
سۈيلىدىگىنە سەبب اۆلمۈش دورا؟

ج - چۈخ مەشكەرم كى، بۇ سۈالنىزلا اونۇتدۇغۇموز بىر مەطلبى مەنم يادىما سالدېنىز. اۇ دا شەھىرىرىن
اۈزۈنۈن يوكسك شەخسىنى، نەجىبلىكى، قەچىلمەز جاذبەسى، كىلامى نىن نەفۇز قەدرنى و ھامىدان اول
كاراكتەرچە بىر ھومانىست - انسان سۇەر شاعىر اۆلدۇغۇدور. خەلقى اورە كەن سۇەن ادام، قەطئىاً اۈزۈدە خەلق
طرفىندىن سۇيلىر. مەھبەت، نەجە دئىر، ايكى باشلى، قارشىلىقلى بىر جەريان دىر. بىر بازاردىر كى، اۈراد (ھەر نە
ونرسن، ونردىگىنچە آلاسان). و مەنم نەزىمچە شەھىرىرىن اىنچە روھى، گۈجلۈ ھومانىزمى پۇنۇزىياسى نىن
سۇيلىمەسىندە تائىرسىز اۆلمەيىب. نەنگ فارسجا ديوانى بىر يانا دورسون - توركچە يازىب - ياراتدىنى
اثرلر ھومانىزم دويغۇلارىلا دالغالاتماقدا دىر. مەصاحبە ھىصر ائتدىگىنىز سەھىفەلرەن وسەتى اجازە ونرسە
ايدى، بىر چۈخ شاھلەر سەنچىب قەد ائتمەك اۆلاردى. ھەلەلىك يادىما دوشن ايكىچە مەصرەسىلە
اۈخوجوسونا بىر دونيا مەنۇيت آشىلاير: اما گەنچە ناماز دا قىلىرسان ياواشجا قىل - قۇي زەھمت ايلە
ھوشلانا اولسا اويانماسىن.

شەھىرىرىن كۆورەك اورە يىندە انسان قايفىسى اۇ قەدەر گۈجلۈدور كى. اۇ، انسان ھوقۇقونۇ، انسان
راھاتلىغىنى، انسان آزادلىغىنى، بەضاً اۆلو تانرى نىن عبادىتىندىن اوستون تونۇر، و گەنچە، اۈجا سەن ايلە
اۈخونمالى مەنن دوغانى، نەمازى، قونشۇدا زەھمتلە ھوشلانا مەسلەن باجى - قارداش، يا بىر خەستە يوخودان
اۈيانماسىن دئىە ياواشجادان اۈخونماسىنى تاپشىرير.

شەھىرىرى شەخسى ھياتىندا و جەمئىتلە علاقەدە، انسان سۇەر، ھومانىست اۆلۇب. اونا گۆرە دە پۇنۇزىياسى نىن
تائىر دايەرسى بۇ قەدەر زەنگىن، بلكە دە سۇنسوز اۆلۇب. ھىزرت مەھمد (ص) نىن مەشھور اخلاقى دىرسىنى
دفعەلرلە ائشتمەشەك. بىر انا، خرما نەمكەدە افراطا اوغرايان اوشاغىنى ھىزرتىن ھىزورونۇن اۈپارىر اوندان
خواھىش اندىر كى، اوشاغى نەصىحت ائلەسىن. ھىزرت بويورور گەندىن صاباخ گلەن. چۈنكى مەن اۈزۈم بو
گۈن چۈخلۈ خرما نەمىش و نەصىحتى مەن اوشاقدا تائىرى اۆلمەز. يازدىنى كىمى ياشايان، ياشادىنى كىمى
يازان شاعىرلر، سەنەكارلار نىن طالەمى دە نەلە دىر. شاعىر اۈزۈ ھومانىست اۆلمەسا، انسانلار ھومانىزمە دعوت
ائتمە ھەقى يۇخودور. دعوت ائلەسە دە ائجاق اۈزۈ دئىب، اۈزۈ ائشىدەر.

س - اوستادىن بۇ بارەدە شەخسى ھياتىندا نە سۇيلىە بىلەرسىنيز؟

ج - بۇ گۈنە كىمى اونون بارەسىندە او قەدەر خاتىرلەر يازىلىب كى... اما ايسىدە جەن، ھەنچ بىر يەردە
گۆرۈمە دىگىم، ائشتمە دىگىم بىر خاتىرەنى سىز اوچون دئىە بىلەرم. تەرىزە سەفرلەرىمىن بىرىندە، اوستاد شىدانىن
باشچى لىنى ايلە تەشكىل اۆلۈنمۈش شاعىرلر مەجلىسەنە گەتتىشىدەم. مەجلىسدن - داھا دوغروسو قەھۋەخانادان!
چىخان كىمى جاوان شاعىرلردن بىرىسى دە چىخىب سەنە قوشۇلدۇ، و اۈزۈنۈن گۆز خەستەلىگىندىن
اوزۇلدۇرۈنۈن. ايشىدن - توخوجولۇق ايشىندىن قالدىغىنى سۇيلىەدى و دندى كى اوستاد شەھىرىرىدان سەختىار
وھابزادە نىن عنوانىا بىر مەكتوب آلمىشام، بلكە اونون ياردىمى ايلە باكى يە گەندىب: اۈرادا گۆزلىرىمى مەعالجە
ائندىرە بىلەم. سىز بۇ مەكتوبو سەختىار مەلەمە گۆندەرسەنيز و مەنى اونا تاپشىرسانىز، اۆلدۇقچا مەنۇن اۆلارام. اۇ

زمان ۱۳۶۵ - جی ایله پروفیسور بختیار وهازاده ایله، یازیشمام اولوردو. من مکتوبو او جاوان شاعیردن آلیب، بختیار معلمه گۆندهردیم. آز بیر مدت کئچمه دی کی، بۇ جاوان شاعیریمیزی باکی به دعوت اتدیلر و ایندی ییلدیگیمه گۆره، معالجه اولاندان سؤنرا، اورادا قالاسی اولوب. سؤنرالار دا باکیدان گلن آراجیق غزتلرده اونون امضاسیله گۆزه ل شعرلرین اوخوجوسو اولموشام.

اوستاد شهریارین گۆزه ل خطی ایله یازیلیمیش بۇ مکتوبون تصویرینی - فۇتوسونو وارلیق درگیسی نین حؤرمتملی اوخوجولارینا هدیه اندیریم و اونون مندرجه سینده دالغالانان گیزلین و یا آیدین هومانستی دیوغلارین آجیب آراشدیرماسینی دقتلی اوخوجولارا بۇراخیرام.

تبریز

۲۵ / دیمه / ۱۳۶۵

استاد بزرگوار شعر و ادب آذربایجان و برادر دینی این مخلص حضرت بختیار وهازاده با سلام و درود تصدیع میدهد: شأن شما که با این حرفها محدود به توصیف نیست. غرض از این غریضه یک موضوع انسانی است که مجبور شدم زحمت بدهم:

از شعرای جوان تبریز یکی هست بنام (محمد امیری) فرزند علی اکبر که شاعر بسیار با قریحه و کارگر قالیباف بوده متأسفانه از هر دو چشم میرود که بکلی نابینا بشود. قریبه چشم است که بسیار صعب‌العلاج است. از طرف اولیای مجله (وارلیق) در تهران به معاینه رفته و کحالهای درجه اول تهران گفته اند فوراً باید عمل جراحی بشود. اما این طفلک فاقد همه چیز و مُفسس فی امان الله است. حتی کار هم دیگر نمی تواند بکند. از قراریکه خودش تحقیق کرده این عمل جراحی فقط در بادکوبه امکان دارد که کحالی آنجا پیشرفته تر و ابزارکار جدیدی هست.

حالاً نمی دانم که این کاغذ را خواهد توانست خدمت شما برساند یا نه.

به هر جهت اگر مقدورتان باشد که این جوان را نجات دهید مثل این است که جهان بشریت را زنده کرده اید (آیه قران) است.

این مخلص بی مقدار هم بی نهایت متشکر خواهم بود. اضافه می کنم که اگر مجانی نتوانستید بقبولانید، گویا بنده جهت حق التالیف اشعار ترکی بنده مثل حیدر با با ؟ منظور کرده اند. تنها شرطش این است که همانجا هم خرج شود. طبق این نوشته به حضرت تعالی وکالت می دهم که در صورت اجبار از آن پس انداز می توانید استفاده کنید و اختیار آن مبلغ با شماست. (این شاعر متخلص به ارغوان است. مورد تأیید روزنامه فروغ آزادی تبریز هم هست. چشمم درست نمی بیند از بدی خط و ربط نامه عذر می خواهم.

مخلص و مرید دیرین شما

سید محمد حسین شهریار

(امضا)

پروفیسور غلامحسین بیگدلی نین اؤلومو مناسبتیلہ

● دوكتور جواد هيت

وارليق يين گۆركملى يازيچىسى، يازيچىلار هيتى نين عضوو، وارليق يين ۲۰ ايللىك امكداشى و قاينى كشى دوشنبه گونو ۲۶ / ۵ / ۱۳۷۷ سحر تئزدن انى اورهك دورماسى (قلب سكتةسى) ايله وفات اتتى و بوتون عائله - ائل، دوست، امكداشلارى و قلمداشلاريني ماتمه بورودو.

پروفیسور بیگدلی منیم ۶۰ - ایللیک دۇستوم و ۲۰ ایلدن برى ده هم دوست هم ده وارليق دا امكداشىم ایدی.

پروفیسور بیگدلی نین آجى اؤلوم خبرى منه خسته خانادا چاتدى. اۇ سیرادا من بود سوميو باشى مينينى اوچون يئنى عمليات اؤلوموشدوم. اۇنا گۆره ده جنازه و ماتم مراسيملرينده حاضير اۇلا بيلمهديم. بو دا منیم كدریمی داها دا آرتیردی.

پروفیسور بیگدلی زامانه میزده آز گۆرولن شخصیتلردندی. اۇ بؤيوك عالیم، ادیب، شاعر. آراشدیربیجی و گۆركملى يازيچى ایدی.

بیگدلی اۇشاقليقدان يوكسك ذكاء و چالیشقانلیغی سایه سینده اۇخودوغو ابتدائی، اورتا و عالی حرب مکتبلرینده بیرینجی اؤلوموش و معلملری و قوماندانلاری نین دقتینی جلب اتمیشدی. رحمتلیک بیگدلی حقیقنده بۇ سايیمیزدا تفصیلاتلی مقاله و ترجمه حالی درج اؤلونموش و اۇنا يازیلان شعرلردن نمونه لر وئریلمیشدیر. اۇنا گۆره ده من عینی سۆزلری تکرار اتمک ایسته میرم. آنجاق بۇنو دنمەلی يم کی، غلامحسین بیگدلی نین یئری وارلیق دا و آرامیزدا همیشه بۇش قالاچاق و اۇنون خاطره سی هئچ بیر زامان اۇنودولما یا چاقدیر. بیگدلی چوخ طوفانلی حیات یاشادی، چوخ چالیشدی و داواملی مبارزه ایله گنچن یاشاییشیندا، ایستر سیبری زیندانلاریندا، ایستر باکی آکادئمیا سیندا و یا تهراندا وارلیق لا امكداشلیق انتدیگی ایللرده هئچ بیر واخت خلقینی و وطنینی اۇنوتما دی. اۇنون علمی - ادبی چالیشلاری و وئردیگی قیمتلی اثرلر اۇنو ابدیته قووشدورموشدور. اؤللو تانیریدان اۇنا رحمت و حۆرمتلی عائله سینه خصوصیله اۇنون حیات یۇلداشی و قاينى كشى خانم دوكتور بیگدلی به و اولادلارینا ساغلیق و دوزوم دیله بیریک.

وداع با سیمرغ

یادنامه شادروان پروفیسور غلامحسین بیگدلی

● دکتر رحیم چاووش اکبری

«من هم اینک هرچه باشم مسلماً قادر
نخواهم بود از روی سایه خود بپریم»

پروفیسور انشتین

در سال ۱۳۴۵ خورشیدی دانشجوی دانشکده ادبیات دانشگاه تبریز بودم. روزی اعلام شد که تعداد زیادی از نشریات دانشگاه تبریز را به قیمت نیم بها به دانشجویان ادبیات می‌فروشند و از این رهگذر گنجینه‌های گرانبهائی بر کتابخانه من افزوده شد. علاوه بر دهها جلد کتابهای ارزشمند از آثار استادانم شادروانان دکتر عبدالرسول خیام‌پور، استاد ادیب طوسی، ا. ا. احمد ترجانی‌زاده و دانشمند کبیر روانشاد سیدحسن قاضی طباطبائی و دوره کامل نشریه دانشکده ادبیات فارسی را هم خریداری کردم.

در یکی از شماره‌های همان نشریات مقاله‌ای به قلم غلامحسین بیگدلی در رابطه با صناعات ادبی خواندم. و این نخستین باری بود که نام این مرد بزرگ به چشمن من می‌خورد.

در سال ۱۳۵۷ بعنوان مدرس مدارس ایرانی در امارات متحده عربی انتخاب و به ابوظبی اعزام شدم و در بهمن ماه همان سال انقلاب شکوهمند اسلامی به پیروزی رسید و درد دوری از وطن که فرانسوی‌ها آن درد را نستانوی می‌نامند آزارم می‌داد. همدم من هر شب اخبار ساعت ۲۴ رادیو ایران بود که می‌گفت: «اخبار

این ساعت را با سلام به هم میهنان مقیم خارج از کشور آغاز می‌کنم» با شنیدن نام «ایران جاویدان» اشکهایم به مستی از خاک وطن که با خود برده بودم می‌ریخت. و همه روز، روزنامه اطلاعات یا کیهان را می‌خریدیم که با چند روز فاصله به ابوظبی می‌رسید در یکی از شماره‌های یکی از این دو روزنامه خواندم که ماهنامه‌ای به نام «وارلیق» به زبان مادری من (ترکی آذربایجانی) منتشر میشود. به دوست دیرینم جناب آقای خلیل مستوفی، مدیریت محترم کتابخانه مستوفی نامه‌ای نوشتم و از ایشان خواستم که تا بازگشت من به وطن تمام شماره‌های آن ماهنامه را برای من خریداری کنند.

در سال ۱۳۵۹ مدت خدمت من در ابوظبی تمام شد و به همراه خانواده‌ام به بهشت روی زمین یعنی ایران جاویدان برگشتم.

شماره‌های چاپ شده «وارلیق» را از آقای مستوفی گرفتم. در چند شماره پی در پی سلسله مقالاتی با عنوان: «تاریخچه تصوف» به قلم دکتر غلامحسین بیگدلی چاپ شده بود.

در ضمن آن سلسله مقالات مبحثی با عنوان «تأثیر آئین زرتشت در پیدایش تصوف» درج شده بود. روزی به کتابخانه فرزانه رفته بودم، مردی موقر با موهای جوگندمی در گوشه‌ای ایستاده و آخرین شماره «وارلیق» را در دست داشت. در قیافه‌اش دقت کردم. من عکس ایشان را در کتابی دیده بودم و می‌بایست همان پروفیسور بیگدلی باشد. سلام کردم و بعد از معرفی خود گفتم: اگر اشتباه نکنم شما همان دکتر بیگدلی هستید که مقالاتی در نشریه دانشکده ادبیات تبریز هم داشتید جواب داد: آفرین به حافظه شما که با این فاصله زمانی دور این مطالب در یاد شما مانده است.

با عرض معذرت از صداقت و جسارت خود گفتم: سلسله مقالات شما درباره تصوف بسیار عالمانه است ولی باید مرا ببخشید که به صراحت عرض می‌کنم شما از زرتشت چیزی نمی‌دانید.

انتظار داشتم که استاد پرخاش کنند که یک جوان طفل مکتب بر استادی جهان‌دیده انتقاد می‌کند. ولی برخلاف انتظارم لبخندی حاکی از تواضع بر لبانش نقش بست و گفت: سپاسگزار خواهم بود که اطلاعاتی از اندیشه‌های زرتشت در اختیار من بگذارید، و آیا شما زرتشتی هستید؟

عرض کردم. من کوچکتر از آنم که گفتار بنده به عنوان اطلاعات علمی تصور شود و دیگر اینکه من مسلمانم و افتخار دامادی مولایم علی (ع) را دارم. اما روی علاقه به ادبیات باستانی، اوستا خوانده‌ام و گاتهای زرتشت را به اعتبار منظوم بودن آنها در متن به شعر پارسی ترجمه کرده‌ام.

وقتی جواب بنده را شنیدند، گفتند: در آن قهوه‌خانه دو استکان چایی بخوریم و با هم گپ بزنیم. نخستین نشست ما حدود یک ساعت به طول انجامید. همانجا شماره تلفن منزل من و استاد تبادل شد، همان شب زنگ زدند و گفتند: رحیم آقا (در تمام طول زندگی مرا مثل فرزندی به نام کوچکم رحیم صدا می‌کرد) دلم برای ت تو تنگ شده فردا عصر به خانه بیا تا همدیگر را ببینیم. در دل به خود گفتم:

به پیر مغان است دردی کسان را

به میخانه اندر کند میزبانی

«بسنای تبریزی»

خانه‌اش در خیابان شهید سرتیپ فکوری بود. فردا رفتم وقتی زنگ زد، گوشی را برداشتم و

گفت: رحیم آقا بیا بالا، طبقه سوم.

وقتی به خانه وارد شدم، همه جا کتاب بود و دیوارها پر از عکس و اسناد و خطوط زیبا. تا نشستم گفت: ملوک خانم بیا پسرمان رحیم آقا آمده است. خانم دکتر تاج الملوک بیگدلی همسر گرانمایه استاد با سه استکان چایی آمدند. نمی دانم چه الهامی بود که بلند شدم و گفتم: سلام «آنا». من که مادرم را در بیچگی از دست داده ام بی اختیار محبت «آنا» بر دلم پرکشید. و آن قطعه‌ی «کودک یتیم» پروین اعتصامی یادم آمد:

خواندم از شوق هر که را مادر

گفت با من که مادر من نیست

خوشبختانه مصداق حال من نشد. «آنا» فرمودند: «خوش آمدی پسر» از آن روز دنیای من عوض شد. همان روز سخن از شعر و شاعری پیش آمد. استاد پرسیدند: شما شهریار را تا چه حدی می شناسید؟ گفتم عمری است افتخار شاگردی استاد را دارم و گواهی شاعری من هم با دست خط شهریار صادر شده است. دیدم که شهریار مشوق استاد در بازگشت به میهن بوده است.

وطندن آیری دوشن اؤلادیم قایت وطنه

قایت کی، گؤز یولا تیکمیش آنان قایتیدی سنه

«آنا» (خانم دکتر تاج الملوک بیگدلی م، مثل خود پروفیسور انسان والایی است که با آن سن و سال، سالهای متمادی به اسلامشهر می رفت و بدون دریافت حقوق یا ویزیت بیماران را رایگان معاینه و معالجه می کرد. بدین ترتیب این افتخار نصیب من شد که در مدت ۱۸ سال در سفر و حضر در التزام پروفیسور باشم. ایشان داستانهای دردناکی از هفت سال زندانی شدن در «کالما» (در قطب شمال) در سینه داشتند که به دوستان و نزدیکان تعریف میکردند در کتابی مستند به نام «از گرداب پهلوی تا سراب سوسیالیسم» از سوی انتشارات روزنامه ایران به زودی منتشر خواهد شد.

در تاریخ ۲۷ شهریور ۱۳۶۷ که استاد شهریار در بیمارستان مهر (در تهران) درگذشت، پروفیسور بیگدلی از معدود کسانی بود که در حمل جنازه استاد به تبریز و تشییع جنازه و ختم و بزرگداشتها حضور داشت. یکروز که به خانه‌ی پروفیسور بیگدلی رفته بودم - اغلب هر هفته روزهای جمعه می رفتم - آن روز سخن از محفل انس دوستان بود. پروفیسور گفتند من از سی و پنج سال پیش دکتر روشن ضمیر را می شناسم، خودشان را ندیده ام، اما این من بودم که برای اولین بار شهریار و حیدربابا و مقدمه‌ی دکتر روشن ضمیر را در جمهوری آذربایجان به مردم معرفی کردم و قرار شد به همراه من به دیدار دکتر روشن ضمیر برویم. نخستین دیدار این دو دانشمند در مجلس بزرگداشت استاد شهریار در دانشگاه تهران روی داد.

***

از میان هشت جلد کتاب که پروفیسور بیگدلی در ظرف این سه سال به بنده مرحمت فرموده اند، علاوه بر تاریخ بیگدلی، دو سه جلد دیگر هم بنظرم جالب است:

نخست «کهلینگه سلام» اثر طبع پروفیسور بیگدلی که در استقبال «حیدر بابایه سلام» شهریار سروده شده است و همان طوریکه میدانید، تاکنون بیش از بیست بار از حیدربابا استقبال و پیروی شده است ولی هیچکدام از دیدگاه هنری بیای حیدربابای شهریار نرسیده است، حتی ترجمه‌های حیدربابا بزبان فارسی.

بنظرم خود پروفیسور بیگدلی، که مرد منصفی در مسائل ادبی بنظر میرسند، تصدیق بفرمایند که تقلید از حیدریا با نظیر تقلید از گلستان سعدی است که تا کنون، بنا به بررسیهای دانشمند فقید حاجی میرزا جعفر آقا سلطان القرائی، به بیست فقره رسیده است و شاید هم فراتر رفته، ولی هیچکدام بپایه گلستان جاویدان مصون از خزان سعدی نرسیده است. با اینهمه در «کهلنگه سلام» ابیات احساس برانگیز فراوان بچشم می خورد:

خان ساراینی گؤر نه گونه قالیبدی!
فلک اونو گؤر نه گونه سالیبدی!
آسلانلار بیئرینی تولکو آلیبدی!
قارقیش سنه ای و فاسیز روزگارا
گوزلریمدن یاش یئرینه قان یاغارا

سننن منیم خاطره لر بنشیکیم
قرار گاهیم، یوردوم، یووام، انشیکیم!
کیم چکیبیدیر سندن باشقا کنشیکیم؟
تؤیوم سنده، یاسیم سنده، اولوبدور
سوموک، ایلیک، دامار قانلا دولوبدور!

زامان اونون قاش - باشین دا آغاردیب
دیشین تۆکوب، رنگ و روخون سارالدیب
آغ گونونو نامرد دنیا قارالدیب
آنجا ق سیماسیندا بؤیوک بیر وقار
اوز - گوزوندن گول تۆکولور، نور یاغار...
زامان اونون قاش - باشین دا آغاردیب

دیگر کتابی بنام «ای وای آنام» ترجمه از اشعار برگزیده شهریار بزبان ترکی. این برگردانها بیاری دوازده تن از شاعران انجام گرفته است که یکی از آنها «ای وای آنام» برگردان «ای وای مادرم» شهریار است:

پیلله لرین یانیندان یننه آهسته گنچدی
اوره گسی سککه لی، قولافی سه گنچدی
بالام او یانماسین قوی، دئییه چاتیلدی قاشی
خیالیندا خسته نین یئنه سبزه سی، آشی...

برگردان دو غزل اثر طبع پروفیسور بیگدلی است که یکی غزل معروف «نیامدی!» است از استاد شهریار:

باز امشب ای ستاره تایان نیامدی!
باز ای سپیده شب هجران نیامدی!...

شعر انتظار:

بخت اولدوزوم نه اولدو کی ایوانه گلمه دین ای مهوشیم نه دن شب هیجرانه گلمه دین!؟
شمعیم یانیردی تا کی گوله گول جمالینا، پروانه تک، گوزله بؤ شبستانه گلمه دین؟!...

چون یکی از موضوعهای بسیار جالب شعر یاد گذشته و از آن جمله «نیامدی» است، من و پسرم چندین قطعه شعر از شاعران داخلی و خارجی در همین موضوع گردآوری کرده و به ارزیابی و داوری درباره آنها پرداخته ایم، در اینجا به همین اندک بسنده می‌کنیم و خوانندگان با ذوق را به گلگشت «بررسیهای ابدی» فرا می‌خوانیم.

اما از میان اشعار فراوانی که اثر طبع خود پروفیسور بیگدلی است و به این بنده مرحمت فرموده‌اند یک قطعه شعر به سبک دوبیتی‌های مسلسل است به زبان مادری و بنام «گوروش قیرخ ایلدن سؤنرا» یعنی «دیدار پس از چهل سال» که از نظر ابتکار موضوع، تأثرانگیزی، واقع‌بینی و هنر توصیف، شایان کمال توجه است و به نظر من شاهکار شعری او به شمار می‌رود. دو بند نخست آنرا در اینجا برای نمونه می‌آورم و باقی را احاله می‌کنم به گلگشت «بررسیهای ادبی» با ترجمه شعر به پارسی و سنجش با شعر معروف رنسا با ترجمه آن به شعر فارسی از فریدون توللی. اینک دو بند آن برای نمونه:

گوروش قیرخ ایلدن سؤنرا:

حیف او ایلاهی قوسی قاشلارا
اؤ عطیرلر ساچان سونبول ساچلارا

□ □

من انله بیلیردیم اؤ آی بسنیزلیم
اؤ آغیز، اؤ سورون، اؤ دیش، اؤ دوداق

دیگر از آثار پژوهشی پروفیسور بیگدلی «چهره اسکندر» است که انتشار آن مقارن بود با کنگره جهانی بزرگداشت حکیم نظامی در دانشگاه تبریز (۱۳۷۰) این کتاب شایسته مطالعه و بررسی دقیق است، بویژه مقایسه اسکندر در شاهنامه فردوسی و اسکندرنامه نظامی.

پروفیسور بیگدلی در تواضع هم بی‌نظیر بود. در آن جلسات ادبی ماهانه، اولین کسی بودند که می‌آمدند و کوتاهترین مکالمه تلفنی هم از آن ایشان بود، دقیقاً حرفی که لازم بود می‌گفتند.

روزی در خانه‌ی من بودند و برای دیدن کتابهایم به اطاق خود من آمدند. در مقابل کمده‌ی که یادگاریهای شادروانان «پدر و مادرم» در آن قرار دارد ایستادند و پرسیدند که اینها چیست؟ توضیح دادم که اینها یادگاریهای مقدس عزیزان من است. بیشتر از هر چیز به وسایل کار پدرم توجه داشت. گفتم اینها ابزار

پالاندوزی پدر من است. من با سربلندی در «دومانی داغ» نوشته‌ام که: «این چهار بند دربارهی پدرم» شادروان حاج آقا چاوش اکبری است.

مرحوم هشتاد سال عمر عزیزش را با فراز و نشیب و مبارزه با ستمگران طاغوتی (محمدرضا پهلوی و استالین) و کسب علم و معرفت و دریافت مقام شامخ پروفیسوری و عضویت آکادمی، سپری کرد. ولی شاهکار او - علاوه بر ۴۵ جلد تألیف و تصنیف و ترجمه - زندگانی او بود. فهرست کتابهای آن بزرگمرد به قرار زیر است:

- ۱- اوحدی‌نین حیات و یاراد بچیلیغی (رفرات) روسی باکو، ۱۹۵۹، ۳۰ صفحه
- ۲- اوحدی‌نین حیات و یاراد بچیلیغی مونوگرافی - ترکی - فارسی - باکو ۱۹۶۲ - ۱۹۲ صفحه
- ۳- ترجمهٔ منثور داستان خسرو و شیرین نظامی - ترکی - باکو ۱۹۶۲ - ۳۷۸ صفحه
- ۴- محمدحسین شهریار مونوگرافی - ترکی - باکو - ۱۹۶۳ - ۴۰ صفحه
- ۵- شاعرین سسی (نظامی) اثر تدقیقی - ترکی - باکو ۱۹۶۴ - ۱۸۶ صفحه
- ۶- شهریارین سنجیلیمیش اثر لری - منظوم ترجمه لری - ترکی - باکو ۱۹۶۶ - ۲۸۵ صفحه
- ۷- ترجمهٔ منثور «اقبالنامه» نظامی گنجوی - ترکی - باکو ۱۹۶۴ - ۲۸۰ صفحه
- ۸- ترجمهٔ منثور «شرفنامه» نظامی گنجوی - ترکی - باکو - ۱۹۶۷ - ۴۲۸ صفحه
- ۹- شرق ادبیاتیندا خسرو و شیرین موضوعو - رفرات - روسی - باکو - ۱۹۶۸ - ۷۴ صفحه
- ۱۰- شرق ادبیاتیندا خسرو شیرین موضوعو - فوق دکترا - ترکی - باکو ۱۹۷۰ - ۳۷۰ صفحه
- ۱۱- ترجمهٔ منظوم مثنوی «جام جم» اوحدی بمعیت خلیل یوسفلی - ترکی - باکو - ۱۹۷۰ - ۲۲۸ صفحه
- ۱۲- داستانه‌های جلیل محمدقلیزاده (ترجمه) فارسی - باکو - ۱۹۷۳ - ۶۰ صفحه
- ۱۳- ترجمهٔ منثور کتاب (احسن التواریخ) حسن بیگ روملو^(۱) فارسی - به ترکی - باکو ۱۹۷۲ - ۸۵۰ صفحه
- ۱۴- ترجمه منثور دیوان قطران تبریزی - فارسی به ترکی - باکو ۱۹۶۷ - ۴۲۰ صفحه
- ۱۵- امان آیریلیق به معیت پروفیسور حمید محمدزاده - ترکی - باکو ۱۹۷۶ - ۲۰۰ صفحه
- ۱۶- آذربایجان شعرینده عروض به معیت دکتر فاضل سیداف - ترکی آمادهٔ چاپ - ۳۰۰
- ۱۷- مُدریک سوزلر به معیت قهرمانزاده چنگیز ساسانی - ترکی - باکو ۱۹۷۹ - ۱۸۸ صفحه
- ۱۸- شهریار و حیدربابا - مکتوبلار و نظیره لری - گروهی - ترکی - تهران ۱۳۵۸ - ۱۶۴ صفحه
- ۱۹- شهریار لاگوروش^(۲) - فارسی - ترکی - تهران ۱۳۵۸ - ۸۲ صفحه
- ۲۰- گذر عمر - فارسی - ترکی - تهران ۱۳۶۰ - ۱۱۳ + ۵۰ صفحه
- ۲۱- شهریارنامه عثمان مختاری غزنوی - اثر تدقیقی فارسی - تهران ۱۳۷۷
- ۲۲- لغتنامه «هندوشاه نخجوانی» هندوشاه نخجوانی^(۳) - فارسی - ترکی - عربی - تهران ۱۳۶۱ - ۴۷۴ صفحه
- ۲۳- لغتنامه «صحاح المعجم» نعمت الله - فارسی، ترکی، عربی، تهران ۱۳۶۶، ۴۷۴
- ۲۴- کهلیگه سلام^(۴) ترکی - کهله - تهران ۱۳۵۹ - ۸۶ صفحه
- ۲۵- دیوان لطفعلی بیگ آذر بیگدلی به معیت سادات ناصری - فارسی - تهران ۱۳۶۶، ۶۳۱ صفحه
- ۲۶- چهره اسکندر «شاهنامه فردوسی و «اسکندرنامه» نظامی فارسی - تهران ۱۹۷۳
- ۲۷- تاریخ شعرا و خوشنویسان بیگدلی آمادهٔ چاپ - فارسی - تهران.

۱- این ترجمه چاپ شده و در آرشیو آکادمی علوم جمهوری آذربایجان نگهداری می‌شود.

۲- با دست خط خود مرحوم

۳- یا دستخط خود مرحوم

- ۲۸- تاریخ بیگدلی - مدارک و اسناد محتوی ۳۸۰ فقره سند - فارسی - تهران ۱۳۶۷، ۱۰۷۲ صفحه
 ۲۹- تاریخ بیگدلی - شاملو - جلد اول و دوم - فارسی - تهران ۱۳۷۲ - ۱۲۵۵ صفحه
 ۳۰- تاریخ بیگدلی - شاملو - جلد سوم - فارسی - تهران ۱۳۷۴ - ۸۲۰ صفحه
 ۳۱- ترجمه بیانات حضرت آیت الله خمینی ارسالی به گورباچف - روسی - تهران
 ۳۲- جهاد سازندگی - ترجمه به روسی تهران - ۱۳۵۸ - ۱۶ صفحه
 ۳۳- سپاه پاسداران انقلاب اسلامی - ترجمه به روسی - تهران - ۱۳۵۷ - ۱۶ صفحه
 ۳۴- «ای وای آنام» ترجمه اشعار فارسی شهریار - ترکی - تبریز - ۱۳۶۲ - ۲۳۲
 ۳۵- دیوان حاج محمدصادق خان بیگدلی (حصاری) فارسی - تهران ۱۳۶۸ - ۲۲۴ صفحه
 ۳۶- منظومه «جمشید و خورشید» مستور بیگدلی به اتفاق بانو حشمت‌الملوک بیگدلی آذری - فارسی - تهران ۱۳۷۳ - ۲۲۴ صفحه
 ۳۷- دیوان عمادالدین نسیمی - فارسی - تهران ۱۳۶۲ - ۳۸۴ صفحه
 ۳۸- از گرداب پهلوی تا سراب سوسیالیسم - فارسی - تهران زیر چاپ
 ۳۹- شهریارنامه عثمان مختاری غزنوی - فارسی - تهران ۱۳۵۸ و ۱۳۷۷
 ۴۰- مثنوی «یوسف و زلیخا»ی آذر بیگدلی - فارسی - تهران زیر چاپ
 ۴۱- ستاره‌ای که زود غروب کرد - زندگینامه محمدباقر ضیائی بیگدلی - فارسی - گروهی تهران - ۱۳۷۳ - ۴۰ صفحه
 ۴۲- ترجمه منظوم «جام جم» اوحدی مراغه‌ای به اتفاق دکتر پروفیسور خلیل یوسفلی - ترکی - تبریز ۱۳۶۴ - ۱۹۸ صفحه
 ۴۳- دیوان بیگدلی - فارسی - ترکی زیر چاپ.
 ۴۴- پیش از پانصد مقاله علمی و ادبی به زبانهای ترکی، فارسی، روسی و تاجیکی

روزشمار زندگی دکتر غلامحسین بیگدلی:

- ۱- تولد: تهران ۱۲ / ۲۴ / ۱۲۹۷ خورشیدی
- ۲- شاگرد اول کلاس ششم ابتدایی در کل مدارس کشور - از دبستان نظام (عکس و تفصیلات) در روزنامه‌ی اطلاعات سال ۱۳۰۹ چاپ شده است.
- ۳- فارغ‌التحصیل از دانشکده‌ی افسری، در شهریور ۱۳۲۰
- ۴- ازدواج با خانم تاج‌الملوک بیگدلی ۱۳۲۱
- ۵- ورود به خاک اتحاد جماهیر شوروی بتاريخ ۲۲ آذر ماه ۱۳۲۵
- ۶- ورود به شهر باکو، اواسط بهار ۱۳۲۶ و شروع به تحصیلات دانشگاهی
- ۷- دستگیری از طرف (ک.گ.ب) به دسیسه‌ی غلام یحیی در سال ۱۳۲۷ برابر با دوم اکتبر ۱۹۴۸ به اتهام واهی جاسوسی و ده ماه زندانی در سیاه‌چال تاریک و مخوف که در یادنامه آن مرحوم آمده است.
- ۸- بدون محاکمه از طرف هیئت سه نفری مسکو (ثرویکا) محکوم به ۲۵ سال زندان و ۵ سال محرومیت از حقوق اجتماعی
- ۹- اهزام به زندان و اردوی کار اجباری در کالما، منتهی‌الیه قطب شمال
- ۱۰- مرگ دیکتاتور محض شوروی «ژوزف استالین» در سال ۱۹۵۳ (خانم دکتر تاج‌الملوک بیگدلی با مراجعه به مسکو مقدمات بازگشت همسرشان را فراهم میکنند.
- ۱۱- بازگشت وضع شوروی به حال عادی و برگشت پروفیسور به باکو در سال ۱۹۵۴
- ۱۲- طی ۱۴ هزار کیلومتر راه و رسیدن به مسکو و دو ماه معالجه و عذرخواهی دولت از ایشان.
- ۱۳- بعد از ۷ سال زندانی شدن در کالما و رسیدن به خانواده در سال ۱۹۵۴
- ۱۴- دریافت درجه‌ی دکترای ادبیات ملل شرق در سال ۱۹۵۷
- ۱۵- دریافت گواهی اختصاصی از مسکو جهت کار و تدریس در دانشگاههای شوروی، در ۱۵ جولای ۱۹۶۹

- ۱۶ - در سال ۱۹۹۵ دریافت دیپلم استادی ادبیات دانشگاه بین‌المللی باکو
 ۱۷ - دریافت دیپلم عضویت در آکادمی ملی آذربایجان
 ۱۸ - بازگشت به آغوش وطن بعد از پیروزی انقلاب اسلامی در تاریخ ۱۶ / ۵ / ۱۳۵۸ خورشیدی
 ۱۹ - ادامه خدمت در دانشگاه تهران و وزارت فرهنگ و علوم
 ۲۰ - تألیف و ترجمه چندین کتاب در تبریز و تهران
 ۲۱ - در ساعت ۴ صبح روز دوشنبه ۲۶ / ۵ / ۱۳۷۷ خورشیدی، پرواز به سوی ابدیت.

همکار دانشمند و فداکارم در مجله وارلیق نه چنانست که بتوان در این چند سطر به بیان آید. من از شصت سال پیش غلامحسین بیگدلی را در مدرسه نظام می‌شناختم. او شاگرد اول و ارشد دبیرستان ما بود و موقعیت ممتازی داشت. بطوریکه ما دانش آموزان آذربایجانی بوجود او افتخار میکردیم. او بدون شک یکی از نوابغ و چهره‌های درخشان و جوان ارتش ایران بود. با عواطف شدید انساندوستی و وطنخواهی که داشت نتوانست در برابر طوفان حوادث آنروز مقاومت کند و با آنکه عزیز دربار بود جبهه دوم و پایرهنه‌ها را ترجیح داد و خود را به امواج طوفان سهمگین و خانمان‌برانداز آنروز سپرد و ناگزیر به ترک وطن شد. در ۲۵ سال دربدری در غربت و تحمل سالها اعمال شاقه در زندان سیبری چه سختیها که نکشید و چه ناملایمتها که ندید. ولی آن مرحوم در برابر تمام این شکنجه‌های مردافکن مردانه مقاومت کرد و پس از برالت و خروج از زندان استالینی دوباره بخود و خانواده‌اش به تحصیل پرداختند و او به درجات دکترا و پروفسوری ادبیات فارسی و ترکی نائل شد. بعد از آن، سالها در آکادمی علوم آذربایجان شوروی سابق به تدریس و تحقیق پرداخت و بسیاری از شاگردانش را به درجه پروفسوری رسانید. در این مدت دیوان شعرای طراز اول ایران و آذربایجان

پیام دکتر جواد هیئت بمناسبت درگذشت دکتر بیگدلی

بنام خدا

اناالله و اناالله راجعون

شرکت کنندگان عزیز و غمزده مراسم بزرگداشت مرحوم پروفسور غلامحسین بیگدلی! خانواده داغدیده عزیز!

از اینکه بعلت عمل جراحی نتوانستم تخت بیمارستان را ترک و حضوراً در این مراسم روحانی همراه شما شرکت کنندگان عزیز در سوگ آن بزرگمرد معاصر اشک بریزم بسیار متأسفم. ولی علیرغم محدودیتهای بیماری میخواهم چند کلمه‌ای از احوال او که فقدانش مرا اینچنین غمزده و بی‌تاب نموده برای شما شرح دهم. غم جانکاه مرگ ناگهانی رفیق شصت ساله و

مانند قطران تبریزی، اوحدی مراغه‌ای و ... را به نظم ترکی درآورد و در شناساندن استاد شهریار کوشش بلیغ نمود.

وی بلافاصله پس از پیروزی انقلاب اسلامی به همراه خانواده‌اش به میهن عزیز بازگشت و به جمع مجله وارلیق پیوست. در وارلیق مقالات عدیده علمی و تحقیقی می‌نوشت و در ضمن نقش مصحح را هم ایفا میکرد. در تهران تاریخ مفصل ایل بیگدلی را تألیف کرد و بیش از ۴۰۰ مقاله و ۱۰۰ کتاب از خود به یادگار گذاشت. او دانشمندی کم‌نظیر و محقق خستگی‌ناپذیر بود. همیشه در کارهایش مرتب و با انضباط بود. در این اواخر قدرت کارش بسیار کم شده بود ولی تا میتوانست می‌خواند و می‌نوشت و هنوز آخرین کتابش بنام «از گرداب پهلوی تا سراب سوسیالیزم» که دربر گیرنده خاطراتش میباشد زیر چاپ است.

شادروان بیگدلی هم عاشق ایران بود و هم آذربایجان. او آذریهای شمالی را هم برادران خود میدانست و در غم آنها غمین و در شادی‌شان شاد میشد. فقدان او برای جامعه وارلیق بویژه برای شخص من وحشت‌انگیز و جبران‌ناپذیر است. من این فاجعه عظیم را ابتدا به خانم دکتر بیگدلی همسر محترم، فاضله و فداکارشان که حق بزرگی بگردن فقید سعید دارد و به فرزندان خلفشان و برادر عزیزش و بالاخره به خاندان بزرگ بیگدلی، جامعه وارلیق و جامعه ادب میهن عزیزمان تسلیت گفته، از درگاه باری تعالی برای آن مرحوم طلب رحمت و برای بازماندگان صبر و سلامت مسألت می‌نمایم. روحش شاد و یادش گرامی باد.

بیمارستان خانواده ارتش

بهر روزی بشر می‌اندیشد. مطالعه تاریخ، میل به دانستن وقایع، عبرت‌آموزی و کسب تجربه در راه خدمت به میهن و ملت است.

تاریخ، تلاش، اقتدار و آثار نیاکان و پدران ما را جاودانگی می‌بخشد و مورخ با تدفیق، تحقیق و ثبت رخدادهای مانع از فراموشی سرگذشتها می‌شود.

بی‌شک خدمت تاریخ‌نویسان هوشمند و آگاه که عالمانه به این مهم می‌پردازند، کم از نقش تاریخ‌سازان بزرگ نیست.

مورخینی که به احیاء ارزشها شخصیتها و عظمت‌های ملتی می‌پردازند و موجبات سرافرازی و افتخار آنها را فراهم می‌کنند به عبادتی پرداخته‌اند که خالصانه سر بر آستان ربوبی گذارده‌اند. لذا

بلور خاطره‌ها

● محمدرضا بیگدلی

عمرش دراز باد کسی، کو به روزگار
در فکر زنده کردن محصول عمرهاست

تاریخ، شرح زندگانی اجتماعی انسان در گذشته است. تاریخ آموزگاری بزرگ برای اذهان جستجوگر و کنجکاو است که به ترقی، سعادت و

تکریم مورخ حقیقت‌جو و دانشمند، تکریم و تعظیم انسان وارسته‌ خدایی است.

پروفسور دکتر غلامحسین بیگدلی، از اعظام علمی و ادبی ایران و از جمله محققین فرزانه و شایسته‌ای بود که با نوشتن دهها کتاب و صدها مقاله، تمام سعی خود را در راه احیاء گذشته پیشینان، و تاریخ هزار ساله دودمان بیگدلی معطوف کرد.

او با صفای باطن، همت والا و با سعه صدر به کنجکاوی علمی پرداخت و با جوهر عشق، هستی و همدلی را از قلم توانای خود روانه صفحه ماندگار تاریخ نمود. او برای

فرزندان، شاگردان، دوستان و خویشاوندان خود مصداق روشنی از یک انسان کامل بود. او که با معرفت خود، هارفانه به خدا می‌اندیشید و عاشقانه به بندگان خدا خدمت می‌کرد، او که پیمانۀ سکوتش، سرشار از گفته‌های ناب بود، او که بلند می‌اندیشید کوتاه سخن می‌گفت...

او از میان ما رفت و در بهشت برین مأوا گرفت ولی نسام نیکش در خاطره‌ها همچون بلوری درخشان زنده خواهد بود.

نقش کردم رخ زیبای تو بر خانه دل
خانه ویران شد و آن نقش به دیوار بماند

یثرده - علملر آکادمیاسی نامزدی آدینا ادبیات اینستیتوسوندا چیگین - چیگینه چالیشمیشدیق.
ایران اسلام انفلایندان سونرا او یورد
یثری، آتا- بابا او جاعی - تهرانا قایتدی و علمی
فعالیتی اوردادا داوام اتدیردی. لاکین باکینی دا
اوزونه وطن ساییردی، تنز - تنز باکیبا گلردی، انله
عموم اولکه سویهلی ادبی - اجتماعی سمپوزیوم و
کونفرانس اولموردو کی، بیگدلی معلم اوز جدی
اهمیت کسب اتسدهن معروضه‌لری ایله اوردادا
اشتراک انتمه‌سین. حساس، قسایغی کش بیر
انسان، ایشیقلی بسیر قلب صاحبی
ایدی. کومکلیگینی هنج کسدن اسیرگه مزدی...

ادبیاتا بیر چوخلاریمیزدان فرقلی اولاراق
مرکب، انیشلی - یوخوشلو یوللاردان کنجه‌رک
گلمیشدی. واختی ایله حربی خادیم اولماغا
حاضیرلاشیردی. مکمل حربی تحصیل گورموش،
عالی ضابط رتبه‌سی قازاتمیشدی.

تسهرانسدا ایسری مولکدار عائله‌سینده

سنی اُونو تماریق اوستاد

● پروفسور ر. آزاده

بۇ گونلرده دوست اولکهدن دوست ایتگیسی
حقیقته آجی بیر خبر آلدیق. کلاسیک ادبی
ارثی میزین گورکملی تدقیقاتچیسی، آذربایجان
یازیچیلار اتقاقی نین عضو، فیلولوژی علملری
دوقتور، پروفسور غلامحسین بیگدلی ابدینه
قوووشدو...

همکاریمیز ایدی، ایگیرمی ایلدن آرتیق بیر

آذربایجان ادبیاتی نین قطران تبریزی، مهستی خانیم، نسیمی، شمس تبریزی کیمی نماینده لری حقینده نئچه - نئچه ماراتاق دۇغوران تددقیقاتین مۇلفی دیر.

بیگدلی معلمین آذربایجان علملر آکادمیاسی نشریاتی خطیله چاپدان چیخمیش «اوحدی» مونوقرافیاسی (۱۹۶۲) ۱۵ - ۱۳ - جی عصرلرده یاشاییب - یاراتمیش بۇ گۇرکملی سۆز اوستادیمیز حقینده ایلك ایری حجملی اثر کیمی واختیله یوکسک قیمت لندیریلمیشدیر. اۇنو دا دنیم کی، بیگدلی معلمه قدهر ادبیات تاریخیمیزده اوحدی نین حیات و یارادیجیلیغی چوخ جزئی ایشیقلاندیریلمیش، شاعیرین ادبی - بدیعی ارئی احاطه لی تددقیق اندیلمه میشدی.

بیگدلی معلمین آذربایجان ادبیاتی تاریخی اوچون اوحدی ارئی اطرافینداکی خدمت لری تکجه بۇ مونوقرافیا ایله بیتیمیر. علمی و دوزی مطبوعاتدا مختلف ایسلرده اۇنون اوحدی صنعتی نین پروبلملری ایله باغلی مختلف بیچیمده و مضموندا نئچه - نئچه یازیلاری درج اۇلنوموشدور. ۱۹۷۰ - جی ایسلده بیگدلی شاعیرین «جام جم» اثرینی فارسجادان آذربایجان تورکجه سینه چئوریب چاپ ائتدیردی. (خلیل حمید اوغلو ایله بیرلیکده) ایلك دفعه اولاراق اۇخوجو کوتله سی ۱۶ - ۱۳ یوزایللیکلرین مقتدر صنعتکارینی آنا دیلینده اۇخودو، اۇنون فیکییر و شعر دونیاسینی گزدی. بیگدلی نین گھونئی آذربایجانیمیزین سایملی عالمی م. نئخجوانی طرفیندن ۱۳۳۳ - جو هجری ایسلنده تبریزده سککیز الیازما نئسخه سی اساسیندا ترتیب اۇلنوموش قطران تبریزی «دیوان» نینی آنا دیسلینده ترجمه ائتمه سی و نشری ده خصوصی اهمیت

دۇغولموشدو. لاکین هله چوخ کیچیک ایکن محیط ایله مناقیسه ده اولموش، آج و چیلپاق هموطن لری نین مدافعه سینه قالمیشدی. ایگیری دورد یاشیندا ایران «خلق پارتیاسی» حزب توده» یه عضو سنجیلمیش، شاه ارتجاع قۇرولوشونا قارشى مبارزه ده میدانا آتیلیمیشدی. ۱۹۴۵ - جی ایل معلوم گھونئی آذربایجان حادئه لری زامانی اۇ، حربی بااتالیون کوماندانسی (گردان فرماندهی)، سۇنرا ایسه حربی ضابطلر مکتبینه مدیر معاوینی وظیفه سی داشییردی.

۱۹۴۶ - جی ایسلده غ . بیگدلی آرتیق باکیدا سیاسی مهاجر ایدی. لاکین سابق سووتلر بیرلیگینده کی توتالیتار رژیم بیگدلی معلمین ده یان اؤتمه دی، بیر چۇخلاری کیمی اۇ دا تعقیبلره معروض قالدی، سورگون حیاتی کنچیردی. سیبیری نین سرت اقلیمی و دۇزولمز حبس دوشرگه لری نین عقله سیغماز چتینلیکلریندن اۇنو یالنیز حربی سرتلیگی خلاص ائتدی...

... ادبیات ایله بیر مستخصص کیمی اۇغراشماسی ۵۰ - جی ایللرین آخیرلارینا تصادف ائدییر و انله اۇ واختدان حیاتی نین سۇن آنینا قدهر بیگدلی معلم یۇرولماق بیلمه دن ادبیاتیمیزین تددقیقی، نشری و تبلیغی ایله مشغول اۇلموشدور. یارادیجیلیغی نین موضوع و احاطه دایره سی گئنیش ایدی. کلاسیک آذربایجان و فارس شعر نین تاریخچیلی و ترجمه چی، متن شناس و لئکسیکوقراف اونون عالم شخصیتینده وحدت تشکیل ائتدیردی. قلمی نین محصولو اولان اثرلر - مۇنوقرافیلار، مقاله لر، ترتیبلر، ترجمه لر یاخین و اۇرتا شرقین اکثر اؤلكه لرینده رغبتله قارشیلانیر، اۇخسونور، قیمت لندیریلیردی. بیگدلی معلم کلاسیک

كسب الئدئر بئگدلى معلىمئن ترءمه ؤئءلك فءالئى ساءه سئنه اءا بئر ؤءمئ: لاءكن بو، پؤئئك ارئئمئزه عاءء ءئبئل، ءارئءى كئءمئشئمئزئن بئر سئرأ قارائلق صءفه لرئنى ائشئفلائءئرماق او ؤون واجئب واسئفه لوءء بئرئ اؤلان ۳۰ ؤءاپ ورقسى ؤءمئنه كائءال «اؤسن ءوءارئء» (ءارئءلرئن سئءئلئمئشئ) ائرى نئن ترءمه سئ ءئر.

بئگدلى معلىمئن ياراءئءئءلئق اؤغورلارئءا بءء آءاركئن اؤنون «شرق اءبائءئءا ؤسرو و شئرئن موءوءوعسو» آءلانان مؤونمئءال مونوقرافئاسئنى ؤصوءى فئءائءمك لازئمءئر. بؤ الوان و زئگئئن نظامئ «ؤمسه» سئ نئن سائ باؤئمئءان ائكئءئ ائرى - «ؤسرو و شئرئن» بئن كؤكو و شرق ؤلقلرى شءرئنه ءائئئرئ - عئنه، بئنى لئكءئءلك و علاقلر - سلف - ؤلف پءرولئئمئنه ؤصءر ائءءلئمئش ؤءءئ ءءقءاء ائرى ءئر - يازئلئشئءان ائللر كئءءه ءه اهمئئئنى بؤ ؤون ءه ائئرئمئر. مؤلف پءرولئشه ءارئءئ - ؤورولوءئ باؤئمءان نظر سائلر. ائلك مئبع و مأؤءلر اساسئءا موءوعئون نظامئ به ؤءه ركى ءشكسول و انكشاف يسؤللارئنى، نظامئ ياراءئءئءلئفئءا كئ ءوئوم، معئا، مقصء و صئءء ؤسالارئنى و نظامئ ءن سؤنرا كئى ءكاملول ءئنامئكاسئنى ائزله بئر.

بئگدلى معلىمء اءبئ علاقلر پءرولئئمئ باؤئمئءان ءا بئر سئرأ ءقئى ؤلب ائءن يازئلارئن مؤلفئء ءئر. اؤنون «صاءر فارس ءئلئءه»، ج. محمدقلئزاءه ائرلرئ نئن فارس ءئلئنه ترءمه سئ» كئمئ يازئلارئ ىئنى ءؤر اءبائءئمئزئن ائرءءا كئى ئشر كئففئءلرئ اوزءرئسئ ائشئق ؤئءله بئر. زمائنه مئزئن بسؤءوك شءاعرئرى شئرئارئن

ياراءئءئءلئفئى، بءئمئ ارئى نئن ءبئلئفى و ءءقئقئ بئگدلى معلىمئن اءبئ فءالئئئءه ؤصوءى مرءله ءشكئل ائءئر. اؤ، شئرئار شءرئ نئن فئكئرئ - بءئمئ پءرولئئمئلرئنه ءائر بئر نئءه ائرئن مؤلفئء ءئر. قوزئى آءربا بئءانءا - باكئءا ائلك ءءه اؤلاراق شئرئارئن «سئءئلئمئش ائرلرئ» مءض ؤ. بئگدلى نئن ترئبئئنه ئشر اؤلونمؤش ءور (۱۹۶۶). ىئنه مءض بئگدلى معلىمئن ءشبوئو ائله شءاعرئن اوز ءؤءما آئا ءئلئءه قلمه آءءئفئى اؤلمز «ؤءءربا با سلاءم» پؤئماسئ بئر نئءه ءءه اؤلكه مئزه ائشئق اوزو ؤؤرمؤش ءور.

بئگدلى معلىمء سابق عومومءفاق ائرئئئئاسئلق كئءره لرئ نئن فءال عؤءو ائءئى - ۱۹۶۴ - ؤو ائءه ءاشكئءه كئءئر بئلن ۴ - ؤو، ۱۹۶۶ - ؤئ ائءه ءوشئبه ءه اؤلان ۵ - ؤئ، ۱۹۷۰ - ؤئ ائءه ءئفئئسءه كئى ۶ - ؤئ عومومءفاق ائرئئئاسئلق كئءره لرئ نئن ؤءاپ اؤلونمؤش علمئ مائرباللارئ آراسئءا بئز بئگدلى معلىمئن ءه مهم موءوعلارءا معروضه لرئ نئن ءئزئسلرئنى ؤؤروروك.

ءونئا كءابءئانالارئ نئن رفلرئءه ؤفظ ائءءلن كلاسئك مءءئ ارئئمئزئن ئاءئر الئازما نئسءه لرئ نئن فئوشكئلئلرئنى، بئءءوء مئكرو فئلم لرئنى آءربا بئءانءا مءرءلشءئر مءك ساءه سئنه ءه بسئگدلى معلىمئن ؤءمئلرئنى اؤنوءماق اؤلماز. اؤ، ؤاقلئ شئروائئ «كئلئائئ» نئن ءهرائءا ؤصوءى كءابءئانءا ساءءلائئلان ۸۶۰ صءفه لئك البازماسئ نئن مئكرو فئلمئنى باكئئا ؤئئر مءكله ؤاقلئئئئاسئلق علمئنه ؤؤزل بئر هءءه بءءء ائئمئشءئر. بءءاءلئ بئگدلى معلىمئن ءشبوئو سابه سئنه ۱۲ - ؤئ عصء مشهور آءربا بئءان موءئفئئئئئئاس عالىمئ صفئءلءئن اورمؤئ نئن «الءوار» ائرى نئن عراقءا ساءءلائئلان مئكرو فئلمئ

الده اندیلمیشدیر. یوردوموزون اورتا عصرلر ادبیاتینی تدقیق ائندن متخصصلری ۱۶ - جی عصر شاعیریمیز عارف اردیبیلی نین «فرهادنامه» اثری نین تورکیه ده - «ایاصوفیا» کتابخاناسیندا ساخلا نیلان یگانه الیازما نسخه سی نین میکروفیلمی اوچون ده بیگدلی معلمه بورجلودور.

اؤنون هر بیر علمی اعزامیتی کلاسیک اثریمیزین الیازمالاری خزینه سینینی یثنی بیر صنعت اثری ایله دؤلفونلاشدیریپ زنگین لشدیریردی. کازان، لنینگراد، داشکند، دوشنبه الیازما فونداریندا بیگدلی معلم ادبی کتچیمیشیمیزه دایره نه قدهر یثنی - یثنی ماتریاللار اوزه چیخارمیشدیر. بۇ باخیمدان عالیمین عشق آباد فونداریندان آشکار ائتدیگی نسیمی «دیوان» ی نین یثنی الیازماسی دقتی جلب ائدیر. مشهور «اوغوزنامه» الیازماسی نین کازان واریانتی دا بیگدلی معلم طرفیندن تاپیلیمیشدیر. ۱۶ - ۱۳ - جی عصر آذربایجان عالیمی هندوشاه نخجوانی نین ۵۰۰۰ سؤزدن عبارت فارس - تورک لغتی اؤلان «صحاح المعجم» اثری نین کازان برنست الیازمالاری یثنه بیگدلی معلمین آختاریشلاری نتیجه سینده الده اندیلمیشدیر. ۱۷ - ۱۵ عصرلرده یاشاییب - یاراتدیغی تخمین ائدیلن آذربایجان شاعیری بدری قادیری «دیوان» ی نین اوزه چیخاریلماسیندا دا بیگدلی معلمین خدمتی واردیر.

بۇیوک گورجو شاعیری شوتا روستاوتلی «پلنگ دریسی گنیمیش پهلوان» اثری نین مقدمه سینده اؤز پوئماسینی فارسجا یازیلیمیش بیر اثردن اقتباس ائتدیگینی اعتراف ائدیر. شرق شناسلیقتا بو اثرین ۱۱ عصرده یازیلیمیش،

مؤلفی نامعلوم «شهریارنامه» مثنویسی اؤلدوغو تخمین ائدیلیردی. بیر عصره یاخین مدت ایدی کی، همین اثرین هر هانسی بیر الیازما نسخه سی آختاریلیپ، آرانلیپ، نتیجه یوخ ایدی. غ. بیگدلی دوشنبه الیازمالاری اینستیتوسوندا اثرین الیازماسی نین بیر نسخه سینینی آشکار ائتدی. بۇ، ایرانشناسلیقتا بیر کشف ایدی. الیازماسی نین فوتو صورتی مسکو وایا - «نایکا» نشریاتینا گؤندریلدی. لاکین تأسف کی، سکان - دوخسانینچی ایللرین سیاسی - اجتماعی اؤلایلار بۇرولغانیندا همین کشف ایشیق اوزو گؤرمه دی...

چوخ جهتی و چوخ چالارلی زنگین بیر پالتراسی واردی بیگدلی معلمین. اؤ، هم ده گؤزه ل خطاط - کالیقراف ایدی. اؤنون عرب حرفلرله کلاسیکادان قلمه آلدیغی خط نوعلری - نفیس الیازمالاری اصل صنعت اثری تأثیری باغیشلاپ، نه یاخشی کی، مهستی خانیمین رویاعی لری، شهریارین «حیدر بابا یا سلام» پوئماسی بۇ معجوز یازمالارلا ایشیق اوزو گؤرموشدور.

ایللر ایدی کی، اوندان آیریلیمیشدیق. لاکین بیگدلی معلم ایکینچی وطن بیلدیگی، اؤز جیگرپاراسی - قیزی مهشید خانیمی عائله سی ایله باکیا تاپشیریب گئتدیگی اؤزاقلاردان دا علمی - بدیمی فعالیتی ایله بیزی همیشه ستویندیریردی. تهراندا اونون ایری حجملی «فردوسی صورتی» آدلی مونوقرافیا سی و داها نئچه اثرلری درج ائدیلدی. «وارلیق» درگیسی نین آپاریجی مۆلیفلریندن ایدی و آردیجیل اؤلاراق دؤلغون، مضمونلو مقاله لرله بۇرادا چیخیشلار ائدیردی.

هله نه قدهر ایشیق اوزو گؤرمه میس یازیلاری

واردی. اجل امکان وئرمەدی. تسلییمیز اونون
امکان تاپیب خلقی، وطنی، دوغما ادبیات عالمی

پروفیسور غلامحسین بیگدلی نین رحمتہ گتتمہ سی مناسبتیلہ

مرحوم جناب پروفیسور غلامحسین بیگدلی نین وفاتی مناسبتیلہ باکی شہریندہ آذربایجانین علملر
آکادئمیا سیندا قلم صاحیبی عالیملر و اؤ مرحومون قلمداشلاری طرفیندن تشکیل اولموش یاس مجلسیندن
بیر خبر.

بو خبری باکیدا چیخان ادبیات غزتی نین ۳۳ - جو نؤمره سیندن کؤچورموشوک. اؤرادا یازیلیر:
تهراندا نکلن آجی خبر ییزی کدرلندیردی:

همکاریمیز فیلولوژی علملری دوکتورو پروفیسور غلامحسین بیگدلی وفات ائتمیشدیر. بیگدلی
معلیمین (باکیدا قلم یولداشلاری آراسیندا بئله تانیردی) چتین حیات یولو عصریمیزین اؤرتالاریندان بۇ یانا
شماللی - جنوبلو آذربایجانین مصیبت چکمیش و تعقیبلره معروض قالمیش ضیالیلاری نین کئچدیگی
دورومدان نشان وئریر. هله ایراندا اولدوغو چاغلاردا جمعیتین قارشسی - قارشیا دوران طبقه لری نین
احوالینی یاخشی ییلن بیگدلی سیاسی مبارزه یه گیریشه رک آذربایجان دموکرات جمهوریتی اوغروندا
حرکاتا قوشولماغا مثیل اندیدیر. پارلادینی کیمی اوغورسوزلوقا قووشان دموکرات حرکاتی نین
اشتراکچیلاری شمالی آذربایجاندا سیغیناجاق تاپدیقدان سؤنرا بیر چوخلاری اؤ سیرادان بیگدلی توتالیتار
رژیمین تعقیبنه معروض قالیر. اؤ سبیرانین سرت اقلیمی نین و سورگون حاکیملری نین سرت
باخیشلاری نین آجسینی دادماغا مجبور اندیلیر.

۵۰ - جی ایللردن سؤنرا بیگدلی آذربایجان ادبیاتی نین اؤیره نلمه سی ساحه سینده علمی ایشلر گؤرمگه
مشغول اولور. فارس دیلینی مکمل ییلن تدقیقاتچی بیگدلی، کلاسیک آذربایجان شاعیرلری نین ادبی، بدیی
انرلری نین چاغداش نسیللره چاتدیریلما سیندا بؤیوک فعالیت گؤستریر.

عالیمین دوکتورلوق دیسترتاسیاسی (تئز) شرق ادبیاتیندا «خسرو و شیرین» موضوعسو آیربجا مونوقرافیا
حالیندا نشر اندیلیمیش و اؤخوجولارین رغبتینی قازانمیشدیر. اؤ، اؤزون مدت نظامی ادینا ادبیات
انستیتوسوندا چالیشمیش، همکارلارینا و گنج آراشدیریجیلارا قارشسی صمیمی و مهربان رفتاری ایله

سئچىلمىشىدۇر. بىگدلى معلمى علمى تىدقىقاتلار آپارماقلا ياناشى، فارس دىللى پوتىتىك نمونىلر تىذكره و قايناقلارنى توركجه يه ترجمه اندىلمه سىله ده مشغول اولموشدور. قطران تىرىزى دىوانى نىن ترجمه سى، ماراغالى اوحدى نىن «جام جم» پونماسى نىن پوتىتىك ترجمه سى بۇ ساحه ده گورولموش اىلكىن ايشلردندىر. شمالى آذربايجاندا اىلك دفعه اولراق م. شىرىيارىن حىدربابا يسلام و اثرلرىندىن سئچىلمىش نمونىلر نىشرى بىگدلى يه مخصوصدور.

ايراندا باش وئرمىش اسلام انقلابىندان سونرا بىگدلى نهراندا آتا - بابا يوردونا كؤچهرىك علمى و پىنقادقوژىك فعالىتىنى داوام ائتتىرمىشىدۇر. بۇ دۇرده اونون چاپ ائتتىردىگى شاهنامه سىنده و نظامى گنجوى نىن اسكندرنامه سىنده اسكندرى صورتى آدىلى مونوقرافىياسى بىگدلى لى نىسلى نىن سۇى - كؤكو و شىجره سى حقىنده كتابلار و باشقا اثرلر اونون تىدقىقاتچىلىق فعالىتى نىن گىتىش لىگىندن خىبر وئرىر. عالىم، وارلىق درگىسى نىن آپارىجى مؤفلرىندىن بىرى كىمى زورنالىن صحىفه لىرىنده ماراقلى و ىشنى يازىلارلا اولخوجولارى سئوئندىرىردى.

بىگدلى ايراندا آذربايجان ادبىياتى نىن تىبلىغاتچىلارىندان بىرى كىمى چىخىش اندىردى. ۱۹۹۴ - جو اىلده ماراغادا اوحدى نىن يوئىلىشى نىن كئىچىرىلمه سى اىله باغلى تىدبىرلرىن حاضىرلانماسىندا او فعال شكىلده اشتراك ائتمىشىدۇر. بىگدلى معلمى آذربايجان جمهورىتى نىن حىياتى اىله همىشه ماراقلاندىر، ادبى حىياتىمىزىن بوتون ماقاملارىنى اىزله يىردى.

فرصت دوشدوكجه باكى نىن و همكارلارى نىن گوروشونه گلن بىگدلى ايراندا دا بىزى چوخ بؤيوك مهربانچىلىقلا قارشىلايىردى.

همىشه حرىكاتدا و فعالىتىده اولان بىگدلى معلمى، اوزو دىمىشكىن «بقا عالمىنه كؤچمه سىله» بىزدىن آىرىلمىر. اولرلىرى، عمللرى و خوش تىسومو اىله يانىمىزدادىر. قبرى نورلا دولسون.

آىرىلدى

انسلىن گونون اهل كمال اولدى
تهرانىندان - تىبرىزىندىن آىرىلدى

بىر اوزو آخ بىرى قارا دىنيانين
گىنجه سىندن گونودوزوندن آىرىلدى

طىسالىنى اوز يوردونا باغلايان
اتل دردىسندن مىن بىر گوزله آغلايان

قىلمىندن گور چشمه لىر قىبنايان
انسلىن خىزر دىمىزىندىن آىرىلدى

بۇ دۇنيادا قىيىلەگىمىز
بىرى تىرىز، بىرى گۈزەل باقى
بىر ئالتى بىر چاي تىك ئۇ دا پىك
ئازاد قىيىر كىرەن ئازاد قىيىر

قىيىم چالدى ئۇمىر ئازل چاغىندىن
ئاز گۈتۈردۈ دۇمىر ئازل چاغىندىن
ئاز چىدىدا نىچە ئاز چاغىندىن
ئاز ئاز ئاز ئاز ئاز ئاز ئاز ئاز

گۈمىر ئاز - كىتاب - كىتاب سۈزۈنە
قىيىم ئاز ئاز ئاز ئاز ئاز ئاز
ئاز ئاز ئاز ئاز ئاز ئاز ئاز
ئاز ئاز ئاز ئاز ئاز ئاز ئاز

چۈش چىقىدىكى چىقىش ئاز
چىقىش ئاز ئاز ئاز ئاز ئاز
ئاز ئاز ئاز ئاز ئاز ئاز ئاز
ئاز ئاز ئاز ئاز ئاز ئاز ئاز

ئاز ئاز ئاز ئاز ئاز ئاز ئاز
ئاز ئاز ئاز ئاز ئاز ئاز ئاز
ئاز ئاز ئاز ئاز ئاز ئاز ئاز
ئاز ئاز ئاز ئاز ئاز ئاز ئاز

ئاز ئاز ئاز ئاز ئاز ئاز ئاز
ئاز ئاز ئاز ئاز ئاز ئاز ئاز
ئاز ئاز ئاز ئاز ئاز ئاز ئاز
ئاز ئاز ئاز ئاز ئاز ئاز ئاز

خوشما گلن و منی چکیب اوزونه باغلایان بیزیم
موغاملاریمیز دیر. دئییهلرم انله بونا گوره
چالیشمیشام کیچیک یاشلاریمدان موغام و
ردیفلریمیزی اؤیره.م. خصوصیه بیزیم جانیمیزا و
قانیمیزا ایشله یین موغام اوزره اؤخونان
مرثیهلریمیزی ده یاخشی اؤیره.نمیشم.

منجه بیزیم موغاملاریمیز گوجلو بیر نظمه
مالیک اؤلدوغونندان باشقا، دنیا موسیقی لری
آراسیندا درین تأثیرلی، جانا سینهر، روح اوخشار
بیر نفوذ قووه سینه مالیکدیر کی انسانی
دوشوندورور، روحو و دوشونجهنی صافالدير،
یوخاری چکیر. من ده باشقا خادیملریمیزین
کیچیک بیر شاگردی کیمی خدمت میدانینا کئچیب
روحومون و جانیمین ایسته یینه مثبت بیر جاواب
اؤلاراق عملأ ایش و خدمته باشلامیشام. مثلاً
تهرانین معروف سالونلاریندا، بؤ سؤن واختلار
تبریزده کنسرت گئجه لری قوروشام. گله جکده ده
آلاهیین کؤمه ییله قصدیم وار یئنه تهران، تبریز،
اورمییه، اردبیل، ماراغا، زنجان و... آذربایجانین بیر
چوخ شهرلرینده کنسرتلر ترتیب ائدمه. داها
دوغروسو اؤز جوانلاریمیزی اؤز مدنیتیمیز و
اینجه صنعتیمیزین یاخشیلیقلاری و گؤزه للیکلری
ایله تانیش ائدم. گؤزلری و مستی لری نین
داغینیق لیقدان، اؤزگه لرین مسموم ایشلریندن
قورونماسینا یاردیم ائده بیلم. حؤرمتلی ارشاد
اسلامی وزیر ی آقای مهاجرانی جنابلاری ایله ده
بیر سیرا دانیشیق لاریمیز اؤلدو و بوتون فانی شیغیمیز
ایران اسلام جمهوریسینین بیرینجی کانالیندان
یا ییلدی.

س - انشیتدیگیمه گؤره سیزین بو بؤیوک

بیر موسیقیچی

شخصیه

دانیشیق

● مصاحبه نی آپاران: ح.م. ساوالان

س: جناب آقای اسداللهی سیز شهریور
آیسی نین سگگیزینده یکشنبه گونو شهبستان
سفره خاناسیندا شاعیر، ادیب، ضیالی، او تایللی - بؤ
تایللی موسیقی صنعتکارلارینی بیر آریا گئیریپ
صمیمی بیر موسیقیلی شعر آخشامی تشکیل
وئر میشدینیز.

اولاً مجلسین اؤ یاخشیلیقدا ادبی، مدنی، ایران
اسلام جمهوریتی نین قانون چرچیوه سینده اعلا
و ضمیمه کئچمه سی اوچون، سیزین بئله باجاریق و
لیاقتینیزی تحسین اندیب و بئله گؤزه ل محفلین
قوروماسی اوچون چکدیگینیز زحمتلردن هامی
دهوتلیلر ممنون اؤلدوغو کیمی من ده اؤز
ممنونلوغومو و تشکورو مو بیلدیریرم.

س: لطفأ بو یرون کی بو زحمتلی اما ثواب ایشه
ال قویوب تشبوت گؤسترمه یینیزین اساس سببی نه
دن عبارت دیر؟

ج: من اوشاق لیقیمدان آذربایجان موسیقیسی
داها دوغروسو اؤز موسیقیمیزه چوخ هوسلی
ایدیم. خوشوم گلردی. گنت گنده من بؤیوکجه بؤ
هوس و علاقه ده گوجلندی خصوصیه بؤ

سالونوندا تیر آیی نین ۲۵ و ۲۶ - سیندا بیر ۲۵ نفرلیک اورکستر دسته سی ایله کنسرتیمیز اولدو. بۇ اورکستر اعضاسی نین یکی تار، بیر قارمان چالان و ایکسی نفر اوخویانی او تایلی و قالانلارین هامیسی بو تایدان ایدیلر کی اؤز مؤسسهمیزده تعلیم آلمیشدیلار.

س - لطفاً دانشیمیزین سؤنوندا بو یوراسیز یئنه کنسرت قویاجاقسیز و هارالاردا کنسرت قویماق ایسته ییرسیز؟

ج - بیزیم انشال الله یئنه کنسرتلریمیز اولاجاق. انله بۇ یاخینلاردا اولاسی کنسرتیمیزین ایکسی گونو ۶۰ نفر اورکستر اعضاسی ایله اولاجاق. بو ۶۰ نفرلیک اورکستر دسته سینده اؤز جاوان اؤیره نجیلریمیزدن باشقا بیر قارمان، بیر تار و ایکسی مغنی آذربایجان جمهوریتیندن استاد مغنی تیمور مصطفی یئف و اوختای حاجی یئف اولاجاق.

ایندی تهراندا بیزیم هر آی بیر دفعه موسیقیلی شعر آخشا بیزیم اولور و بۇ ایش داوام انده جکدیر و بیزیم موسیقی مکتبیمیزین آدی یوردوموزدا سنویملی داغیمیز ساوالان آدلیدیر.

مدنی ایشیتیزین بیر قیسمی موسیقی تعلیمی دیر. یعنی آز باشلی جاوان اوشاقلار، یئنی یئتمه لره موسیقی صنعتینی درس وئیرر سینیز، نئچه کی شهبان سفره خاناسیندا سیزین موسسه ده اؤیره نمیش شاگردلرین نه قدر گؤزل، یاخشی ایفالاریلا هامینی حیران انله دیکلرینی گؤردوم. هانسی موسیقی آلتلرینی اؤیره نیرلر و استادلاری کیملر دیر؟!

ج - من او تای - بۇ تای موسیقی اوستادلاریندان بۇ ایش اوچون دعوت انله میشم. مثلاً آذربایجان جمهوریتی نین بؤیوک اوستاد موسیقی صنعتکارلاریندان او جومله دن تار اوستادی واله رحیموف، فرهاد پاشایئف و میرخالد سالایئف، ناغارا اوستادی آلماس قولی یئف، طاهر حسینوف، بابایئف، قارمان اوستادلاریندان چنگیز علی یئف، علی بالا آغایئف، کامانچا اوستادلاریندان هلال محمدوف و آذربایجانین معروف و مشهور مغنی لریندن یعقوب محمدوف، تیمور مصطفی یئف، اوختای حاجی یئف، ذاکر علی یئف کیمی نهنگ موسیقی عالیملرینی دعوت انله میشم، هم کنسرتلر قویموشوق هم ده شاگرد تعلیم وئریب اؤیره تمیشیک.

س - آقای اسداللهی نئچه وخت قهاباق تبریزده و تهراندا چوخ سایی اورکستر دسته سی ایله انله کنسرتلر وئریسیز کی، دادی داماقلاردا قالب، سسی دیلره دوشوبدور. لطفاً بو یوراسیز جمعاً بو اورکستر دسته سی نئچه نفرلیک اییدی، اونلاردان نئچه نفری اؤز موسسه نیزده اؤیره نمیش و نئچه نفری آذربایجان جمهوریتیندن گلیمشیدیلر و کیملر ایدیلر؟!

ج - ۷۷ - جی ایلده تبریزده و تهرانین رودکی

تبریکلر

وارلیق درگیسی نین ناشری و باش رئاكتورو
دوقتور جواد هیئتته،
درگی نین بوتون یازادیجی هیئتینه!

محترم آقای جواد هیئت!

وارلیق درگیسی نین بیرینجی نؤمرهسی نین چاپدان چیخماسی نین ۲۰ ایلیلگی نین تامام اولماسی مناسبتله سیزی - آذربایجان مطبوعات تاریخی نین قیزیل فوندونا داخیل اولموش «وارلیق» درگیسی نین امکپور و جفاکش بانیسینی - اوره کدن تبریک اندیریک. بۇ تایداکی بوتون یازیچیلار، مدنیت و صنعت خادملری «وارلیق» نین بۇ ایگیرمی ایلده داوام ائتمه سینده کی بوتون زحمت و خدمت صاحیبلری نین قدرینی بیلیر، بۇ یارادیجی هیئتین آذربایجانین ادبیاتی، دیلی، فولکلورو، اسلامی مدنیتی، تاریخی اوچون دهیرلی فعالیتینی بوسکک قیمتلندیررلر.

وارلیق درگیسی ۱۹۷۹ - جو ایلین باهاریدا، تزهجه غالب گلیمیش ایزان اسلام انقلابی نین ایلك گونلرینده یاراندی. آذربایجان و ایران مدنیتلری نین سارسیلماز وحدت رمزی اولان شهریار دوھاسی نین خیر - دوھاسی ایله ایشیق اوزو گوردو.

وارلیق نین مدیرک ناشری، سؤز و مدنیت فهلهسی جواد هیئت ده سانکی خلقین مدیرکیلیگی اورتایا گتیریشدی. قایناییب جوشان انقلابی تهران محیطینده او، درگی یارادیجیسی تمکینلی و اوزاق گوره ن بیر موقع توتوب، حقه و خلقه آرخلاندی.

جواد هیئت ن تمکینی و یولو ایله گندن وارلیق اوز ایدئالینی و مرامینی ملی مدنیتده و ادبیات خزینه سینده آختاریب تاپدی. وارلیق نین یولو و عقیده سی بۇدور! آلاه بۇ عقیده یه قوت و نرسین!

وارلیق اورتایا آتیلدیغی واختدان تورک و مسلمان مدنیتی میدانلاریندا اوزونه بین الخلق بیر نفوذ قازانمیش، محمد حسین شهریار، بختیار و اهابزاده، حمید نطقی، یاشار قارایف، م.ع. فرزانه، حمید محمدزاده، غلام حسین بیگدلی، ساوالان و بالاش آذراوغلو کیمی یارادیجی شخصیتلری اوز اطرافینا نؤپلادی.

وارلیق اوز صحیفه لرینده فارسجا یازان مؤلیقلرین اثرلرینه ده یتر و ترمکله آذربایجان و ایران مدنیتی و ادبیاتی نین قیریلماز تاریخی باغلارینی قورویوب و داوام ائتدیریر. آذربایجان ادبیاتی و علمی نین فارس دیلینده یارانمیش نمونه لرینی چاپ ائتدیرمک استقامتینده ده وارلیق مهم ایشلر گورموش و شهبه سیز کی، بوندان سونرا دا گوره چکدیر.

وارلیق شرفلی و چتین بیر یول کتچمیشدیر. بۇ گون اونون اطرافینداکی یارادیجی هیئت - اوتالی - بۇ

تایلی مدنیتیمیزین صرافی دیر. بۇگونکو جنوبی آذربایجان مطبوعاتی نین و یارادیجی ضیالیلار اوردوسونون
آغساقالی اولان دوققور جواد هیئتین رهبرلیگی ایله وارلیقین بوتون کؤللیکتیوینه آلاهدان قوت و
قدرت، محکم جان ساغلیغی، ملی ادبیاتیمیز، مدنیتیمیز و وارلیغیمیز نامینه ینشی - ینشی اوغورلار آرزولاییریق.

آذربایجان یازیچیلار بیرلیگی

باکی - ۱۹۹۸ / ۱۲ / ۲۲

وارلیق ژورنالی نین حؤرمتملی باش رنداكتورونا و رنداكسيا عضولرینه

آرتیق ۲۰ ایل دیر کی، «وارلیق» آدلی ادبی - بدبعی ژورنال دایانمادان، یورولمادان فعالیت گؤستیر، آذری
تورکلری نین چوخ یوز ایللیک و چاغداش ادبیات خزینه سینا اؤز صحیفه لرینده داشیبیر. زامانه نین هر جور
ایستی - سویوغونا دؤزوب یاشایان و ملتین معنوی ثروتلرینی ده یاشادان «وارلیق» یالقیز سرو آغاجینا
بنزه ییر. لاکین فرقی اؤراسیندا دیر کی، سرو آغاجی میوه سیز اؤلدوغو حالدا، سیزین ژورنالینیز بارلی - بهره لی
دیر. بیزجه اونون ۲۰ ایله اوینادیغی رولو آذربایجان و ایرانداکی آزادلیق حرکاتلاری ایله مقایسه اتمک
اولار.

ادبیاتیمیزین، دیلیمیزین، وطنیمیزین هر طرفلی انکشافی اوغروندا قداکار جاسینا مبارزه آپاران
ستویملی «وارلیق» ژورنالینا و باشدا جواد هیئت جسابلاری اؤلماقلا بوتون رنداكسيا عضولرینه
ساغلاملیق، ساغلام فیکیر، اوزون عؤمور آرزولاییریق. «وارلیق» ابدی وار اولسون.

آذربایجان علملر آکادمیاسی نظامی آدینا ادبیات

ایستیتوسو جنوبی آذربایجان ادبیاتی شعبه سی نین امکدانشلاری:

پروفسور تیمور احمدوف، دوققور رحیم علی یف، صابر امیروف،

ناظم رضوان، اسلام غریبلی، ماهزر خانیم مهدی بیگ، او،

خورامان خانیم قولی یثوا، پروانه خاتیم محمدلی

۱۰ / دئکابر / ۱۹۹۸ - باکی

وارلىق درگىسى نىن خۇرمىتى مىشۇل مەدىرى و يازىچىلار ھىتى!

سلام و سۇگى دن سۇنرا:

درگىمىزىن ۲۰ ياشىنا گىرمەسى مىناسىتەلە، سىزلىرى و وارلىغىنى وارلىق دان قازانان بوتون
وطنداشلاريمىزى تېرىك اندىرىك.

آرخاينلىقلا اينانيرىق، چىكىدىگىنىز زىمىتلەر بۇشا گىتمە يىب و آذربايجانين ادبى، مىدىنى تارىخىندە ان
گۇركىملى يىرى توتوموش سونوز مىلى تارىخىمىز وارلىقلا افتخار اندە چىك، مىلتىمىزىن سىزە اينام و گىوونى
گوندىن - گونە آرتا جاقدىر.

سىزە تاترىدان ياردىم و اللرىنىزە ساغلىق دىلە يىرىك.

گونى آذربايجان آيدىنلار جىمىتى نىن مىدىرى
بۇ يوك رسول اوغلو

ايراندا «وارلىق» درگىسىنى يايىنلايان اىستىكلى سۇيداشلاريمىز!

عزىمىز جوادىگ!

ھىر شىدىن اۇنچە سىزىن شىخىنىز دە «وارلىق» درگىسى نىن عىرسە يە گىلمە سىندە مىنىلسىز خىدمەت گۇمىترن
رندا كسىانين بوتون امكداشلارينا، انلە جە دە شىخىسا سىزە سۇنسوز سۇگى و سايفىلاريمىزى گۇندە رىرىك.
ايراندا اولدوغو كىمى، قوزنى آذربايجان مطبوعاتىندا دا بۇ يوك رۇل اۇىنامىش، علم و مىدىنىتىمىزىن
يايىلىب تىلىغ اندىلمە سىندە اۇزون مىدت عوضىمىز خىدمەت گۇمىترىمىش، اونون انكشافىندا جىسارتلە يىتى
يۇللار آچان يوردىستوھر ضىياليلارى اۇز اطرافىندا تۇپلايان «وارلىق» نىن اۇز يىرى، اۇز دىست خىطى وار.

خۇرمىتى جوادىگ!

بۇ ياخىنلاردا «وارلىق» درگىسى نىن داواملى اۇلاراق ۲۰ اىل يايىنلانماسى اىلە علاقە دار يويىلىنى
مىراسىمى نىن كىچىرىلە جە يىنى انشىتىدىك، انلە بۇ مىراملا دا اۇزون مىدت مىعنىو ياتىمىزىن پارلاق گوزگوسونە
چىئورلىمىش «وارلىق» يمىزىن ۲۰ ياشىنى تېرىك اندىر، رندا كسىانين بوتون امكداشلارينا اولو تاترى دان بىر
داھا اوغورلار، جان ساغلىغى و داھا اۇزون عۇمور دىلە يىرىك.

شىخىنىزە درىن خۇرمىتلە

آذربايجان علملر آكادىمىاسى ح.م. عبداللەيف آدىنا
نخجوان رىنگىونال (بۇلگەسل) علمى مىركىزى نىن مىدىرى
ا.د.د. عىباسوف

وارلىق درگىسى نىن يۇنە تىجىلىرى و يازارلارينا

ايران نوركلرى نىن سسى و آذربايجان سەنئىتى نىن تىمىلچىسى اولان درگىنىزىن ۲۵ - جى يىلى نىن (اىلى نىن) تاماملانماسىنى سۆيىنچلە قارشىلىيور، سىزى اورە كىدن تىرىك ائدىيوروز. وارلىق نىن بوندىن سۇنرا دا آذربايجان دىل و ادبىياتىنى لياقتلە تىمىل ائدە جگىنە اينانيوروز. درگىنىزىن داها نىچە يىللار وارلىغىنى سوردورمەسىنى يوجە تانرىدان دىلر، ساغلىق، و سەادت دىلكلرىمىزى و سونكى و ساغىلارمىزى سۇناريز. وار اولونا!

«قارداش ادبىياتلار» درگىسى آدىنا
باووز آق پىنار

سلام، حۆرمىتلى جواد آقا،

سىزىن ناخوشلادىغىنىزى محمد رضا دان انشىدىب خىلى ناراحات اولدوم. اوزونوز بىلدىگىنىز كىمى بۇ قوجا دونيا هر جور حادثەلردن خالى دىيىل. انسان اولادى ياشايا - ياشايا هر دىقە امتحان و نىرىر، هر گون سىناقلاردان چىخىر و حضرت على (ع) دنمىشكن عۆمرون بىش گونو بىزە طرف، بىش گونو ايسە بىزە قارشى اولدوغوندا، بىزە قارشى اولان بىش گونە دوزمەلى يىك.

حۆرمىتلى، سنىملى عالمىمىز، معلمىمىز، سىزىن سىجىنىزە گۆره تك من يوخ، يقىن كى، بوتون آذربايجان، ايران و آدىنىزى انشىدن، الينىزىن شىقتىنى دويان، معجلە نىزى اۇخويان بوتون اولكەلرلىن خىلقلىرى ناراحات دىرلار.

حۆرمىتلى جواد هىت، من سىزى دونيانىن بىر قايسىندان گىلىب، اۇ بىرى قايسىندان سى سىزجە گندە نلردن سايمىرام، چونكى اولو آلاهمىن عىنايتى اىلە و فوق العاده بىلىگىنىز سايە سىندە ساغالتدىغىنىز انسانلار بۇ يوكلو يونوزو اعتراف ائدەركن، سىز «وارلىق» كىمى عموم دونيا شىرتلى بىر درگى نىن دە يارادىجىسىنا چشور بىلدىنىز. اىگىرمى ابلدن برى اولدو - آلۇولو، شاختالى - چۇوغونلو يۇللاردان كىچمىش بۇ درگى نىن اىزلە يە بىلدىگىم نۇمرەلرى مندە بىلە قناعت ياراتى كى، «وارلىق» معىن معنادا «ملا نصرالدىن» ژورنالى نىن وارنى و سىز دە رنداكتور كىمى جلىل محمد قلىزادە نىن دوغما اولادى سىنيز.

يادىمدا دىر كى، ۱۹۷۹ - جو اىل انقلابىندان سۇنرا ايراندا آنادىللى غزىلت - ژورناللار فواره ووروردو. لاكىن، داھى سىنكتارىمىز، رحمتلىك شىرىار يالنىز سىزىن ژورنالىنيزا مکتوب و شىعر (آزادلىق

قوشو وارلیق) گۆندره رک آلقیشلادی، عۇمرنونن اۇزون اۇلاجاغینی بیلدیردی. اونون آقیشی دا، ایسانی دا اۇزون دوغرولتدو. چونکی دنیا گۇروموش، بصیرت گۇزو ایله حتا گۇزه گۇرونمز اینجه نکتەلری سئجیب ایران اوستاد شهریار جواد هیئتین کیملیگینی دریندن - درینه دۇیموشدو. اوستاد شهریار سیزی و درگینیزی واختیله میرزه جلیل و «ملانصرالدین» ژورنالینی قیمتلندیردیگی کیمی ده یرلندیردی. من اولو شهریارین فیکرینه تامامیله شریکم و «وارلیق» یسن ایراندا، آذربایجاندا اۇینادیغی بۇیوک ادبی، سیاسی، اجتماعی رولونو لایقینجه قیمتلندیرمه یه بیلمەرم.

بۇ درگی ۲۰ ایلدن پری دیر کی، اطرافیا تۇپلادیغی تحریریه و مخبرلر هیئت ایله فوق العاده ایسلر گۇرمکده دیر. «وارلیق» حقدن یانمیش بیر اوجاغی خاطرلادیر. حقدن یانمیش بیر اوجاغی ایسه هنج بیر کوله ک سۇندوره بیلمز.

خلقیمیزین لیاقتلی اوغلو جواد آقا، نسه قدهر کی، «وارلیق» فعالیت گۇستریر، آذربایجان و ایران حقیقتلرینه، قدیم و چاغداش وطن ادبیاتینا گوزگو توتور، دیلیمیزین قدرتینی هم اۇزوموزه، هم ده باشقا خلقلره نبوت اندیر، وطنین ده، ملتین ده قدی اگیلمه یه جکدیر. بوتون علمی تدقیقاتلار گۇستریب کی، باشقا ادبیاتلاردان فرقلی اولاراق، جنوبی اذربایجان ادبیاتی همیشه تاریخین اۇنوندە گئندیب، اونا پروگرام وئریب. همین ادبیاتین داشییجیسی کیمی «وارلیق» یسن اصیل قیمتینی یقین کی، عالیملر ده، تاریخ ده وئره جکدیر.

من شبهه انتمیرم کی، هر بیر اثرین، اۇ جومله دن غزفت - ژورنالین قازاندیغی اوغور اونون یارادیجیسی ایله باغلی دیر. دنمەلی، خلقه یۇ قدهر خدمت انتمیش، شهرت قازانمیش «وارلیق» ین وارلیغی دا سیزیته باغلی دیر.

خلقیمیزین لیاقتلی اوغلو، عزیز معلیمیمیز جواد هیئت، یاراتدیغینیز و رنداکتورلوق انتدیگینیز «وارلیق» ژورنالینی ۲۰ - جی ایل دۇنومونو بوتون وارلیغیملر تیریک اتمکله یاناشی، سیزه جان ساغلیغی، اۇزون عۇمور، یارادیجیلیق اوغورلاری، عایله نیزیله برابر سۇنوسوز سعادت آرزولایسیرام. آلاهیین نظرینده مقامینیز اۇجا اولسون!

حۇرمته ناظم رضوان

۱۰ / دسامبر / ۱۹۹۸ - باکی

گۇگ تانری نین آدیلا

سایین وارلیق درگی سی نین باش یازارلاری: بوللو سایغیلار و سالاملارلا، آذربایجانین ابدیته قوووشموش بۇیوک اوپئراتیستی و یازیجیسی «عزیر حاجی بیگوف» ون بیوقرافیسینده بنله بیر ماراقلی ماجرا واردیر: بیر گون سیاح عزیز بیگه توش گلیر و اونولا چننیدلی دانیشیقلار آپاریر. اروپا اولکەلرینده درگیلرین چوخ و

چىشىدلى اۆلدوغونو بىلدىردىكىدىن سۇنرا، ھزىردىن سۇرۇشوركى، سىزىن بۇ اۆلكەدە نىچە گوندىلىك و درگى واردىر؟ (او چاغدا ۱۹۰۶) آذربايجاندا يالنىز ملانصرالدىن چىخىردى). ھزىر دىئىر: بىر دنە. بىۇ سۇز سىياحا چوخ غرىبە گلير «گۆرەسن بۇ درگى نە قەدەر ماراقلى دىر كى ملت اوندان چىگرە مەيب، بىزار اۆلمورلار» - دىئە تەجبلە سوروشور: اوچ مىليون اھالى نىن ھامىسى (او چاغدا آذربايجانين اوچ مىليون ياشىن نفوسو وارايدى). بونو اۆخويورلارمى؟ ھزىر دىئىر: «بىر آز اشاخى گلينىز».

سىياح - ايكى مىليون نفر.

ھزىر - بىر آز اشاخى گلينىز.

سىياح - بىر مىليون نفر.

نھايت ھر دۇنە قاتلاردان اسگيلە - اسگيلە اۆخويانلارين ساىى او چاغدا ۱۸۰۰ نىسخەدە چىخان ملانصرالدىن تىراژىنا گلېب چاتىرلار. ھزىر سۇندا دىئىر: اگر ملانصرالدىن يىن بوتون بوراخىلان تىراژلارى اۆخونسا، اوچ مىليونلوق بىر مىلتين يالنىز ۱۸۰۰ نفرى درگى اۆخويورلار».

بۇ جرياننى اۆن سۇز گتىر مكدن اىستەگىمىز نە دىر؟

بۇ سۇز بۇگون بىزىم ملتىمىزدە توركجە درگى اۆخويانلارين ساىى نىن وارلىق درگىسى اىلە بىر اۆلدوغونو دىئىر. بۇ سۇز گتىر مكد بىزىم نە سويەدە مظلومىتە اوغرا دىغىمىزى گۇستىر.

۳۰ مىليونلوق بىر ملتىن معنوى وارلىغىنى گۇستىر درگى يالنىز وارلىق دىر. بونا گۆرە دە بىلە بىر دۇزولمز دورومدا وارلىق نە سويەدە يوكسك يىر توتدوغونو و نىچە قىمتلى اۆلدوغونو داھا آرتىق دوشونوروك. بىز يىنى نىسل، وارلىغىمىزىن درىندن تانىماسى نىن بۇيوك بۇلومونو وارلىغىمىزى تىمىل ائىدن وارلىق درگى سىندن آسىلى گۇروروك و اونون ۲۰ ياشىنا دۇلماسىنى، يىنى دوشونجەلى نىسلىمىزىن ۲۰ ياشىنا دۇلماسى كىمى دە يرلندىر يىر ك. اومودوموز وار بۇ نىسل وارلىق اىلە گلېشىپ مادى و معنوى وارلىقلاريمىزى بوتونلوكلە الدە اتسىنلر.

ھابىلە اۆز صىمىمى تشكورلر يمىزى وارلىق درگى سىندە آغىر امەيە قاتلاشان آغساققال و گىنج بازارلار يمىزى بىلدىرەرك اونون گوندىن - گونە گۆزەل و گوجلۇ بوراخىلماسىنى اۆركدىن دىلە بىر يىك. سىزى اورە كدىن سويىپ، آلفىشلا يانلار.

اورمو بىلىك يوردونون اۆيرەنجىلرى

۱۳۷۷ / ۹ / ۲۱

حۆرمتملى «وارلىق» درگىسى نىن مديرى و آذربايجان ادبياتى نىن گۆركملى عالمى دوكتور هيئت جنابلارى

وارلىق درگىسى نىن ايگيرىمى ايله آياق قويماسى چيچكلر قورولوشو طرفىندىن آذربايجان ادبياتىندا قلم چالان شاعير، يازيچى و تدقيقا تېچىلار نىن بۆيوك بايرامى كيمي ده يرلندىر يلىر. ايگيرىمى ايل اونسجه وارلىق درگىسى نىن نشره باشلاماسى چوخ اهميتلى عىنى حالدا آغير ايش ايدى. بوندان داها اهميتلىسى اونون ايندىيه قدير احتشاملا داوام ائتمهسى و دوغما ديليميزده درين و دولغون مقاله لرله خلقمىز ايچينده يايلىماسيدىر.

وارلىق درگىسى ايگيرىمى ايل عرضينده دوغما ديليميزده چوخلو يازيچى و شاعر يئتىشىد ير ميشد ير. بيز اينانيرىق، وارلىق درگىسى و بۇ درگيده اينام و ايمانلا چالیشان انسانلار نىن آدلارى آذربايجان ادبيات تاريخينده ابدى اولاراق قالا جاقدير.

چيچكلر قورولوشو وارلىق درگىسى نىن ايگيرىمى ياشا گيرمه سىنى آذربايجان خلقينه تېرىك انده رك وارلىق اولدوزوموزون ايللر بويو ايشيق ساچماسىنى اوره كدن آرزولايير.

چيچكلر قورولوشونون مدير لر هيئتى
نوشين موسوى، حسن راشدى، اكبر آزاد

بىر روحانى ايدى، اؤ. اوغلو نون دا روحانى
اؤلما سىنى آرزولاييردى، لاکين گنج محمدامين
باشقا يۇل سئجدى. «رسولزاده آتاسى نىن يانيندا
فارس و عرب ديسللىرىنى اؤيرندى كدن
سؤنرا، ايلکين تحصيلاتىنى باكيذا تاماملایيب و
عالى تحصيل آلماغا باشلادی»^(۱) لاکين مادی
چىتىنلىكلر اوزون سدن تحصيلىنى قورتارا
بىلمه دى. محمدامين رسولزاده «اؤز سياسى -
اجتماعى فعاليتلىرىنى شرق روس غزئتينده» باكيذا ن
مکتوب «آدلى بىر مقاله ايله باشلادی»^(۲).

محمدامين نىن گنجلىك ايللىرى ۲۰ - جى

محمدامين

رسولزاده ايراندا

● مهرداد سرکش

محمدامين رسولزاده ۱۸۸۴ - جو ايلده باكى
شهرى نىن نوخانى كندينده آنادان اولموش، آتاسى
حاجى ملا على اكبر تهراندا و عتباتدا اولموش

۱- تاريخ هيجده ساله آذربايجان: سيد احمد كسرى
۲- فضولى از تاريخ مبارزات سياسى و اجتماعى ايران
- جنبشهاى چپ - ضياءالدين المونى

عصرین ایلیک ایلرینه، سوسیالیسم حرکاتی نین روسیه نى بورودویو بیر زامانا تصادف الدير. اؤ سوردهده باکی شهرى روسیه نین بعضى شهرلری کیمی صنعتی لشمکده ایدی. بۇ شرایطده فهله لره قارشى تضييقلر آرتیر و فهله حرکاتی گوجلنمه یه باشلاير. عین زاماندا بعضى مارکسیست غورپلارین روسیه دن باکییا سورگون اندیلمه سی فهله لری تشکیلاتلانديریردی.

ماراقلیدير کی چار روسیه سینده بیرینجی اؤنملی اعتصاب ۱۹۰۴ - جو ایلده باکیدا، شهرین بلشویک کمیته سی نین رهبرلیگی آلتیندا، تشکیل اؤلونموش و اوغورلا سؤنا چاتمیشدی. بۇ اعتصاب انقلابین شدت لشمه سیله نتیجه لندی. بئله بیر شرایطده ۱۹۰۴ - جو ایلده روسیه سوسیال دموکرات پارتیاسی نین آذربایجان شعبه سی سایلان همت پارتیاسی نیریمان نریمانوفون واسیطه سیله یارادیلیر. (بۇ پارتیا بیر ایل اؤنجه یارادیلیمش روسیه سوسیال دموکرات پارتیاسی ایله سیخ علاقه ده اؤلدوغو حالدا، بیر حدودا قده ده استقلال مالیک ایدی.)

محمدامین رسولزاده ۱۹۰۴ - جو ایلده «همت» سیرالارینا کئچیر ؛ دوقتور فریدون آدمیتین «فکر» دموکراسی اجتماعی در نهضت مشروطیت ایران» آدلی کتاییندا، یسازدیغینا گوره، همتین آدلیم عضولریندن اؤلور. ۱۹۰۶ - جی ایلده همت پارتیاسی نین اورقانی اولان «تکامل» غزنتینده مقاله لر یازیر و بئله لیکله سیاسی بیر یازیچی کیمی ایشه باشلاير. محمدامین رسولزاده «تکامل» غزنتی نین رتسداکتورو ایدی. اؤ بیر مدت سؤنرا، تکاملون یولونو ایزله یین «ارشاد» غزنتینی نشر ائتدی. رسولزاده نین مقاله لری تکامل و ارشادان علاوه «یولداش»، «ترقی» و باشقا غزنتلرده

ده چاپ اؤلوردی. ۱۹۰۷ - جی ایلده «یولداش» غزنتی نین مخبری کیمی رشته گلیر و رنپورتاژلاری «یولداش» غزنتینده، چاپ اؤلونور. باکییا قسایتدیقدان سؤنرا، نبریز و اورمیه گئدیر و گؤنده دیکلری رنپورتاژلار، یولداشدا درج اؤلونور. (تکامل، ارشاد، یولداش و ترقی غزنتلرینده، ایران مشروطه حرکاتی باره ده مقاله لر چاپ اؤلوردو و بئله لیکله بۇ غزنتلر، شمالی آذربایجانلیلاری هابئله، اؤرادا یاشایان ایرانلیلاری، مشروطه حرکاتیله تانیش اندیردی.) نهایت محمدامین باکییا دؤندوکدن سؤنرا اؤرادا یاشایان ایرانلی مشروطه چیلرله علاقه ده اؤلوموش و حنا محمدامین - عاید اولان (مطبعه ده) مشروطه چیلرین اعلاتلارینی چاپ اندیردی. محمدامین رسولزاده روسیه سوسیال دموکرات پارتیاسی نین قافقاز شعبه سی نین سفارشیله بولغار مشروطه چی پانوف لاگیلانلی مشروطه چیلر آراسیندا اختلاف چیخدیغی اوچون، واسیطه چی و انلجه ده ناظیر کیمی، اورجونیکیدزه ایله بیرگه رشته گلیر و اختلافلارا سؤن قوبور. محمدامین گیلانلیلی مجاهدلرله تهرانین فتنچینده اشتراک ائدیر و بئله لیکله الده اندیلیمش آزادلیق شرایطینده اؤز سیاسی فعالیتینی داوام ائتدیریر.

«ایران نو» غزنتی نین بیرینجی نؤمره سی نین نشریندن اعتباراً محمدامین رسولزاده اؤ غزنتین یازیچیلاری سیراسینا کئچیر. بۇ غزنتین امتیاز صاحبی، رادیکال یازیچی سید محمود شیبستری (ابوالضیاء) ایدی. ادوارد براونین «ایران مطبوعاتی و ادبیات تاریخی مشروطیت دؤرونده» آدلی کتاییندا یازیلدیغینا گؤره، بۇ غزنتین اساس یازیچیسى محمدامین رسولزاده ایدی. ادوارد براون بۇ کتابدا یازیر کی «ایران نو» غزنتی ایراندا

قورتولوشوندا بۇيوك رولا مالىك اۇلماسىنى ايسته يىردى. اتحاديە نىن يازديغىنا گۇره محمدامين، امپرياليزمە قارشى بىرلشديرىجى عامل كىمى اسلامدان استفاده اندىردى. (آرتىق بللى دىر كى محمدامين رسولزاده سىد جمال الدين اسداآبادى نىن فيكرلرىنى اۇيره نىمشىدى).

محمدامين رسولزاده نىن باشقا اۇنملى مقاله لرلردن، ايران دموكرات حزبى نىن مرانامە سىنە يازديغى مقدمە دىر. محمدامين بۇ مقاله دە يازير كى، «دونىا انكشافى چوخالديقجا، آيرى - آيرى ملتلىرىن آزادلىق حرکاتى... تام آيدىنلىقلا گنشىلە نىر.

... ۲۰ - جى عصر، شرق دونياسىنا، ۱۷ - جى عصرىن غرب دونياسى اوچون اۇلدوغو كىمى دىر. بۇ دۇر بىر تجدد دۇرودور كى آسيا حرکته گلب فتوداليزم بورادا اۇز دۇرونو، يئنى بىر قوه يه تحویل وئرىب كاپىتاليزمە تسليم اولور... ايران دا... بو ضرورى تحوللره، محكوم اۇلمايا بىلمز... ايراندا، تجدد قاچىنىلماز دىر و گره ك بشرىت عانلەسى نىن كىچىدىگى بوتون رتبه لردن گنچىسىن... اورتا عصرلرىن اوصولو انيله گنچىسى بىر مملكت بئله نچى ياشايا بىلمە يه جگىنى دويدوغو اوچون قانون اۆلكەسى حالينه گلە سىنى ايسته يىر. فقط بىر طرفدن بۇ تحوله لازىم اولان وسايلىن اۇلما ماسى، باشقا طرفدن خارجى سرمايه نىن رقابتى، اونو (ايرانى) تضىيق آلتىندا قويوب بۇيوك چىتىنلىكلره قارشىلاشديرىر... ايرانى دوز يۇللا اداره اتمك و انقلاب ايللرىندە يارانمىش آنارشى حسىنى اۇزاقلاشديرماق لازىمدى. گوجلوقانون حكومتى يارانمالى و اساسى اصلاحات آپارىلما لىدى. ايران دموكرات فرقهسى وطن گله جه يى نىن سعادتىنى مملكتىن

بۇيوك تىرازدا و اوروپا سبكىندە چىخان ان اۇنملى غزئت ايدى و باشقا غزئتلره اۆرنك اۇلموشدو. ايران نو غزئتى، سول موقعىندە دا يانمىش و اۇ غزئتدە سوسىاليزم حقىندە آرا - سىرا مقاله لر چاپ اۇلنوردو.

«ايران نو» غزئتى نىن، دموكرات فرقهسى نىن اورقانى اۇلدوغو قىد اۇلنومادىغى حالدا فاكتىكى اۇلاراق (عمللاً) بۇ فرقه نىن اورقانىنا چنور بىلمىشىدى. مثال اوچون «ايران نو» غزئتى، ايران دموكرات فرقهسى نىن بياننامە، انتباهنامە و پارلمانى شىعەسى نىن بياناتىنى چاپ ائتمىش و «اتحاد مقدس» آدى بىر مقاله دە، آدى چكىلن فرقه نى دستكلە مىشىدى.

گنج محمدامين، ايران دموكرات فرقهسى نىن قوروجولارىندان اۇلموش و بۇ فرقه نىن مركزى شوراسى نىن عضوى ايدى. رسولزاده دموكرات فرقهسى نىن، تئورى سىيە نى سايليدى. دوكتور فرىدون آدميت، دموكرات فرقهسى نىن يگانە مثبت طرفىنى، انله بۇ پارتىيانىن تئورىسى نىن انلجه ده سوسىيال دموكراسى مفكورهسى و منورلىگىن يايلىماسى بىلير.

منصوره اتحاديە «پىدايش و تحول احزاب سىياسى مشروطيت» آدى كىتابىندا يازير كى رسولزاده دموكرات فرقهسى نىن تاكتىكى نىن تعين ائىدىلمە سىندە و بۇ فرقه نىن مرامى نىن آچىقلا نماسىندا بۇيوك نفوذا مالک ايدى. اتحاديە نىن يازديغىنا گۇره، رسولزاده نىن اجتماع، پارتيا، تاريخ، اقتصاد و اصلاحات حقىندە دوشونجه لرى ماركسىزم مفكورهسى نىن تاثيرى آلتىندا ايدى. اۇ يازير كى، محمدامين رسولزاده وطن سنورلىگه ايسانيدى و ايران وطن سنوره لرى نىن، ايرانىن استبداد و استعماردان

بیرلیگینده گزورور. تجده دوزرو ایره لیله مکده اولان ایرانا، دموکرات دولت ایسته بیر و حاکمیت بونون میلتن الینده اولمالیدی.»

۱۹۱۱ - جی ایل، مای آیی نین سونلاریندا، یئتیججه حاکمیته گلیمیش و اعتدالیونا یاخین اولان محمدولیخان تسکابنی و روسلارین تضییقی نتیجه سینده (ایران نو غزنتینده یازدیغی کسگین تئقدیرلی اوچون) محمدامین رسولزاده ایراندان سورگون اولونور. محمدامین عثمانلییه یوللانیر و اوردان، بیر زامانلار رنداکتورو اولدوغو «ایران نو» غزنتینه «عثمانلی سیاسی فرقه لری»، (فرقه های سیاسی عثمانی) و «قره طاق مسأله سی» (مسأله قره طاق؟) آدلی مقاله لر گونده ریر. محمدامین رسولزاده ایرانی ترک استدیکن سونرا، ایران دموکرات فرقه سی نین فعال عضولریندن اولان پیلوسییان، تقی زاده به گونده ردیگی مکتوبدا یازیر کی رسولزاده سورگون اولاندان بری دموکرات حزبی آرتیق اؤز نظم، فعالیت و دیسیپلینی ایتیریدی.

عبدالحسین نوائی، محمد امین یین خارا کتریندن (فتح تهران کتایبتدا) سوز آچاراق یازیر کی اؤ شرق دونیاسی نین فیکیرلی انسانلاریندان ایدی. نوائی، تقی زاده دن نقل ائدی کی «محمدامین شرق دونیاسیندا، تابسیز بیر انسان ایدی». نوائی کتایی نین داوامیندا یازیر کی رسولزاده، قدرتلی دلیل و منطق صاحیبی، یالان دانیشما یان، بوش یتره احساسات و

مبالغه ایشلتمه یین، سویوق قانلی، انصافلی و یولوندان دؤنمزایدی. فریدون آدمیت ایسه، «فکر دموکراسی اجتماعی در نهضت مشروطیت ایران» آدلی کتایبتدا یازیر کی محمدامین رسولزاده سیاسی فلسفه درسینی اؤخوموشدو. اونون سوسیالیزمین اوصولو و غرب دونیاسی نین تحولو حقیقنده، گنیش بیلگیسی وار ایدی. اؤ، یوکسک سویه ده، اخلاقی فضیلته مالیک ایدی و اینانیدیغی عقیده لره صادق قالیردی. اؤ هر آن، آزادلیق و ملی حکومت نامینه، سیاسی استبداد و بیگانه لرین سلطه سینه قارشی دؤیوشدو. ایستر، چارلارین استبدادی اولسون، ایستر سه روس کمونیزمی. او هیچ ظالمین اراده سینه تسلیم اولمادی.

قایناقلار:

- ۱ - تاریخ هجده ساله آذربایجان - سیداحمد کسروی.
- ۲ - فصولی از تاریخ مبارزات سیاسی - اجتماعی ایران - جنبشهای چپ - ضیالددین الموتی.
- ۳ - فکر دموکراسی اجتماعی در نهضت مشروطه ایران - فریدون آدمیت.
- ۴ - وارلیق سای ۴ - ۹۱، محمدامین رسولزاده بنیانگذار جمهوری آذربایجان - مهندس حسین علمی.
- ۵ - حیدرخان عمی اوغلی در گذر از طوفانها - رحیم رئیس نیا.
- ۶ - پیدایش و تحول احزاب سیاسی مشروطیت - منصوره اتحادیه.

امین عابد و اونون ادبیات تاریخی نین طالعی

● علی شامیل

الیفامیزا کۆچوره: علیرضا تبریزی

آذربایجان س.س.ر معاریف کومیسارلیغی
۱۹۲۳ - جو ایلده «آذربایجان ادبیاتی تاریخی» نی
یازماغی امین عابده تاپشیر میشدیر. امین عابد کیم
ایدی؟ بئله مسئله ایش نییه محض اونا
تاپشیر یلمیشدیر؟

عابد مطلب اوغلو احمدوف ۱۸۹۸ - جی ایلده
باکیدا آنادان اولوب. آتاسی ساوادسیز داش یونان
اولسا دا، اولادلاری نین ساوادلانماسی اوچون
الیندن گلنه نی اسیرگه مه ییب. عابد، ایلك تحصیلیتی
آناسی ملاریحانین ائوده آجدیغی مکتبده
آلیب. سونرا باکیداکى اوچونجو الکساندر کیشی
گیمنازیاسیندا (اورتا مکتب) اؤخویوب. قارداشی
علی عباس مذنبین یاییلاتدیغی «دیریلیک»،
«بابایی امیر» و سایر درگیلرده چالیشیب ۱۸ -
۱۹۱۲ - جی ایللرده قافقازدا، تورکجه
یاییلانا «مکتب»، «کلنیات»، «لک لک»،
«مزه لی»، «ملانصرالدین» درگیلرینده

«بصیرت»، «اقبال»، «یسنی اقبال»، «سوقات»
غزتلرینده اونلارلا شعر، حکایه، مقاله، و روس
دیلیندن ترجمه لر یاییلایب. اونون اوشاقلیق و
گنج لیک ایبلرینده یازدیغی بوتون اثرلرده، حتا
انتدیگی ترجمه لرده ده اساس موضوع
یسورد سئوه لیکدیر. مثلاً انتقام شعرلریندن
آشاغیداکى بنده:

یؤخلامیشدیم دون گنجه گوردوم دئییر لر کیم منه
توتماق ایسترسن جهاندا سن ده گر عالی مقام
غفلت انتمه اقالغ آیاغادوشمن بی دین دن
انتقام آل، انتقام آل، انتقام آل، انتقام^(۱)

و یاخود و. بئریوسوفدان ترجمه انتدیگی
«ملتپرور بیر اوشاق» حکایه سینه نظر سالماق
کفایتدیر. حکایه نین قیسا مضمونو بئله دیر: ۱۸۵۹ -
جو اوتریش - ایتالیا ساواشی زامانی ۱۲ یاشلی
کیمسه سیز بیر ایتالیان اوشاغی اوتریشلی لرین
گمیسیندن گنده سی اولور. گمیده کیلرین اوشاغا
یازدیغی گلیب اونا یؤل پؤل، یتمک پولو
تؤپلاییلار. سونرا دا ایتالیالارین گئری
قالمیش، مسدیت سیز بیر خلق اولدوغوندان
دانیشماغا باشلایلار. خلقی نین حقیقنده پیس
دانیشلیماسینا دؤزمه یین اوشاق، پوللاری و یتمگی
اوتریشلی لرین اوستونه آتاراق دئییر: - گؤتورون
پولونوز و امنیم عزیز وطنیمی و سئوگیلی ملتیمی
تحقیر ائده ن آدامین کؤمگی منه لازیم دئییل.^(۲)
ساتیریک «بابایی امیر» درگمیسینده «شاپالاق»
باشلیغی آلتیندا درج ائتدیردیگی شعرلرین بیرینده
ایسه اؤز دیلینه خور باخان علی معلم حقیقنده

۱- ع. مطلب زاده «انتقام». «دیریلیک» درگیسی. ۱۹۱۴ -
نؤمره ۵ - صحیفه ۶۷
۲- ع. مطلب زاده «ملتپرور بیر اوشاق»، «مکتب» درگیسی
۱۹۱۵ - نؤمره ۵ - ص ۷۲.

یازیب:

- تانییر سینیژی، اؤنؤ؟ کیمدیر؟

- آخوندوف علی بیگ!

- بیگ خطا اینله بیر سن! روس دور بو

آی کبلا غلام!

- یوخ دنیبل روس! بس اوروسجادانیشر

آکیشی

بو معلم علی دیر، غم ینمه آی کبلا سلام!^(۱)

ادبیات تاریخی یازیلما میشدیر، بو ساحه ده
ف. کؤچرلی نین ۱۹۰۳ - جو ایلده تیفلیده
روسجا یایینلاتدیغی «آذربایجان تاتارلاری نین
ادبیاتی» و یوسف وزیروفون (ی. و چمن زمینلی نین
- ع. ش) ۱۹۱۹ - جو ایلده استانبولدا یایینلاتدیغی
«آذربایجان ادبیاتینا بیر نظر» کتابجالاری ایلك
آدیملار ایدی.

۱۹۲۳ - جو ایلده تحصیلینی باشا ووروب
باکی یا دؤنن عابد مطلب زاده نی آذربایجان
س. س. ر. معاریف کومیسارلیغی استانبول
اونیورسیتیه سی نین تاریخ - ادبیات فاکولته سینده
اؤخوماغا گؤنلردی، هم ده اونا «آذربایجان ادبیاتی
تاریخی» درس لیگینی یازماق تاپشیریلدی.

محمد فؤاد کؤپرولوزاده نین استانبولدا تشکیل
اتدیگی «تورکیات جمعیتی» نین فعال عضولریندن
اولان عابد آذربایجان ادبیاتی تاریخینه دایر
محاضره لر حاضیرلاییب اؤخویور. «ثروت فنون»
(استانبول)، «تورک یوردو»، «حیات» (آنکارا) کیمی
درگیلره علمی مقاله لرین «شباب»، «اینجی»،
«سوس»، «خدمت عمومیت»، «یارین استانبول»
(تورکیه) درگیلرینده بدیعی یازیلارینی درج
التدیریردی. گؤنئی قافقازین، ایرانین، تورکیه نین
کتابخانالارینداکی، آیری - آیری شخصلرده کی
آذربایجان ادبیاتینا دایر ماتریاللارلا تانیش
اولان، بوداپست، ویانا (وین) شهرلرینه علمی
اعزامیلره گئدن شرقشناس عالیم لرله گؤرؤشوب
فیکیر مبادله سی ائندن عابد مطلب زاده همین
ایللردن آراشدیرمالارینی «امین عابد» امضاسیلا
یایینلانماغا باشلامیشدیر.

۱۹۲۶ - جو ایلده استانبول دارالفنونوندا امین

۱۷ - ۱۵ یاشلی عابد مطلب زاده نین
وؤلتنردن، ژان - ژاک روسودان، ژلفونتن دن،
ا. ا. فؤربونوف دان، لئو تولستوی دان،
آ. س. پوشکین دن، ن. قوقول دان و... انتدیگی
ترجمه لر - کیچیک اؤلسا دا عبرت آمیز دیر. عابد
۱۹۱۸ - جی ایلده استانبولدا گئنده رک اؤرادا
دارالمعلم عالییه ده یایینلانان غزنت و
درگیلرده «عابد مطلب اوغلو»، «مطلب زاده عابد
آلپ» و سایر امضالارلا یازیلار، علمی مقاله لر
یایینلادی. ۱۹۲۰ - جی ایلدن سؤنرا آذربایجان
عالی مکتبلری نین، تکنیکوملارین، عموم تحصیل
مکتبلری نین سایه سرعتله آرتدی. آنجاق بو
مکتبلرده درس لیک، آوادانلیق و معلم
چاتیشمیردی. معاریف کومیسارلیغی بؤلشویک
دنوریمیندن اؤنجه فریدون بیگ کؤچرلی نین
«آذربایجان تورک ادبیاتی» نین، حسین افندی
غایب اوفون «آذربایجاندا مشهور اولان شعرانین
اشعارینا مجموعه دیر» تؤولوسونون بیر درسلیک
کیمی نه درجه ده یارارلی اؤلدوغونو
معین لشدیرمک اوچون کومیسون آیریمیشدیر.
اؤبیری طرفدن ده آیری - آیری مؤلیقلره
درس لیک لر حاضیرلاماق باره ده سفارش لر
ولرمیشدیر.

آذربایجان ادبیاتی تاریخینه دایر تذکره لرده
معین ییگی لر اؤلسا دا، اؤواختا قدر آوروپا نیلی

۱ - فؤز قۇراب بیگ «کلا سلام ایله کبلا غلام»، «بابایی
امیر» درگیسی ۱۹۱۵ نؤمره ۶ ص ۵

عابد» آذربایجان ادبیاتی تاریخی» موضوعسوندا دیپلم ایشی^(۱) مدافعه اندیر. زاقافازیا مرکزی اجرانیه کومیتیه‌سی نین و خلق کومیسارلار سووتی نین اورقانی اولان «یشی فیکیر» غزتی نین استانبول مخبری «آذربایجان تورکلری نین ادبیاتی تاریخی» نى نظرده توتاراق یازیر: «...بۇ واختا قدر آذربایجان اولدوغو کیمی تورکیه محیطینده تاینما میشدیر. تاینیدر ماغا چالیشمیشسا دا او دا مختلف غایه لرله واقع اولدوغوندان یالان، یانلیش بیر فیکیر وئریلمیشدیر. امین عابدین بۇ اثری آذربایجان مدنیتی اوچون احتوا استدیگی قیمت شویله دورسون، آذریلری دارالفنون کیمی یوکسک بیر مؤسسیه تاینیدر ماسی جهتدن ده بویوک اهمیته حایز دیر. بۇ مهم اثری وجوده گتیرمه یه چالیشماقلا، آذری مدنیتی تاریخینده گورولن بویوک بوشلوقو امین عابد یولداشیمیز قسماً دۆلدورموش بولونویور. دارالفنوندا قبول اندیلن اثری، کتابی نین سون عصره عاید یالیز بیر جلدی دیر و عمومی اثر آلتی جلددن عبارتدیر».

علمی یارادیجیلیقلا مشغول اولنادک امین عابدین دۆری مطبوعاتدا یاینلاتدیغی و یاینلادا ییلمه دیگی بدیمی یازیلارین، ترجمه لرین حجمی مؤلیف ورقی حجمینده دیر. تورکیه ده یاینلاتدیغی آراشدیرمالارین ۸-۷ مؤلیف ورقیندن آزدئیل بۇ ۱۲۰-۱۰۰ صحیفه لیک کتاب دئمکدیر.

اشهبازوف باشقا بیر مقاله سینده یازیر: «...امین عابد یولداشین مآذونیت تنزی اولاراق وجودا گتیردیگی «آذربایجان تورکلری نین ادبیاتی تاریخی» اثری دارالفنون امتحان هیئتى طرفیندن قبول اندیلدی. امین اوصوللارا استناداً یازیلان نتیج نامه مجلس مدرسین (پروفورلار مجلسی) طرفیندن تقدیر اولوناراق طبع اولونما سینا

قرار وئریلدی». مخبرین یازدیغینا گۆره آلتی جلددن عبارت اولان اثرین خلاصه سی گنج مجار شرقشناسی مارگیت پاللو طرفیندن مجارجایا ترجمه اندیلیب (بۇ ترجمه نین طالعی حقیقده هنج بیر بیلگی الله انده بیلمه میشک، علی شامل) اثره گۆره معاریف کومیسارلیغی امین عابد ه تقدیر مندالی وئره جکدیر. «أما امین عابد نه اینکی» تقدیر مندالی «هنج نورمال بیر ایش ده وئرمه دیلر. اؤ، باکییا دؤندوکدن سؤنرا گاه تنکنیکومدا معلم ایشله دی. گاه باکی اوئیورسیته سینده «کومونست» غزتی نین ادبیات شعبه سینده مصلحتچی کیمی چالیشدی. سؤنرا دا ساکیدان تامام اوزاقلاشدیریلدی. اعدام، قویا کیمی شهرلرده پنداقولوق (تعلیم تربیه چی) اتمه به باشلادی.

۱۹۲۶ - ۱۹۳۰ - جی ایللرده درگیلرده، غزتلرده، تویلاتیلاردا اونو پان تورکیزمه «دونکها امین تعلیمینی مارکسیزمه قارشى قویماقدا، تورک خلقلری ادبیاتی نین علاقهلی اویرنمکده سؤچلاندیریب، حتا» علمی آفریست» آدلاندیردیلر. تنز - تنز ایشدن آزاد ائدیلمه سی نین، مرکزدن اوزاقلاراً گۆنده ریلمه سی نین، تعقیب و تضییقلره معروض قالماسی نین اصلی سببى ایسه ۸۰ - جی ایللرین سؤنلاریندا دولت تهلکه سیزلیک کومیتیه سی نین آرشیولری آچیلاندا اویرندیک. د. ت. ک طرفیندن گۆز آلتینا آلمیش «گنج آذر» گیزلی تشکیلاتی نین رهبرلریندن، هاشم اصلان و فو استنطاق زامانی دئییب:

«امین عابد ۲۸ - ۱۹۲۷ - جی ایللرده صیغنده تورک شاعیری «عمر سیف الدین» یین «بومبا» حکایه سینى اؤخودو... امین عابد اؤزونه

۱- لیسانس آلماق ارچون یاریلان رساله. (وارلیق).

باخین بیلدیگی شاگردلره همیشه تکلیف اندیردی کی، تورک شاعیرلری نین پان تورکیست اثرلرینی اؤخوسونلار». دولت تهلکه سیزلیک کومیته سی نین صدری ن. رضاینف آذربایجان کومونست پارتیاسی مرکزی کومیته سی کاتیب لیگینه یازیردی... «پندا قوژی تمیزلمه زامانی اساس دقتی مکتب لرده ملتچی شورونیزمی داها فعال بیایان معلملره: تورک ادبیاتی، اجتماعیت و جوغرافیا معلم لری نه یونلتمک لازیمدیر».

خلقین ادبیاتی تاریخی نین دریندن اؤیره نن و تبلیغ ائتمه یه چالیشان امین عابدین دونسیا گـؤرـوشـو، یـسـایـیـنـلـاـتـدـیـغـی آراشدیرمالار، اؤخودوغو محاضیره لر سوونت کومو پولیت مأمورلارینی قانع ائتمیردی. اونو دائمی نظارتده ساخلاماغی، ایشدن چاغیرماغی، سیبخیشدیرماغی دولت تهلکه سیزلیک کومیته سیندن تاپشیریدیلار.

بونون بۇ تضييق و تعقیبلره باخما یاراق امین عابد ادبیات تاریخی میزی اؤیره نیر، درین مضمونلو علمی آراشدیرمالار ایله اجتماعی فیکری فورمالاشدیرماغا چالیشیردی. هله استامبولدا ایکن باکیدا یایینلانان «معاریف و مدنیت» درگی سینه گؤنده ردیگی «آذربایجان ادبیاتیندا تورکجه نین تکاملو» مقاله سینه رلداکیا آشاغیداکسی قئیدی علاوه ائتمیشدی... «امین عابد آرکاداشیمیزین بۇ اولینجی مقاله سینی کندی سینده ینی اوروپا علمی سیسنمی الله اندیب محاکمه سینی تامامیله علمی اساسلار اوزه ریسنده قوروماغا جهد ائتمه سی سؤیله دیگی فیکیرلری هر جوره نقل شکلیندن چیبخاراراق علمی طرزده سؤیلمه سی مقاله صاحبی اوچون قیمتی مزیت لردندیر».

آراشدیرمالاری یوکسک قیمت لندیریلدیگی،

درگیلرده یایینلانندی حالدا، نه اوچون «آذربایجان تورکلری نین ادبیاتی تاریخی» باسیلما میشدیر؟ بلکه بنله بیر اثر اولما میش، «یشنی فیکیر» یین مخبری یانلیشلیغا یول ونرمیشدی؟

امین عابد ۱۹۲۷ - جی ایله «معاریف ایشچیسی» درگیسینده یایینلانندی «اوکتیابر انقلابی نین آذربایجان ادبیاتینا تأثیری» مقاله سینده اوزونون یازمیش اولدوغو «آذربایجان تورکلری نین ادبیاتی تاریخی» اثری نین اوچونجو جلدینی ده قاناق گؤستریر. ۱۹۲۹ - جو ایله «دان ییلدیزی» (تغلیس) درگیسینده یایینلانندی تورک انل ادبیاتینا علمی بیر باخیش اوغوزنامه مقاله سینده کی قیده ده «آذربایجان تورکلری نین ادبیاتی تاریخی» نین بیر جلدینی آذربایجان س.س.ری معاریف کومیساری روح الله آخوندووا نردیگینی گؤستریر. دؤری مطبوعاتدا امین عابدین بۇ قئیدلرینی یالانا چیخاران هنج بیر یازیا راست گلمه دیک. دلمک امین عابدین اوزو ده چوخ جلدلیک ادبیات تاریخی یازدیغینی تصدیق ائتمیش اولور.

امین عابدین یارادبجیلیغی، عؤمور یولو ایله هـلـه طـلـبـه لیک ایـلـلـرینـده «۱۹۷۳ - ۱۹۶۸) ماراقلانیردیم. اؤنون قسوهوملارینی اختاریر، بیلگی آلماغا چالیشیردیم. طلبه یولداشیم اسماعیل قوریانوفلا علی عباس مذنبین اوغلو حسین نجدتین ائوبنی تاپدیق. ج. نجدت ۱۹۵۶ - جی ایله وفات ائتمیشدی. اونون ملیتجه روس اولان آروادی و. آپازدیشیوا بیزی عائله آرشیوی ایله تانیش ائندی. بورادا نه اینکی ح. نجدت، ع. مذنب، ا. عابد، حتا بۇ عائله ایله قوهوم علاقه سی اولمایان شخصلره ده بساغلی خیلی سند، الیازما، شکیل و سایر واردی. تاپیتی باره ده

آذربایجان دولت مرکزی ادبیات و اینجه صنعت آرشیوی نین مدیر معاونی غلام محمدلی (۱۹۷۰ - جی ایل) معلومات و نردیک. همین سند (آرشیو اوچون آئیندی. بنله لیکله ا. عابد آرشیوده کی فونددو خیلی زنگین لشدی. امین عابدین «آذربایجان تورکلری نین ادبیاتی تاریخیندن» اثری نین بیرینجی جلدی فونددو قورونوب ساخلانیلیر. شاگرد دفترى و رقیته قارا مرکبله سلیقلی و شیرک خطله، عرب الی قبا سیندا یازیلیمیش الیازما ۳۱۶ صحیفه دیر. آذربایجان ادبیاتی تاریخینه دایر سؤنرالار نئجه - نئجه کتاب چاپ اولونموشدور. اما ندنسه امین عابدین اثری دقتدن کناردا قالمیشدیر. اونا گوره ده بۇرادا الیازمانین تصویرینی بیر آز گئنیش ایشیقلا ندیر ماغا چالیشا جاغیق.

الیازما «فهرست» له باشلاییر. او دا آشاغیدا کی بۆلمه لره آیریلیر: ۱ - بیر نئجه سۆز ۲ - باشلانغیج آذربایجان - آذری. او قید تعبیرلری عمومی طبع دیر. ۳ - روسیه، تورکیه و آذربایجان مطبوعاتیندا ادبیاتیمیزا عاید یاپیلان تدقیقات حقیقته تنقیدی بیلیوقرافیا سی.

«مخخل»؟ آدلاندیریلان فصیل ایکی بۆلمه آیریلیر: آذربایجان و قافقاز تورکلری نین منشاء لری نه قیسا بیر باخیش. بۇ بۆلومون داخیلی باشلیقلاری بنله دیر. الف - اسکسی اوزوز تورکلری نین یاشادیقی یشرب - اقتصادی حیات ج - تۆپونیم چیلیک د - حاکسیم اولان دیلر. ایکینجی بۆلوم «اسکی اوزوزلار» آدلانیر و داخیلی باشلیقلاری بنله دیر. پ - آغیز ادبیاتی ای - یازیلی ادبیات ز - وزنلی نثر و هجا وزنی ح - ایکسی هجا وزنلری ت - خلق شاعیرلری «بیرینجی پارچا» آدلاندیریلان فصل اوچ بۆلمه یه

آیریلیر: ۱ - قافقاز و آذربایجاندا ادبی حیاتین باشلانغیجی ۲ - یالانچی هورلرین تأثیری ۳ - چسادی ادبیاتی: عشیرت آریستوکراتیاسی نین وجودا گتیردیگی ادبیات بۇ بۆلومون داخیلی باشلیقلاری بنله دیر: ای - «اوزونامه» موضوع و ماهیت ت - اوزوزخان منقبه سی م - میلادی ۱۲ - جی عصرینده کوراوغلو منقبه سی.

«ایکینجی پارچا» آدلاندیریلان فصیل دؤرد بۆلمه یه آیریلیر: ۱ - آذربایجانین و قافقازین عربلر طرفیندن استیلا سی ۲ - قرآن ادبیاتی نین ادبیاتیمیزا تأثیری و باشلانماسی ۳ - اسلاملاشمیش «اوزونامه» کتاب ددهم قورقود علی لسانی طایفه اوزوزان» بۇ بۆلومون داخیلی باشلیقلاری بنله دیر. م): درؤذدن متنی و اونون اطرافیندا یاپیلان تدقیقاتلاری ماهیتی، سایره قورقودون شخصیتی و مورائی؟ خزر تورکلری و آنادولو آذربایجان تورکلری آراسیندا کی موقع و نفوذ، سایره) قورقود منقبه لری نین بحث ائتدیگی ینرلر ییزیم ایسندیکی مملکتیمیزله لهجه میزین یاپیلدیغی ساحه لردن عبارت اولدوغونا عاید تدقیق لرف - قورقود اثری حقیقته عمومی تحلیل، مندرجاتی، دیلجه ماهیتی، بدیعی قیمتی، غیری اسلامی حوصیتی.

الیازما «نتیجه» و علاوه منتلرله بیتسه ده، اونون تاماملاندیغی آیدین گؤرونور.

امین عابدین ۱۹۳۴ - جی ایلده س. س. ری علملر آکادمیاسی آذربایجان فیلیالی نین ادبیات بۆلمه سینده ایشه گیرمک اوچون دؤلدوردوغو فورمدا یاپیلانمایان اثرلری سیراسیندا «آذربایجان تورکلری نین ادبیاتی تاریخی» نین ادینی دا قید ائسیدیر و اونسون ۳۰ مزیلف و رقی حجمینده اولدوغونو گوستریر. آراشدیریمچیا گوره نه ایسکی آذربایجان جمهوریتینده ایسران سین

قوزنىندە، ئانادولودا، عراقدا، حتى الجزايردە ياشايان
اورغوزلار يىن دانىشىدىغى دىبل بۇ گونكو
توركلرى نىن دانىشىدىغى دىبلە چوخ ياخىن دىر.

آراشدىرىجى قىدىم و اورتا يوز ايللردە
يارادىلمىش ادبى اورتاكلرى حتا ۱۹ - جو ايلدە
ياشامىش ميرزە فتحلى آخوندوفون اثرلرىنى دە
تحليل اندىركن اونا عموم تورك ادبىياتى نىن بىر
پارچاسى كىمى باخىر. اۇنون ۷۰ ايل اۇنجه كى
ياناشما منتودونا ادبىيات شناسلار يىمىز ۱۹۹۰ - جى
ايللردە قايتمالى اولدولار. آذربايجان ادبىياتىنى
اورتاق تورك ادبىياتى نىن بىر پارچاسى كىمى
اۆيسرەنن امىن عابد اۇرخون يىنىنى سنى
آبىدەلرى نىن «قوتادغوبىلىگى» يىن «ديوان اللغات
الترك» ون ادبىياتىمىزدا اتتىگىنىدن گىنىش صحبت
آچىر و اونلار قارشىلاشدىر ماقالا آراشدىرىر.

امىن عابد يىن، آذربايجاندا، گورجوستاندا،
داغىستاندا، اۆزبىكستاندا، توركپدە يايىلانان
درگىلردە اوتوزدان چوخ علمى مقالهسى
چىخمىشدىر. اونلار بىر يىنرە تۇپلاساق، ۴۰
مؤلىف ورقىنىدن چوخ
اولار. عاليم يىن بىلىمىنل (عالىمانە) اثرلرى نىن
عمومى حجمى ايسە يوز مؤلىف ورقىنىدن
آرتىقىدىر.

ادبىيات ايلسىرامىزى - تارىخىمىزى گۇزدن
كتچىردىكده دفعەلرلە بۇ موضوعونو، بۇ فىكرى
اىلك دفعە امىن عابد سۆيلەمىشدىر. سونوجونا
گىلىرىك، اۇ، آذربايجاندا قورقود
بىلىجى ليگىن، آخوندوف شناسلىغىن تىملىنى
قويانلاردا نىدىر. دۇرى يايىتلاردا چاپ
اتدىردىگى «فضولى نىن تىدقىق اندىلمەمىش بىر
اثرى» نىدە «صحبت الامار» يىن محمد فضولى نىن
اولدوغونو ثبوت ائتمەسىنە چالىشمىشدىر.

۱۹۲۸ - جى ايلدە ۵۰۰۰ تورك، تاتار، اۆزبىك،
تساقاووز و ساير دۇردولوكلىرىنى آذربايجان
باياتىلارى اىلە قارشىلاشدىر مالى تحلىل اندن امىن
عابد اولدوقجا دىرلى بىر اثر اورتايا
قويموشدور. اونون «هجا و زنى نىن
تارىخى»، «ادبىيات و علم»، «موللا
نصرالدىن» و «چارسنئوراس»، «م.ف. آخوندوفون
مطبوعات مناقشەلرى» و ساير مقالهلرى دگرلرىنى
بۇگون دە ايتىرمە يىب .

۱۹۲۸ - جى ايلدن آردىجىل اۇلاراق
م.ف. آخوندوفون حىيات و يارادىجىلىغىنى
آراشدىران آرشيونى سھمانا سالىب تصويىرىنى
ونرن امىن عابدى دە ۱۹۳۴ - جى ايلدە
م.ف. آخوندوفون تام موللىياتىنى ؟ حاضىرلاياجاق
قروپون تىركىيىنە سالىرلار. اۇ تاپشىرىلان ايشى
واختىندا اوغورلا باشا چاتدىرىر. بىرىنچى جىلدە
اۇن سۇزدە يازىر. م.ف. آخوندوفون اوچ جىلدلىك
اثرلرى نىن تام كلىياتى ۱۹۳۵ - جى ايلدە باسىلماق
اوجون «آذر نىشە» تحويل و تىرىلىر. مطبەدە يىغىلسا
دا، تارىخە ۱۹۳۷ - جى ايلين توت ها تونو كىمى
داخىل اولموش قاراگونلر كىتابىن ائلجە دە امىن
عابد يىن «م.ف. آخوندوفون حىياتى و
يسارادىجىلىغى» سۇنوقرافىياسى نىن ايشىق اوزو
گۇرمەسى نىن قارشىسىنى آلير. امىن عابد يىن ۱۹۳۴ -
جى ايلدە آذر نىشە يىن باسدىغى ابوالقاسم
فردوسى (شاهنامە) كىتابى نىن باشلانغىچىندا
وتىرىلمىش ايرى حجملى «فردوسى و آذربايجان
ادبىياتى» مقالهسى چاغداشلارنى نىن دا دقتىنى
چكىمىشدى. م.ف. فواد كۆپرولوزادە، چىنلتو
صالح، يعقوب قدرى، آ. بار تولد، ا. سومولىوويچ،
على ناظم كىمى تانىتمىش يىلىم اوزمانلارى امىن
عابد يىن يارادىجىلىغى دوزرولتوسوندا يوكسك

فيكيير سۇيەلمەش. ادبىياتىمىزدا دايىر يانلىشىلىغا راست گىلەندە مەلىمىنە، دوستونا، نەفۇدۇلۇ آراشدىرىجىلاردا بىلە گەزىشتە گەتتىمىز.

بۇيۇك سوولت آنسىكلوپىدىياسى كىمى نەفۇدۇلۇ يايىنىن يانلىشىلىغىنى گۇستىر. مەلىمى م.ف. كۇپرۇلۇزادە ايله هابىلە ادبىياتچىلاردان علمى نەزىمى، ا.ا. سەيدۇزادە ايله جەدى علمى مەناقشە يە گىرىز.

ھردن اۇزۇ دە يانلىشىلىغا يۇل وئردىكە ايسە سۇنراكى يازىلاردا ھەمىن يانلىشىلارنى بوينونا آلب دوزە لىتمىشدىر. علملر آكادىمىياسى نىن ادبىيات بۇلمەسىندە ايشلەدىگى (۳۷ - ۱۹۳۵). نەجە دىئىرلر، نورمال علمى فەالىت گۇستىر مومكۇن اۇلدۇغۇ بىر ايل يارىمدا «امىن عابد ھانسى آراشدىر مالارى ابارمىشدىر؟» سواليغا جاواب وئره بىلمەسك دە ۱۹۳۵ - ۱۹۲۶ - جى ايللر اياردىغى آراشدىر مالارى نىن يايىلانما يانلارنى نىن آز بىر حىصەسى نىن آدىنى و حجىمىنى قىد ائتمە يى لازىم بىلدىك.

۱- «مىرزە فەتھەلى آخۇندوفون علمى و ادبى فەالىتى» ۲۰ مۇلف ورقى

۲- «آذربايجان ادبىياتىندا مىرزە شەنجى بىن بىرى» ۵ مۇلف ورقى.

۳- «ھىبى نىن اثرلرى» ۱۰ مۇلف ورقى.

۴- «نسىمى نىن ھرىجە و فارسجا شەرلرى» ۳ مۇلف ورقى.

۵- «مىلانپە واقف» ۳ مۇلف ورقى

۶- «آذربايجان ادبىياتىندا شەر نورمالارى نىن انكشافى ھقىندە» ۳ مۇلف ورقى

۷- «آذربايجان ادبىياتشەناسلىغىن انكشافىندا

مەتودولوژى سەھولرىمىز» ۳ مۇلف ورقى

۸- «آذربايجان» سۇزۇ تارىخەدە ھەمىن

سۇزۇلرە علاقەدار علمى ادبىياتدا جىريانلار» ۳ مۇلف ورقى

۹- «آذربايجان فولكلورۇ» ۳ مۇلف ورقى و ساير

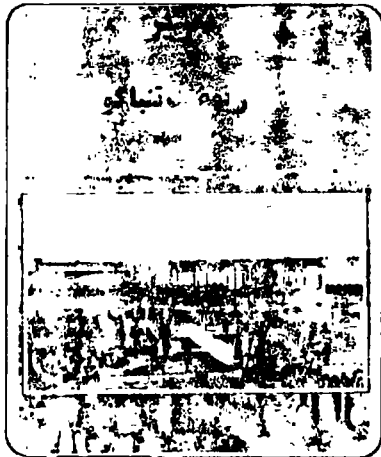
روس ارتجاعى ھقىندە نەصور ياراتماق اوچۇن ايكى (بىلكەند) اۇرنك وئره جە بىك. ۱۹۳۷- جى ايله عابد بىرىنجى بىلكە اجتماعى خاسىت نامەدە امىن عابد چالىشقان، اۇنجۇل اۇلدۇغۇ، سىياسى تەھسىلە آرديجىل قاتىلدىغى، تەپۇلوسال خىط اوزرە بۇلمە استەھسالات مەشاورەسى نىن صدرى اۇلدۇغۇ گۇستىر بىر سە، اوندان بىر آز سۇنرا وئرىلمىش بىلكە دە (مەردە) دىئىللىر: «ا.م. احمادوف اىنستىتوتون طلبەلر نە جاواب وئرمەدىگى اوچۇن ايشدن آزاد اندىلسىن». ھر ايكى بىلكەنى عىنى اداره «علملر آكادىمىياسى نىن» اءلانان مۇسسە وئرىب.

بىز بۇ يازىدا اۇلوسال (ملى) كادىرلار نىن تەقىب و بىاسقىنلار اوغىرادىغى دۇنمەدە ياشامىش، عۇمرو نو آذربايجان ادبىياتى نىن اۇيرىلمەسىنە ھىصە ائتمىش بىر آراشدىرىجى نىن فەالىتى بارەدە نەصور ياراتماغا چالىشدىق. ۱۹۳۷- جى ايلدە آراشدىرىجى امىن عابد بىن تۇتوقلانىپ سىبىرە سورۇلدۇ. استانبۇلدا ائولندىگى شاعىرە نابغە عابد دە ھىس اۇلۇندۇ. امىن عابد ۱۹۳۸ - جى ايلدە اوكتۇبرون ۲۱ - دە ساعات ۲۱/۳۰ دا گوللەلندى. ۱۹۵۶ - جى ايلدە ايسە ھىقسىز ھىس اندىلدىگى بىلدىرىلدى. ھەمىن واخىدان اۇتن ايللر اىچرىسىندە نە امىن عابد بىن خەدمتى لايىقنە قىمەتلندىرىلىپ نە دە اثرلرى چاپ اۇلۇندۇ.

قايناقلار:

- ۸ - «گنج آذر» استنطاق ماتریال‌لاری اورره آذربایجان دولت نشریاتی، باکی ۱۹۹۳ صفحه ۳۳ - ۱۳
- ۹ - امین عابد «آذربایجان ادبیاتیندا تورکجه‌یین تکاملو»، «معاریف» و «مدنیت» درگیسی ۱۹۲۶ - حی ایل نؤمره ۳ - ۲ سای ۱۷ - ۲۲.
- ۱۰ - آذربایجانین مرکزی دولت ادبیات و ایجه‌صعت آرشیوی، قوبه ۱۷۰.
- ۱۱ - انبار ما عرب ایقباسیدا اولدوغونا گؤره داخیلی شایقینلاردا اؤتون الئنا سراسینا اویمون دورولوب
- ۱۲ - امین عابد «تورک خلقلری ادبیاتیندا امامی سوغو و آذربایجان سانیبلاری» بین خصوصیت‌لری «آذربایجان اؤیرنمه یؤلوه» درگیسی ۱۹۳۰ - حی ایل نؤمره ۵ - ۲

- ۴ - ف. کؤچرلی بیی آدی چکیلی اثری ۱۹۲۶ - حی ایله باکیدا عرب ایقباسیدا یکی جیلده «آذربایجانین ماتریال‌لاری» آدی آلتیددا، ۱۹۸۰ - ۱۹۸۱ - حی ایله ده یئنه ده باکیدا کبرییل ایقباسیندا یکی جیلده «آذربایجان ادبیاتی» آدی آلتیددا بایئلا نئینسیدیر
- ۵ - ح افندی عاب او فون «آذربایجاندا مشهور اولان شعر این اشعارینا مجموعه دیر» کتابی باکیدا کبرییل ایقباسیندا بئر جیلده ۱۹۸۶ - حی ایله بایئلا نئینسیدیر
- ۶ - علی شاهاروف «استامول» - ترکیه جمهوریتینده بئر آذربایجانلی «یئنی فکر» غرنتی ۱۹۲۶ - حی ایل ۲۰ ایول.
- ۷ - علی شاهاروف «استامول دارالنفوسدا آذری ادبیاتی تاریخی» «یئنی فکر» غرنتی ۱۹۲۶ - حی ایل ۹ زایرب.

یئنی چیخان کتابلار

● عزیز محسنی

- کتابین آدی: تبریز در نهضت تنباکو
مؤلیف: صمد سرداری‌لیا
قطع: وزیر
چاپ نؤبه‌سی: اول - ۱۳۷۷
تیراژ: ۳۰۰۰ نسخه
ناشر: انتشارات آشنا - تبریز
قیمت: ۶۵۰ تومن

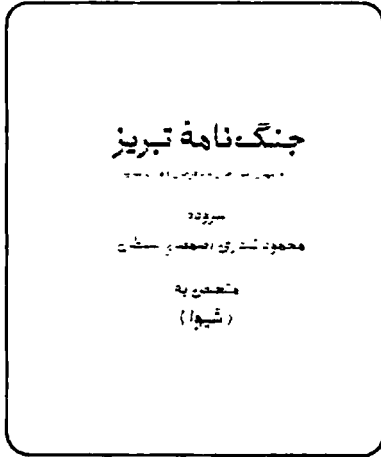
کتاب فارس دیلینده یازیلیب و ۱۹ مقاله‌دن عبارت‌دیر. کتابدا تنباکو نهضتی (حرکاتی) دؤرونده تبریزین آیاغا قالخماسیندان و استبدادین تیریزدن قورخوسو باره‌سینده دانیشیلیر. مؤلف تنباکو نهضتینی، مشروطیت انقلابی‌نین یارانماسینا بئر باشلانغیج حساب اندیر. کتاب، گؤزه دگر سندلر و

و نئردن آد آپاریر. کتایین ۲۲۶۵ - جی ماده سینده
«حیدروبايه سلام» جهانشمول کتابی به لهجهٔ ملی
آذربایجان آدلاندیریرا هر حالدا خانم حبیبی آزاد
یو تۇپلانماسیندا بویوک زحمت چکییدیلر کی، هر
نوع تقدیره لایق دیر.

- کتایین آدی: جنگ نامه تبریز
یازان: محمود تندری (مصمصام السلطان)
تخلصو شیوا

چاپ تۇبه سی: اول
نشر تاریخی: ۱۳۷۶
تیراژ: ۳۰۰۰ نسخه
ناشر: صفی علیشاه
قطع: وزیر
صفحه: ۲۵۴

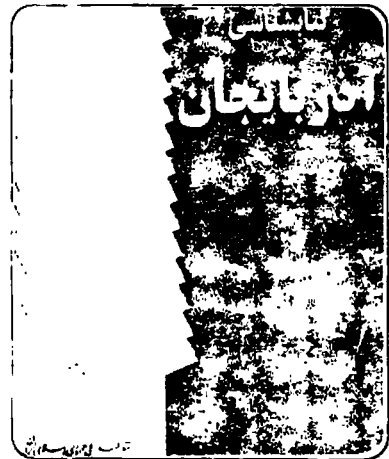

کتاب فارس دبلنده نظمه چکیلیب، مقدمه و
شاعیرین ترجمهٔ حالیتدان سوئرا، مشروطیت
تاریخی، خصوصیه آذربایجانلیلارین، قوجاقلیق،
مردانه لیک، وطنپرورلیک لریندن، چوخ بویوک
قدرت و احتراصلا منظره لر یارادیلیب. آقای صمد
سرداری نسیا، کتایین مقدمه سینده بئله یازیر: «بۇ
قدرتلی شاعیرین تبریز و تبریزلی لرین دریندن

شکیل لرله دۇلغون دور. کتابدا تبریز قادینلاری نین
بۇ نهضتده رولونو گؤستریر، خصوصیه آدی دیلر
آزیری اولان مبارز و قورخماز تبریزلی قادین
زینب پاشا حقینده آنادیلیمیزده سؤیله نیلن
شعرلردن نمونه لر گؤستریر:

اؤلدو زینب پاشا خلقیمین دایاغی
نهضتین قویمادی سؤنسون اوجاغی
خلفه خاطر، الینه آلدی زوپا
دیزه دک باغلادی محکم پاتاوا.

- کتایین آدی: کتابشناسی آذربایجان
تۇپلایان: خانم ناهد حبیبی آزاد
ناشر: کتابخانهٔ ملی جمهوری اسلامی ایران
تیراژ: ۲۰۰۰
نشر تاریخی: ۱۳۷۶
قیمت: ۱۲۰۰ تومن
قطع: وزیر
صفحه: ۵۰۸

کتاب آذربایجان حقینده یازیلان مختلف،
نشریه، درگی و کتاب باره سینده دانیشیر و
آذربایجان ادبیاتی باره سینده فارسجا یازیلان نظم

يازير: حورمتلى اۇخوجولاريم! سىزىن «قانلى سحر عنوانلى كىتايما اندازە» دىن ارتىق علاقە گۈستردىگىتىز، بۇ كىتايىن ايكىنجى دۈنە نىشر اۆلماسىنا سىب اۆلدۈر.

يارالى دورنا دا مختلف عنوانلار آلتىندا شاعىر اۆز اورەك سۆزلىرىنى يازىپ، «آشنايمىن» آدىلى شىرىندىن بۇرادا بىر نىچە بىت نقل اندىرىك:

دىل دىوانە تىك عقلىم دە چاشسا، عىبى بوخ چاشسىن نە جاھىم وار پوزا دىوانەلىك نە مۇلك و مالىم وار دۇ داغىمدان سىكوتىن مۇھرونو سىندىر آياغىلن كە كىنج سىنەدە مەجوس اولان مىن قىل و قىالىم وار

- كىتايىن آدى: بۇيور اددىم آت (قوى)

شاعىر: اسماعىل مددى (اولكر)

قىطع: رقمى

تىراژ: ۳۰۰۰

چاپ اىلى: كونىش اىلى ۱۳۷۷

قىمت: ۹۰۰ تومىن

كىتابداكى شىرلر سىرىست دىر. نىمونه اۆلاراق «قارداشىم منصور» عنوانلى شىرى بىلە باشلايىر:

تائىنما سىندا زىنگىن مەلۇماتى وار دىر. شاعىر، تىرىزلى لىرىن شىجاعتىدىن، ظولمە قارشى آپاردىقلارى مبارزەدەن، اۆنلار لىرىن و طىنىرورلىك و عدالت سىنە و لىكلرىندىن، خلىقن حىياتىندا، قانۇنون حوكم سورمە سىندىن نظم اىلە سۆز آچىر و بىلە دىبىر:

بىبايد بىە تىرىز از ما درود كە او داد را در بىە كىشور گىشود

- كىتايىن آدى: يارالى دورنا

شاعىر: عاصم اردىبىلى

چاپ نۆبەسى: اول

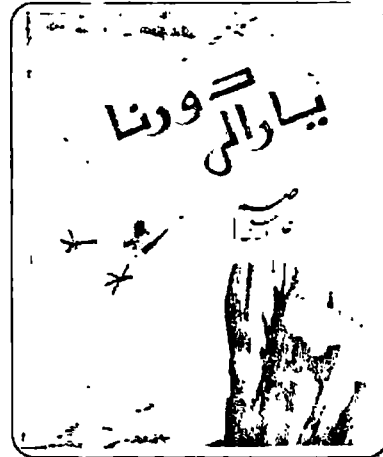
نىشر اىلى: ۱۳۷۷

تىراژ: ۳۰۰۰ نىسخە

ناشر: انتشارات آذر كهن

قىمت: ۶۰۰ تومىن

قىطع: رقمى

كىتاب دۇغما آنادىلىمىز دە دىر. شاعىر بۇ كىتابدان اول «قانلى سحر آدىلى» باشقا بىر كىتاب دا نىشر اتتىر بىدىر. شاعىر كىتايىن مەقدەمە سىندە بىلە

هر گوروشده پاییز - پاییز قوجالیق
هر قوجوشدا قوجاق - قوجاق نیسگیل
هر باخیشدا قالاق - قالاق آجیلین

هر اؤپوشده دۇداق - دۇداق ایشگیل
کتابین سۇنۇندا چتین لغتلری ایضاح اتمک
اوچون «سۇزلوک» قۇبولوبدور.

کتاب تنقیدی

مشروطه انقلابی نین تدقیقینده قیمتی منبع

ترجمه: رحیم رئیس نیا
تهران، چاپ سپهر نقش،
نشر ایلی: ۱۳۷۷
صحیفه: ۳۶۰
قیمت: ۱۴۰۰ تومن

۲۰ - جی عصرین گۆرکملی اجتماعی سیاسی و دولت خادمی، استعدادلی عالیم و قاقازین بیرینجی درجه لی شخصیت لریندن، یاشاییشی ایران مشروطه انقلابی نین حساس دۇرلری ایله باغلی اولموش محمدامین رسولزاده نین حیاتی، یارادیجیلیغی و انقلابی فعالیتی ایران اؤخوجولارینا او قسده ده دریندن تانیش دئییلدیر. حؤرمتلی اوستاد عالیم رحیم رئیس نیا محمدامین رسولزاده نین ۱۹۰۹ - ۱۹۰۳ - جو ایللرده ایران حقیقنده وئردیگی و همین دۇرلرده بساکیدا نشر اولونان غزنت و درگیلرده درج اولونموش معلوماتلاری، معین ۷۵ مقاله و اوزون و قیسا معلوماتلاری پروفیسور شیرمحمد حسینوفون

● دوكتور عين الله مددلى

کتابین آدی: گزارشهایی از انقلاب
مشروطیت ایران
مؤلف: محمدامین رسولزاده

باکیدا، آذربایجان دولت نشریاتی طرفیندن ۱۹۹۲ - جی ایله نشر اندلمیش «محمدامین رسولزاده اثرلری، بیرینجی جیلد، ۱۹۰۹ - ۱۹۰۳» اثریندن تورکجه دن فارسجا یا ترجمه اتمیشدیر.

اوستاد رحیم رئیس نیا کتابین مقدمه سینده یازدیغی کیمی باکیدا نشر اولونان محمدامین رسولزاده اثرلری، بیرینجی جیلدینده عرب الیفبا سیندان کیریله چتوریلرکن بعضی سوزلرین اوخونوشونداکی خطالاری دا آرادان قالدیرماغا سعی گؤستمیشدیر. لاکین رئیس نیانین یازدیغی کیمی «بؤ سهو و خطالار جزئی دیر و اثرین اهمیتی آزالتمیر»^(۱).

اوستاد رحیم رئیس نیانین ایکینجی مهم خدمتی بوندان عبارتدیر کی، مختلیف ادبیاتلاردان استفاده ائنده رک «ترجمه چی نین اؤن سوزو» باشلیغی آلتیندا محمدامین رسولزاده نین حیات و یارادیجیلیغینا حصر ائتدیگی ۱۵ صحیفه حجمینده یازسی مستقل تدقیقات و علمی ایشدیر. اصلینده بنله بیر «اؤن سوز» باشلیغی ایله، پروفیسور شیر محمد حسین اوفون باکیدا نشر ائتدیردیگی اثره یازدیغی «اؤن سوز» دن تامایله فرقله نیر. هم ده باکیدا نشر اولونموش «محمدامین رسولزاده اثرلری، بیرینجی جیلد ۱۹۰۹ - ۱۹۰۳» آدلی کتابین ۱۲ - ۶ - جی صحیفه لرینده محمدامین رسولزاده باشلیغی آلتیندا یازی میرزه بالا محمدزاده نین آذربایجان مجموعه سی نین (نؤمره ۱۲) (۳۶) (۱۹۵۵) تاریخلی سایندا و نرددیگی عینی مقاله دیر. حالبوکی، اوستاد رحیم رئیس نیا محمدامین رسولزاده نین حیات و یارادیجیلیغینا عاید حصر ائتدیگی «اؤن سوز» اوستادین خصوصی علمی تدقیقات و یارادیجیلیغی نین محصولودور.

چوخ سئویندیریجی خالدیرکی اوستاد رحیم رئیس نیا اؤزو شخصاً محمدامین رسولزاده نین حیاتی نین مختلیف دؤرلرینه و اثرلرینه عاید (در تکاپوی دموکراسی و استقلال) «دموکراتیا و استقلالیت آختاریشیندا» باشلیغی آلتیندا اثر یازیب حاضرلامیش و یاخین زامانلاردا چاپدان چیخاراجاغینی وعد ائتمیشدیر.^(۲) بیز اینسیدین اینانیریق کی اوستادین قلمیندن چیخان بؤ اثر گنیش علمی اجتماعاتین دقتینی اؤزونه جلب ائده جکدیر.

اوستاد رحیم رئیس نیانین اوچونجو بؤیوک علمی خدمتی بوندان عبارتدیر کی باکی چاپندان «الیفا اوزره آدلارین گؤستریجیسی» باشلیغی آلتینداکی علاوه دن (ص ۴۵۸ - ۴۴۷) فرقلی اولاراق «توضیحات و تعلیقات» باشلیغی آلتیندا اثره ۳۳ صحیفه علمی شرح و ایضا حلازل و نرتمیشدیر. (ص ۳۳۸ - ۳۰۵) اوستادین دوردونجو خدمتی اوندادیر کی الیفبا سیراسیله گؤستریجیده «فهرست اعلام» (شخص، جوغرافی، غزنت، مجموعه، نشریات، انجمن، کتاب، کتابخانا، پارتیا، داستان و سایرلرین آدلاری و نریلمیشدیر.

یوخاریدا قید ائتدیگیمیز کیمی، اوستاد رحیم رئیس نیا، باکی چاپیندا اسکلی الیفبادان کیریل الیفباسینا چتوریرکن سهو گتمیش یازیلاری دا دوزلتمیشدیر. مثلاً خزریلر تیمچه سی عوضینه فرضیلر نیمگه سی، سبزه میدان عوضینه سبزه میدان، سفاخرا الملک - مخافرا الملوک، حیددی، نعمتی، حیدر و لغتی، احضار - ایظهار،

۱ - ساخ گزارشهای از انقلاب منسروطیت ایران - صحیفه ۲۴

۲ - همین کتاب، پیشگفتار، ص ۱۱، حاضیه دل

ناصرالملک - نصیرالملک، بادامک - بادامین، کرج - گرج، عضدالملک - عضدالدوله، مجدالدوله - نجدالدوله، شمیرانات - شومرانات، فهمالملک - فهمالملک، کمیته ستار - کمیته ستار، سویس - سولوس، و سایرہنی قید انتمک اولارکی حورمتلی اوستاد رحیم رئیس نیا اسکی ایفباده کی ترقی غزنت لری نین اوریزینالیینی گورمه در کیریل ایفباسیندا چاپ اندیلمیش متنده کی سهولری دوزه لتمیشدیر.

ترقی غزنت لری نینده کی مقاله لر (محمد امین رسولزاده نین ایرانندان یازدیغی مکتوبلار ایران مشروطه انقلابی نین موافق دورونو علمی صورتده و هر طرفلی تدقیق انتمک اوچون میثلسیز ماتریال و سند حساب اولوناییلر. چونکی محمد امین رسولزاده روایتلر اساسیندا دگیل مشاهده و حتی اشتراک انتدیگی حادثه لری قلمه آلاراق. اکثر واختلاردا خصوصی مخبر کیمی تهران، تبریز، رشت، اورمیه، جولفا و سایر شهرلردن مکتوب و تلگرافلار واسیطه سیله «ارشاد»، «تکامل» و «ترقی» غزنت لری نه گونده ومیشدیر. بیزیم فیکریمیزجه محمد امین رسولزاده نین مقاله و مکتوبلاریندا مشروطه حرکاتینا عاید اوز عکسینی ناپمیش حادثه لره، ماتریال و فاکتلارا ایران مشروطه انقلابینا عاید یازیلیمیش اثرلرده، او جومله دن سیداحمد کسروی نین «تاریخ مشروطه ایران» اثرینده چتین راست گلیمک اولار. محض بونا گوره ده همین معلومانلارین اوریزینالییغینا شبهه اولایلمز.

بیر مسئله نی ده قید انتمک لازیم گلیرکی اوستاد رحیم رئیس نیا یازیر کی محمد امین رسولزاده نین یازدیغی «تستقید فرقه اعتدالیون» کتابچاسی مرحوم محمدعلی مصدق

طرفیندن ترجمه اندیلیب بیر نمنجه ایبل بوندان اؤنجه دن چاپا حاضیر اولوبدور و موجود چتین لیکلر اؤزوندن اونو ترتیب اتده نلری - حسین اف و سؤن واختلار الی دونیادان اوزولموش محمدعلی مصدقین ایلینده قالمیشدیر.^۱ لاکین پروفور خانم ثقی خاتمی فارس دپلیندن تورک دلیینه ترجمه انتدیگی «تغید فرقه اعتدالیون» کتابچاسی باکیدا ۱۹۹۷ - جی ایلده چاپدان چیخمیش و همین کتابین بیر نسخه سین پروفور شحیر محمد حسین اوف بیزه گونده رمیشدیر.

البته اثرین ترجمه سینده بعضی خطا لارادا یؤل وئرلمیشدیر: مثلاً باکی چاپیندا «ایراندا حیات اولوبدور» ص ۱۱۸ یازیلیمیش فارسجا ترجمه ده «ایران مرده است» (ص ۳۴) یازیلیمیشدیر. ایران اراضی آدیدیر اراضی اولمور. حیات اؤله ییلر. باکی چاپیندا بنله بیر جومله یازیلیمیشدیر: «قان ایچمگه عادت اتدن ایران قوللوقچولاری نین دست ظالیمانلریندن یوزه کیمی بی گناه جانلار تلف اولموشدور» ص ۴۹ فارسجا ترجمه ده ایسه: «نزدیک به صد نفر بی گناه به دست نوکران خونخوار به قتل رسیده. ص ۳۶. باکی چاپیندا: «هر یاندا صدای حریتپورانیه اوچالیب آزادلیقت و سرپستلیک میلی اورتماقدادیر.

تاریخ مدنیتده اولینجی یئر اتخاذاندن روسیا انقلاب کبیری بیر چوخ ایشلره حسن تأثیر اندیب، نتیجه گستر اولماقدادیر» (ص ۵۲) فارسجا ترجمه ده ایسه: «در هر جایی بانگ آزادیخواهانان جایگاه را به دست آورده، در امور زیادی حسن

۱ - بناخ، محمد امین رسولزاده، گزارشهایی از انقلاب مشروطه ایران، ترجمه رحیم رئیس نیا، ص ۲۵ - ۲۴.

تأثير گذاشته، در حال نشان دادن نتیجه است» (ص ۳۷)

شبهه سیز بۇ كىچىك ترجمه خطالارى اوستاد رحيم رئيس نيائين تورك دىليندن فارس دىلینه ترجمه اتنديگى كتابين يوكسك علمى ده گرينى

ذره قده آرزالتمير. آرزو انديريك اوستاد رحيم رئيس نيائين «در تکاپوی دموکراسی و استقلال» اثری ده تنزلیکه ایشیق اوزو گوروب گئیش اوخو جو کوتله سی نین دقتینی جلب اتسین.

بیر ترلانتین بره سینده تۇر قۇردوم،
دئدیم بلکه تۇرا گله، گلمه دی.

بئله گۆزهل اولماز خلد برینده،
عاشیقلی، کمالی، هوشو سرینده.
«مجنون» کیمی دردوم وعده یئرینده،
«لیلی» کیمی گئتدی دیله گلمه دی.

گئته یادا دوشدو اۇ سرو نازیم.
شأنسینه قافییه غزللر یازیم.
باغلا دی تسویقونوم، شاهین، شاهبازیم.
ونردی شیکاریندیم بئله گلمه دی.
«دیلفم» آیری دوشدو غنچه دهانندان،
عطیر بنتوشه دن گول ریحانندان،
جنت رضوانندان، حورو - قیلمانندان،
الفضل اولان بۇ موشکوله گلمه دی.

یحیی بیگ دیلفم، بویوک آغا اۇغلو ۱۸ - جی
عصرین ایکینجی و ۱۹ - جو عصرین بیرینجی
یاریسیندا «دلایلر جیرداخان» اوباسیندا آنادان
اۇلوب. شعرلری نین بیرینده اوز آتاسی بیر ده
آروادی تئلی نین آتاسی نین آدینی نشان وئریر.

عاشیق

یحیی بیگ (دیلفم)

● ناصر احمدی

لاچین بره سیندن، کور قیراغیندان،
گئتدی تئلی سۇنام گۆله گلمه دی
ایسته دیم کی اونون تعریفین یازام.
سیغیشیب قلمه، دیله گلمه دی.

جان ونردیم جانانین یۇلوندا دردوم،
اۇ داغلی دویمونو سینمه ووردوم.

من «دىلغىم» م بۇيوك آغا بالاسى،
بىئردە قالماس نالاسى.

«تىللى» خانىم «نەسىب» خانىن بالاسى،

جاوان ياشىندان سازا، سۆزە كۆنول ونرىب
«عاشىق حسين شىمكىرلى» يە دۇنە - دۇنە قولاق
آسارمىش. گاهدان دا وچدە گىلىب قوشقولار
قوشارمىش. اما اونو عاشىق اتلەين. سازا - سۆزە
باغلايان بختىن دۇنوب قارا اۆلماسىدیر.

دنىرلر يحيى بىگ، نەسىب بىگىن قىزى «تىللى»
ايەلە سئويشىر. بىر - بىرىنە ياراشان بۇ گىتچلر بۇيوك
بىر تۇى توتورلار اما اون ايلدن آرتىق ياشاسالار
دا، بونلارن اۆلادى اۆلمور. سۇنرا خىردا بىر اۆمو -
كوسو نىتجە سىندە «تىللى» خانىمىن قىلى
سپىنر. باش گۆتوروب آتاسىن ائويىنە
قايدىر. داها دوغروسو بىللە روایت ائىلە يىرلر
كى «تىللى» خانىم حىيەتدە جامىش ساغىرمىش
يحيى بىگ دە بۇ منظرەنى سئير ائىلە يىرمىش. بىردن
كل چە بۇرنو ايەلە سرنىكدە كى سودو ووروب
داغىدیر. «تىللى» خانىم دا آجىغى توتوب سرنىگى
ضرب ايەلە كلچەنن باشىنا وورور. بۇ حركت
يحيى بىگە خوش گلمىر. قايدىركى:

- سنىن اۆز بالان اولسايدى او دىلسىز -
آغىزسىز حيوانى ائىلە وورمازدىن. ائىلە بۇ سۆزدن
اونلارن آراسىنا آيرىلىق دوشور. «تىللى» خانىمىن
سنىق اولان كۆنلو تمام قىرىلىپ تۆكولور. سۇنرا
يحيى بىگ باشدا يازدىغىمىز «گلمەدى» ردىقلى
قوشماسىنى يازىر. قوشمانىن تاپشىر ماسىندا
اۆزونە «دىلغىم» آدى ونرىر.

دئىر «دىلغىم» ايەلە «تىللى» بىر دىقە يايلاقدا
راستلاشىرلار. دىلغىم نە قدەر دىل - آغىز ائىلە بىر
نىتجە حاصل اۆلمور. بۇ گۆرۆشدن تائىرلەنن

«دىلغىم» گىنە «گلمەدى» ردىقلى بىر قوشما يازىر.
وعدە اۆلدو خلاف، ايللر دۆلانسدى،
قضا نە اوز ونردى نازلىم گلمەدى؟
بىر نىتجە قاصددن، بىباد صبادان،
عرضە قوللوغونا يازدىم گلمەدى.

اۆلدن او شىرىن - شىرىن دانىشىدى
ايندى اوزو دۇندو جىمىم آلىشىدى.
ابرووش جىلولى، لاچىن باخىشىدى
يوز ناز ايەلە خومار گۆز لوم گلمەدى

بىزدن ياد اۆلموشدو پىمانەلر تك،
ايندى اوزو دۇندو بىگانەلر تك،
«لىلا» سىز مچنونام دىوانەلر تك،
دوشدوم صحرالارا گىزدىم گلمەدى.

بىر وعدە مئىملە انىتىدى آشنالىق،
بىلىم نىدن اۆلدو بۇ بىوفالىق.
اغيار آرايىغا سالىب جىدالىق،
ظالىم اۆلدو، شىرىن سۆزلوم گلمەدى.

گۆزوم قالىدى اونون هندو خالىندا،
هلال قاشلارنىندا، ماه جىمالىندا.
اونسون تكى بىوفانن يىولوندا،
دىلغىم جىانمى اوزدوم گلمەدى.

بوتون مئىتە گىندەنلرە «تىللى» خانىمىن بىر
جاوابى اۆلور:

- من دىلغىمى قىلىمدە ياشادىرام، آنجاق
بارىشماغىمىز مومكون دئىيل.

دىلغىم سۇنرالار بىر كىرە ائىلەنر. اما گىنە دە
اۆلاد اوزونە حسرت قالىر. او دوركى تىزدن تىللى

خانىما ايسماريش گۆندەرىر.متچى سالىر.اما اونو
يۇلاگتيره بىلمير.

يىجى يىگ دىلغىمىن آدى انلىن،يورودون ان
بىز يوك صنعتكارلارنى نىن آراسىندا چكىلىر.
بوزالتانلى عاشىق حسين دئيرمىش كى نىسگىللى
دستانلارنىن اېچىندە دىلغىم له كرمىن غم يوكو انله
باش - باشاگلر.

دىلغىمىن دوزوب قوشدوقلارىنا دقتله باخاندا
بىللى اۇلور كى يىجى يىگ.ساز - سۇز -
دونياسى نىن كامل بىلجى لرىندن اۇلوب.تشبه
سچمكده،مطلب مرامى ايهام قانادىندا يىننير مكدە
اونا تاي تاپلان از اۇلوب.

«لىلى»جمالىنى گۆرەندە دلبر.
«سجئون»تك انىلەدىن ديوانه مى
عشقىن زنجيرىنى آچما بويتومدان.
بساغىشلا او عهد و پىمانه مى.

ازلدىن حسونە اۇلدوم قىلتدر.
لاجىن تك قىيا باخ،اوز بىرى دۇندو
بىاتىرام اودونما مثل سمندر،
گۆرسە قانلار آغلار»پروانه»مى.

جمالىن شىملەسى نىزاکت انىلر.
كىيرىگىن قىان نۇكر قىامت انىلر.
گۆزلىرىن سائىله هدايت انىلر،
قىاشلارنىن گىتيره ايمانە مى.

بىنوا دىلغىمىن ترسا داغىندا.
بولبول قىغان انىلر غم پوتاغىندا.
كۆنول قوشو اويستار يارىن باغىندا،
دۇندەردىن او شىخ صنعانه مى.

درد اۇوتوماقدا،غم سۇيوتوماقدا تايى -
برابرى اۇلمايان»دىلغىمى» هاواسى،يىجى يىگىن
يادگارى دىر.بۇ هاوانىن يارانماسىنا سبب آبرى بىر
روايت ده وار:

بىله كى دىلغىمىن آتاسى»بۇيوك آغا»،اوغلونون
غمىندىن هر يىردە آه چكىب آغلايىر.اۇ عاشىق
حسین شمكىرلى دن خواهىش انله بىر كى دىلغىمىن
آدىنا بىر ساز هاواسى ياراتسىن.عاشىق حسين
ده»دىلغىمى» هاواسىنى دوزەلدىر بۇيوك آقا بۇ
هاوانى دىنله يىندن سۇنرا دويونجا آغلايىر.عاشىق
حسین - ده جوخلو انعام ونورىر.يوز ايلدىن آرتىق
دىر كى»دىلغىمى» هاواسى دىلغىمىن دردىنى اتل
اېچىتدە باشادىر.

عاشىق دىلغىم دىلمەلرله تىللى خانىمىن
دالىسىنجا گدە بىگه،لاجىن^(۱) يايلاغىنا گىتدى.
بولاغىن باشىندا اوتوروب»تىللى»نى گۆزلەدى.
ساعاتلارلا بولاغىن باشىندا ياتان»دىلغىم» ستەلجم
اولوب اۇردا اۇلور.دىلغىمى انله همىن يايلاقدا دىن
انله بىرلر. او : ۱۹۳۰ - جو ايلده وفات اتمىشىدىر.

※ فايدالانما يىرى:باكى رادىوسونون مختلف
پروقراملارى

۱-گدە بىگ و لاجىن قىزىنى آغرايىچاندا دىر

بیزه گلن مکتوبلار

● مشگین شهر - عسگر زینالی: تهرانا گلدیگینیزده بیزیم اوچون بۇراخدیغینیز قیدلری اوخودوق. «سخنوران چند زبانه آذربایجان» ادلی مقاله نیزی گۆنده رین و گله جک مکتوبلارینیزدا، حاضیرلاماقدا اولدوغونوز سۇزلوک حقیقته ده بیزه بیلگی وئرین. ساتیریق قارار آلدیغیمیز گونئی آذربایجان دیالکتولوژیسی پروژه سینده بیزه یاردیمچی اولاجاقسینیز.

● نخجوان - مصطفی قلیزاده «مهاجر»: عزیز قارداشیمیز! محبتلی مکتوبونوزو آلدیق. وارلیقین نخجوانلی قارداشلاریمیز آراسیندا یاییلماسی ایشینده چکدیگینیز زحمتلردن دولایسی مستداریق. گۆنردیگینیز شعر چاپا وئریلدی. لطفاً «وارلیق» چیلارین سلامینی بوتون دوستلاریمیزا چاتدیرین. ساغ اولون.

● تایوان - کاوه نجف پور سراپی - حۇرمتلی دوستوموز! اۇزاق یۇللاردان بیزی خاطرلاییب مکتوب گۆنده ردیگینیز اوچون تشکور اندیر، سیزه اوغورلار دیله بیریک. یننه ده بیزه مکتوب یازین.

● اورمیه - محمد احمدیه: مکتوبونوزو آلدیق. آنجاق مکتوبون ظرفینه «پاکت» چوخلو یاپیشقان ووردوغونوز اوچون مکتوبو ساغلام چیخارامادیق. ایکینجی مکتوبداکی یازبیز چوخ ماراقلی ایدی. فقط اونون داها اینجه بیر نثرله یازسایدینیز یاخشی اولاردی. باشقا یازیلارینیزی گۆزله بیریک.

● تهران - غیاث نعمت پور «قار»: مکتوب و شعرلرینیزی آلدیق. مکتوبدا خواهیش اندیرسینیزی آشاغیداکی جومله نی چاپ اندهک: «وقتی رسانه لر بیزی قولقدان آپاریب کی «فارسی را پاس بداریم» چرا ترکی را پاس نداریم». عزیز اۇخوجوموز! بیر دیلی قوروماق اوچون ایلك نۆبه ده مکتوب، اونوئرسته، آکادمی و... و داها سۇترا جدی بیر تشبوت و غیرت لازیم دیر. بودورکی، دیلیمیزی قوروماق اوچون بوخاریدا سۇیله دیکلریمیزین هامیسینی بئرینه بئیرمه لی بیک. حالبوکی بیز برش ایله و آز سایى ایله دیلیمیزی قوروماغا قالمیشیق. آلاسه بیز و بیزیم گۆنوموزده اولان بوتون انسانلارا یاردیمچی اولسون. شعرلرینیز شعر مسئولونا وئریلدی. ساغ اولون.

● سلماس - موسی کریم اوغلو: صمیمی مکتوبونوزو شعرلرینیزله بیرگه آلدیق. سیزه توتودوغونوز مقدس یۇلدا و اۆیره تمنلیک ایشینده اوغورلار دیله بیریک. شعرلرینیز اویغون گۇرونسه باسیلاجاقدیر.

● یناب - بهبود محمدزاده و برهان مستوفی: سئوگیلی قارداشلاریمیز! وارلیق درگیسینه آبونه اولماق اوچون یاشادیغینیز شهرین ملی بانکی واسیطه سیله ۱۷۰۰ تومن (۱۳۷۷ - جی ایل) وارلیقین حسابینا یاتیریب مقبوضونو آدرسینیزله بیرلیکده درگیمیزه گۆنده رمه لی سینیز. ایسته دیگینیز ساییلار بیزده بۇلورسا گۆنردیله جکدیر. بیزیمله علاقه ساخلایین. ساغ اولون.

● تبریز - داود کوهی: عزیز دوستوموز! گۆزله تورکجه و گۆزله خطله یازدیغینیز محبتلی مکتوبونوزو اۇخودوق. اۇهنری دن اتدیگینیز ترجمه نی چاپا وئریدیک. سونراکی ترجمه لرینیزده (حکایه و داستان

تسرحمەسىندە) نىشىن بىدىمى لېگىنە داھا چىوخ دقت الدىن و ىنىنى اثرلر نىزى دە بىزە گۇندەرىن. بۇرادا، وارلىق ىن ۱۹ ياشىنى قورتارماسى و ۲۰ ياشىنا گىرمەسى مناسىتبلە سىزىن مەكتوبونوزدان بىر پارچانى نىل اندىرىك:

«حۇرمىلى وارلىق... سلام! ىندى سن دىل باغىمىزدا بۇيا - باشا چاتمىش كۆكلو بىر آغاج كىمى سن و سىن مەربان باغبانىن جواد هىنت اورەك قانىيلا بشجر تمىش بۇ آغاجىن كۆلگە سىندە افتخارلا دايانىدىر. سىن دوغولماغىن بۇيوك بىر مەجزە اىدى و سن دوغوردان دا بىزە وارلىق سىندى اۆلدون. گۇستردىن كى هله دە وارلىق، هله دە نفس چكىرىك و هله دە ياشا بىرىق، بۇيوكلوك آنلامىنى ايناندىران يگانە بىر درگى «سن» و يالنىز «سن» سن. آرتىق ۱۹ ايل وارلىق ىن يىلماسىندان سۇروشسا دا بۇ درگى سىنوبلە - سىنوبلە خلق اىچرە اۇخونماقدادىر. گونلر، آيلار و ايللر اۆتدوكچە ادى - سانى يوكسەلىر، سىنىرلارى آشىر و سىنوبلر نىن اورەسىندە ىتر اچىر. آنچاق گىچ نىللىر اونون «بۇيوك آتا» سى جواد هىنت جىنابلارىنى اۆزبايجانىمىزىن بۇيوك شىخسىلرى سىراسىنا داخل ائتمەكلە اونون چكىدىگى فايغىلارىنى و قالارقى امە ىنىنى ابدىلەشدىرچىكلر....»

آبونە فورمو

آبونە اولماق اىستە ىن عزيز وطنداشلارىمىزدان ۱۳۷۷ - جى اىلىن آبونە بولونۇ (۱۷۰۰ تومن) «بانك مىلى شەبە داربوش، خىايان بهار، دىكتر جواد هىنت، ۲۱۶۳» نۇمرەلى حسابا ياتىرىب، قىبضىنى بۇ فورملا بىرلىكدە آشاغىداكى آدرسە گۇندەرمەلرى خواهىش اۆلوتور.

آدرس: تېھران - فىلستىن شىمالى، ساختمان ۱۵۱ - مطب دىكتر جواد هىنت. تىلفن: ۶۴۶۶۳۶۶

آد و سۇى آد .....

آدرس .....

پوست نۇمرەسى .....

شعر

بيگدلى گنتميشدى جهانندان

قان آخلا گوزوم بيگدلى گنتميشدى جهانندان
قان اول اوره بيم، بير بئله بيداد زامانندان
آذر انلى نين، ايشيقلى بير اولدوزو بئاندى
يوز قانلى گونش اولسا اندهنمز اونو حيران
بير بئيله صداقتلى بير انسان هانى ايندى؟
بير بئيله وطن عشقينه حيران هانى ايندى؟
خلقين غم و درديله پریشان هانى ايندى؟
اولمازدى اوسون مثلى كيمي سايهلى انسان
خلق خدمتى اولموشدور اونا پيشه ازندن
خلقه كؤمك انتمك اونا نوش ايدى عسلدن
انسائلىق ايله باج آپارامردى او گوزهلدن
فخر ايله اونو ياد اندهجك انل دل و جانندان
دريا كيمي صاف، علم و هنرله دؤلو انسان
طبعى اوجا، بير همتى عالى اولو انسان
بير عؤمر آزادلىق چاغيران آرزولو انسان
حسرتله دؤلو، جسمى ايدى روحونا زندان
فرىاد فللك! ظولم لرین باغريمى كسبى
هيهاث كى خزان گلدى يئنه سام يئلى اسدى
تكرار انديرم بير داها قليمده كى قصدى
قان آخلا گوزوم، بيگدلى گنتميشدى جهانندان

● ميرهدايت حصارى

ھىجران باياتىلارى

عزىزىم بىگىلى
ئىلىمىن شىيرىن دىلى
اگىلىدى كامان اولدو
آذربىن سىنىز بىنلى

□ □

مىن عاشىق اولدو داغلار
چىچكىلى گوللو باغلار
بىگىلى دىنىيە - دىنىيە
ئىل سىنى اوخشار اغلار

□ □

مەشىد قىزىم جان قىزىم
گل سىنە قوربان قىزىم
گل آتان جان اوستە دىر
يىوبانما بىر ان قىزىم

□ □

عزىزىم سىنىق سازىم
دردىمى كىمە يازىم
بىلمەدىم گولوم سۇلار
پىايىزا اوغىرار يازىم

□ □

عزىزىم مەشىدىم
آبىرىلما مىنەن دىدىم
مىنى سىنەن آيىردى
قارقىمىش فىلك نىدىم

□ □

مىوغاندا قالان ئىللىر
ماتمە دالان ئىللىر
سارانسى سىلەن آلدى
گىلمەدى چوبان ئىللىر

□ □

عزىزىم نىزالى يار
اولدو سىنە دونىيا دار
سىنەن گىتىدىن ياسا باتدى
گىلوز بەبەيىن شەھىيار

□ □

ھىسانى يۇلو اىزلەدىن
گىتىدىن داھا گىلمەدىن
گىلوزلىرىن يۇلدا قىلدىن
ارسلانين، احمدىن

□ □

عزىزىم آتسا جان
اورەك اولدو لاخىستا قان
اولدو سىنىز مەشىدە
دونىيا بىر، قارا زىندان

□ □

گىلوزەل آنا جان آنا
گل دردىمى قان، آنا
گىلوزلىرىن سىل ياسىن
جان سىنە قوربان آنا

□ □

عزىزىم قىزىم مەشىدىم
سانما سىنەن اىنجىدىم
اجىل آمان ونىرمەدى
مىن سىنى گىرۇوب گىتىم

□ □

عزىزىم دونىيا مەنچدى
غم دۇنۇن بىزە بىچدى
بىگىلىنىن حىياتى
كىدەرلە غمەلە كىنچدى

□ □

عزىزىم آغلاما
اورەيىمى داغلاما
بىر سىنەركار قارى دىر
دونىيا، بىل باغلاما

□ □

سىنىز آنا غملى دى
غملى دى ماتمى دى
آتاسىز نىيە قىلدىن؟
عزىز اوغىلون جىمىدى

□ □

عزىزىم بىيۇبو بىستە
اغىز گول ، دۇداق پوستە
بىسار گىتىدىم گىلمز اولدو
غم قالاندى غم اوستە

م.آذر مازندرانى

ای خاک عزیز دارش

این پرسش است و شاید پاسخ نباشد آن را
فرزند خاک ازتان فریاد کرد و پرسید:
خالق تویی و من خلق
عالم تویی و من جهل
بگشای راز و برگوی
تا چند لاله چیدن؟
تا چند عندهایی از باغ گل ریودن
یا نور اختری را از آسمان زدودن
آخر تو نیک دانی چشمان ما منور
از نور آن قمر بود
بر ما رواندیدی آینه محبت
صبری دگر نمانده من بی قرارم ای دل
آتش به شعر من زد این درد نابهنگام
از بیگدلی بخاطر جز علم و معرفت نیست
بخشنده اصالت در نام و هستیم کیست؟
در پیچ و تاب ایام هرگز نمیرد آنکس
کو نام او در آمیخت با زهد و علم و تقوی
اهل هنر به محفل هر دم کنند از او یاد
آن پیر و مرشد ما بادا روان او شاد

***

آفتاب بی غروب

با حق حق گلویم
می گویم از درونم
از های های سینه
از تلخی زمانه
صد تکه پاره گشته بس خون دل که خورده
یارب کجایی امشب؟ دادم ستانی از غم
کو ماه شب فروغت؟ یا کهکشان نورت؟
غمگین دلم ز وحشت اندوهبار و تنهاست
کابوس تلخ مرگی غمبار و پر ز درد است
صیاد مرگ را دوش اذن تو رهنما شد
ما را بدین تباهی تدبیر تو چنین کرد
بزم خجسته بادا عالیجناب یزدان
گلچین نمودی از باغ آن شاخه پر از یار
کو آفتاب صحبت؟ تا بردمد به عالم
بیدار بایدم کرد زین خواب نامبارک
شرح کمال و وصفش اندر زبان نیاید
تنها توان همین گفت:
کان مردمان دانش سیاراند و وی شمس
خورشید بی غروب است
مهتاب شب فروز است
مهمان تو عزیز است
ای خاک عزیز دارش

● ایرج بیگدلی

فيكرى نين يىلكەنى توفانلى دىزىلردە اوزور
 سۆز قاتار دورنالارى شعر سىماسىندا سوزور
 شانلى مەكۇرەسى احساس تىلىنە اينجى دوزور
 شىمەردن ايلھام ألان ذوقلو وولقان اولمز
 اولمەيب بىگدلى تك دويغولو انسان اولمز
 او زامانلارلا مەكانلاردان اۇتن تىرلايدى
 قىلى اينجىلە دولو دالغا ووران عمانيدى
 باشقالار جسم اولالى بىگدلى ايسە جانيدى
 زامان الفاسىنا جسم اوغراسا دا جان اولمز
 اولمەيب بىگدلى تك دويغولو انسان اولمز

اىلمىزىن اولمز اوغلو

پروفىسور بىگدلى نىن

نىسكىللى اولومو

مناسبتىلە

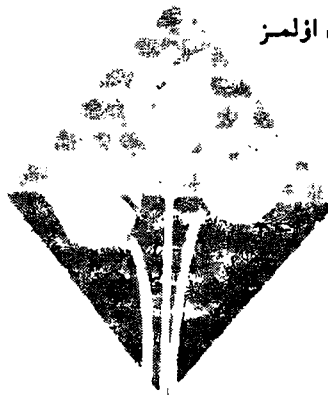
وطنىن سئودى او بىر غنچە گولون آل چىچگىن
 جارچىسى اولدو مەجتەلە مقدس دىلەيبىن
 شىمەيلە، نغمە ايسە كەھلىگە آچدى اورەيبىن
 ائلىتە وورغون اورەك اولسا دا شان - شان اولمز
 اولمەيب بىگدلى تك دويغولو انسان اولمز

بۇيلە بىر آيرىلىغا ايندى «سەھندە» اغلاسا دا
 «ساوالان» ياسە باتىپ باشە قارا باغلاسا دا
 «ساپلاق» ين قلىبىنى ھجران آلوو داغلاسا دا
 آرزى سايچىللى آمل دالغالى عمان اولمز
 اولمەيب بىگدلى تك دويغولو انسان اولمز.

● خىراللە حق بىگى «ساپلاق»

ائىللىرىم فخر ائىلەيبىر اوغلونون اولمز آدىنا
 او شىرىن دىل داغى نىن اولدو دىنمە فرھادىنا
 ياراشارمى ھىچ اولوم بىر بىلە سۆز اوستادىنا
 عشقە نىب اولونان دىفتر و دىوان اولمز
 اولمەيب بىگدلى تك دويغولو انسان اولمز

اوانلىن مەشەلبىدەر شەلە نىب نور ساچاقاق
 اوگونشدىر قارا ظولمتلر اۋنوندىن قاچاقاق
 او نىسلىدىن نىسە آيدىن ايشىق يول آچاقاق
 كىچە قات - قات دا زامان دونيادا لقمان اولمز
 اولمەيب بىگدلى تك دويغولو انسان اولمز

بېگدلى گئىدى

گونش ساياق پارلاق ايدى گلنده
عزت تاجي باشيندايدى اولنده
وطن سىنه در و گوهر گتيردى
كىم دنسیر كى اوغلون سنى ايتيردى

آلدين فلک سن گولومو اليمدن
آيرى سالدین سن ياریمی ائليمدن
بېگدلى نین آدی دوشمىز دېليمدن
بۇ ظلموندىن گئىدیم فلک هارایا
فلک سنى كاش چولقاياىم قارایا

پروفور گنجه گوندوز چالیشدی
ائىل تارىخین یازا یازا آلیشدی
ائىل اوبادان کوشموش ایدی باریشدی
سۆز مخزنى تورپاق آلتدا قالیبدیر
سۆز اوستاسى دار مزاردا یاتیبیدیر

جشمید، سئویل بۇ ماتمه آغلاير
تاج الملوك اوره یىنى داغلاير
مھشید نرگیز باشا قارا باغلاير
حكیم مھشید آتاسینی گورمه دی
غریبلیکده وفا گولون درمه دی

بۇ ماتمه مھشید باشین ساغ اولسون
تاج الملوك سنین اوزون آغ اولسون
بۇ غم سیزه آخیرینچی داغ اولسون
بۇ ماتمه قلم آغلیر گۆز آغلیر
رضائین دا اوره یىنى غم داغلیر

حكیم مھشید منی یادا سالمیرسان
قارداشیوین سن قیدینه فالمیرسان
اوریین دن درد و غمین المیرسان
بیرلیکده سیز قوناق گلین بیزلره
بیز ده بیر گون قوناق گللیک سیزلره

اوره ییمدن باکسی عشقین آتمارام
ائىل اوبامی من دوشمانا ساتارام
اۆزگه سئودا بۇ سئودا یا قاتمارام
شل اولاییدی سنى مندن آلان ال
آیریلیغی آرامسیرا سالان ال

● رضا پاشازاده

قارا بولود نولوبدو قان آغلاير
آیریلیغین اؤدو سینه داغلاير
یسارالارا فلک دۆزۆ باغلاير
اجىل بیزدن بېگدلىنى آلیسبدیر
ائىل اوبایا شین شیوهنى سالیبدیر

فلک سالدین آیریلیغی آرایا
ائىل اوبامی چکدین فلک قارایا
کیمسه بوخودور یستیشین بۇ هارایا
کاش اجلین قوردو گوروم سوسوبدور
اوره ییندن اجىل قانین قوسوبدور

اوتوز اوج ایىل غریبلیگی آنیب دیر
وطن عشقین غربتلرده قانیب دیر
آیریلیغین اوجاغیندا یانیب دیر
گلمیش ایدی ائىل - اوبادان دانیشسین
محبتین اوجاغیندا آلیشسین

ظولم الیندن قاچمیش ایدی غربته
غربت یئرده دوشموشیدی ذلته
سۆن قویان یۇخ غربتلرده نکتبه
سورگون اولدو قافقازیندان کالما یا
بلکه دیله ایران آدین آلمایا

اوزاقلاردان گۆزون تیکدی وطنه
دوشمان سالدی وطن اوغلون محنه
دومانلیقدا دوشموشیدی پیین چنه
پوسقولاردا وطن عشقین آتمادی
ایران عشقین آیری عشقه قاتمادی

غربتلرده ایران آدین اوجالندی
وطنسیرلیک بېگدلىنى قوجالندی
دوشمانینا گئش حیاتنی دارالندی
خلف اولاد اتاسینی آتناماز
اصلان اولان اوز اولکە سین ساتناماز

پوسقولاردا چاغیرمیشدیر ای وطن
اصلان کیمی باغیرمیشدیر ای وطن
سندن اوزاق دازیخمیشدیر ای وطن
گلدی وطن قوجاغیندا یۇخلا سین
آنا وطن دوشمانینی اۇخلا سین

اۆلدوز کیمی سؤنموش ایدی گلنده

بیگدلی نی آلدی فلک

در جوانی هم بدل داغ برادر دیده‌ای
هم تو خود داخی شدی بر قلب یاران بیگدلی
گرچه عمری را بسر کردی ولی افسوس و آه
نیمش اندر حسرت و نیمش به حرمان بیگدلی
بهترین ایام عمرت را به غربت در فراق
گه به کالما، گه به سبیری، گه به زندان بیگدلی
سینه پُردرد تو ناگفته‌ها بسیار داشت
مخزن الاسرار عشق و گنج عرفان بیگدلی
أسوة علم و ادب هم هیکل و ارستگی
دیده‌ها دیگر نبیند چون تو انسان بیگدلی
رفتی و عشق وطن بیرون نکردی از دلت
ای تو فخر دودمان و فخر ایران بیگدلی
چونکه تاریخ وزیسی از تبار و ایل خود
همت والای تو هم داده سامان بیگدلی
سمی‌تان تا در «باکو»، «حیدرآباد» را شهره کرد
هم به سامان از تو شعر «شهریاران» بیگدلی
تو به سوگ «شهریار» عشق ماتم خوان شدی
کاش میبود او هم اکنون دیده گریان بیگدلی
نام زیبایت از آنرو نقش دلها گشته است
اهل دل را یار بودی از دل و جان بیگدلی
چون کند وصف ترا طبع سترون چون منی
من گدای خوشه‌چین، اما تو سلطان بیگدلی
از تحسّر سر به جیب غم فرو دارد همه
کل «آذربایجان» و هم تبریز و تهران بیگدلی

بسنه ده اؤرتسالیغا آیریلیغی سالدی فلک
سنوگیلی قلبلره سونگوسونو چالدی فلک
باخمادی گؤز یاشا، یا اینکی سینیق قلبلره
هنج گلن قالمادی آنجاق کی اوزو قالدی فلک
توتمادی مظلوم الین، حقه دایاق دورمادی هنج
انله ییل اصلیده، کار، کور، یا داکسی لالدی فلک
یاخی یاغ اوسته تۆکوب، یارمانی یاغسیز قویدو
چوخ تمجبدی بؤ یاشلا، هله ده کالدی فلک
همیشه اهل دیلی درده گرفتار اتمیش
ایلمیزدن نتیجه گؤر «بیگدلی» نی آلدی فلک
اؤ ادب بزمینه بسیر شمع فروزانیدی
رحمسیز گؤتدون آپاردین نتیجه بیر حالدی فلک؟
بئله لیکله نه روادیر کی گوه‌نین «سرمه»
رستم و زال نریمانی یسیخان زالدی فلک
● جمفر قره‌پور «سرمه»

بیگدلی رفت

در فراق دیده‌ها گسردیده گریان بیگدلی
چون کند با درد هجران رفیقان بیگدلی
نلمه‌ای شد مرگ تو در عالم علم و ادب
کس نبیند مثل تو مردی به دوران بیگدلی
پهر عزّ مهنت گشتی جدا از خاک وی
زهر غربت را چشیدی با دل و جان بیگدلی

اوستادا، در غمت تنها نه «سرمدا» از «مغان» تسلیت بسادا، به ایلی و خاندان محترم
اشک میریزند، اهل «نور» و «زنجان» بیگدلی هم شود محشور با نیکان و پاکان بیگدلی

● جعفر قره پور «سرمدا»

چکیل چکیل

چکیل چکیل اوره ییمدن کنارا گنت
من کؤلگه نین آغیر لیغین چکه نمیریم

شورو چیخدی قورولوقدا دیریلیگین
دا بیر ده شور سو دریادان ایچه نمیریم

گون ده یوکون چاندی بیزیم چیگنیمیزه
یانا - یانا بیر قور تولوب توکه نمیریم

دومان اولوب باغلاناندا اتکلره
چیخیب داها داغ باشینا کؤچه نمیریم

غروروموز قاتلانیدی مین بؤلومه
هر گلنه نین قاباغیندا داها دیزه چوکه نمیریم

تیکان باتیب هم الیمه هم دلیمه
سؤزون گولون قورو چؤلّه اکه نمیریم

باغلی، آچیق سؤز دئییلیب داها سؤزو
اشاره تین اؤرتویونه بوکه نمیریم

ایک کلفچه نین باشی ایتدی یننه
اوجون تاپیب دوداغی دا تیکه نمیریم.

● فرانک فرید (ایپک)

وارلىق یمیزین دۇغوم گونو مبارک

اۇن دوققوز ایل بوندان قاباق اتلین قانیله یۇغورلان
مقدس بیر انقلابین هم ده ایچیندن دۇغولان
اتلیمیزین سینه سینه جانلی بیر نفس گتیره
دیریلیکدن خیر وئره ن اۆلمه یه جک مس گتیره
تورکون اوغلو دۇغولاندا باجاریقدان آد وئریلر
آدی نە اۆلورسا اونسون، لیاقتیدن گۆرولر
دوغوم گونو بىللى ایدی گله جکده نه اۇلاجاق
اتلیمین جوخ گره یینی وئره جک یۇ قۇتسال اوجاق
گلیب اتلین اره نلری وئردی اونا وارلىق آدین
چونکو بیلیردیله نه دیر لیاقتی بۇ اۇلادین
ایشیق دونیا یا آجدی گۆز یام - یاشیللی بیر ایلك باهار
باخما اونون گنجلیگینه اوندان پیرلرین عاغلی وار
دیلیمیزین قیزیل سۆز و اراقلاریندا تۇپلاشیپ
اونون گور سسی، شهرتی سینیرلاری چوخدان آشپ
نثریمیزین، شعریمیزین نه شور و حالی اۇندا دیر
عاغیللی مُدریکلریمین عاغلی، کمالی اۇندا دیر
کنچمیشیمیز، سئوینچیمیز، غصه میز، شیرین - شوروموز
عادیمیز، عنعنه میز، دیل، قرامنر، دستوروموز
بۇ سیس دومانلیقدا الیم یالنیز اونو گونش سانیر
سطیرلرین اۇخویارکن انسان ذهنی ایشیقلا نیر
ای اومیدیم، ای گونشیم، شعاclarین ساچاق - ساچاق
اتلیم سنی ایزله یه جک حق حیاتا یۇل آچاجاق^(۱)
الده قلم، بدننه جان، هاجاناجاق اۇلسا اینان
کنشیکینده دوراجاقدیر حیاتی وارکن ساوالان
قوتلو بیر انقلاب ایله اون دوققوز ووروب باشا
قۇیدون آیاق ایگیرمی یاشا، دئییرم کی، مین ایل یاشا

● ح.م. ساوالان

۱- حق حیاتا یۇل آچاجاق = حق اولان مدنی و کولتورل حیاتا چاتیب ایسته دییی و لایق اۆلدوغو وضعیته نائل اۇلاجاق. انشاءالله

قربانیان هیزم شکن پیرحم

● مسعود فیوضات

اساس نژادپرستی افراطی و شوونیزم شکل گرفته بود و حشمتا کترین جنگ تاریخ بشریت را موجب گسردید و باعث از بین رفتن میلیونها انسان، فلاکت، ویرانی و آوارگی ملتها و کشورها شد و در نهایت بسا شکست آلمان هیتلری اندیشه‌های نازیسم نیز زیر خروارها خاکستر آتش جنگ ناعادلانه مدفون گردید. نتیجه این جنگ فاجعه آمیز شش ساله ضربه خوردن شدید ثروت و حیات ملی و معنوی ملت آلمان و نیز بوجود آمدن حس دشمنی و کینه عمیق ملل مورد تجاوز و زیان دیده علیه ملت آلمان و همچنین تشکیل دولت صهیونیزم بود و طبیعی است که این دستاورد اصلی اندیشه‌های شوونستی نازیسم بود.

جنبش‌های افراطی ناسیونالیستی و نژادپرستانه بوجود آمده در کشورهایمانند ایتالیا، ژاپن، اسپانیا، آفریقای جنوبی و سایر کشورها نیز به سرنوشتی این چنین مبتلا گردید. فجایعی نظیر این که در تاریخ بشریت روی داده است برای شوونستهای وطنی ما نیز می‌بایست درس بزرگی باشد. یکی از نمونه‌های روشن و آشکار زیان و ضرر اعمال شوونستها علیه مردم فارسی زبان ایران تضعیف و نهایتاً محو لهجه‌های اصیل و زیبا و گسجینه فولکلور این مردمان است. اعمال

دیر زمانی است که در خصوص دشمنی بی‌امان شوونیزم علیه زبان، فرهنگ و بطور کلی ثروت معنوی قومیت‌های غیر فارسی زبان سخن‌ها گفته شده و صدای اعتراض علیه این بی‌عدالتی و تضييع حقوق انسانها بلند گردیده است. بخصوص که هدف اصلی این دشمنی‌ها همواره ترکهای ایرانی بوده است. اما صرف‌نظر از اینکه اندیشه‌های تاریک شوونیزم در ظاهر برای حفظ و تقویت زبان و فرهنگ فارسی و پایداری اقتدار قومیت و آقایی فارسی زبانها بوجود آمده است، ما همواره از ضرر و زیان این اندیشه‌ها در عمل علیه ثروت‌های ملی و معنوی، زبان و فرهنگ ملت فارسی زبان سخن رانده ایم. اصولاً هر اندیشه افراطی و ناهماهنگ با حقوق بشری علیه همه انسانها بوده و به منافع همه خلفها ضربه می‌زند، علیرغم اینکه این اندیشه‌ها برای حفظ منافع مادی و معنوی ملت بخصوصی بوجود آمده باشد شکست کلیه جنبش‌ها و اندیشه‌های شوونستی و ناسیونالیستی افراطی که تاکنون در دنیا روی داده است برای کلیه ملل و انسانهای ساکن در روی کره خاکی درس عبرت به شمار می‌رود. نیم قرن قبل با وجود آمدن نهضت نازیسم به رهبری آدلف هیتلر در آلمان که اندیشه‌هایی بر

شونویستها را می‌توان به خاصیت داروهای آنتی‌بیوتیک تشبیه نمود. این داروها برای از بین بردن زبان و فرهنگ اقوام غیرفارسی زبان تزریق شده است. اما در کنار آن مانند آنتی‌بیوتیکهایی که سلولهای بدن را نیز تضعیف می‌نماید ثروت معنوی ملل فارس زبان را نیز فرسایش می‌دهد. بعنوان مثال لطیفه‌ها و جوکهای زشت و توهین آمیزی که قسمت اعظم آن برای تحقیر مردمان ترک زبان ساخته می‌شود قسمتی نیز (البته نه به آن زشتی) لهجه، عاداتها و طرز زندگی هموطنان رشتی، اصفهانی، کاشانی، مشهدی، یزدی و... را مورد هدف قرار میدهد. بعضاً اهالی این شهرها که به تهران مهاجرت میکنند ایستادگی در مقابل این حرکات دفاع از خود را بی‌فایده یا غیرلازم دانسته و یا خود نیز به این حرکت پیوسته، چنین لطیفه‌هایی را تکرار کرده و با دیگران همکاری میکنند. متأسفانه برخی از همزبانان ناآگاه ما نیز به این جریان می‌پیوندند. ما یقین داریم که ملت ما در سایه کسب و ارتقای شعور ملی به این وضعیت خاتمه خواهد داد. نکته‌ای که جای دقت و تأمل دارد این است که هموطنان مسلمان فارسی زبان یا دارای یکی از لهجه‌های زبان فارسی ساکن شهرهایی مانند شیراز، اصفهان، رشت، ساری و ... عمدتاً به حرکت غیرفرهنگی تحقیر زبان و لهجه‌های سایر اقوام یا ساکنین سایر مناطق کشور از طریق جوک‌سازی یا سایر سوژه‌ها ملحق نمی‌گردند و یا بسیار ضعیف می‌پیوندند اما در شهر تهران یعنی در مرکز اصلی زندگی و پخش تبلیغات شونویستی این جریان صورتی بسیار قوی و پیشرفته دارد. نگارنده خود به دفعات در شهرهایی که مردمان آن فارس زبان یا دارای یکی از لهجه‌های این زبان هستند حضور داشته است و

برای او این موضوع به اثبات رسیده است. اهالی این مناطق در برابر باران تهاجم فرهنگی که از تهران آنها را مورد هدف قرار داده است، درمانده گشته‌اند و به همین خاطر است که می‌بینیم در استانهایی مانند گیلان و مازندران مردم شریف این مناطق لهجه اصیل خود را کم کم به فراموشی سپرده و روند فارس شدن را پیشه کرده‌اند (البته فارس شدن به شیوه تهران). نگارنده خود با چند هموطن شیرازی همکار می‌باشد. همانطوریکه می‌دانید شیرازی‌ها به لهجه بخصوص فارسی تکلم می‌نمایند. بنده پس از مدتی که با این همکاران عزیز در ارتباط کاری بودم متوجه گردیدم که آنها مانند تهرانی‌ها صحبت میکنند و این مرا به تعجب واداشت. پرسیدم شما چرا به لهجه شیرازی صحبت نمی‌کنید؟ یکی از آنها پس از قدری درنگ جواب داد ما آن زمانهایی که تازه به تهران آمده بودیم به لهجه خودمان صحبت می‌کردیم اما همیشه تهرانی‌ها ما را مسخره میکردند و به همین خاطر ناچار شدیم لهجه خودمان را تغییر دهیم.

بله، این یک واقعیت آشکار است. مثال دیگری برایستان می‌آورم. یکی از واحدهای همسایه آپارتمان ما اهل لاهیجان است. شبی در منزل آنها میهمان بودیم. دوست لاهیجانی ما با همسرش به زبان فارسی صحبت می‌کرد آنشب او بخاطر کاری که با یکی از اقوام خود داشت با لاهیجان تماس گرفت با اینکه با فامیلش گیلکی صحبت می‌کرد ما مکالمات او را براحتی می‌فهمیدیم (مانند ساکنین یا میهمانان فارسی زبان که در تبریز برنامه‌های به اصطلاح ترکی رادیو - تلویزیون تبریز را بخوبی می‌فهمند) پس از خاتمه مکالمه تلفنی او، من پرسیدم زبان گیلکی شما چقدر

راحت است مثل اینکه به فارسی خیلی نزدیک است؟ او جواب داد: نه ماها گیلکی را با فارسی خیلی قاطی کردیم. الان وقتی افراد مسن و یا ساکنین روستاها و نقاط دور افتاده گیلان صحبت می‌کنند ما جوانها صحبت‌های آنها را متوجه نمی‌شویم.

جای بسی تأسف است که تبر تیز شوونیه‌های دشمن اسلام و مسلمین درخت دستاوردهای ملی و معنوی مردمان مسلمان ترک‌زبان و سایر اقوام غیر فارسی زبان را از بن قطع میکنند. لیکن تیغه تیز آن تنه درختان سایر اقوام فارسی زبان ایران را نیز زخمی کرده و شاخ و برگهای آن را قطع میکنند. می‌توان به صراحت گفت این مردمان قربانیان اعمال شوونیسیم، این هیزم شکن بی‌رحم می‌باشد. ما به حافظان و متولیان صدیق و اصیل زبان فارسی هشدار میدهیم که صفوف خود را از شوونیه‌ها این دشمنان قسم خورده اسلام و فرهنگ اصیل این مرز و بوم جدا کرده و اجازه ندهند که ثروت معنوی مردمان فارسی زبان این دیار همراه با سایر

ایرانیان غیر فارسی زبان هدف توطئه‌های شوم، غیرانسانی و فرهنگ‌ستیز این دشمنان گردد. زیرا که می‌توان چنین اعمالی که به مثابه ضایعه و زبانی نه فقط برای فرهنگ خلق‌های ایران بلکه برای گنجینه معنویات بشریت تلقی نمود. چندین سال قبل با مرگ یک پیرمرد سرخپوست آمریکایی زبان یک قبیله قدیمی سرخپوستی از بین رفت و سازمان یونسکو این حادثه را برای فرهنگ بشری به سان ضایعه‌ای بزرگ ارزیابی نمود. اما اکنون در کشور ما وضعیتی بوجود آمده است که بنام وحدت ملی و حفظ تمامیت ارضی دستاوردها و گنجینه حیات معنوی مردمان این مرز و بوم در معرض نابودی است. ما امیدواریم که در زیر پرچم جمهوری اسلامی ایران و با تکیه بر میراث خون شهدا یعنی قانون اساسی این جمهوری همه مردمان ساکن ایران حقوق واقعی ملی، قومی، مادی و معنوی خود را بدست آورده و با تکیه بر دوستی و صمیمیت عمیق در راه آزادی و آبادانی میهن عزیزمان ایران کوشش نمایند.

فرجام برخی از خان‌نشین‌ها

● صمد سرداری نیا

پس از شروع جنگ‌های ایران و روس، حکمرانان ولایات مختلف قفقاز، چون اغلب مسلمان بودند، بیشتر تمایل به ایران داشتند و اکثر آن‌ها در مقابل روس‌ها ایستادگی کردند و به همین علت بود که به قول سعید نفیسی: «یرمولوف جد و جهد فراوانی در استقرار حکومت روسیه در نواحی که به موجب عهدنامه گلستان به روس‌ها تعلق گرفته بود به کار برده و از جمله کارهای وی، اخراج و تبعید حکمرانانی بوده است که از استیلای روسیه ناراضی بوده و مانع پیشرفت مقاصد او می‌شده‌اند.»^(۱)

«منطقه قره‌باغ بیش از دو هزار نفر از چابک‌سواران ایرانی به صورت دسته‌های پراکنده در مرزهای روسیه مستقر و در داخل نیز از طرفداری عدهٔ زیادتری برخوردار بودند. فرمانده سپاه روسی در این منطقه، وظیفه داشت هم در داخل و هم در خارج، مراقب مرزداران و هواخواهان ایرانی باشد.»^(۲)

در بین حکمرانان قفقاز، بیش از همه، جوادخان حاکم گنجه و فاداری به ایران نشان داد و چنانکه دیدیم، در مقابله با روس‌ها جان باخت. جوادخان از تیره زیادلو یا زیاداوغلوی ایلی قاجار بود که از زمان صفویه در این شهر سمت بیگلربیگی داشتند. قبل از پرداختن به سرنوشت اولاد وی، پس از کشته شدنش، لازم است که به نوشته دکتر محمدامین ریاحی دربارهٔ پیشینه این خاندان اشاره شود:

«زیاد اوغلو، تیره‌ای از ایلی قاجار، و به تعبیر اسکندربیگ منشی، از امرا و صوفیان و صوفی‌زادگان سلسله صفویه بودند و نزدیک به سیصدسال از اوایل صفویه تا استیلای روس‌ها به گنجه، سمت بیگلربیگی قراباغ را که مرکز آن گنجه بود داشتند.

قاجارها ظاهراً مقارن با قیام شاه اسماعیل در گنجه ساکن شده‌اند و زیاداوغلوها از دوره شاه طهماسب در گنجه حکومت یافته‌اند. در تاریخ‌های صفویه، مخصوصاً در عالم‌آرای عباسی تألیف اسکندربیگ منشی، جای جای ذکر حکومت تعدادی از سران آن خانواده در گنجه و کوشش‌های آنان در جنگ‌ها آمده است.

نخستین بار شاهوژدی سلطان زیاداوغلوی قاجار را می‌بینیم که از امرای شاه طهماسب و حاکم قراباغ بود. بعد از او ابراهیم سلطان، بعد از او یوسف خلیفه پسر شاهوژدی سلطان بود و بعد از او شاه اسماعیل دوم پیکر سلطان پسر عموی او را حاکم کرد.

در ۹۹۵ محمدخان پسر خلیلخان پسر شاهوژدی خان بیگلربیگی قراباغ گردید. او نامدارترین و

۱- سعید نفیسی - پیشین - (ج ۲) - ص ۱۰۷.

۲- خانک عشقی - پیشین - ص ۱۷۷.

نیرومندترین امیر از خاندان خود بود و بیش از سی سال لاقلاً تا ۱۰۲۵ (باستثنای بیست سالی که گنجه در اشغال عثمانی‌ها بود) بیگلربیگی قراباغ و گنجه بود و پسرانش مرشدقلی بیگ و مهدی‌قلی بیگ هم در آن سال‌ها سمت‌هایی داشتند.

در ۹۹۷ فرهادپاشا سردار عثمانی، آشتنگی وضع داخلی ایران را در آغاز جلوس شاه‌عباس اول غنیمت شمرد و از زر سوی، سپاهیان عثمانی را به خاک ایران سرازیر کرد و گنجه را هم از محمدخان زیاداوغلو گرفت.

به نوشته نصرالله فلسفی در سال ۹۹۸ که شاه‌عباس با دولت عثمانی از در صلح در آمده بود محمدخان زیاداوغلو قاجار و جمعی از امیران قراباغ، قلعه گنجه را محاصره کردند تا دست ترکان را از وطن موروثی خود کوتاه کنند. شاه‌عباس برای این که بهانه‌ای به دست دربار عثمانی ندهد، نامه‌ای به آنان نوشت و فرمان داد که دست از محاصره گنجه بردارند و مخصوصاً گوشزد کرد که امروز ما ناچار قراباغ را به ترکان می‌دهیم، ولی این ولایت از میان نخواهد رفت و به خواست خدا باز روزی به آسانی به دست ما خواهد افتاد. (زندگانی شاه‌عباس (ج ۱) ص ۱۵۳)

محمدخان و امرای دیگر در اجرای فرمان شاه‌عباس، محاصره گنجه را پایان دادند. محمدخان را عثمانی‌ها گرفتند و به استانبول بردند و بعد از مبادله پیمان صلح آزاد شد و به ایران آمد. بعد از بیست سال که شاه عباس، ولایات از دست رفته را از عثمانی‌ها بازپس گرفت و گنجه نیز در ۱۰۱۵ آزاد شد محمدخان مجدداً بیگلربیگی گنجه و قراباغ گردید. (عالم‌آرای عباسی: ص ۴۱۶ - ۴۱۷ و ۷۱۵).

بعد از محمدخان، محمدقلی‌خان این سمت را یافت که در ۱۰۳۶ معزول شد. علاقه‌مندان می‌توانند به فهرست عالم‌آرای عباسی رجوع فرمایند.

در اواخر دوره شاه‌عباس دوم (متوفی ۱۰۷۷) مرتضی‌قلیخان و بعد از او اوغوزخان حاکم گنجه بودند. (عباسنامه، چاپ ابراهیم دهگان: ص ۳۳۴)

این که در نیم قرن آخر سلطنت صفویه، چه کسانی از این خاندان در قراباغ حکومت داشته‌اند، نیازمند بررسی و جستجوی بیشتری است. ولی همین که بعدها در دوره نادر و قاجاریه نیز زیاداوغلو حکام گنجه بوده‌اند، می‌توان حدس زد که رشته حکومت آن‌ها در آن سال‌ها هم گسیخته نشده است.

محمدکاظم مروی، نام آخرین سپهسالاری را که شاه سلطان حسین در ۱۱۲۹ برای سرکوبی ابدالی‌ها و بازپس‌گیری هرات فرستاد صفی‌قلیخان زیاداوغلو نوشته، اما در جهانگشا لقب او ترکستان‌اوغلو ذکر شده و ظاهراً صحیح همان است.

به هر صورت، از همان آغاز فرمانروایی نادر در سال ۱۱۴۸ کلبعلی‌خان و دو پسرش اغورلوخان و حسنعلی‌خان در کنار نادر بودند (ص ۳۹۷ متن). بعد از مرگ کلبعلی‌خان ابتدا اغورلوخان و بعد حسنعلی‌خان حاکم گنجه شدند (صفحات ۶۶۹، ۸۶۰ متن)

در سفرنامه صنیع‌الدوله اعتمادالسلطنه (ص ۳۸) می‌خوانیم: «لاقبیر حسنعلی‌خان بن کلبعلی‌خان قاجار بیگلربیگی گنجه و قراباغ متوفی ۱۱۵۶ در مسجد گنجه است.»

در اوایل کار کریم‌خان زند، در سال‌هایی که او بر آذربایجان تسلط یافت، به نوشته مجمل‌التواریخ شاه‌نوردی‌خان زیاداوغلو بیگلربیگی گنجه بود و کریم‌خان برادر او رضاقلی‌خان را همراه خود به گروگان به شیراز برد.

آخرین فرد این خاندان، جوادخان پسر شاه‌نوردی‌خان بود که در حمله سیسیانف به گنجه پس از سه ساعت

جنگ دلاورانه با یک پسر خود در اول شوال ۱۲۱۹ کشته شد و روس‌ها سه روز شهر را قتل‌عام کردند و با این حادثه گنججه برای همیشه از دست ایران رفت.^(۱)

خانواده جوادخان که پس از کشته شدن وی در زندان بودند، به دست مارکز پاولوچی همراه به چند تن از خان‌های قزلباش آزاد می‌شوند.^(۲) و در آغاز جنگ دوم روس و ایران (۱۲۴۳ - ۱۲۴۱ هـ.ق) یکی از پسرهای جوادخان به نام اغورلوخان که روس‌ها به واسطه کمی سن، او را در سال ۱۲۱۸ هـ.ق نکشته بودند در این هنگام، بزرگ شده بود با روس‌ها جنگیده غالب آمد و در گنججه تسلط و استقلال یافت، ولی تمام این عملیات، از طرف او و سپاه ایران موقتی بود، زیرا روس‌ها چندی بعد آمده، گنججه را دوباره متصرف شدند و پس از اشغال گنججه از طرف روس‌ها، طایفه زیادوخلو به زیادخانوف شهرت پیدا کردند.^(۳)

اغورلوخان پسر جوادخان و بازماندگان او به ایران آمدند و در خوی ساکن شدند مرحوم سرلشکر صادق کوپال ظاهراً از همین خاندان بود.^(۴)

دکتر مهدی مجتهدی شرح حال سرلشکر کوپال را که هنگام تألیف کتاب «رجال آذربایجان در عصر مشروطیت» هنوز زنده بود (۱۳۲۷ شمسی) در این کتاب نوشته است که بخش‌هایی از آن را نقل می‌کنیم: «امیر لشکر محمدصادق خان کوپال از لایق‌ترین، پاکدامن‌ترین، شجاع‌ترین، با معلومات‌ترین و وطنپرست‌ترین صاحب‌منصبان قشون ایران است. وی در خوی متولد شده و تحصیلات ابتدائی را در آن شهر به پایان رسانیده. با پدرش آقامیرزا محمد که تاجر بوده به استانبول رفته، تحصیلات متوسطه و عالی را در ساحل بسفور تمام کرده است.

کوپال از محصلین مدرسه حریبه استانبول است، در رشته توپخانه آن مدرسه تحصیل نموده با رجال و ژنرال‌های بزرگ ترک هم‌مدرسه یا همدرس بوده و از آن زمان با آن‌ها رفاقت داشته و امروز هم دارد. در بین آن‌ها عصمت‌پاشا (ایتونو) و کاظم‌پاشا و مصطفی‌کمال‌پاشا (آتاتورک) با کوپال صمیمیت کامل داشته و دارند... کوپال در سال ۱۳۱۰ قمری متولد شده است. خاطرات خود را از نه سالگی به این طرف نوشته است. این خاطرات می‌توان گفت تنها به وی تعلق ندارد، بلکه متعلق به ایران است. با مطالعه آن می‌توان یک دوره از تاریخ معاصر ایران را در تاریخ حیات یک نفر صاحب منصب وطن‌پرست تعقیب نمود. وقتی که وی به دفترچه خاطرات خود نظر می‌افکند متأثر می‌شود، مدتی خود را فراموش می‌کند.»^(۵)

پیکر پاک جوادخان را همراه با عده‌ای از یارانش، در مسجد جمعه گنججه به خاک می‌سپارند تا در اوایل دهه ۱۹۶۰ میلادی حادثه‌ای رخ می‌دهد و نام آن رادمرد را بر سر زبان‌های می‌اندازد. احمد عیسی‌اف این رویداد را در کتاب «گنججه و گنججه‌لیلر» چنین شرح می‌دهد:

«این حادثه قبل از آن که من به گنججه بیایم اتفاق افتاده است. خیلی جلوتر در اوایل دهه ۱۹۶۰. لکن پس از سپری شدن ۱۵ - ۱۰ سال، باز هم در باره آن صحبت‌ها ادامه داشت. آن هم به تندی و بلند. در اصل این رخداد تلخ سبب گردید که جوادخان مجدداً در بین اهالی گنججه مطرح و خاطره‌اش زنده گردد.

می‌خواستند در نزدیکی حمام «چوکک»، در حیاط مسجد جمعه، فواره‌ای بسازند. تراکتور ناهمواری‌های زمین را هم از مکه که ناگهان به مانع، برخورد، نگاه کردند قبر بزرگ، دیدند هم چهار طرفش، مثلاً صندوق

۱- تعلیقات دکتر ریاحی بر عالم‌آرای نادری - (ج ۳) - ص ۱۳۰۶.

۲- میرزاآدی گوزل‌بیگ - قره‌باغ‌نامه

۴- تعلیقات دکتر ریاحی - پیشین.

۵- دکتر مهدی مجتهدی - رجال آذربایجان در عصر مشروطیت - ص ۲۰۶.

بتونی بود! همه می دانستند که در آن پیرامون، قبر زیاد است، ولی بی آن که توجه کنند زمین را می کنند. این بار ممکن نشد. هر کاری کردند که بچاندند و از جا بلند کنند نتوانستند به نوشته سنگ مزار نگاه کردند. چه دیدند؟ این که آرامگاه جوادخان است. تراکتورچی دست از کار کشید و رفت: «گناه است، من به این دست نمی زنم». خیلی ها دست نگهداشتند! این که یک اثر تاریخی است. اجازه بدهید کارشناسان ببینند، بعد...»
به کمیته حزبی شهر خبر دادند و به آکادمی علوم تلگرافی مخابره می کردند. به هر جایی که گمان می رفت، اطلاع داده شد. سه روز، پنج روز، کمی منتظر شدند، کسی نیامد... یک روز صاحب اختیار شهر آمد، دست هایش را به کمر زده و شکم گنده اش را جلو داده:

- آخر جوادخان کیست؟ گفت - دوره خان، بیگ خیلی وقت است که سپری شده، از بین ببردش. نتوانستند بتون را داغان کنند. از هر کجا بود دینامیت پیدا کرده، آوردند و قبر را منفجر کردند. صبح آن روز دیدند که یکی از دو مناره مسجد جمعه که زینت بخش شهر بود کج شده است. گفتم که کج شد. آن هنگام اندکی مشخص می شد، ولی الان به طور کامل دیده می شود. این هم دردی شد از آن موقع. اکنون کارشناسان هر چه سعی و تلاش می کنند به جایی نمی رسند. بی خود نگفته اند که آنچه آدمی به خود می کند، دیگری نمی تواند بکند حداقل امروز باید بیدار شویم.^(۱)

چون سخن از مسجد جامع گنجه و مزار جوادخان در حیاط آن مسجد به میان آمد، باید گفت گرچه این مسجد قبل از جوادخان بوده، ولی وی آن را تعمیر و مرمت نموده است. در این زمینه اعتمادالسلطنه، اطلاعات جالبی به دست می دهد. وی می نویسد:

«این مسجد از بناهای شاه عباس اول است که در سال ۱۰۱۵ بنا نموده و تاریخ آن مطابق است با تاریخ فتح گنجه، چنانکه یکی از شعرا گفته: تاریخ فتح گنجه کلید شماخی است. معمار این مسجد شیخ بهائی علیه الرحمه می باشد و از روی کمال علم و استادی، طوری حیاط و دیوار مسجد را ساخته اند که در وقت ظهر، سایه به یک اندازه معینی از دیوار به زمین می افتد که فی الحقیقه از روی همان سایه نصف النهار را تشخیص می دهند. گویند روس ها که به سبک معمول در اروپا دسته ساعت خود را از نصف النهار قرار می دهند، به این مسجد آمده، از روی سایه دیوار، ساعت خود را کوک می کنند و اعتمادی کامل به صحت این فقره دارند. خلاصه اگر در این مسئله آخره تردیدی باشد، درباری مسجد هیچ تردید نیست. زیرا که خود شیخ بهائی علیه الرحمه تفصیل بنای مسجد را در سنگی مرتسم نموده، بعد ظاهراً قراباغی ها خراب کرده اند. زیرا که معین است مسجد و منبر را قشون قراباغی منهدم ساخته و مدتی هم به حالت خرابی باقی بوده تا در سال ۱۲۰۹ در عهد سلطنت... آقا محمد شاه قاجار... جوادخان زیاد او غلو قاجار بیگلربیگی و صاحب اختیار الگاء گنجه و قراباغ، مسجد و منبر را مرمت و تعمیر نموده است و تاریخ این مرمت و اسم تعمیر کننده در منبر این مسجد که چوب و منبت است مرتسم می باشد.

اطراف مسجد، مدرسه است به این معنی که اصل مسجد مثل مدفن امامزاده در وسط صحن وسیعی در تحت قبه مرتفع واقع و دور صحن حجرات است که جای طلاب و محصلین علوم می باشد. در مسجد سوای اوقات نماز دائماً مقل است. محراب آئینه کاری است. فرش مسجد حصیر، ولی پاک و تمیز است. چنارهای بلند و کهن در اطراف مسجد یعنی مابین گنبد و محراب دیده می شود که در قدیم ایام غرس نموده اند. چهار طرف مدرسه حوض ساخته اند که آب در آن ها جاری است. در ایوان جلو مسجد سنگ مرمری است که مقبره حسعلی خان کلعلی خان قاجار بیگلربیگی گنجه و قراباغ است که در سنه ۱۰۵۶ وفات کرده. در دو

۱- احمد عیسی اف - گنجه و گنجه‌لی لر - آذر نشر - ناکو - ۱۹۹۱ - ص ۸۵.

طرف سردر مسجد دو گلدسته بلند است که به مناره شباهت دارد. جلو مسجد، خیابان بسیار عریض طولی است شبیه به خیابان قزوین که اطراف آن را در زمان قدیم چنار کاشته‌اند و از قراین معلوم است که از بناهای صفویه است. دکاکین اطراف، وقف مدرسه می‌باشد. از قرار تقریر متولی، سالی چهار هزار منات، منافع موقوفات مدرسه است.^(۱)

پس از کشته شدن جوادخان، روس‌ها مردم گنجه را سه روز قتل عام کردند و این کشت و کشتار برای ترساندن سایر امراء و خوانین قفقاز بود که در آینده در مقابل هجوم روس‌ها از خود مقاومتی نشان ندهند که به سرنوشت اهالی گنجه گرفتار خواهند شد و به محض این که خوانین از کشتار سه روز گنجه مطلع گردیدند با سیسیانوف به طریق مدارا حرکت می‌کردند. در این بین حسینقلی خان حاکم باکو که در ظاهر با سیسیانوف طریق مدارا در پیش گرفته بود، در باطن نقشه قتل او را می‌کشید و بالاخره هم موفق شد که سیسیانوف را از بین ببرد. در این زمینه مهدی بامداد می‌نویسد:

«حسینقلی خان حاکم بادکوبه از حکام وطنخواه و جدی ایران بوده و چون ایران از سال ۱۲۱۸ هـ ق در جبهه‌های مختلف نواحی قفقاز سرگرم جنگ با روسیه بود نتوانست یاری شایسته‌ای نسبت به او بعمل آورد و او را از تعرضات روس‌ها مصون و محفوظ بدارد، لکن خود او تا جایی که برایش امکان داشت در مقابل روس‌ها ایستادگی کرد و سرانجام مغلوب و با اهل و عیال و بستگان خود از بادکوبه که به تصرف روسیه در آمده بود در سال ۱۲۲۱ هـ ق به ایران آمد و مورد محبت و تفقد امنای دولت ایران واقع شد و در تبریز ساکن گردید.

بیرون آمدن حسینقلی خان از بادکوبه به این ترتیب صورت گرفت که در سال ۱۲۲۱ هـ ق مأمورین مخفی روسیه به عناوین گوناگون و طورهائی که خودشان می‌دانستند و به طور کلی با وسائلی که اروپائیان همیشه ممالک مشرق زمین در دست دارند، اهالی بادکوبه را بر علیه حسینقلی خان بشوراندیدند و پس از شورش اهالی، او مجبور گردید که با اهل و عیال و بستگان خود به تبریز آمده در آنجا سکونت اختیار نماید.

در سال ۱۲۲۰ هـ ق سیسیانوف سردار روس که در نواحی مختلف قفقاز داخل در جنگ با ایران بود برای این که ایرانیان را در جبهه‌های گوناگون سرگرم جنگ و ناتوان کند. چند فروند کشتی جنگی با عده‌ای افسر و سرپاز به گیلان فرستاد و بندر انزلی را گرفتند لکن بعد روس‌ها در مقابل مبارزه دلیرانه گیلانیان با دادن تلفاتی چند در کشتی‌های خود نشسته به سمت بادکوبه رهسپار شدند. حسینقلی خان حاکم بادکوبه برای این که مبادا روس‌ها پس از بازگشت خود از گیلان به بادکوبه آمده و صدمات و خساراتی به شهر و اهالی آنجا وارد آورند از دولت مرکزی استمداد کرد. فتحعلیشاه هم عسکرخان افشار ارومی را با جمعی به یاری او فرستاد. اتفاقاً پیش‌بینی حسینقلی خان خیلی درست و بجا بود، زیرا هنگامی که روس‌ها به نزدیکی بادکوبه رسیدند خواستند که به آن شهر دست‌اندازی کنند. عسکرخان و حسینقلی خان سخت با روس‌ها جنگیدند و در این هنگام، حکام و خوانین دیگر قفقاز از قبیل شیخ‌علیخان قبه، نوح‌بیگ پسر سرخای خان لگزی و غیره با لشکریان خود به کمک حسینقلی خان آمدند و این بار سرکرده روس را منهزم کرده و او را از این حدود خارج ساختند.

سیسیانوف سردار اعزامی روسیه به قفقاز در مدت اقامت خود با اکثر خوانین و امرای قفقازیه که زیر نظر ایران بودند به مرور به عناوین گوناگون مرآده پیدا کرده و آنان را بر علیه ایران تشویق و تسلیح می‌کرد. از جمله خوانسین و حکام، حسینقلی خان بادکوبه‌ای بود که با او نیز بنای مرآده و مماشات را

گذاشت. حسینقلی خان به ظاهر با او سازش کرد، لکن در باطن جداً با اعمال او مخالف و دشمن خونی او بود. یکی از روزها، سسیانوف طالب ملاقات وی گردید و او هم پذیرفته و ملاقات بین دو طرف در نزدیک قلعه بادکوبه صورت گرفت. در این هنگام، ابراهیم خان پسر عموی حسینقلی خان نیز که در آن مجلس حضور داشت از پشت سر او را هدف گلوله قرار داد و او را کشت. پس از کشتن سسیانوف، سر و دست او را بریده به تهران نزد شاه فرستادند.

اعقاب و بستگان حسینقلی خان که در بادکوبه زندگانی می‌کنند نام خانوادگی خود را باکیخانوف قرار داده‌اند. هنگامی که حسینقلی خان به ایران وارد شد، ابراهیم خان نیز با او آمد و در دستگاه عباس میرزا نایب‌السلطنه در آذربایجان مشغول به خدمت گردید. در سال ۱۲۳۸ هـ ق شهر زوراز عثمانی‌ها گرفته شد. ابراهیم خان به نظم آن ولایت مأمور گشت.^(۱) حسینقلی خان ظاهراً پس از جنگ‌های اول ایران و روسیه به عراق عجم و شهر سلطان‌آباد که امروزه اراک خوانده می‌شود منتقل شد و گویا در همان شهر درگذشت. بازماندگانش که هنوز در این شهر سکونت دارند، عنوان خانوادگی «بادکوبه» را برگزیده‌اند.^(۲) همچنین «سلیم خان در زمان سلطنت فتحعلیشاه قاجار حکمران شکی بود. در سال ۱۲۲۱ هـ ق که شکی در معرض دست‌اندازی و تهاجم روس‌ها واقع شده بود، فتحعلی شاه به خیال خود برای جلوگیری از روس‌ها فرج‌الله که از رؤسای بزرگ ایل شاهسون بود به یاری او فرستاد ولی در قبال تعرضات روس‌ها کاری از پیش نبردند و عاقبت همان بساطی که از طرف روس‌ها برای حسینقلی خان حاکم بادکوبه چیده شد به این معنی که اهالی شهر را بر علیه او شوراندند برای سلیم خان حاکم شکی هم‌نظیر پیدا کرد. اهالی شکی بر او شوریده و او مجبور کرد که مانند حسینقلی خان خاک آبا و اجدادی خود را ترک کرده با اهل و عیال و بستگان به تبریز آید و در آنجا ساکن شود.»^(۳)

«شیخ علی خان حکمران قبه و دربند نیز از بزرگان آن سوی ارس بود که در طول دوره اول جنگ‌های ایران و روس، در کنار سایر ایرانیان دلاورانه جنگید. او متولد ۱۱۹۲ هـ ق پسر فتحعلی خان بود که پدر وی داعیه شروانشاهی را داشت. او در سال ۱۲۰۶ در ۱۳ سالگی به حکومت رسید و در همان آغاز کار با حملات و مداخلات روس‌ها رو به رو گردید و با حمایت عباس میرزا جنگ و مقاومت آغاز نهاد. در سال ۱۲۲۴ روس‌ها شهر قبه را متصرف شدند و شیخ علی خان به جنگ و ستیز با روس‌ها ادامه داد و در سال ۱۲۳۵ از روس‌ها شکست خورد و به دربار ایران پناهنده گردند.»

۱- مهدی بامداد - شرح حال رجال ایران (ج ۱) - ص ۴۴۶ (ج ۲) ص ۱۱۲.

۲- همانجا

۳- مهدی بامداد - شرح حال رجال ایران (ج ۱) - ص ۴۴۶ (ج ۲) ص ۱۱۲

بسم الله الرحمن الرحيم

ایچینده کیلر

- دده قورقود داستانلاری نین دیلینده تورکیه تورکجه سی اؤزه للیکلری - دوققورجواد هیئت ۳
- نیم نگاه ی به اثر «رند و زاهد» مولانا ملامحمد فضولی - عزیز محسنی ۸
- اشکانی تورکلری نین ایراندا ۴۸۰ - ایلیک حاکمیت لری - میرهدایت حصاری ۱۸
- «سؤنیز» نین لیریکاسی - ناظم رضوان ۲۸
- تأثیر تبریزی - محمدعلی حسینی ۳۴
- ایراندا محلی، منطقه ای و عموم اؤلکه دیل لری - حسن راشدی ۳۹
- سلماس عاشیق لاری (۲) عاشیق مناف - توحید ملک زاده، کاظم عباسی ۴۳
- آفشین عزیز زاده نین موسیقی دونیاسی - دوققور زومرود داداش زاده ۴۹
- ایران تورکلری نین تاریخینه دایر قیمتلی تدقیقات اثری - دوققور عین الله مددلی ۵۵
- دوققور محمدتقی زهتابی نین گؤزله نیلمز اولومو مناسبتی له - وارلیق ۶۱
- باش ساغلیخی ۶۲
- بؤیوک عالم، دیلچی و تاریخچی دوققور محمدتقی زهتابی نین ماتمینده - حسن راشدی ۶۵
- خبرلر ۶۷
- ایراندا بیرینجی بین الخلق آذربایجان شناسلیق سمپوزیومو ۶۸
- شعر ۶۹
- تبریزی موللا جواد مُذنب ۷۵
- یئنی چیخان کتابلار ۷۷
- هندی سبکی یوخسا تورک سبکی - محمد مرادی ۸۱
- اؤرگه کؤلگه سیله گئده نین اؤزونون کؤلگه سی اولماز - کریم مشروطه چی له مضاحجه (۲) ۸۷
- م.ر. هیئت ۸۷
- تبریک ۹۹
- قره باغ در جنگ های ایران و روسیه ۱۰۰
- آبونه فورمو ۱۱۴

دده قورقود

داستانلارین دیلینده

تورکیه تورکجهسی اؤزه للیکلری*

● دوکتور جواد هیث

«قانسى» کیمی.

دده قورقود داستانلاری، کؤکو اورتا آسیا یا قدهر اۇزاتان و آذربایجان و شرقی آنادولودا داوام ائدن حادثه و ماجرالارین انکشاف ائدهرک بۇ - داستان شکیلینی آلمیش حکایه لردیر. دیل باخیمیندان داخی آذری و آنادولو تورکجهسی نین دها بیر - بیریندن آیریلما میس زامانا عاید اولان اوغوز تورکجهسی دیر. جومله ترکیبی و سؤزلر آذری تورکجهسی نی خاطر لاتدیغی کیمی آنادولودا ایشله ن بیر چوخ سؤزلر و ترکیب لری ده احتوا ائتمکده دیر. یئرلر (گنجه، پردخ، الینجه قالاسی، گؤیچه گؤل، درشام و دربند) آذربایجان اؤلکه سی نه عاید دیر. اما آنادولونون شرقی ولایستلریندن (تسرابزون، بایورد، ماردین...) ده کافر (گاور) قوشوشو یئرلری کیمی بحث ائدیلمکده دیر. بۇ دا بیزه حادثه لرین تاریخی حقیقته تقریبی بیر معلومات و نره بیلر، یعنی

حۆرمتملی قورولتای اشتراکچیلاری، دگرلی عالیملر، سؤزه باشلارکن دده قورقودون دیلی حقیقته بیر - ایکی نکته نی سیزلره خاطر لاتماق ایسته بیرم.

دده قورقود داستانلاری نین دیلی آذربایجان و آنادولو تورکجه سی نه دگر تورک دیل و لهجه لریندن دها یاخین دیر. البته دده قورقودون دیلی بۇ گونکو دیلمیزدن بیر آز فرقلی دیر. لاکین ۱۲ - ۱۱ - جی عصرلرده بۇ بؤلگه لرده یاشایان اوغوزلارین دانیشدیغی دیلین عینی دیر.

دده قورقود دیلینده فارسجا و هرجه سؤزلر چوخ آزدیر، اۇنلارین یئرینه تورکجه سؤزلر ایشلنمیشدیر. مثلاً «عاشیق» یئرینه «اۇزان»، «حیله» یئرینه «أل»، «دوعا» یئرینه «آلقیش»، «خسته» یئرینه «سایرو» و «اذان» یئرینه «بان» سؤزلری ایشلنمیشدیر. بعضی سؤزلرین ده تلفوظو بۇ گونکوندن فرقلی دیر. مثلاً: «هانکی» یئرینه

حادثة لرين بۇ يئرلر داھا توركلر طرفيندن آلىنىپ
مسلمان و توركلشديريلمه لر يندن اول جريان
انتديگىنى گۆسترير.

من گنچن ايللر آنكارا و باكى دا برپا اولونان
دده قورقود قورولتايلار ينداكى چيخيشلار يندا دده
قورقود داستانلار ي نين دىلى، تاريخى و
جوغرافياسى حقينده آپاردىغيم تدقيقلر يمين
نتيجه لر ينى ايضاح ائتميشم، بۇ چيخيشلار يندا
داستانلار ي نين دىلى حقينده خصوصيله ايشلەنن
سۆزلر و اوللار ي ن آذرى و يا آنادولو توركجه لر يله
اولان علاقه و مناسبتلر ينى بيلدريميشم. بۇ گونكو
مقاله ده دده قورقود داستانلار ي نين دىلىنده
آنادولو (توركيه) توركجه سى خصوصيتلر يندن
بسحت ائسده جگم. حۇرمىلى دوستوم دوقتور
محمدعلى فرزانه ده عىنى داستانلار داكى آذرى
توركجه سى اوزه للىكلر يندن بسحت ائسده جكدير.

من بۇ موضوعو اوز موقعيمى دىلچيلىك
باخيمنيدان نظرده توتاراق سئچديم و تدقيق
ائتددم. چونكى من بير آذربايجان توركو اولدوغوم
حالدا توركيه توركجه سىنى آناديلىم قدهر
بيلديگيمى سانيرام.

دده قورقود داستانلار يندا توركيه توركجه سى
اوزه للىكلر يندن بسحت ائسده ركن بسۇ گونكو
توركجه نى نظرده توتورام و بسۇ اينجه له مده
سۆزلرى، قرامىرى، نحوى و سۆز بيرلشمه لر ينى
نظر دن گنچيريرم.

۱ - سوزلر: دده قورقود داكى سۆزلر ي ن چوخو
بۇ گون ده توركيه و آذربايجاندا ايشلەنن سۆزلر ي ن
عىنى دير، آنجاق اوچ بوزه ياخين سۆز بۇ گونكو
ديلميزده ايشلەنمير، بعضى سۆزلر ي ن ده تلفوظو بۇ
گونكو توركجه ده دگيشميشدير. بورادا آنجاق بۇ

گونكو توركيه توركجه سىنده ايشلەنن سۆزلردن
بسحت ائسده جيك. بۇ چنشىد سۆزلر ي ن ساىى ۱۰۶
حدودوندا دير و بونلاردان عبارتدير: بۇ سۆزلر ي ن
۱۵٪ لهجه فرقيله آذرى توركجه سىنده ده
واردير (سۆزلوك مقاله نين سؤنوندا
وئريله جكدير).

۲ - قرامىر خصوصيتلرى: قرامىر خصوصيتلرى
بير آذرى فرقلى اولماقلا ياناشى اسكى آنادولو
توركجه سىنه داھا ياخين دير.

فعللر ي ن تصريفينده بسۇ گونكو زامان
(حال) اوچون يۇر (yuz) شكيلچيسى ظهور
ائتميشدير. مثلاً: نلر اولدو يور.

سولر ي ن اويوشماسى (أهنگ قانونو) ضعيف
دير و عموميتله يوورالاق سس (دودافلانا) حاكم
دير: نور دوم، بۇلدم، يئتيردم....

آدلاردا و سۇن اكلىرده (شكيلچيلر) ده عىنى
وضعيت گسورولمكده دير. مثلاً: آلتون، قولپ،
خير سوز (اوغرو) انيۇ EYU (ياختى)، سنون،
آتوندان، قارشو...

گسرونديوم (ظرف فعل) لاردان (اوپ UP) و
(بان BAN) واردير: آلوب، وئروپ، آلويان. جومله
قورولوشو قديم آنادولو توركجه سىنه ياخين
دير. تك - توك يئرلرده فارسجادان آلينان (كى =
كه) واردير. مثلاً: اوغوز زامانيندا قايدا بۇ ايدى كه
بير ييگيت كى انولنسه اوق اتار ايدى. اوق نره يه
دوشسه اوردا گرده ك خانه (كورده كن چاديرى)
ديكرلرايدى (كامبوره ييگ اوغلو بامسى بييرك
بۇبو ۳).

عموميتله جومله قورولوشو بۇ گونكوندن
بير آذرى فرقلى دير و داھا ساده و آيدين دير.
سۆز تىركيبلىرى و ايفاده شكيللرى،
قالبلاشميش سۆز گروپلار ي: دده قورقود

داستانلاریندا بیر چوخ سۆز بیرلشمه لری و ایفاده شکیللری بۇ گونکو تورکیه تورکجه سی نین عینی دیر. بورادا داستانلاردا سیراسیله، قید الندیگیمیز سۆز ترکیبلیرنی و ایفاده شکیللرینی نقل اندیریک: مقدمه دن:

بۇ انوی خراب اولاسی ار.

نیجه بونا بتزه سۆز سۆیلهدی.

تیکا باسایتر: سولوق، داراشلیق، دوینوجا

اوج اوتوز (۹۰) یاشینی دۆلدورسا.

مقدمه ده تورکیه تورکجه سینه مخصوص آلتی

سۆز واردیر.

۱ - دیرسه خان اوغلو بۇغاج بۇیوندا:

اۆلدورسه نه دندیلر

سنون نه نه گره ک.

گئییک (مارال) آتار گیبی اولور.

چیتسین بنوم گورور گوزوم.

آتون اۆکجه له دی (مهمیز له دی).

بۇ قضالار سنه نردن گلدی.

قیلیچ قوشانور اۆلدو (قیلیچ باغلا دی)

بابان (آتان) سنه قیدیسا سن بابانا قیما گیل (بۇ

گون گیل شکیلچیسسی حذف اولموشدور).

بته یازوق (حیف) دگیل.

بۇ بوی (داستان) دا عینی چتشیددن ۱۹ سۆز

واردیر.

۲ - سالور قازان انوی یاغمالاندوغو بۇیو:

چاقماق چاقوب اۆد یاقدی (یاندیردی)

اۆلوموسون، دیری می سین، بۇ مودور.

سنون قیزوندان اوغلو دوغسون.

آلتون کوپه لو (قیزیل سیرغالی)

بۇ بویدا عینی چتشیددن ۱۳ سۆز واردیر.

۳ - بامسی بیرک بۇیو:

آما سورماق (سوروشماق) عیب اۆلماسین.

دیون (توی) قوتلو (مبارک) اۆلسون، دندی.

قولتوغونا قیسیلماغا گلیمشیم.

آلاه عشقینه قاپویو آج چیقاییم دندی (سنی

آلاه قاپینی آج چیقاییم).

سسوزونو آلیقو، آروغونو قۇیو ونر

دندی (کؤکونو قۇی، آریغینی ونر). آذری

تورکجه سینده (قو، ونر) کومکچیسسی فعل کیمی

ایشلنمز، آلی قو یئرینه ال، قۇیو ونر یئرینه ده قۇی

دنییلیر.

یۆلون قیبی سین آلمیشلار.

بۇ بویدا عینی چتشیددن ۱۱ سۆز واردیر.

۴ - قازان بیگین اوغلو اؤروز بیگین تۇتساق

اۆلدوغو بۇیو:

اۆلماز سۆزلر سۆیلپه.

اره وارماق عیب اۆلور، دندی (اره گتتمک)

آه بیگ بابا (آی آتا)

دؤنه - دؤنه ساواشایین (بۇ گون: ساواشاییم).

یورویو ونردیلر (یتریدیلر)

دیلی - داماغی قوروسون (سۆیوش و قارقیش

کیمی).

قولاغون چینلار (قولاغین سییریر).

در اندیم، آناسی دؤیما دین (دان) آل آلتیندان

یورودور.

منی (بۇ گون: بنی) کؤکره دی (آذربایجانین

بسمعی یئرلرینده کؤکره دی سسوزو

ایشله نیر) (باغیردی) بۇ بویدا تورکیه تورکجه سینه

مخصوص ۱۳ سۆز واردیر.

۵ - دلی دؤمرول بۇیو:

بسنیزی سارارتگیل (بۇ گون گیل حذف

اۆلموشدور، یاناغینی سارارت)

توتار اللرى توتماز اولدو.

نه بگنمزمسين (نييه بينميرسن)

قاپويو قاپانگ (بوگون قاپاتين، آذرى

توركجه سينده: قاپيني باغلايين).

خارجايور اولسام (خرج الله سم)

منى (بوگون: بنى) سؤقسون (منى چالسین).

بۇ بۇيدا عيني چنشىددن ۸ سۆز واردير.

۶ - قان تورالى بۇيو:

آغ بيلكلرين سيفادى (بوگون: سيوادى، آذرى

توركجه سينده: چيرمالادى).

بۇ بۇيدا عيني چنشىددن ۱۴ سۆز واردير.

۷ - قازليق قوجا اوغلو ينگه نك بۇيو:

واريب بابانى كافر اليندن قورتارسانا (گنت

آتانى كافر اليندن قورتارگينن)

بۇ بۇيدا عيني چنشىددن ۱۰ كلمه واردير.

۸ - باسات تپه گوزو اولدوردويو بۇيو:

بۇ بۇيدا عيني چنشىددن ۶ كلمه واردير.

۹ - بگيل اوغلو امره نين بۇيو:

بۇ بۇيدا عيني چنشىددن ايكي كلمه واردير.

۱۰ - اوشون قوجا اوغلو سنگره ك بۇيو:

گومبور - گومبور داووللار چاليندى.

قالايا تيكدى (حلقه يه سالدى).

بۇ بۇيدا عيني چنشىددن ايكي سۆز واردير.

۱۱ - سالور قازان توتساق اولوب اوغلو

اُروز چيقاردىنى بۇيو:

بۇ بۇيدا عيني چنشىددن ۴ سۆز واردير.

۱۲ - ايچ اوغوزا تاش اوغوز عاصى اولوب

بيره ك اولدويو بۇيو:

بۇ بۇيدا عيني چنشىددن يئنى سۆز يۇخدور.

توركيه توركجه سينه مخصوص سۆزلر.

آلان: ميدان

آيا: الين ايچى

آلتون ← آلتين: قيزيل

بابا (اصلى فارمجا): آتا

بنيز: ياناق، اوز

بۇيوك: دسته، گروپ

بوچوق: ياريم، يارى

بۇلوشماق: گۇروشمك

بينار ← بينار: چشمه، بولاق

بۇنالدى: باشى دۇندى، عقلىنى ايتيردى

به بك: بالا

چاروش: اون باشى

چيرچيلاق: لاپ لوت

چينلار (قولاغيم): قولاغيم سييرير

دانيشما يينجا: مصلحتلشمه دن، گنيشمه دن

درديم: دئيهرديم

دده: بابا

دۇناتماق: بزه مك، ياراقلاماق

دويون: تۇي

اوهت: بلى

انسه: پنى سر

ايو (ايي): ياخشى

اره ن: عارف، يئتيشن

ايهر: يهر

فيرلادى: آتلادى، سرعتله چيخدى

گارور: كافر، غير مسلم

گرده ك: كوره كن

گنيك: مارال

گؤوده: بدن، اگين

گوربوز: گوجلو، ايرى - يارى

گؤملىك: كؤينك

گومبور - گومبور: گور ها گور، اوجادان

گوره شمك: گولشمك

همن: فوراً، هجله

خير سير: اۇغرو

ايله توبين: يئتيريب، آپاريب

ايله توبىن: يىتتىرىب، آپارىب
 ايسمارلاماق: تاپشیرماق
 ايسسىز: چۆل، تنها
 نسنه: شئی
 نەردن: ھاردان
 قاپلان: پىلنگ
 قاوغا: ساواش
 قىليچ قوشانماق: قىليچ باغلاماق
 قاپاماق: اۇرتمك، باغلاماق
 كوپە: سىرغا
 كوكرهەدى: باغیردی
 كندو ← كندى: اۇزو
 كومە: نىن
 كدى: پىشيك
 قوزخون: قارا قارغا
 قوتلو: مبارك، اوغورلو
 قولپ: دستە، قىلپ
 اۇدا: اوتاق
 اۇكسوز: يىتتىم، آناسى اۇلموش
 اۋتەكى: او يىرىنى
 اۋگون: نوبت، پاي، اۋينه
 اۋگىلن: گون اورتا
 اۋكجە: داپان
 اۋكجەلەدى: مەھمىزلەدى
 پۇسو: كىمىن، پوسفو
 پارالالدى: پارچالاندى
 پاشا: امير، ژۇرال
 شموز ← سمىز: كۆك
 ساپا يتر: يۇل اوستونده اۇلمايان يتر
 سيفادى ← سيوادى: چىرمالادى
 ساپان: سومك
 سوروسا: سوروشسا

سانجاق بگى: بۆلگەبگى، ناحىه رئيسى
 ساقلاماق: گىزلىتمك
 سيرت (Sirt): دالى، كورهك
 سوچ: گوناھ
 سينەك: مېلىچك
 سۇلوماق: نفس چىكمك
 سۇندان يثرو ← پرى: بوندان سۇنرا
 تانىق: شاھد
 تاش: داش
 تىكا باسا: دۇيونجا
 تورفان: نوپر (نوبار)
 اۋلو: اۋجا
 اۋيارماق: تحريك اىتمك، خىردارلىق وئرمك
 اۋيلوق: بۇد
 اون: شەرت
 اوشندىرمك: ناراحات اىتمك
 وارماق: گىتمك
 ياپماق: دوزلىتمك، قايرماق، اىتمك
 ياناشىب: ياخىنلاشىب
 ياحنى: بىر چىشىد بۇزباش
 ياوروم: بالام
 يالين اياق: اياق يالين
 يازىق: حىف
 يايان - يايا: پىدە
 يارين: صاباح
 ياقىشىدى: ياراشدى
 يوزوك: اوزوك
 يىگىت: اىگىت
 ياساق: قاداخان
 يوز: اوز
 يىنگە: بۇيوك قارداش قادىنى، يىنگە
 يىشردى: ياشىللاندى

* بۇ مقاله باكىدا برپا اۋلوناچاق دده قورقود سمپوزيومونا حاضىرلانمىشىدىر.

نیم‌نگاهی به اثر «رند و زاهد» مولانا ملامحمد فضولی

● عزیز محسنی

مولانا ملامحمد فضولی بزرگترین و درخشانترین چهره ادبیات آذربایجان بنابه بعضی روایات در سال ۱۴۹۴ میلادی در شهر کربلا دیده به جهان گشوده و در سال ۱۵۵۶ در اثر بیماری طاعون دارفانی را بدرود گفته است. این شاعر و عارف بزرگ به سه زبان زنده و مهم عصر خود، عربی، فارسی و ترکی ۱۹ اثر جاودانی از خود به یادگار گذاشته است. فضولی در آثار گسترانهای خود درباره بسیاری از مسایل اجتماعی، فلسفی، دینی و اخلاقی سخن به میان آورد و آرزوها و امیدهای مردم زمان خود را به زبان فاخر و قابل فهم بیان کرده است. ما در اینجا درباره اثر

لایموت «رند و زاهد» که متن انتقادی آن در سال ۱۹۵۶ میلادی توسط «کمال ادیب کورکچی اوغلو» استاد اسلام‌شناسی دانشگاه آنکارا تهیه گردیده و سپس در ایران در سال ۱۳۵۴ شمسی با مقدمه آقای ح. صدیق انتشار یافته بحث خواهیم کرد. اما پیش از آنکه به اصل مطلب پردازیم بجاست که درباره معانی کلمه رند مختصری سخن گفته شود. رند در ادبیات فارسی دارای معانی زیادی است، از جمله مرد مخیل و زیرک، غدار و حيله باز، هرزه گرد، بی‌نماز، هواپرست، منکر و لاپالی و بی‌قید، هوشمند، باهوش، هوشیار، آنکه با تیزی و ذکاوت خاص خود، سالوسان و ریاکاران را چنانکه هستند شناسد نه چون مردم عامی. در اصطلاح عرفا رند کسی است که کلیه صفات رذیله را از خود دور کرده و سرفراز عالم و آدم است که مرتبت هیچ مخلوقی به مرتبت رفیع او نمی‌رسد. رند در مقابل هیچ قانون و قاعده عرف و عادت سر فرود نمی‌آورد. ظاهر خود را چنان نگاه میدارد که مورد ملامت دیگران واقع گردد ولی دارای باطن تمیز و سالمی است. غیر از خدای

تعالی به هیچ جنبنده‌ای وقعی نمی‌گذارد، زیباییها را می‌بیند و یک آن عمر خود را بدون تدقیق و تحقیق نمی‌گذراند(از فرهنگهای مختلف، برهان قاطع، آندراج ناظم الاطباء، لغت‌نامه دهخدا و...

لغت رند و رندی در شعر و ادبیات زبان فارسی از عمر خیام شاعر بزرگ ایران آغاز می‌شود و شاعر گرانقدر سنائی غزنوی نیز رند را به معنایی که عرفا بکار می‌برند بکار برده است. در دیوان لسان الغیب حافظ شیرازی این کلمه بیش از ۱۵۰ بار بکار رفته و حافظ این شاعر آزاداندیش از حصار تعبّد و تقلید بیرون جسته، هیچ شریعتی یا طریقتی را محقّ یا ناحق بحساب نیآورده و اساس و پایه‌های رندی را عبارت از انسانیت دانسته است. ما بهم اگر بخواهیم بهتر بگوئیم باید اذعان کنیم که رندی «آزادی مطلق» است. حیرت، پایه و اساس زندگی و شریعت رندها است.

به این معنا فضولی هم خودش رند است، زیرا او میخواهد در هیچ چهارچوبی نگنجد، او هم راه حافظ را پیش می‌گیرد و به دریای حیرت می‌افتد.

ای فضولی! قالمیشام حیرتده بیلمم نسیله ییم

دهر ظالم، بخت نافرجام، طلب چوخ، عؤمر آز

شاعر بدین طریق از شیب و فرازها و ظلمت‌ها و تاریکی‌ها می‌گذرد و به عالم رندی قدم می‌گذارد و می‌خواهد در این عالم که به آن رسیده در از هر غوغا و فتنه و شور و شر آسوده باشد:

فضولی رند و شیدادیر، همیشه خُلقه رسوا دیر

سُورون کیم بؤنه سئودادیر، بؤ سئودادان اؤسانمازمی؟

و اما بحث ما درباره کتاب «رند و زاهد» که با این چهار مصرع آغاز میشود:

ای بر تو سجود زاهدان وقت نماز

وی رغبت رندان بتو هنگام نیاز

گر اهل حقیقت است ورا عمل مجاز

هر کس به زبانی به تو میگوید راز

سپس فضولی آفریننده بزرگ را مخاطب قرار داده چنین می‌گوید:

یارب تو مرا زاهد مغرور نکن

رندی که بسود ز حضرتت دور مکن

آن کس که به نیستی برآرم نامی

در رندی و زاهدیم مشهور مکن

بعد از درود و ثنا به پروردگار جهان‌آفرین و حضرت ختمی مرتبت رسول خدا و حضرت علی بن

ابیطالب، فرزندان و یاران وفادار او بحث رند و زاهد چنین آغاز میشود:

در دیار عجم زاهدی بود بغایت متقی و پرهیزگار و فارغ از غوغای جهان زندگی میکرد، او فرزند

برومندی بنام رند داشت که تازه قدم به دوران جوانی می‌گذاشت و با همه جوانی، هشیاری و فراست از

ناحیه‌اش پدیدار بود. زاهد میخواست شغل مناسبی برای فرزند جوان خود پیدا کند. پس با فرزند خود می‌نشیند و درباره زندگی و مسائل آینده با او به سخن می‌پردازد. فضولی از قول زاهد می‌گوید ای فرزند بدان که زندگی بسیار پیچیده است و هر کس با سعی و کوشش خود میتواند به کمال برسد و آنانکه عالم و دانشمندند هرگز با نادانان مساوی نیستند. اکنون «عنصر لطیف تو که باطناً مخزن جواهر صنایع است محلی است که ظاهراً مقتضی اظهار آن شود» رند بعد از شنیدن سخن‌های پیچیده و دور از ذهن رو به پدر کرده می‌گوید: درهای هنر را به روی من گشودی و در سخن گفتن داد فصاحت دادی، ولی چنان پیچیده و دور از ذهن و با کلمات مُفلق و غیرمفهوم با من سخن رانندی که اصل موضوع سخن معلوم نگردد. فضولی در اینجا از زبان رند می‌گوید که باید هرگز معنی و مضمون را فدای لفظ نکرد و سخن چنان گفت که همه مردم عامی آنرا بفهمند و در سخن گفتن آنچه که اهمیت دارد معنی و مفهوم آنست نه زیبایی‌های دور از ذهن و ظاهر سرشار از کلمات غیرمتجانس و اظهار فضل.

اصل معنی است نه تزئین کلام

سخن آنست که فهمند عوام

بحث بین پدر و پسر (زاهد و رند) آغاز میشود. فضولی این شاعر متفکر و نابغه از قول این پدر و پسر نگرش‌های خود را در باره جامعه، زندگی، مسائل فلسفی و عقیدتی دوران خود با تسلط و احاطه فراوان بر تمام علوم زمان خود، از جامعه‌شناسی گرفته، تا کسب معاش و خدمت شاهان و درباره زبان نثر و نظم با چنان مهارتی بیان میکند که خواننده را به شگفتی وامیدارد.

در قرون وسطی بعضی از محافل مذهبی شعر را مذموم میدانستند و گاهی شاعر را ملحد و لامذهب و گاهی بیکاره و طفیلی میخواندند. در نظر این محافل، شاعر دورغگوست و بگفته و سروده او نباید وقعی گذاشت. رند بر شعر و شاعر ارج می‌نهد و شعر را که توصیف حال مردم و منعکس‌کننده آرزوها و امیال و شادیها و حسرتها و نگرانیهای انسانهای جامعه است، مفید و سودبخش میداند و میگوید اینکه میگویند شعر پر از کذب و دروغ و از نقطه نظر شرع غیرمقبول است حرف غیرمنطقی و بی‌پایه‌ایست. این افتخار برای شعر بس که عموم مردم آنرا می‌پسندند، زمزمه میکنند، میخوانند و لذت می‌برند و حتی گاهی از آن الهام هم میگیرند. زاهد میگوید، از تحسین مردم در گذر باید هنری شریف‌تر و بهتر از شعر و شاعری آموخت که در زندگی جهانی موجب سرافرازی و اعتبار و پس از مرگ نامی نیکو از آدم یادگار بگذارد. امروز ترا که جوان و تندرست و بر هر کاری توانا هستی اما فردا که پیری از راه برسد و اعضای بدن فرسوده گردد، قدرت از آدمی سلب شود و هنر تاختن در میدان زندگی از او غایب می‌گردد. رند در برابر این کلمات زاهد می‌گوید، بسیار نکوگفتی مرا راهنمایی و ارشاد بکن من که هنوز جوان و بی‌تجربه هستم و از قاعده و قانون این عالم خبری ندارم و تو عمری در این جهان گذرانده‌ای و کسب علم و تجربه کرده‌ای به من بگو که باید چه بکنم و بچه کاری دست بزنم. زاهد او را بسوی دانش رهنمون می‌گردد و می‌گوید تو با دانش خود میتوانی به اسرار الهی پی ببری:

علم بحرست کز آن می‌گردد

گهر معرفت حق حاصل

رتبۀ علم ز دانایان پرس

لذت علم چه داند جاهل

رند، حرف زاهد را می‌پذیرد و می‌گوید مرا تعلیمی بده که از فروغ آن شمع روانم را روشن گردانم. زاهد اعتلای خرد و زیبایی سخن گفتن را در یاد گرفتن ستاره‌شناسی، نحو و صرف و فقه و فلسفه میداند و برای دانستن این علوم آموختن خوش‌نویسی را مقدم می‌شمارد و میگوید گذشتگان با نوشتار و خط‌نویسی، میراث گرانبهای خود را به آیندگان واگذار میکنند. فضولی درباره خط - خوشنویسی - که صورت ظاهر را نیکو پیرایه‌ایست از قول زاهد چنین می‌گوید:

از صنعت خط اگر نبودی اثری

از علم نسبی بما که دادی خبری

چون خط سبب بقای اهل هنر است

بالله که نیست خوشتر از خط هنری

رند می‌گوید: معلوم است آشنائی با خط منجر به مطالعه کتابها و نامه‌ها میشود و مطالعه نامه و کتاب سرمنشاء اختلاف و اختلاف منشاء سرگردانی و سرگردانی را دلیل نادانی می‌شمارد و بر این باور است مطالعه بیشتر موجب کثرت شبهه و تردید خواهد بود. زاهد در برابر این استدلال رند می‌گوید، این علم شریف و فن لطیف را نه برای مطالعه و تحقیق بیاموز، تو میتوانی با دارا بودن این هنر بزرگ به دربار شاهان تقرب پیدا کنی که اکثر وزراء و منشیان عالیمقدار در نتیجه داشتن این هنر بزرگ به مقام‌های والا رسیده و شاهد موفقیت را در آغوش گرفته‌اند. فضولی از زبان رند در پاسخ زاهد چنین می‌گوید: شرف و مزیت دانش که انجام آن به خطا و گناه پیوندد هرگز مورد قبول خردمندان واقع نشود و نادان غافل از قدر و قیمت سلطنت و فرمانروائی بر دانشمند طرفدار سلاطین و فرمانروایان برتری دارد و در برابر کلام زاهد که معتقد است خدمت پادشاهان و فرمانروایان متضمن سعادت و پایه ملک و سلطنت است، میگوید غرض از وجود مخلوق عبادت خالق است، عبادت مخلوق نه لایق است وجه ترجیح و مزیت انسان بر انسان دیگر معرفت الهی است نه مرتبه‌گدائی و پادشاهی... زاهد، او را بسوی زراعت کردن و کسب و تجارت می‌خواند و می‌گوید: زراعت طریقتی است به سر منزل ثواب هر که تخمی به مزرعه انداخت خانه دو جهان معمور ساخت. رند در جواب پدر خود زاهد می‌گوید، ای زاهد زراعت خسارتی است به امید بدست آوردن سود. باید تخمی کاشت و منتظر محصول آن بود و این غیر از نقصان زندگی و وعده مرگ چیز دیگری نیست، حقیقت این کار معلوم است و در نزد عرفا مذموم. زاهد می‌گوید اگر کار کشت و زرع سخت است و کوشش در آن بیجا، برو سوداگری پیشه کن که با اینوسیله می‌توانی در رفاه و آسایش بسر ببری و احتیاج و نیاز مردم را رفع کنی. رند می‌گوید ای زاهد! تجارت و سوداگری یعنی سود خود و زیان دیگران را خواستن، تردیدی نیست که این شیوه به قیمت گرانتر فروختن مایحتاج به مردم و اشخاص است و دور از مروت و انصاف. بعد از شنیدن این پاسخ‌ها، زاهد رو به پسر خود کرده می‌گوید: تو بهر وسیله ممکن مخالف گفته‌ها و افکار و اندیشه‌های من هستی، با این بهانه‌ها می‌ترسم که از علوم و صنایع بهره نبری و از نهال معرفت و خودشناسی بری نخوری. رند در پاسخ پدرش می‌گوید اگر مقصود از فراگرفتن علوم و صنایع

معرفت خداوندیست، احاطه معرفت باری تعالی از این تهمت‌ها عاریست. هیچ عالمی هرگز به کنه کار نرسیده هیچ خردمند و دانشمندی از پایان کار خبر ندارد، اگر مقصود از عالم و دانشمند شدن بالا رفتن مرتبه و مقام ظاهری است، تردیدی نیست هر که نادانتر است، نعمت او فراوانتر و آسایش و رفاه ظاهری او بیشتر است. حافظ شاعر و الامقام ایرانی نیز در این مورد غزل گویا و حکمت‌آمیز دارد که یک بیت آن چنین است:...

ابلهان را همه شربت ز گلاب و قند است
قوت دانا همه از خون جگر می‌بینم

زاهد در برابر این پاسخ‌ها و سخنان پرمغز پسرش رند جواب می‌دهد، از دیاد نعمت و تأمین آسایش و رفاه دلیل عنایت خدا و تنگدستی نشانه امانت نیست، خدای متعال هرگز نادان را در زیر عنایت خود و دانا را دچار عسرت و تنگدستی و اهانت نمی‌کند:

یا ز ایزد نیست جاهل منعم و عالم فقیر   یا ز نعمت رتبه فقر و غنا افزونتر است
ور نه ممکن کسی تواند بود استحقاق علم   کی توان گفتن که نعمت جاهلانرا درخور است
رند به پاسخ مبادرت می‌کند و می‌گوید، رفاه و نعمت نادان و تنگدستی و فقر دانا از قهر و شفقت نیست، بلکه این از اسرار حکمت الهی است. بعد از بحث و صحبت‌های زیاد، پدر درباره مسائل طرح شده بوسیله رند، دوباره به سخن آغاز میکند و خطاب به فرزند خود رند می‌گوید، من از اظهارات تو ناراحت شدم، حال اگر درک و بینش تو مانع تحصیل علم و دانش است، چرا از من که مرتاض ریاضت خانه عبادت و نیایش هستم تقلید نمی‌کنی. بدانکه با این عمل اگر به صفوف محققان نه‌پیوندی، باری از سلسله مقلدان باشی. رند می‌گوید ای پدر، از اقتدای تو عاری ندارم و بهتر از این هم کاری نمی‌شناسم، ولی در خانه تو غیر از رنج و تعب و تحمل شداید و ناگواریها چیز دیگری وجود ندارد و من قادر به کشیدن اینهمه بار ریاضت نیستم و طبیعت بشری هم با ریاضت چندان میانه‌ای ندارد.

بسالطیع پشیر مایل لهو و لعب است
اکسراه ریاضت ز بشر نیست عجب

فضولی این نایغه بزرگ عالم علم و ادب و عرفان از قول این پدر و پسر (رند و زاهد) مسائل دیگری را نیز به میان می‌کشد و می‌گوید دنیا و آخرت با هم در تضاد هستند هر که در این دنیا غم‌گزیند در آخرت غم‌نشینند:

دنیوی و آخرت نقیض همنند
هر چه اینجا بود در آنجا نیست
هست در آخرت به راحت دل
هر که را راحتی به دنیا نیست

رند می‌گوید، ای زاهد، حاشا چنین نمی‌تواند باشد، زیرا که حکمت خدای عز و جل هرگز اجازه به ایجاد بدیها و زشتی‌ها نداده هر چه آفریده خوب است و تمام قانون و قواعدی که بر جهان حکمفرمایی می‌کنند در جای خود به بهترین شکلی قرار داده شده‌اند. دنیا مظهر آثار صنایع کامل است و راهنمای عارف و سدر راه

جاهل. و اکنون که من در دوران سالهای اول جوانی هستم طریقه ریاضت خواستن از من روا نیست. زاهد می گوید باید زهر مشقت و سختی را چشید و بار ریاضت را کشید. زیرا سرور و شادمانی را بقائی نیست. رند را نظر بر اینست که صرف نظر کردن از لذایذ و نعم دنیا کار بیهوده ایست. یأس و نومیدی را همت نام گذاشتن و نرسیدن به رفاه و آسایش و توانگری و دل سپردن به فقر و فاقه نشانه ایست که بدست آوردن لذایذ این جهانی سخت و دشوار است و رو کردن به فقر و ناداری ناگزیر. در این صورت به این عمل چه نامی می توان گذاشت، آیا چنین کسی دنیا را ترک کرده یا دنیا ترک او گفته است.

زاهد خطاب به فرزندش چنین ادامه می دهد، بدان که ما هر دو مخلوق خدا هستیم و با هم به دام محنت وجود مبتلاییم. شگفت است که من باید همیشه تن به زحمت و رنج بدهم و تو طریقه لهو و لعب پیش گیری:

در غربت اگر شوند همخانه دو کس باید که کنند یاری هم به هوس

ظلم است کز آن یکی نشیند فارغ اندیشه به عهده یکی باشد و بس

رند می گوید: من به نادانی خود اقرار دارم و این امر مرا از بلایا و مصائب رها نیده، لاف عقل زدن ترا به ورطه بلا انداخته است.

بعد از این گفتگوها زاهد از اینکه تمام وجود خود را بخاطر تربیت فرزند خود تلف کرده و تمام دستی خود را در طول عمرش به خاطر راحت و تندرستی فرزندش صرف کرده سخن می آورد و به پسر خود از تمام این مسائل احرف می زند. پسر می گوید، تو از این بابت در حق من ستم فاحش روا داشته ای و مرا به این دنیا که دار بلا و مصیبت است گرفتار کرده ای و شگفتی ندارد که من پاسخ این همه سلا و مستحیبت را بدهم، بهتر نیست که به جای این همه از مشقت و ریاضت سخن راندن، فرصت لازم برای بهره بردن از زندگی را بدست بیاوریم، زیرا که تأخیر در آن سبب بروز هزاران ناراحتی و نگرانی است:

دریاب که عمر نازنین می گذرد بنگر که چه سان زار و حزین میگذرد

عیش و طریبی ندیده ام در همه جا صد حیف ز عمری که چنین می گذرد

زاهد می گوید، ای پسر تو بارها و بارها از من شنیده ای که در خانه من جز مشقت و ریاضت چیز دیگری نیست و تو هم به چنین چیزها میل و رغبت نداری. تو آنچه را که می خواهی و در دل داری باید در جای دیگر جستجو کنی. رند در جواب می گوید تا روزی که من باید متحمل روزی و معاش زندگی خود باشم هوس غرا نرسیده و تأمین زندگی من به عهده تست، زاهد می گوید از آن روزی که دیده به جهان گشوده ای همیشه کرم و احسان من متوجه تو بوده و از تو غیر از ستم و جور چیزی ندیده ام. رند در پاسخ زاهد می گوید، تو بارها بطریق پند و اندرز گفته ای که دنیا برای هر سرور و شادی هزار اندوه و غم می دهد و در برابر هر شهادی هزار شرنگ می نهد. بدانکه لذت ازدواج شهیدست متضمن شرنگ فرزندان و چون تو آن شهید را چشیده ای از این شرنگ گریزی نیست و اگر در ازدواج با مادرم اجرت تکفل و نگهداری مرا در نظر نگرفته ای بدانکه دوربین و دوراندیش نبوده ای و اگر این موضوع را اقرار داری آوردن بهانه علتی ندارد. زاهد، فیض نکاح و ازدواج را که موجب نظم جهان است اذعان می نماید و ازدواج و مقاربت با دوشیزگان صالح و نیک سرشت و پاک سیرت را متضمن حصول در جهان و بقای نسل و حافظ نفس از فسق و فجور می شمارد و اضافه می نماید ازدواج طبق قانون شریعت موجب نظم عالم و سعادت جامعه بشری است و هر که زن دارد، او، در

کارهای خود موفق و کامیاب است.

سپس پدر و پسر در باره سیر و سیاحت به گفتگوی می پردازند، پسر می گوید: مسافرت دو فایده دارد، اول تعلق خاطر به کسان و نزدیکان را از بین می برد و تمام وقت صرف طاعت خدایتعالی می گردد. دوم دوری و غربت باعث تکیه بر اراده خود شده و طرف را وادار میکند که به کسب دانش و معارف بپردازد.

تسا نفس اسیر دام غربت نشود

آزرده محنت و مشقت نشود

چندان عجیبی نیست اگر بهر معاش

جوینده کسب علم و صنعت نشود

زاهد در برابر این سخنان فرزندش، از خطری که به هنگام سفر ممکن است پیش آید، پسر خود را آگاه می نماید و می گوید باید در سیر و سیاحت احتیاط را از دست نداد. در هر گام ممکن است با دردی روبرو بشوی و یا بدام مرد شارلاتان و مزور گرفتار آئی. رند از پدر خود می خواهد که او را طرز سیر و سیاحت یاد بدهد و توضیح دهد که در مسافرت باید از چه کسی دوری بکند و با کدام صنف و طایفه نزدیکی و آشنایی در پیش گیرد.

فضولی این متفکر و جامعه شناس بزرگ، از قول زاهد، تمام راهها را در برابر چشمان فرزندش رند می گذارد. رند از پدر می خواهد که در این گشت و سیاحت با او همراه باشد و او را در تماشای آثار زندگی و دیدنیها راهنمایی بکند.

خوشوقت کسی که چون کند عزم سفر

هم صحبت عارفی بود شام و سحر

تا هر چه از آثار صنایع بیند

پرسد ز حقیقتش به تفصیل خبر

زاهد با این پیشنهاد موافقت می کند و با هم از حجره پای بیرون می گذارند و راه کوچه و خیابان پیش می گیرند. رند در مسیر راه از پدر خود درباره چیزهای جدید پرسش هائی می کند تا ناگهان به در ساختمان بزرگی می رسند. ساختمانی بلندتر از عمارت پادشاهان و رواقی پاکیزه تر از چهره بیگناهان که اذان مؤذن از آن به گوش می رسید. رند، پس از دیدن این عمارت بلند باشکوه رو به زاهد کرده می پرسد که اینجا کجاست و این عمارت را چه نامی است؟ زاهد می گوید اینجا خانه خداست و اهریمن را بر آن راه نیست و ساکنان آنرا از ابلیس بر آن باکی.

مسجد حصار امن و امان است خلق را

از فتنه شرارت ابلیس صبح و شام

آسوده دل کسی است ز ابلیس و شر او

کاو راست در حصار چنین روز و شب مقام

رند بعد از دیدن این عمارت باشکوه می گوید پدر، اینجا خانه خدا و سرمنزل صدق و صفاست و باید ساکنان آن تمام علایق دنیوی را از خود دور سازند و چون تو هنوز هواخواه من هستی و من هم به تو وابسته و تعلق خاطر دارم، نمی توانیم در این جایگاه اقامت گزینیم. باید کسانی در آن وارد شوند که اندیشه دنیا را تماماً از سر بیرون کنند و جز به خدا و حقیبی به چیز دیگری نیندیشند، رند برای وارد شدن به این بنای رفیع رضایت نمی دهد، پدر و پسر تماشاکنان همه جا را زیر پا می گذارند و صحبت کنان پیش می روند و ناگهان به بنای سر به فلک کشیده ای می رسند که از آنجا صدای نوشا - نوش می پرستان در حالیکه غلغل و نعره شان همه جا را فرا گرفته بگوش میرسد. رند می گوید مثل اینکه عده از دنیا گذشته و از آخرت بی نیاز گشته در اینجا گرد هم آمده اند. رند، پس از شنیدن این صداها و نعره های مستانه از پدر می پرسد، اینجا کجاست؟ عجب

جای دلگشا و فرحزانی است. نگاه بسوی این جمع تمام هوش و حواس مرا ربوده و مرا به عالم دیگر رهنمون گشته است. مثل اینکه اینجا قلب همه مردم سرشار از شور و شوق است و این خود نشانگر این است که از خالق خود خشنود و راضی هستند. زاهد در جواب می‌گوید: نه، اینجا خانه شیطان است و ساکنان آن محروم از رحمت کردگار و تمام اینها در نتیجه آلوده شدن به فساد و گناه و مخالفت با امر خداوند یکتا در آخرت گرفتارند. اینها راه حق و حقیقت را گم کرده و از فیض و رحمت خداوندی محروم هستند. رند پس از دیدن این خانه به زاهد می‌گوید اینجا را جایگاه شیطان قلمداد کردی و ساکنان آنرا گناهکار و عاصی شمردی، پس در آن چه حکمت است که خداوند تعالی با آن همه قدرت و توانائی، خانه دشمنان خود را آباد نگه میدارد. زاهد می‌گوید: هان، ای پسر، هرگز فریفته اعمال گناهکاران مباش. رند می‌پرسد، ای پدر، اگر با این افراد آشنا هستی و از دست آنها شراب خورده‌ای، به گناه خود اقرار کرده‌ای و سخن ترا اعتباری نیست و اگر با آنها نبوده‌ای و هیچگونه نشست و برخاستی نداشته‌ای، در این صورت چگونه بدون تحقیق و تفحص حرفهای ترا راست پندارم، تهمت به خلق عمل پسندیده نیست و در قضاوت هرگز نباید طریق انصاف را از دست داد. از کجا معلوم آنچه که این قوم می‌خورد همان شرابی باشد که خداوند تعالی آنرا منع کرده، شاید همین شراب آتش جهنم را خاموش کند و نعمات و آواز اینها، ذکر پروردگار عالم باشد. بهتر است اگر اجازت دهی من خود طبیعت این گروه را به محک آزمایش بزنم و تا این امتحان بر من ثابت نشود و پرده گمان و پندار از چهره احوال ایشان نگشایم محال است که به مجرد تقلید دامن از صحبت ایشان برچینم و از محفل آنها کناره گیرم. زاهد چون به فراست و تیزی رند اعتماد داشت به او اجازه ورود به این مکان را داد. رند قدم به میخانه گذاشت. در وهله ورود او را چشم بر چهره نورانی پیرمردی افتاد، آن مرد سالمند به فراست دریافت که این جوان تازه وارد است و صدا در داد ای پسر جوان آیا برای تو مشکلی پیش آمده است؟ می‌خواهم بدانم در حالیکه میخانه پر از شرارت و فتنه‌انگیزی شیطانی است و می و باده مخرب اساس طاعت خانه انسانی است، چگونه، من شما را به این همه تیزی و فراست که در ناحیه تو هویدا است در چنین مکانی می‌بینم؟ رند می‌گوید من آمده‌ام چنین سؤالی را با شما مطرح کنم، پیر نورانی صدرنشین میخانه به رند جواب می‌دهد: اینجا آن چیزی نیست که تو پنداری، اینجا منزل داراء‌الشفاء است و داروی درد دردمندان هر که روی به اینجا آورد به آزادی مطلق دست می‌یابد و در اندک زمان در ملک خدا جز در راه خدا نمی‌پوید.

دردیست قیاسی کسار عقبی در جان   بساریست به دل دغدغه دهر گران

در مستی و بیخودی چو رستی ز خرد   خوش باش که رستی هم از این و هم از آن

از شنیدن این کلمات عالمانه، رند بوجد می‌آید و می‌گوید ای پیر روشن ضمیر، این گفته‌های تو بر جان من نشست، چون تو وعده نجات دادی و مژده حل مشکلم را بیان کردی، دیگر مرا در انتظار مگذار. ساقی به امر مرشد پیر، باده‌ای که رشته از مجاز بریده و به حقیقت پیوند داده شده به دست رند می‌دهد، رند با خوردن جرعه‌ای از آن می‌ارغوان به شربت محبت برآمیخته، کلیه پرده‌های حجاب از جلوی چشمانش بکنار می‌رود و سلطان عشق و محبت در وجود او پرچم خود را برمی‌افرازد و رند بآن چیزی که در پی آن بوده و دائماً آن را جستجو می‌کرده میرسد. رند را صحبت رندان به مذاق خوش می‌آید و در برگشتن به سوی زاهد درنگ می‌کند. زاهد از تأخیر رند به تشویش می‌افتد و با خود فکر میکند که رند حتماً در دام ابلیس افتاده، به

اینجهت علاقه و مهر پدری او را وادار می‌کند که سراسیمه به میخانه بدود و چون وارد آن جایگاه می‌شود، رند را در حلقه میخواران نشسته می‌بیند. زاهد به صدا در می‌آید و رند را مخاطب قرار داده می‌گوید
بین عاقبت فریب شیطان خوردی و آپروی ما را پاک بردی:

دردا که ز تو کرد فسلک نو میدم

کاری که ز تو ندیده بودم دیدم

رند رد جواب پدر خود به سخن در می‌آید و خطاب به پدرش زاهد چنین می‌گوید: اینجا مرکز میخواران فاسد و فاسق نیست که تو مرا از آن بر حذر میداشتی، اینجا محفل رندان پاکباز است. ساعتی پیش این جماعت درنگ کن، آنگاه حقیقت را به عیان با چشمان خود خواهی دید. زاهد می‌گوید میخانه همیشه جایگاه ابلیس بوده و هست و می‌آلت فساد و تباهی است. رند در پاسخ می‌گوید، تو اگر این خانه را خالی از خدای می‌خوانی پس بدانکه خدا را در همه جا حاضر و ناظر نمی‌دانی و اگر در این خانه به وجود خدا اعتراف داری باید بدانی جانی که خدا هست ابلیس نمی‌تواند وجود داشته باشد. زاهد می‌گوید عیب می‌بر همه مردم روشن و عیان است و هرگز قابل دفاع نیست. رند در جواب می‌گوید می‌دانم که می‌در شریعت حرام است و به همین علت نفس ظالم و اماره همیشه به سوی آن کشیده میشود و ما اهل گناه هستیم و خلاصی از آن ما را شایسته نیست:

ما اهل گناهیم و گنه زیور ماست   عاری شدن از گنه کجا در خور ماست
ما را ز گناه نیست چندان عاری   این شیوه، شعار پدر و مادر ماست

زاهد می‌گوید تو از کارهای ناشایست پیروی میکنی و دلایل سخیف و باطل اقامه می‌نمایی و این خود باعث افزوده شدن گناه تو خواهد شد. تو خود می‌دانی عیب و گناه میخوارگی بر همه کس عیان است و قباح آن خارج از بیان. اکنون که لب به می آلوده ساختی و ذوق نشسته آن دیدی، فایده آنرا بگو، آیا می‌را چنان فایده است که بخاطر نوشیدن آن انسان از اصول شریعت سرپیچی کند.

رند در پاسخ می‌گوید... می‌روح را صفاست و نفس را مَقْوٰی قواست و جسم را مُرَبّی اعضا، از بزرگترین فایده آن همین بس، که انسان را بوجد می‌آورد و غم را از دل میزداید و به شنیدن نعمات دلکش و روح‌انگیز و آوازه‌های خوش وادار می‌کند، منکران کوردل می‌و سماع را مذموم می‌شمارید، در صورتیکه سماع سبب تصفیه روح از آلايشها و کدورت‌هاست و به همین دلیل باید آنرا یکی از وسایل تصفیه نفس و باطن و آرامش جان و دل شمرد. زاهد می‌گوید این عمل مردود شریعت و در نتیجه باعث فراموشی اطاعت، و در شگفت هستم چگونه نوشیدن چنین چیزی را پسندیده‌اید و نمی‌دانم در ارتکاب، باین عمل چه نفعی متصور است.

رند نغمه دلکش را می‌ستاید و میگوید که می‌و باده، آدمی را از قید تعلقات جسمانی رها میکنند و غافلان را از درد عاشقی آگاه می‌سازد. عرفا عشق را صفت حق و میزان سلامت خرد و وسیله تهذیب اخلاق و تصفیه باطن شمرده‌اند، زیرا عشق روح را لطیف و قلب را صاف و آماده کشف حصول معرفت می‌سازد. همانطوریکه خود میدانی برای رسیدن به مقام «فنا فی الله» باریتعالی و آخرین درجه این وادی هفتگانه، وادی طلب، عشق، معرفت، استغناء، توحید، حیرت و فنا، عشق را دومین وادی رسیدن به ذات

باری تعالی میدانند. در اینجا فضولی به مسئله وحدت وجود میرسد که تمام موجود است اعم از جماد و نبات و حیوان و انسان آفریده وجود الهی هستند و وجود در بالای تمام این آفریده‌ها قرار دارد. و این وجود حق است که سر تا سر جهان را فرا گرفته و آن دریای بیکران و بی‌انتهایی است که تمام موجود است عالم هستی امواج او به شمار می‌آیند. از مطالعه این اثر گرانقدر فضولی، کاملاً روشن می‌گردد که این متفکر و عالم بزرگ بطور ضمنی از طرز تفکر، نظرات و جهان‌بینی رند بطور ضمنی طرفداری می‌نماید ولی بعلمت شرایط موجود، روی استدلال و بینش و نظرات رند تأکید نمی‌نماید و گذرا از روی آنها می‌گذرد. بعضی را عقیده بر این است که فضولی این شاعر گرانمایه در این میان طرف هیچ‌کس را نمی‌گیرد و عقاید متضادی را که از ابتدای زندگی درباره حیات، آفرینش، طرز زندگی و افکار و عقاید گوناگون وجود دارد همه را در دایره دید خوانندگان و پرسندگان می‌گذارد. ولی همانطوریکه در اول مقاله اشاره شد فضولی مانند شاعر شهیر ایرانی حافظ بزرگ که می‌گوید:

عاشق و رندم و میخواره به آواز بلند
این همه منصب از آن شوخ پریشان دارم

و یا:

رندی آموز و کرم کن که نه چندین هنر است
حیوانی که ننوشد می و انسان نشود

عقیده خود را درباره جهان فانی چنین بیان میکند:

دل گفتم بنای کار عالم هیچ است
وز بهر جهان کشیدن غم هیچ است،
می خورد به دفع غم، دمی مست افتاد
هشیار چو شد گفت که این هم هیچ است

در پایان کتاب زاهد به رند می‌گوید تو در اعتقاد خود ماندی و معتقدات و عقاید مرا باطل کردی و سرگردان و حیران ماندی. اگر همه عالم باطل است پس باید گفت حق کجاست و اگر اینها پیش تو وجود ندارد و خود مطلق که راست.

رند در جواب زاهد می‌گوید، باطل دانستن احوال کاینات بیان حق است و نفی ماسوی‌الله اثبات وجود مطلق بیاد آئینه افعال از کدورت ریا متجلی کرد. کتاب با این چهار مصراع به پایان می‌رسد.

در کوی فنا عاقل و دیوانه یکیست
در قعر محیط سنگ و دُر دانه یکیست
هر گاه که اعتبار نیکی و بدی
خیزد ز میان مسجد و میخانه یکیست

ما با این بیت حافظ شیرازی که رندی آزاداندیش بود و در کار خدا و خلق از چون و چرا دم زد و خود را از هر چه بوی تعلق داشت آزاد می‌کرد. با این مقاله نقطه پایان می‌گذارم:

همه کس طالب یا رند چه هشیار چه مست
همه جا خانه عشق است چه مسجد چه کنشت

منابع :

علاوه بر کتاب رند و زاهد و لغتنامه‌ها که قبلاً ذکر کرده‌ید - دیوان ترکی محمد فضولی تهیه و تدوین میرصالح حسینی، بانگ جرس نوشته پرتو علوی، مولوی چه میگوید: تألیف استاد جلال‌الدین همائی، مجموعه مقالات نقد و نظر درباره حافظ - نوشته دکتر حسینعلی هروی - شرح مثنوی شریف - بدیع الزمان فروزانفر، فضولی اثر لری جلد اول به زبان ترکی آذربایجانی - فضولی شاعر بزرگ آذربایجان - حمید آراسلی.

اشکانی تورک‌لری نین ایراندان ۴۸۰ - ایللیک حاکمیت لری

۲۵۰ ایل میلاددان اؤنجه دن.

۲۲۸ میلادی دک

ایران تاریخچیلری ایرانین اسلامدان قباقلکی
تاریخی باره ده چوخ آز معلومات اله وئرمیشلر. بۇ
باره ده آنجاق یونان تاریخچیلری نین یازدیقلارینا
اساسلانماق اولار. اؤنا گؤره ده شاهنامه ده و سایره
قدیم اثرلرده گلن پیشدادیلر، کیانیلر و سایره کیمی
سلاله آدلاری و کیومرث و طهمورث کیمی شاه
آدلاری ایندی داها ایشله نیلمیر. اونلارین یثرتیه:
هخامنشیلر، سلوکیلر و اشکانیلر کیمی سلاله
آدلاری و کورش، داریوش و اردشیر کیمی شاه
آدلاری، بئر حقیقت کیمی قبول اولونوب و
ایشله نیلیر.

ایرانین اسلامدان سؤنراکی تاریخچیلری و
یازبیچیلاری، آنجاق ساسانی دؤرونون قالدان
بعضی کتابلاری پهلوی دیلیندن فارسجا یا و یا
عربجه یه چئویریب، یا خود اثرلرینده او
قاینقلاردان فایدالاناراق او دؤره نین تاریخی
آز - چوخ ضبط ائدیپ، ساخلا میشلاردی.
ایرانین ایلک سلاله سی ساییلان هخامنشیلرین

● میرهدایت حصاری

تاریخی و اۇندان سۇنرا ۸۰۰ ایل ایراندا حکومت ائدن بۇیوک اسکندر و اۇنون جانشینلری اولان سلوکیلرین تاریخی ایسه یونان تاریخچیلری طرفیندن چوخ مکتمل و مفصل صورتده یازیلیب، ضبط اۇلونموشدور.

لاکین بۇ آرادا سلوکیلر ایله ساسانیلر آراسیندا بۇیوک امپراتورلوق قوۋوب، تخمیناً ۴۸۰ ایل اقتدار ایله ایراندا حکومت ائدن تورک سۇیلو اشکانی سلالهسی خصوصوندا درین بیر سکوت حاکیم اۇلاراق ایران و یونان تاریخچیلری بۇ بارهده لازیمینجا معلومات اله وئرمه میس و بۇ سلاله نین ۵۰۰ ایله یاخین اولان محتشم دۇرهسی تاریخین قارانلیق گوشلرینده، ابهام ایچینده قالمیشدیر. بۇ ایشین نئجه سببلری اولایلدی:

۱ - اشکانی دولتی، اردشیر بابکانین الی ایله بیخیلیب و ۴۰۰ ایل داوام ائدن ساسانی حکومتی قورولدوقدا، اشکانیلردن قالان هر بیر سند نهایت درجه تعصب ایله آرادان آپاریلیب، اولارلا مربوط اولان هر جور معلوماتین قاباغی آلینیب و دۇردیوز ایل آرادا اولان فاصله هر شئی یاددان چیخارمیشدی.

حتا کئچمیش شاهلاری یثنی دن دیریلدن شاهنامه شاعیری فردوسی، اشکانیلرین یالنیز آدلارینی انشیدیب و اولارین باره سینده هنج بیر معلومات اله گتیره بیلمه ییب و کتابلاردا دا بۇ بارهده بیر شئی گۆرمه دیگیندن دانیشاراق، دئییر:

چو کوتاه شد شاخ و هم بیخشان
نگوید جهان دیده تاریخشان
از ایشان بجز نام نشنیده ام
نه در نامه خسروان دیده ام
البته فردوسی ده ۱۹ نفر اشکانی شاهلاریندان

یالنیز ۹ نفری نین آدینی انشیدیب، شاهنامه سینده گتیرمیشدی.

۲ - اسلامدان سۇنرا، خصوصی ایله ۲۰۰ ایل ایراندا مستقیم اۇلاراق حکومت ائدن عربلرین دۇرونسده، ایرانکین گئچمیش تاریخیندن و عنعنلریندن و محتشم شاهلاریندان دانیشماق مومکون دئییلدی. بیر طرفدن ده عربلر ایرانی آلدیسقدان سۇنرا کتابخانالار آرادان گئتمیش و کتابلار ایسه مجوس کتابلاری عنوانی ایله کفر دور دئییه یاندریلیمیش و اله هنج بیر سند قالمامیشدیر.

۳ - اشکانی لر ایله یونانیلار و رومیلر آراسیندا گئدن ساواشلار و امنیت سیزلیک نتیجه سینده یونان و روم سیاحلاری و تاریخچیلری ایرانا گلیب، گئنده بیلمه دیگده، ایرانین داخلی و وضعیتیندن خبر سیز قالمیشدیلار.

۴ - ایران تاریخچیلری اشکانیللاری ایرانلی سایمادیقلارینا گۆره اولارین باره سینده دانیشیب و اولارین تاریخلرینی نقل ائتمگه کؤنوللو اؤلمامیشلار.

اما اشکانیلرین ایرانلی اؤلمامالارینی بوتون تاریخچیلر بیر سس ایله تأیید ائتمیشلر. مثلاً: هجری ۳ و ۴ - جو عصرلرده یاشایان عرب تاریخچیسى و سیاحى علی بن حسن مسعودی (۲۸۰ - ۳۴۵ هـ ق) اؤز معروف اثری «مروج الذهب» ده (او خوبون: مروج الذهب) هخامنشی شاهلارینی ایران سلاله لرینی بیرینجی طبقهسی آدلانسیر اراق، اسکندر و سلوکیلری و اشکانی سلاله سینی سلوک الطیب و ایسف آدلانسیر ییب، کئچره ک، ساسانیلره چاتدیقدا اولارلی ایران شاهلاری نین ایکینجی طبقهسی ساییراق، اشکانی سلاله سینی ایران شاهلاری سیراسیندا گتیرمه میشدیر.

اشكانيليرى ملوك الطوايف آدلاندير ماغين ميبى ايسه بۇدوركى، اشكانيلر هر يثرى آلديقدان سۇنرا اۇرانين پادشاهى. يا حۇكمرانىنى يثرىندە قسۇياراق اۇنلاردان بساج و خراج آلماقلا كفايت لئيميشلر. بۇ كىچىك شاهلار اۇز يئرلرىندە صاحب اختيار اۇلدوقلارى حالدا، مركزده اوتوران شاهلار. شاهى (شاهنشاه) سايبلان اشكانى پادشاهىندان اطاعت ائتمەلى و يئنى پادشاه تخته چىخىدقدا شاهلار شاهى نين تاييدىنى اله گتيرمەلى ايدى. بئله ليكله بۇ دۆلته ملوك الطوايف دنمك دوزگون اۇلا بيلمز.

اشكانيليرىن يا پارت طايقاسى نين اصلينده تورانلى اۇلساقلارى ايسه تاريخچيلر طرفيندن هاميلقجا تاييد اۇلنوموشدور.

مسمودى اشكانيليرىن يا پارتلارنىن، نوح پيغمبرين اوچونجو اوغلو «يافت» ين نسليندن اۇلدوغونو قيد ائتميشدير. بيليرىك كى گنجميشده دونيا انسانلارى نين نوح پيغمبرين اوغلانلارى اولان: سام و حام و يافت نسللرىندن اۇلدوغونا اينانيرديلار. تورك سۇيلارنى دا يافت اۇلادى بيليرديلر.

پارتلار اسكيت يا اسكيت، يا ساكا، يا سكه آدلانان بير تورك قبيله لرى گروپونون عضوى اۇلوب، اولجه شيمالدا آروف دنيزى چنوره سينده ياشاييب، سۇنرا جنوبيا سارى حركت ائدورك خزر درياسى نين شرقى ساحلينده پارت اۆلكه سينده ساكن اۇلموشدورلار.

محمد حسن خان اعنماد السلطنه مقدم مراغه اى، اشكانيلره حصر ائتديگى «دُرُ التيجان فى تاريخ بنى الاشكان» آدى اثرينده (ص ۹۹) بئله يازير:

«ايسندى تاريخچيلر گنجميش ايناملارنى

عكسینه اۇلاراق، علمى دليللرله ثابت ائتميشلر كى اشكانى پادشاهلارى نين اصل و نسب لرى ايرانلى اۇلماييب، بلكه توران (توركوستان) ليلارين پارت يا پارت آدلانان بير طايقاسيندا ندير.

پارتلارنىن يافت نسليندن و اسكيت يا اسكيت خلقىندن اۇلدوقلارى دا معلوم اۇلموشدور.»

اسكيتلر ايسه دئديگيميز كيسى شرقى اوروپادا، سكا يا سكلره وئريلن آددير. على اكبر دهخدا اۇز لغت نامه آدىلى اثرينده «سكا» لار باره سينده بئله يازميشدير.

«سكالار قاريشيق (مسختلط) بيسير

قسوم دور. گنجميشده اۇرتسا آسيا و چين توركوستانيندان ارال درياسينا و اوروپادا دون و دانوب چاپلاربتادك، باييلميش و هر يثره بير آد ايله مشهور اۇلموشلاردى. اۇرتا آسيادان ايرانا گلن سكالارا ايراندا ساك يا ساس دئييليب، داربوشون كتيبه لرىندە ده «ساک» يازيلميشدير. سكالارا يا اسكيتلره بعضاً داهه يا داهها، روسلاردا «داخ» دا دئييلميشدير. اۇنا گۆره اۇنلارنىن ايلك ياشاديقلارى يثره «داهستان» دئتميشديرلر.

پارت طايقاسى اشكانيلردن چوخ قاباق ايراندا اۇلموشدور. مثلاً هرودوت ميلاددان ۴۵۶ - ايل قاباق يازديغى تاريخده ايران شاهى نين تابعيتنده اولان طسايقالارى سساياركن پساترلاردان دا آد آپارميشدير.

۷۰۰ - ۸۰۰ ايل ميلاددان قاباق ايرانا گلن «اكتزياس» آدى يونان حكيمي: آسنيارانىن پادشاهليغى زامانى پارتلارنىن شورش ائتمەلىرى و سۇى داشيلارى اولان ساك يا ساس طايقاسيندان كۆمك ايستمەلىرى و مد يا ماد پادشاهى نين اونلارا غلبه چالماسى باره ده مطلبلر يازميشدير.

بعضى تاريخچيلره گۆره پارت يا پارت يئر

آدى دىر. بىئەلىكە اشكانىلەر پارتىلار دىيىلمەيدىر. لاتىن تارىخچىسى ژوستىن يازىر كى، اشكانىلەر اصلىدە پارتلى دگىل ايمىشلىر. بىلكە تورانلى اۆلۇب، پارت اۆلكەسىنى غلبە ايله آلىب، اۇرادا اۆز دولتىرىنى قوردوقلارنا گۆرە پارت شاھلارى آدى ايله مشهور اۆلموشلاردى.

شمس الدين سامى دە اۆز قاموس الاعلام آدلى اثرىندە اسكىتلىرى و اشكانىلارنى تورانلى و تورك خەلقلىرىندىن بىلىمىشىدۇر. عىن حالدا اسكىتلىرى چوخ جمعەتلى قىبىلە تۇپلوسو اۆلاراق توراندىن چىقىپ آسيانىن شىمالىنى و آوروپانى دۆلدورموش و حىتا قىدىم فرانسىزلار، اسلاولار، فىن، استىيان، و سايرە خەلقلەر شامىل اۆلدوغونو بىلدىرىمىشىدۇر.

شمس الدين سامى ھمان اثرىندە اسكىت كىلمەسى بارەدە دىيىر: اسكىت اسكى يونانلىلارنىن اقوام تورانىە [تورك قوملارنا] وئردىكلرى اسم دىر. پارت كىلمەسى بارەدە ايسە دىيىر: پارت يونان تارىخچىلىرىنىن اشكانىيان دولتىنە وئردىكلرى اسم دىر.

داریوشون كىتەبلىرىندە گلن پرتە سۆزلار بىھلۇ يا پىھلۇ دىيىلن قومدا پارت اۆلمەيدىر. بەعضىلىرى بونلار قوم ايرانى (ايران قوملارىندىن) دىمىشىدۇر. بۇ اۆ دىمكىدىر كى اۆنلاردا ايران تابەلىگى آلتىندا ياشايان قوملاردان بىرى ايمىشلىر. لاکىن اصلىدە تورانلى و سگە يا اسكىت دىيىلن قىبىلە تۇپلوسونون بىر قىبىلەسى ايمىشلىر.

م. ح. اعتمادالسلطنه «دۇرالتىجان...» آدلى اثرىندە توران كىلمەسىندىن دىنشاركن بۇ كىلمەنىن سانسىكرىت دىيىلىندە «تور» كىلمەسىندىن آلىنىمىش «توربا» كىلمەسىنىن ايراندا تحريف

اۆلموش شىكلى بىلىمىشىدۇر. «تور» چاپك، تەلسىك و تەسكىم كىمى معنالار وئرىر. دەخدا ايسە اشكانىلەر ھمان ھىاطلە يا ھىفالىون دىيىلن توركلر اۆلدوغونا اشاره اندىر. بۇ توركلر ايران تارىخىندە آخ توركلر، ھون توركلرى كىمى آدلار ايله تانىنىمىش و ايران تارىخىندە مەختىلىف روللارنى اۆلموشدۇر. تارىخچىلىرىن نظرىنچە پارت آدى ايله مشهور اولان بۇ طىپقانىن اۇرپا گىلمەسىدىن قىباق آدلارنى پارنى يا آپارنى ايمىش. اسكىتلىرە بەعضاً آوروپادا ماساگت يا ماساگت دە دىنىمىشلىر. اسكىتلىرە مەختىلىف يىرلردە: سىت، سىتە، سىكسا، سىكس، سىكزى (سكاياداھا) كىمى آدلاردا وئرىلمىشىدۇر.

اعتمادالسلطنه «درالتىجان...» دا يازىر كى توراندا اولان اسكىت (اسكىت) لرىن بىر قولى قىدىمدە ايكى بۆلۈنەر ك بىر ھىصەسى توركوستاندا خىز درياسىنىن شىرقى ساحلىدە قالمىش و بىر ھىصەسى اىندىكى ايران تۇپراغىنا گىلب شىھرلر و كىندلر سالىب ياشامىشىدۇر. بونلار لطىف طىبىلى انسانلار اۆلۇب و آريايى آدى ايله مشهور اۆلموشدۇلار. بىر حالداكى توراندا قالانلار كۆچرى، چىۋل آدمسى و گوبود طىبىلى ايمىشلىر. اىندىكى توركىمىنلر او طىپقالارنى قالىب قولانلارىندىن دىر.

محمدتقى (حكىم) دە اۆز «گىنج دانش» آدلى اثرىندە «اشك» بارەسىندە بىئەلىكە يازىر: اشك تركستاندا پارت اۆلكەسىنە گىلب. اھالىنى يونان حاكىمىنىن عىلپىنە قاوزاياراق، اۆز سىلالەسىنىن تىل داشىنى اۇرادا قۇيموشدۇر.

روس عالىمى م. م. دىياكونو، مادالار ايله پارتلارنى دىل و سۇى باخىمىندىن بىر - بىرلىنە ياخىن اۆلدوقلارنا اشاره اندىر ك

دنییر: سلوکی لری ایراندان قومادا، ماد(میدیا)لار پارتلار یاردیم گؤستردیلر. سلوکیلرله محاربه ده سکالار دا اؤز سؤیاداشلاری اولان پارتلارین یاردیمینا گلردیلر.

کنچمیشده اصل و نسبین خلق یانیندا چوخ اهمیتلی اولدوغونا گؤره اشکانیلر ده اصل و نسب لرینی یوخاری آپارماق اوچون اؤزلرینه قوندارما بئر شجره نامه دوزه لتمک فیکرینه دوشوب اؤزلری نین کیان نسلیندن و دارای اکبر(بؤیوک داریوش) اولادیندان اولدوقلارینی ادعا اتمیشدیلر. اؤنا گؤره بعضی تاریخچیلر سهو اولاراق اشکانیلرین نسیبینی هخامنشیلره چاتدیرماق ایسته میشدیلر.

اشکانیلر زامانی یونانلیلار ایرانین هر یئرینده حنا بلخ و قندهار... طرفینده ده ساکن ایتمیشلر. یونانلیلار ایرانلیلارلا قارشیب، انولندیکلرینه گؤره یسنى ایکی سؤیلو(اکدش = دورگه) بئر نسیل آریبا چیخمیشد. اشکانی لرین دیلی ده نهنجه قرن مدتینده یونان دیلی و یئرلی دیلین تأثیری آلتیندا بوتونلوکله ده ییشیلیمشیدیر.

اشکانیلرین سیاسی تاریخی

مقدونیه لی اسکندر ۲۰ یاشیندا ایکن- آتاسی فیلیپوسون(ایراندا فیلقوس دئییلریش) یئرینده اوتوردو. ۲۳ یاشیندا ایکن دونیانی آلماق قصدی ایله قوشون چکدی. میلاددان ۳۳۱ - ایمل اؤنجه ایرانی تصرف ائتدی. میلاددان ۳۲۳ ایمل قاباق، ۳۳ - یاشیندا ایکن دونیادان گئتدی و اونون قوردوغو گئتیش امپراطورلوقو سردارلاری نین ایسند اوج حیصه یه بؤلوندو. مقدونیه ایله یونانین بؤیوک بئر

حیصه سی «آنتیگونس» آدلی بئر سردارین ایسنده قالدی. بطلمیوس آدلی بئر آیری سردار مصرده حاکیم اولدو. «سلوکوس نیکاتور» آدلی بئر سردار ایسه آسیانی اؤ جومله دن ایرانی تصروفونده ساخلادی، و سلوکیه (سلوکیه) سلاله سینی وجوده گتیردی. بؤ سلاله ۱۷۳ ایمل ایراندا حکومت ائتدیکن سسؤنرا، میلاددان ۲۵۰ ایمل اؤنجه باختر(بلخ) ایالتلری نین بیری اولان پارت یا پارت منطقه سی نین حاکیمی «ارشک» (سؤنرالار اشک اولموشدور) یاه «آرشاک» سلوکی پادشاهینی کبیچیک آسیادا محاربه حالیندا اولدوغونو انشیتدیکده، یونان حاکیمی اندراگوسون هلیهنه قیام ائده رک اونو مغلوب ائدیپ، اشکانی سلاله سی نین تمیلینی قویدو. اؤ اوج ایمل یونان حاکمیتی طرفدارلاری ایله ووروشاندان سؤنرا ۲۴۷ ایمل میلاددان اؤنجه دعوادا یارالانیپ، اولدو. اؤنون کبیچیک قارداشی تیرداد سلوکیلرین ضعیف لیگیندن استفاده ائده رک، گرگانگی آلیب و مملکتینی گنیشلندیرمگه باشلادی. تیرداد ۲۰ ایمل پادشاهلیق ائتدی. ایکی دفعه ۲ - جی سلوکوس ایله محاربه ائدیپ، اونا سینقین وئردیکدن سؤنرا نهایت اؤنواسیر ائده رک حبسه آلدی.

اشکانی شاهلاری مملکت لرینی گت - گئده گنیشلندیره رک بؤیوک بئر امپراتورلوق قوردولار. بسنله کی خزر دنیزی اؤ مملکتین اورتاسیندا واقع اولدو.

اشکانی سلاله سی نین ان بؤیوک پادشاهی، بیرینجی مهرداد یا ۶ - جی اشک(۱۷۱ - ۱۳۸، میلاددان اؤنجه) مملکتی داها دا گنیشلندیریب: فراتدان هندوستانا - قافقازدان فارس کؤرفزینه، جیحوندان شوشادک چکیلن بئر امپراتورلوق وجوده گتیردی. اونون زامانیندا

سلوکوس پادشاهی اونون قدرتیندن قورخویا دوشرهک، آغیر بیر قوشون حاضیر لاییب، ایرانا هجوم گتیردی لاکین مهردادین الینده سینقین دوشرهک، اسیر اولدو. اما اونولا چوخ احتراملا رفتار اولوندو. مهرداد ۳۸ ایل سلطنت ائتدی.

اوجونجو فرهاد (۵۷ - ۷۰ میلادان اؤنجه) زامانی بویوک اقتدار و عظمت تاپمیش روم دولتی ایرانا محاربه یه گیریشدی. بۇ محاربه لر ۳۰۰ ایل داوام ائتدی. روم امپراتورلغو شرقه گۆز تیکمیش و چینه ساری چکیلن «ایک یولو» نا گۆز قیجیرتمیش ایدی. اشکانیلرین شرقه خدمتلیری بۇ اولدوکی زامان - زامان شرقه ساری اوز گتیرن روملولارین قباغینی آلدیلار. بیر طرفدن ده شمال طرفیندن هجوم گتیره ن سکالارین، آلانلارین و سایر قبیله لرین نفوذلارینی دفع ائده رک، مملکتی و شرق اولکه لرینی امن و اماندا ساخلادیلار.

اۇ زامان یونانلیلاردان چوخلاری ایرانین مختلیف یئرلرینده یاشاماقدان اولوب اونلارین اوستون اولان تمدن و کولتورلری ایران فرهنگینده درین تأثیر بوراخدی.

ایراندا امنیت و عدالت برقرار اولوب دموکراتیک بیر شرایط یارانندی. اۇ زامانا قدره سابقه سی اولمایان بیر شورا مجلسی (پارلمان) وجوده گلدی. بۇ مسأگت؟ آدلانان مجلس (سؤنرا اعیان مجلسی ده قورولدو) پادشاهان دوزگون حکومت ائتمکده یاردیم ائده ر، حتا لازیم اولاندا پادشاه تعیین ائدیپ حتا پادشاهلاری تختدن سالماغا دا اختیاری وار ایدی.

اشکانی مملکتی او زامان ۱۸ ساتراپلیق یا ایالته بؤلونوردو. بونلارین بعضی لرینه حاکیم تعیین اولونور، بعضیلرینه ایسه اشکانی شاهزاده لریندن

بیری حاکیم اولاردی. اۇ جومله دن آذربایجان مستقیم اولاراق بیر شاهزاده نین طرفیندن اداره اولوناردی. اۇ زامان کنج میشده کیچیک ماد آدلانان آذربایجانا «آتروپاتن» دئییلدی. لاکین اسلامین اولیندن بویانا آذربایجان کلمه سی گؤرونور. عربلر اونا آذربایجان دئیهرمیشلر. مثلاً عرب تاریخچسی عبدالملک ابن هشام (وفاتی ۲۱۸ھ ق) «اؤز» «التیجان» آدلی اثرینده معاویه (وفاتی هجری ۶۰) ایله ابن وهب دانیشارکن سؤزو آذربایجانا چکسیر. ابن الوهب آذربایجاندا اوز وئرهن بیر حادثه نی تعریفله یرک بئله دئییر: «وبعث شمر بن القطف بن... فی مائتة الف حتی دخل علیهم آذربایجان. فقتل المقاتلة و سبى الذریه، ثم اقبل فکتب فی حجرین امر مسیره، فهما الیوم علی جدار آذربایجان....»

قال معاویه: و ما بال آذربایجان لله أنت؟ قال: له انها كانت من ارض الترك و اجتمعوله... قال معاویه صدقت فهل بلغک ما فی الحجرین بارض الحجرین بارض آذربایجان؟ قال ذکر مسیره فی شعره...

بئله لیکله هله اسلامین ایلک قرنینده آذربایجانین اهالیسی تورک ایمیش، لابد اوندان دا قباقدان الله ایمیش.

اشکانیلرین پایتخت لری

غرب تاریخچیلری اشکانی شاهلارینین ایلک پایتخت لرینی «کلات» و سؤنرالار «هکاتومپیلوس» دئییلن دامغان یا «یوز دروازه» شهری بیلیمشیدیرلر. سؤنرا امپراتورلوق آرتیق گئیشلندیکده عراق - عربده دجله کناریندا اولان «سلوسی» شهرینی پایتخت ائتمک

ایسته دیلر. لاکین اشکانی سردارلاری اؤریا
گتتمه یه حاضیر اؤلمه دیقدا شاهین امری ایله
دجله نین بو تایندا همان شهرین مقابلینده تیسفون
آدلی آیری بیر شهر سالیندی. هر ایکسی شهر
پایتخت عنوانی تاپدی. عربلر بۇ یکی شهره مدائن
دندیلر. یعنی: شهرلر. اشکانیلردن سؤترا حکومت
قوران ساسانی لرده اؤز لری نه پایتخت
التدیلر. لاکین روس محقق م. م. دیاکونو و آیری بیر
نیسا یا نیسه آدلی، عشق آبادین ۱۸ کیلومتریلینده
اولان شهری اونلارین ایلک پایتخت لری
بیلمیشدی. بۇ شهرین خرابه لری ایندی ده قالیر و
چوخلو تاریخی سندلر و شی لر تاپیلیمیشدی.

اشکانیلرین دینلری باره ده

اشکانیلر سلوکیلری ایراندا قووب، اؤز لری
بیر امپراتورلوق قوردوقدا، ایرانلیلارین محبت لری
اؤز لری نه جلب اتمک اوچون، اولارین دینلرینی
یعنی زردشت دینی قبول ائتدیلر. بۇ دین حقیقته
زردشت دینی ایله، اوندان قابق یا یلمیش اولان
مُع (موغ) لارین دینلری نین ترکیبی ایدی.

اشکانیلر اتمکده لری ساخلایب، حمایت
التدیکلری حالدا، آتا - بابا دینلری اولان
بت پرستلیگی و بتلری ده ساخلا دیلار، عین حالدا
گونشی و آیی دا پرستش ائدیردیلر.

بیرینجی بلاش (۵۰ - ۷۷ میلاددا)
اؤنجه) زردوشتون حدیث لری نی ییغدی اراق،
اوستانی یئنیندن یازدی. تدقیقاتچیلار
اشکانیلارین دیل لری نی آراشدی ریدیدا بۇ نتیجه یه
چاتمیشدی لار کی اؤنلار دینلرینی
دگیشدی ریکاری کیمی دیل لری نه دگیشدی ریمیش
و یثرلی دیلی منیمسه میشدی لر. یوخاری طبقه ده

ایسه یونان دیلی آنادیلی کیمی ایشله نیرمیش.
اشکانیلار زمانی دین آزاد ایمیش و مذهبلره
احترام قویماق بۇ حکومتین اساس سیاست لریندن
ساییلیدی. یونو دا دنیه ک کی اشکانیلار حقیقته ۴
- شعبه (قول) ایمیشلر. ایراندا علاوه هندوستاندا
و شمالدا و اثرمنستاندا آیری - آیری حکومت
اتمیشلر. اشکانیلار ایراندا ساسانیلر طرفیندن
دوشورولدو کدن سؤترا، اؤنون بیر شعبه سی
جزیره ده (بین النهرین ده) ۲۱۰ - ایل داهسا (۲۱۸ -
۴۲۸ ه. ق) اقتدار ایله حکومت ائتدی لر. بئله لیکله
اشکانیلرین حکومتی تخمیناً ۷۰۰ ایل داوام
ائتدی. شمالدا ایسه اوندان دا چوخ داوام
اتمیشدی ر.

هنر و صنعت باخیمیندا

بعضیلری بۇ دؤرده هنرین دالی قالما سینی
ادعا اتمیشلر. لاکین ایندی تهراندا ایران باستان
موزه سی «نده ساخلانیلان بیر ملکه نین باشی نین
داشدا دوزه لیمیش هیکل و بیر اشکانی شاهی یا
شاهزاده سی نین طبیعی انسان اندازه سپدن اولان
تونج (برنز) هیکل و اوندا ایشله نیلن ظرف لیک و
هنرمند لیک بؤ ادهانین سهو اؤلدو غونو
گؤستریر. لاکین دندیگیمیز کیمی اشکانی لری بؤ
جلالی و عظمتلی حاکمیتی نین تاریخی مکمل بیر
صورتده یازیلما میشدی ر. بؤ باره ده گئیش بیر
تدقیقات آپاریلیب، تاریخین قارانیقدا قالان
گوشه لری ایشیقلا نیب، آیدینلاشدیر یلمالی دی ر.

بؤگونکی فارس دیلی باره ده

ایندی ده بؤگونکی فارس دیلی باره ده قیسا

اۇلاراق بىر پارا ايضاحلار وئرهك:

آيرى بىر مەھم و دقتە لايىق اولان مسئلە بۇدور كى تارىخىن حۇكمو و تارىخچى لىرىن تايىدىنە گۇرە بۇ گونكى ايراندا دانىشيلان و ايشلەنيلن «درى» دىلى و يا درى فارسىسى (فارسى درى) اءلانسان فارس دىلى اصليندە ماوراءالنهرده (افغانستائين شماليندا و تاجىكستاندا) دانىشيلان دىلدېر. بۇ دىل اسلامدان قاباق و اسلامدان بىر - ايكى قرن سۇنرا يادك ايرانلىلارين دىلى دىلمىش. بلكە سۇنرالار تدرىج ايله سامانى، غزنوى و سلجوق شاهلارى نىن تشويقى و كۇمگىلە ماوراءالنهردن يا قديم خوراساندان، ايرانين باشقا نطقەلرينە يايىلاراق اولجە ايرانلىلارين شعر و كتابت دىلى و سۇنرا خلقىن دىلنە چئوريلمىشدير.

البته بۇرادا بىزىم مقصدىمىز بۇ دىيىل كى ايندىكى فارس دىلى فارسلاين اصلى دىللىرى اۇلمادىقى اوچون، اولنار اۆز قديم دىللىرىنە قايىتمالىدېرلار. بلكە بۇ دىلن تشكولو و گىئىشلىنمەسى نىن تارىخىنى خاطرلاتماق ايستە بىرىك.

عربلرین ایرانا تسلطلریندن نىچە قرن سۇنرا يادك عرب دىلى ايرانلىلارین يازى دىللىرى و علمى و ادبى دىللىرى اۇلدو. تحصيللر و تالیفلر بۇ دىلدە اۇلوردى. ايرانلىلارین يثرلى دىللىرى نىن عرب دىلى ايله برابرلىك و رقابت ائتمگە قدرتى يوخ ایدی. ايكى يوز ایل مستقیم اۇلاراق داوام اندەن عرب حكومتلىرى نىن شدتلى و قدرتلى حاكىمىتى يثرلى دىلین دىرچەلىب و تكامل تاپماسى نىن قاباغىنى آلىب و اونو ايرانين ايكىنجى درجەلى دىلینە چئوريمىشدير. بىشلە بىر زاماندا ايرانين شمال شرقيندە، خلیفە نىن مركزى اولان

بغدادین نفوذوندان اۇزاق دوشن اياللردە تدرىج ايله مىلى حرکتلر باش قاوزايب و مىلى حكومتلر تاپلماغا باشلادى. اۇ جوملە دن هجرى ۳ - جو (مىلادى ۹ - جو) عصرین ايكىنجى يارىسىندا «سامانى» لر حكومتى ماوراءالنهرده تشكىل تاپدىقدا، يثرلى دىل يعنى همان درى دىلى يا درى فارسىسى عرب دىلى نىن يثرىنى توتماغا باشلادى و رودكى و دىقىقى و سايره كىمى شاعىرلر تاپىلىب، يثرلى دىلدە شعر دندىلر.

هجرى دۇردونجو (مىلادى ۱۰ - جو) عصرده سامانىلار يثرلرینى غزنوى سلالەسىنە وئردىلر. اوللارین دا پايىختى ايندىكى افغانستاندا اولان «غزنە» شەھرى و اھالى نىن دىلى دە دندىگىمىز درى فارسىسى ایدی.

غزنوى سلالەسى بارەدە

غزنوى سلالەسى نىن ايسلك بناسىنى قۇيان، احمد اسماعىل سامانى نىن قىزىل و نىرىب آلدىقى (الب تكىن) «آدلى تورك سۇبلو بىر غلام اۇلموشدور. اصليندە تورك امىرزادەسى اولان الب تكىن اۆز لىساقى اوزرە عبدالملك طرفىندن «حاجب سالار» لىق مقامىنا چاتمىش و سۇنرا جهاد عنوانى ايله افغانستانا قوشون چكىب، غزنە شەھرىندە غزنوى سلالەسى نىن بناسىنى قويموشدور.

الب تكىن وفات ائندىكدن سۇنرا اۇنون كوره كنى، سردارلىق مقامىنا چاتمىش، آيرى بىر سامانى غلامى اولان «سبكتكىن» اۇنون يثرىندە اوتورموشدور. بونو دا دئمەلى بىك كى غلام اۇ زامان كۆلە معناسىندا دىيىلمىش. نىچە كى حتا كىچىك شاهلار بۇيوك شاهلاردان اطاعت

اشتدیکلرینی اثبات التتمک اوچون قولاقلا رینا قیزیل حالقا کتچیره رک اوزلرینی اونلارین قولاغی حالقالی غلاملاری (غلام حلقه بگوش) کیمی بیلدیره رمیشلر.

لاکین غزنوی سلاله سی نین حقیقی استقلاللی هجری ۳۸۷ (میلادی ۹۹۲) - جسی ایسلدن، سبکتکین یین اوغلو سلطان محمود غزنوی نین سلطنتی ایله باشلانمیشدیر. غزنویلر تورکلرین قارلیق ائلیندن ایدیلر.

سلطان محموددا یئرلی دیلدن و شاعیرلریندن (دری فارسی سیندان) حمایت ائتمگه مسجور ایدی. تورکلرین کتچمیشده اوزلرینه مخصوص خطلری و ایقبالاری و ارایدی. لاکین بۇ ایقبالا کاشغرده، چین یین «شین جیانگ» (سین سیانگ) ایالتینده و مسغولستاندا آرتیق ایشله نریش. اۇ منطقه ده اسکئی تورک ایقباسی ایله یازلمیش کتیبه لر و آیدهلر قالمیشدیر.

اما ایراندا عریلرین ۲۰۰ ایل مستقیم و نئچه یوز ایل غیرمستقیم اولاراق، اشتدیکلری حاکمیتلری نتیجه سینده یالنیز عرب دیلی و ایقباسی ایشله نیلمکده ایدی. داها سونرالار ایسه جلابیرلر و تیموریلر دۇرونده او یغور ایقباسی دا ایراندا رواج تاپمیشدیر.

بۇ سلاله نین ایلک مهم پادشاهی سلطان محمود غزنوی شاعیرلردن حمایت ائتدیگینه گۆره اونون سرایی دری شاعیرلری ایله دۆلدو، یئرلی دیل داها دا انکشاف تاپیب، قدرتلنیب و کتابت و بدیمی لیک استعدادینی داها دا گئیشیلندیردی. اۇ شاعیرلرین قدرتلی شعرلری بۇ دیله آرتیق رونق و نردی. بنله لیکله اۇ دیل ایرانین او بیرى نقطه لرینه یایلمغا باشلایب و گلن عصرلرده سرعتله یایلیب، اولجه ایرانلیلارین ادبی و سونرالار

محواره دیللی اۆلدو.

ایندی سۆز بوراسیندادیر کی اوندان قایاق ایرانلیلارین دیللی نه ایمیش؟ بیر حالدا کی پهلوی دنیلن دیل ساسانیلرین سرای دیلی ساییلمیش و خلقین محاوره دیلی باشقا دیل ایمیش. اشکانیلر دۇرونده ایسه یونان دیلی و خطی ایراندا رسمی بیر دیل کیمی ایشله نیلردی. یونانلیلارین ۸۰ ایله یاخین ایرانداکی حاکمیتلری و سکونتلری چوخ درین و سرعتلی بیر تأثیر قویموش ایدی.

اسکندر ایران خلقی ایله یونان خلقینی واحد بیر اۆلکه یه و واحد بیر «ایران - هلنی» جامعه سینه دۇندرمک اوچون، ایرانین و شرقین مختلف نقطه لرینده شهر (پولیس) لر و کندلر سالدیرمیش و یونانلیلاری اۇرایا کۆچورتموش و یونانلیلاری ایرانلیلارلا اولنمگه تشویق ائتمیش دی.

یونانین اوستون و قدرتلی تمدونو، هنری و میخی خط ایله مقایسه ده چوخ کامیل و آسان اولان ایقباسی ایراندا سرعت ایله اوزونه یئر آچیب، آز مدته ایرانلیلارین هم محبتلرینی جلب ائتدی هم ده اونلارین اداری و یازی (کتابت) دیلینه چنوریلدی.

سلوکی دولتی نین وارثی اولان اشکانی حکومتی ده بۇ دیلی نیمسه یره ک، شاه و بۆیوکلر و عین حالدا عمومی خلق طرفیندن قارشیلانیب، رسمی دیل کیمی ساخلانیلدی.

تحصیلات و فرمانلار بۇ دیل ایله اۆلدی. ۴ - ۳ یوز ایل بۇ خط ایله یازیب، دانیشدیقدان سونرا تدریج ایله «آرامی» ایقباسی و دیلینی یونان دیلی نین یئرینه قۇیدولار. لاکین یونان شهرلری و کندلری هله ده قالیردی. نئجه کی اشکانیلرین پایتختی اولان «یوز دروازه شهری» (دامغان) یین

اطراف منطقلرى نىن ساكىنلىرىنى يونانلىلار تشكىل
اندىردى.

حتا اشكانىلاردان قالان سكه لردە، اوراماندا
تاپلان گۇن لوحە لردە و اليميزدە اولان اشكانى
شاھى طرفىندىن شوش شھرىنە يازىلان مکتوبدا و
سايرە اثرلردە يالنىز يونان اليقباسى و دىلىنى
گۇرمك اولار. يونان دىلى اجتماع نىن يوخارى
سويە لرىندە آنادىلى كىمى ايشلەنىلدى. لاکىن
آشاعى طبقە لردە و پارت ولايتىندە آنادىلى عمومى
خلق دىلى ايدى. اما تأسفلى دىر كى اۇنلاردان ھىچ
بىر اثر و نشانە گىلب، بىزىم اليميزە چاتمامىشدىر. ھر
حالدا بۇ خلقىن اسكىت جامعه سىندىن
اۇلوب، اصلىلرى نىن تورانلى اۇلدوقلارى بارەدە
شبهه يترى يۇخدور و تاريخچىلر ھامىلىقجا بونو
تصدىق انتمىشدىرلر.

ھلە ايندى دە خزرىن شرقى ساحلىندە اولان
پارت اۇلكەسى نىن يىثرىندە توركلر
ياشاماقدادىرلار.

تورکمنستاندا عشق آبادىن ۱۸ -
كىلومتريگىندە واقع اولان اشكانىلرىن ايلک
پايتختلرى «نيسه» (نيسا) شھرى نىن خرابە لرى ھلە
دە قالىر. عشق آبادىن اوزو دە اصليندە «اشک
آباد» ايمىش چونكى اونون دا بناسىنى اشک
قۇيموشدور.

ھر حالدا ايندى ايرانىن گنچمىش دىلى بارەدە
يىتنى بىر باخىشلا، يىتنى بىر تحقيقات
آپارىلمالىدىر. گۇرەك نىچە قرن مىلاددان اۇنچە
شمالدان ايران منطقه سىنە تۇكولوب گلن و اورادا

يىرلەشن آريايىلار نىن دىللىرى نە ايمىش. ايندى
درى فارسىسى ايله دانىشان ايرانلىلار قديمە نە
دىل ايله دانىشارمىشلار. تاريخچىلر يازىرلار كى
آريايىلار دا اسكىت لر (ساكالار) نىن بىر قولودور و
توراندا ن گلمىشدىلر. بونە دنمكىدىر؟

تأسف كى بۇرادا بوندا ن آرتىق بحث انتمگە
واخت يۇخدور. اهل تحقيق اۇلانلار بۇ بارەدە
گىتىش تصديقات آپارا بىلرلر. البته يىتنى بىر
باخىشلا، سۇز يوخ كى بۇ نهايت درجەدە چىتىن و
آغىر بىر ايشدى.

بىبليوگرافى:

- ۱ - شرفىن آلتىنچى بۇيوك سلالەسى، جورج
راولينسون Sixth Great Oriental Monarchy
- ۲ - اشكانلىلار، م.م. دياكونو، ترجمه كريم كشاورز
- ۳ - تاريخ ايران باستان، ميرزا حسن خان (مشيرالدوله)
پىرنيانج، ۳.
- ۴ - درر التيجان فى تاريخ بنى
الاشكان، م.ح. اعتماد السلطنه، ج ۳
- ۵ - تاريخ سياسى پارت، نيلسون دو بواز، ترجمه على
اصغر حكمت.
- ۶ - ايران نامه، محمدعلى مھرىن
- ۷ - پارتى يا پھلريان قديم، دكتور محمد جواد مشكور
- ۸ - مروج الذهب، على بن حسن مسعودى
- ۹ - لغت نامه، على اكبر دهخدا
- ۱۰ - قاموس الاعلام، شمس الدين سامى بيگ
- ۱۱ - التيجان، عبدالملك ابن هشام.
- ۱۲ - شاهنامه فردوسى
- ۱۳ - گنج دانش، محمدتقى خان (حكيم) ۱۳۰۵ ه.ق.
- ۱۴ - ايران از نظر خاورشناسان، رضازاده شفق.
- ۱۵ - تاريخى هزاره ها، اسكندرى.

«سۆنمز» يىن لىرىكاسى

● ناظم رضوان

يسۇلداشسى اۇلموش لىرىكاسى، باياتىلارى،
دۇردلوكلىرى، قىطمەلىرى، قۇشمالارى، غزىللىرى،
باشقا محبت شىعرلىرى عمومى پوئىياسىلە ھىچ بىر
تضاد تىشكىل انىمە يىب، عكسىيە، تاماملانماسىنا.
كامىللىشمەسىنە خىدمەت گۇستىرمىشىدىر. مۇشۇ
جەھەتتەن دە، پىروبلېملىرىن قىسۇيولوشو و
حلى، شاعىرىن انىستىتىك ايدىنالى باخىمىندان دا
بونلارنىن آراسىندا سىخ بىر وھدەت واردىر.
لاكىن، لىرىكالىقنىن حىزىن، كۆرەك دىلىنىن
سۇيلە دىكلونىنى البتە، باشقا ژانىرلارنىن سۇيلەمەسى
بىلكە دە چىتىندىن چىتىندىر.

شىعرلىرىن بىرىندە اۇزونو «محبت انىلچىسى»
آدانىدىران شاعىرىن يارادىجىلىقىنى گۇزدىن
كىچىرەك وارىلىقىنىن دۇغرىدان دا باشدان -
باشا سۇگىدىن يۇغرىلدوغونا ايناندىران. بۇ
سۇگى، محبت دار چىرچىو ھە سىغىشمايان، بوتون
دۇنيايا وورغون بىر انسانىن سۇن درجە
گىنىش، درىن، طىبىعى دوىغوسودور. بۇ سۇگى
پارلاق ايشىق كىمى طىبىعتدن، بشىرىتدن، وطيندن،
خىلقدن، آتا - آنادان، سىنعتدن، اۇزون، قارا
زولفلىلو، جاذبەدار آذربايجان گۇزەلىنە قەدەر
ھامىنىن اوزەرىنە ساجىلىر. ھەر محبت ھىدىنىن
اوزەرىنە دوشن ايشىق سىلى بىر جور رىنگە
چالىر، ھەرىندە اۇزونە مۇشۇ چالار يارادىر.
لاكىن، ھامىسى عىنى درجەدە اورە كىدن گىلن صاف،
قانىنار ضىمىمىتە. چىونكى سۇنمز قىلىنە،
پىوئىياسىنا، اۇ جىسومەلدەن دە لىرىكاسىنا
سۇيوقلوق، بىگانەلىك، بۇغازدان يۇخارى سۇز
ياسادىر. سۇنمز سۇنئەتە انىلە سىوئىرىكى، اونون
مىجىتىنىن شىعرەدە كى عكس سىداسىنىدان
اورە گىنىدە كى يارالارىن، آغرىلارنى سسى
انىشىدىلىر:

چاغداش جىنوبى آذربايجان و ايران شىرىندىن
دانىشاركن كرىم مىشروپەچى سۇنمزىن پارلاق
سىماسى گۇزوموز اۇنوندە جانلاندىر. قۇل - قۇلا
ولسىرىپ، اۇجسا داغىلار كىمى دايانمىش
شەرىيار، ساھر، صىفوت، بىرىيا، اىتماد، سەند، مەزون،
ساوالان، بارىشماز و س كىمى قەدرتلى قىلم
اوستالارىنىن آراسىندا اۇزونە مۇشۇ
صىمىمىتى، اوسلوبو، تىواضىكارلىقى، شىخىتى اىلە
سۇنمزىن اۇزاقىدان تانىنىر. يوزلرچە
شىرىن «الى بۇش گىتمە»، «آغىر اىللىر»، «عىسانىن
سۇن شامى»، «بۇيوك درد - بۇيوك غم»، «اىتىن
وقاسى»، «بابام اۇزوكلە جىكدىر»، «امان داغىلار» و
سايىر مۇشۇمەلىرىن مۇلىقى اولان شاعىر انىلە زىنگىن
بىر يارادىجىلىق يۇلو كىچىشىدىر كى، گىرى
دۇنوب باخاركن ھىچ بىر تاسقە، پىشمانچىلىقا يىر
قالمادىقى آيدىن گۇرونور.

اۇ، تىكجە «عىسانىن سۇن شامى» اىلە خىلق
شاعىرلىگىتە لايىق اولسا دا، قانادىندا يوكىلىدىكى
لىرىكاسىندان سۇز آچىماماق، صاحىبىنە شىھىرت
گىتىن مۇشۇلارنى تۇخونماق مۇمكىن دىيىل.
بوتون يارادىجىلىقى يۇلو شاعىرىن يۇلو

سۈيۈنمەدە يىسارا سۈيۈزلەر
يىسالوارار يىسارا، سۈيۈزلەر
نە دۈيۈم، نىنچە بىيىسۈن
درديمى يىساراسۈيۈزلەر؟

گۈرۈندۈيۈ كىمى، مۇلىفى بىللى اۇلمايان
كلاسيك باياتىلار يىمىزلا عىنى سۈيۈدە دايانان بۇ
پۇتتىك نمونە حقىقى عاشىغىن مەجنون
ساياغى، كرم ساياغى اينچە، گىلنى دىر.

سۈيۈلەيىن يىسارا مەندىن
اوخ سەندىن، يىسارا مەندىن
گۈل بىر چىخاق يىسارشا
سەئىل مەندىن، سارا مەندىن

شاعىر بۇ باياتى سىندا دا سۈنەن قىلىن
چىرىپتى لارىنى عەكس اتتىرىر، عاشىغىن سرحەد
بىلمەن هيجانى نىن هر جور قداكارلىغا، جىقايما
حاضىر اۇلماسى نىن منظرە سىنى يارادىر.

كلاسيك ادبىياتىمىزدان مەلۇمدۈركى، عشق
انسانىن انلە اۇجا مەنۈى مقامى كىمى ترنم
اۇلۇنموشدور كى، بۇ نەقشەدە آرتىق عاشىغىن
جىسمانى لىگىندىن علامەت قالمىر و ايكى روح
قاينايىپ قووشور. دۈمەلى، مەين نەقشەدە عاشىق
اۇزۇنو اۇتودور. بۇ زامان عاشىغىن جىسمى چوخ
قىمتلى ئىروتى ساخلايان ويرانە يە، ان ياخشى
حالدا خىزىنە يە بىزە دىلىر. شىبە سىز، بۇ مەقايىسە
كلاسيك لىمىزىن گۈزەل بىدىمى تاپىنتى سى اىلدى.
اخى طىبەتدە خىزىنەلر چوخ واخت ويرانە لىكلردە
اولور. سۈنمىز دە هەمىن مەطلبە اشارە ئىندىر.
غزىللىرى نىن بىرىندە يازىر:

عشقىن گۈزەل غمىلە كۈنۈل شاد اۇلار مەدام
گىنجىن، اۇلاركى، قەدرىنى ويرانە بىلمەسەن؟
بىر قەدەر اولدە دۈدىك كى، سۈنمىز نىن مەجتى

گىنجىش مەنا داشىيىر. اۈنو سىسقا، دار بىر يانا قىلا
آخان بۇلاغا اۇخشاتماق اۇلمازا. اۇ، چوخلو
قۇللارى اولان گور سۇلو چايا بىزەيىر. اۇ، مەنجا
گىنجىش، توتومجا سۇنسوزدور. اصلىندە بۇرادا
طىبىمى لىكدىن كىتار هىچ نە يۇخدور. شاعىرىن اۇلو
باباسى فضولى:

الدىمەم تىرك، فضولى، سىر كويىن يارىن
وطنىمىدىر، وطنىمىدىر، وطنىم
- دۈيۈمەرك يىسارا اىلە وطنى
بىرلىشىدىرىمى؟ سۈنمىز دە داھى سەلفىنە لايىق بىر
خەلق كىمى باباسىنى تصدىقلەيىر:

بىر سۇزدو مەجت سۇزۇ عالمەدە، وطن تىك
يوخ باشقا گۈزەل سۇزۇ بۇ قەدەر سۇزلر اىچىندە
شاعىرىن اىچىندە كۈزۈ ازالمايان، اۈلو
سۈنمەن بىر اۇجاق يانىر. بۇ اۇجاق زردوشتون
آتىككە سىنى خايطىر لادىر. چۈنكى اونون دا، بونون
دا مەنچى وطنىدىر، اۇربا يىجاندىر. بىر اۇجاغىن
كى، اۇدو حقدن يانا، اۈنو هىچ بىر كۈلك سۇندورە
بىلمىز. عەكسىنە، طوفانلار، قاسىرغالار بۇ اۇدو داھا دا
ايشىدىرىپ، گۈجلىدىرەر، نەنگ مەشەلر نىن اورە گىنە
يانغىن سالار، ياش آغاچلارى دا ياندىرار. شاعىر
سۈنمىز نىن وطن سىنوگىسى دە اللى اىلدىن آرتىقىدىر
كى، مەنلرلە اۇخوجوسونون قىبىنە اۇد سالىر، اۇنا
وطنى نىن داشىنى، تۇرپاغىنى، ھاواسىنى، سۇيۈنو،
ماھىيىتىنى سىنودىرىر. قەلم صاحىبى آچىق - آشكار
وارلىغىنا صاحىب كىسلىن قوونىن وطن اۇلدوغونو
بىلدىرىر. اۇ، نە اكىرسە، اۇ، نە يازىرسا، قەلم بىي اختیار
وطنىن قوجاغىنا سىغىندىغىندىن، اۈنو ترنم
انتدىگىندىن، سۇندا يىشە وطن اۈلىنىر. مگر قىزىل گۈل
اكن باغبان قىزىل گۈل درمەيىمى؟

عسگىرم، وطن - دردىم
غور ائىدىپ بىتىن دردىم

مىن بىر اكيىنچى يم كى
جان اكىدىم، وطن دردىم
تبريزلى شاعىرىن لىرىكاسىنا حىزىن لىك،
كۆرە كلىك، غم بۇلۇدلارى گىتىن سىبىن كۆكلىرى
درىندە دىر. بۇ معزولوق، كىدر، شاعىرىن
اىستەيى، صنمى تائىر مستودو دللىل، تارىخى
عدالتسىزلىكلىرىن ياراتىدىنى محيطىدىن دۇغان
خالدىر. دايم حرىص قونشولارىن هجوملارىنا،
بعضى ظالمى حاكىملىرىن ظولمونه، حقسىزلىكلەر
سىنە گرەن وطينىن اجى طالعى هانسى شاعىرى
فرحلىدىرە بىلەر؟ بىكى يوز ايلدىن بىرى روس
اىمپىرىياسىنىن پارچالادىنى آنا تۇرپاغىن دردىنى
اورەيى شمع كىمى ارىن شاعىر چكەمىش، كىم
چكە جكدىر؟

هر دفعه آزادلىق اوغروندا آياغا قالخىمىش
اۇغوللارىن قانلى جسدلىرىدىن قىزاران لالهلىرىن
باغرىنداكى قارا خاللارى گۇرۇب كىم فرىاد
اتتمەلى ايدى؟ سىنەسى وطن عشقى ايلە دۇلو
شاعىر آنايوردون دردىنىن بۇيوكلويونو
گۇسترمك اوچون انسان اولادى ايلە كفايتلمەيىب
طبعىتىن اوزوندىن مثالار گىتىر:

دردىمە آراز آغلار
كور آغلار، آراز آغلار
كور آغلار ظلوم - ظلوم
آراز آغلار، آراز آغلار
داغلىرى، داشلارى آزادلىق مجاهدلىرىنىن
قانينا بۇيانان، كورو، آرازى، قىزىل اوزەنى، اورموسو
گۇز ياشى ايلە دۇلان، بابىكلىرى، نىسىملىرى.
ستارخانلارى، خىيابانىلىرى شىهيد اولان وطينىن
حالينا سۇنمىز، البته، اومىدسىز باخىمىز. اونون
طبعىتىندەكى، شىبه سىز، حياتا، گلە جەيە اومىدىندىن
دوغور، شاعىر اوز طالعىدىن دانىشان بىر شاعىرىندە

بۇ حقدە يازىر:

مىن كۇنول وئىرەلى وطنە، اتلە
بىساخمادىم كۆلەيە، طوفانا، سىنلە
اىناملا آندىغىم مىن اوخىدان بىلە
بىر اۇخوم دەيمەدى داشا، طالعىم!

شاعىر ياخشى بىلىر كى، خلقى آغلاتماقلا هىچ
بىر يارانى ساغالتماق سومكون دىيىل. اولو صابر
دىمىشكىن: «آغلادىقجا كىشى غىرتسىز اولورە، اونا
گۇرە دە خلقىن، وطينىن دۇغدوغو يىنى - يىنى
ستارخانلارىن كۆلگەدە قالماسىنا، اومىدسىزلىك
يارانماسىنا دۇزە بىلمەين مشروطەچى ايشىقلى
گۇزلى ايلە مىلى قهرمانلارى، دار آغاجىندان بىلە
قورخمايان اوغوللارى آرايىب، تاپىر،
اوخوجولارىنا تانىدىرير:

بىۇ انىللىر سردار گۇزلىر
سردار باشى دار گۇزلىر
هر اىگىد بىر سرداردىر
گۇرە بىلە دار گۇزلىر
دار گۇزلىر حقىقتى گۇسترمك، باشا سالماق
اوچونسە حقى، عدالتى برپا ائتمك ضرورى دىر.
حق ايسە معلوم حقىقتە گۇرە اوجالىقلاردا
اولور. چىركايلارا بۇلاشمىش، يىترە سورونىن
يالاندان فرقلى اۇلاراق، تمىز قار كىمى زىرولردە
پاشايان حقه چاتماق اوچون انسان اوزو دە
صافلىق، پاكلىق زىرولە سىنە اوجالمالى دىر. شاعىرىن
قلمىندىن چىخىمىش مصراعلار دا بوندان خىبر
ولرير:

قۇيون دىيىم نىيە منصورى چكدىلر دارە:
اۇ، حقى بىر اوجا يىتردىن آراماق اىستردى

لاكىن، شاعىرىن عقىدە سىنچە، اۇ دا بىللى دىر

كى، حق خوشلوقلا، ھىچ كىمە وئىرىلمىز، زورلا
 آلىنار. بونون اوچون انسان مبارزه آپارمالي، بعضاً
 جانینی گىروو قويمالی دیر، آیری یۆل یوخ:
 وئرمزله حقى، حقى آلارلار - علی (ع) دنییب
 دایسم، اؤدور الینده اونون ذوالفقاری وار
 حقدن، حقیقتدن دانیشان سۇنمز اؤز
 لیرىكاسیندا ایلك نۇبەدە شاعیرلرین حیاتینا
 تۇخونور. اؤنون عقیدە سینجه، کیم اؤزونو شاعیر
 آلداندریرسا، حقدن، حقیقتدن باشقا ھىچ نە یە
 کۆنول باغلامامالی، وطنین خوشبختلیگی، سعادتى
 - یعنی حق اؤغروندا مبارزه آپارمالي دیر. کریم
 مشروطەچی بۇیوک ایدە یالار صاحیبی اولان
 شاعیرلرین حیات پروقرامینی اؤز لیرىكاسیندا
 قیسا، کۆنکرلت و بدیعی شکیلده اعلان اندیر.
 شاعیرلرین حیاتیندان گتیردیگی انیپیزودلارلا
 (حادثة) لیکرینی عیانی لشدیریر. وطن معبئی ایله
 آلیشیب - یانان، شاه استبدادی طرفیندن آذرى
 تورکجه سینە قذغن قۇیولماسیندان عذاب چکن
 شاعیر سهندین، حبیب ساھرین، یازیچی گنجعلی
 صباحی نین حیاتی، چکدیگی اشکنجه لر سۇنمزین
 «گۆزەل انسان»، «شاعیر دندیگین»، «بۇ اۆلوم درس
 اۆلدو دیریلر اوچون»، «سهند کیمدیر؟» شعرلینده
 پۇتتیک معنالاندریریلیمشیدیر. مسلکینی پولا، مقاما
 ساتان، شهرت اوچون حاکیملرین آیاغیندان اۆپن
 شاعیر جیکلردن فرقلی اولاراق اؤز ایدە یالاری
 اؤغروندا مبارزه ائندن سهندلری، ساھرلری
 اؤ، یوکسک قیمتلندیریر، اؤنلارین «گنجە اسن
 حسرت کولەیی» ندن کئچدیکلرینە شاهد دورور:
 بیر حسرت کولەیی اسدی بۇ گنجە
 ساھرین صبرینی کسدى بۇ گنجە
 بیر ھۆمور حق - دئییب، باغیران شاعیر
 بیر آنسین ایچینده سوسدو بۇ گنجە

سۇنمز شاعیرلیگین مسئولیتی گئنیش معنادا
 گۆتورور. اؤنو گاه ایرەلیدە یویوروب اؤردونو
 دالسینجا آپاران، یارالانسا دا دایانمایان
 بایراقدارا، گاه سوسماقلا خیانتی، گاه هایقیرماقلا
 جنایتی بۇغان سیاستچی یە بسزە دیر. اونون
 فیکیرنجه شاعیرین اورە یسی آزادلیق
 یۆلچولاری نین، پناھیسزلارین یوواسی اۆلمالی دیر.
 اگر بله اۆلماسا:

طوفاندا پناھیسزلار اوچون یئلکن آچامماز
 هر دم کی اونون قۇپماسا طوفان اورە گیندن
 شاعیر سۇنمزین لیرىكاسی باشقا
 موضوعلارین دا چیچکلندیگی گولوستاندیر.
 بۇرادا عبرت آمیز حادثة لرینە، انسان معنویاتی نین
 مختلف مقاملارینا دا ایشیق سالینیمشیدیر.
 حقدن، عدالتدن دانیشان شاعیرین پوئیزاسیندا،
 شېهە سیز، آلاھا مناسبت دە اؤز عکسینی
 تاپمالي ایدی. اؤ دا بیر حقیقتدیر کی، عادى آدملا
 متفکیر بیر شاعیرین «واجب وارلیغا» / شهاب الدین
 سهروردی / - آلاھا باخیشلاری، وئردیگی قیمت
 عینی اول بیلیمز. جاهیلیت دۇرونده بوت شکلیندە
 تصور اندیلن آلاھ ایدى دە گاه یترده، گاه گۆیدە
 سانیلیر. سۇنمز ایسە اؤنون یثرینی چوخ دقیق
 گۆستریر:

عزیزیم، نسه چنینه گز
 نسه چسین - ماچینده گز
 تانرینی آختاریرسان؟
 آرا، اؤز ایچینده گز
 و یا:

انسانی دا بیر سئو، اگر آلاھی سئویرسن
 آلاھ یولو، والله! کئچر انسان اورە گیندن
 شاعیر تمامیلە حقلى دیر. تانری نین یثری ایلك
 نۇبەدە انسانین قلبینده دیر. کیم اؤنو اؤز قلبینده تاپا

بىلىمىرسە، آختارىشلارنى عبث و معناسىزدىر.
جىسمانى لىكدن اوزاق بىر وارلىغىن يىترىنى
معين لىشىدىمك البىنە، سادە لوح لىرىن ايشى دىر.
حق بۇلۇنو سىنچىمىش، اۇ يۇلا ايمان گىتىر مىش
فيلسوف شاعىر تىكلىكدن دانىشاركن، ھىنچ كىمە،
ھىنچ نە يە تىكلىك آرزولامىر. داغدان آشماغىن بىلە
يارلا داھا آسانلىغىنى سۇيەلەن سىنعتكار تىكلىگىن
يسالنىز آللاھا مەخسۇس بىزەك اۇلدوغۇنو
وورغولايىز:

داغدا داغلىق ياراشار
داغى يارلا يار آشار
تىكلىك ياراشىق اۇلسا
تىك آللاھا ياراشار

سۇنمىز لىرىكاسىندا نىسلىلەرنى يارىشى، آتا -
اوغول مەناسىلەرنى دە فىلسفى - پونىك باخىمدان
مەنلاندىرىلمىشىدۇر. شاعىر، جىياتى اۇلگۇن،
استاتىك (دورغۇن) دىيىل، آن بە آن انكشالدا،
دە يىشىلمىكە گۇتوردۇو اوچون چوخ زامان
يىشنىلگە جان آتان يىشنى نىسلە - اوغوللار
اوستونلوك وىرىر. اوشاقلارنا غزل اۇخويوب
تەرىف گۇزەلەن آتا اونلارنى دارىخدىغىنى،
بىزدىگىنى گۇردوكدە، عىبى لەشىر. لىكىن، اۇغول
آيدىن شىكىلدە خىلقىن اوندان نە اىستەدىگىنى باشا
سالىز:

يازىچى دۇيماسا خىلقىن دردىنى
مىليونلار اىچىندە يالقىز قىلاجاق
خىلقى نىن امەيىن ايتىرەن شاعىر
يىقىن آللاھا دا نىسانكور اۇلاجاق
شەردە غزلىخان، گۇزەلەن قاش - گۇزۇندىن،
اىنچە بىلىندىن، جان آلىجى لىغىندىن دانىشان آتاي
قارشى چىخىش اندەن اۇغول سىرت سۇزلر
ايشلەدىر. اىلك باخىشدا اۇخوجو اۇغولون بۇ

سرتلىگىنە ايراد توتا بىلەر. نىچە اۇلسا، آتا، آتادىر و
اۇغولون بىلە سىرت سۇزلر دىمە يە حقى چاتىمىر.
لىكىن دىقلى نظىرلەر ھىمىن سۇزلرىن، لىكىرلەرنى
شاعىرىن اۇزۇنە مەخسۇس بولغۇنو سىنچە بىلەر.
اۇخوجو اىنانىر كى، فىلسوف - شاعىر خىلقىن
انكشالنى نامىنە اۇز گىتىر لىگىنە قارشى دا / اگر بۇ
دۇغىرودان دا گىتىر لىك مە / عىبىان اىتمە يە
حاضىر، مەرقى شىخىسىت دىر.

بۇغازىندا جراحىە آپارىلاندىن سۇنرا سىسى
توتولموش دۇستو و اوستادى عبداللە و اعظىن
اوغلو بىر آندا آتاسىنى تىلفوندا عوض اندىب،
سىسىنى كىسىلمە يە قۇيمايىندا شاعىر سىوئىر.
گلەجىك نىلىن نىقىمانلى دىيىل، كامىل اۇلاجاغىنا
اىنانىر. اۇ، گىنچ نىلىن، مەخسۇس دە اۇغوللارنى
تىكچە تىرەلە كفايتلىمىر، ھەم دە مەنوى زىرورەلەر
چاغىرىر، يۇل گۇستىر:

خىيالدا شىغىجى؟ تىرلان كىسىمى دىر
اۇجا زىرورەلدە گىزەر مەرد اۇغول
ظالىمە دالغالى عىمان كىسىمى دىر
مظلوما - مەھربان خىزىر، مەرد اۇغول
بىلە لىكە، سۇنمىز پونىياسىندا اونون بىر
مەخسۇسىت - جەمەتىن تىكامول يۇلوايە انكشالنى
مىنىلى دە آشكارا چىخىر. بۇ مىنىل ايسە اۇلوم
چاغىندا دا وظىفە (مقام) كورسوسوندىن دۇرد اللى
ياپىشىپ قۇيماق بىلمەن، شىخىسى مەنەفى اوچون
مىنىلەرە گىنچى اۇلومە وئىرن قۇجا
دىكتاتورلارنى، مەقام پىرستلەرنى انكارى دىمىكىدۇر.
جىياتى، مەقامى دۇرداللى قامارلايانلارنى،
مظلوملارنى قىرغىنا وئىرنلەرنى طالىنى ايسە
شاعىرىن «قاراقوش» آللىقورىك (مەزى - مەجازى)
شەرىندە گۇروروك، اردىبىل و حىسى حىوانلار

موزەسىندە قسانادلار يىندان دىوارا مىخلانمىش قارا قوشون قوزولارى، دۇوشانلارى پارچىلاماسى، قوشلارى گۈيدە دىدمەسى، سىرحىد بىلمەين آمانسىزلىقى قابارىق شىكىلدە سادالانىپ و اۇندا آلاھىن بىلە غدارلىقلارى جىزاسىز قۇيما دىغىنى بىلدىرىلەر.

۱۹۷۷ - جى (۱۳۶۵) يىلدە يازىلمىش بۇ شىعر محمد رضا شاھىن عاقىتىنى قاپاقچادان خىر و نىرەن بىلگى تائىرى باغىشلار. دۇغىرودان دا بۇ شىر بىر ايل سۇنرا حىقىقە چىنورىلدى.

شاھىر يىرىندە دىمىشىدى:

بۇ پىس گونە دوشمەيىن سىبى
اۇزوندە دىر، بسونو يىاخشى قان گىلن
چىرورويونچە بۇ قۇر و موش بىدىن
يىاندىر دىغىن اۇددا دوشوب يىان گىلن
سۇنمىز يىر يىرىكاسىندا سوۇتلى شىرلەر دە
اۇزونە يىر تاپمىشىدىر. ماراقلى حىكايەلەر، «عيسائىن سۇن شامى» كىمى يوكىك بىدىمى داستان يارادان
اوستاد شاھىر «قوشلار دا سىنور» آدلى لىرىك شىرىندە اۇزونە مخصوص شىرىن، بىدىمى دىلدە
ماراقلى بىر حىداتە و نىرمىشىدىر. حىدىندىن آرتىق رىحملى، اورەسى يوشاق و خىرخواه بىر دوستو، شاھىرىن انونىدە چۇل گۇيە رچىنى نىن (يىاھو) يىواسىنى گۇرور. قوشون جوجەلرى يىمورتادان چىخاركن قورو چۇر - چۇپون
اوستوندىە قالىب اۇلمەسىن دىنە دوستو يىووايا يوشاق كاغىدلا يۇن دۇشە يىر. لاکىن، گىرى قايىندان
آنا گۇيە رچىن دە يىشىكلىگى گۇرچىك يىووادان گىتىدىر و بىر داھا گىرى قايىتمىر. گۇرورندويو
كىمى، شاھىر بىر قۇش جوغازىن تىمالىندا نىشچە اىنچە مطلقلىرى و نىرمەسى باجارىمىشىدىر. اۇ، ھىم

انسان، ھىم شاھىر، ھىم دە و طنداشدىر. اۇ، طىبىعتدىن باشلامىش، خىلقە، و طنە قىدەر. بوتون اونسىندە اۇلدوغو وارلىقلارى سىنور. اۇ، بىزى ھىم انىك، ھىم دە لىرىك انىرلرى اىلە اۇز سىنوگىسىنە اىناندىرىر. بۇ، اونون پوتىياسى اىلە عملى نىن، شىخىسى نىن عىنى قايناقدان سۇ اىچمەسىندىن دىر. منلىگىنى، و طنىنى، دىلىنى وارلىقى نىن آتريوتلارى (ماھوى مخصوصىتلىرى) سايان، مىلىون - مىلىون اورە يە مىجت داشىيان، اوشوين دوشونچەلردە اومىد اۇدو يىاندىران، يۇرولوب تۇيشەين لىرىن سىنەسىندە جىگر دۇلسو تىمىز ھارايىا چىنورىلن كرىم مشروطەچى (سۇنمىز) ۷۰ - جى باھارىندا گىلەجە يە شوخ، نىكىبىن، اىسانملى نظىرلەرە باخماقدادىر.

بۇ مىجت شاھىرى واحىد ساياغى دۇنوب، ھىمىشە جىوان سىوگىلى سىنە شىكائىلى سىسلە:
ياشار عاشق، قارا زولفون كىمى، بىر عىكس نىسئەلە اۇدور بۇ قارە عۇمروم قىسالار زولفون اۇزاندىقچا - دىسىرسە دە، دىگر طرفدىن گىنجلىگىنى تىصدىقلە يىر:

شاھىرىم، مىجت انىلچىسى ىم مىن زامىنانە كىچىرىپ سىناقدان مىنى دوستلوق كاروانى نىن يىولچوسىوام مىن سىلانماز چىسال تىكىان آىناقدان مىنى

بىز دە بۇ قىدرتلى شاھىرىن گىنجلىگىنە، آىناقدان دوشمە دىگىنە اىنانىرىق. آخى بۇ لىرىك شىرلرىن مۇلىفى، مىجت انىلچىسى قوجالا بىلمىز. بىز اىنانىرىق كىسى، اۇ، سىننە دە بۇ ظىرىفلىكىلە، مىدىرىكلىكىلە و صىنعتكارلىقلا يازىپ - يارادا جاقدىر.

۱۹۹۸ / ۱۱ / ۸

تأثير تبریزی*

● محمد علی حسینی

به صحت سخن خود دلیل من تأثیر
همین بس است که از خاک پاک تبریزم

تأثیر تبریزی

۱۷- جی عصر آذربایجان کلاسیک ادبیاتی نین گؤزکملی نماینده لریندن اولان میرزامحسن تأثیر تبریزی شاه سلیمان و سلطان حسین صفوی دؤرونون مشهور شخصیتلریندن و دولت آدمالاریندان اولموشدور. تأثیرین اولو باباسی ۱- جی شاه عباسین امریله تبریزدن اصفهانلا کؤچورولموش^(۱) و تأثیر اورادا ۱۰۶۰ هجری / ۱۶۵۵ میلادی ایلینده دؤغولموشدور.^(۲) اؤز معاصیرلری طرفیندن «محمدطاهر نصرآبادی»^(۳) و «شیخ محمد حزین» یسن یازدیقلاری تذکره لرده، وئرلین معلوماتلارا گؤره، او دولت وظیفه سینده خصوصاً مالیه ایشلرینده بیر متخصص کیمی اؤزون مدت تام صداقتله خدمت ائتمیشدیر. صفویلر دولتی نین سؤنلریندا دا بیر مدت «یزد»ین مالیه وزیرسی تعیین اندیلیمیشدیر. یزدین آبادلیقی ساحه سینده ده خدمتلی اولموشدور. «حزین» تأثیرین یارادیجیلیغی باره ده یازیر:

«... او مختلف ژانرلاردا چوخلو شعر دئشمیش، فیکری سؤزون
اینجه لیکلرینه چاتان و معنا و لفظه بعضی اؤز نای - نوشلاریندان آرتیق

*- شاعیرین حقیقته دایما اطرافلی معلومات اوچون باحسین:
تبریزیت، محمد علی ارغسون (مجموعه مقالات محمد علی تبریزیت)، کوشش غلامرضا طاطائی مسجد، تبریز، نشر
بو، ۱۳۷۳، صص ۴۵-۳۵
۱- شاعیرین ییز مهاجرتله علاقه ده شعرلری نین بیرینده بئله بیر اشاره وار:
نه وطن گرید یا بستم نه غربت دلتسین
دایم از بشت پدر این همت مردانه را
/ تأثیر تبریزی، محسن دیوان تأثیر تبریزی، تصحیح دکتر امین باشا اجاللی، تهران، مرکز نشر دانشگاهی، ۱۳۷۳، ص ۲ /
۲- شاعیرین بیر دیشی دوشمه سی ایله علاقه ده دئدیگی بیر ماده تاریخدن دؤغوم تاریخی ده معلوم اولور.
در پیچه و پنج عمر دریاختی
بکا گوهرم افتاد و نشد ساختی
تاریخ بیجا حالی دندان آمد
آنداختمی یکی ز انداختمی
/ ابن یوسف شیرازی: فهرست کتابخانه مدرسه عالی سپهسالار، جلد ۲، تهران، چاپخانه مجلس، ۱۳۱۶ تا ۱۳۱۸، صص ۵۷۵-
۵۷۳ /
۳- نصرآبادی، میرزامحمدطاهر: تذکره نصرآبادی، تهران، چاپخانه ارمغان، ۱۳۱۷، صص ۱۲۰-۱۱۹

تام صداقت له خدمت اتمیشدیر. صفویله دولتی نین سؤنلاریندا دا بیر مدت «یزد» بیل مالیه وزیری تعیین اندیلمیشدیر. یزدین آبادلیغی ساحه سینده ده خدمتلی اولموشدور. «حزین» تأثیرین یارادیجیلیغی باره ده یازیر:

«... او مختلف ژانرلاردا چوخلو شعر دکمیش. فیکری سؤزون
اینجه لیکلرینه چاتان و معنا و لفظه بعضی اؤز تایی - توشلاریندان آرتیق
آشنالیغی واریدی.»^(۱)

خوشگو ایسه اؤز «سینده» سینده اصفهاندا سؤن دؤرده کی شاعیرلر ایچریسینده تأثیر کیمی فصاحتلی و بلاغتللی شاعیر اولمادیغینی سؤیله ییر.^(۲)
تأثیرین کلیاتی قصیده لر، غزللر، قطعه لر و روباعیلردن علاوه کیچیک حجملی پنددی مثنوینی ده احتوا
الیدیر.

تأثیر، حیاتی نین سؤن ایللرینده دولت ایشلریندن ال چکمیش، چوخ عزت و احتراملا اؤله نه دک
گوشه نشین اولموشدور. میرزا محمد داود اصفهانی نین یازدیغی ماده تاریخه اساساً، «آه از تأثیر آه» ۱۱۳۱ هـ ق
ده وفات اتمیشدیر.^(۳)

شاعیرین آنادیللی ادبی ارثیندن، ۱۹۴۹ - جی ایلهده پروفیسور تورخان گنجه ای مدرسه عالی سپهسالار
کتابخانا سینا هاید، (۲۸۳) نؤمره لی الیازما نسخه سیندن «تورک دیلی و ادبیاتی درگیسی» ننده ایلک دفعه ادبیات
عالمینه نمونه لر تقدیم اتمیشدیر.^(۴)

۱۳۷۳ / ۱۹۹۵ - جی ایلهده امین پاشا اجلالی طرفیندن نشر اندیلن تأثیر تبریزی دیوانیندا تأسف کی
شاعیرین تورکجه یازدیغی اثرلره یتر وئرلمه میشدیر.^(۵)

یتیردی حاجتم گؤردوم گتوردوم ال دهالردن
گؤزه ل مقصود ایمیش بی مدعالیق مدعالردن
سنگا محتاج اولنلردن نه حاجت ایسته ییم حاجت
گدا هرگز توقع ائیله مز مطلب گدالردن

- ۱- حزین، گؤستریلن منبع، ص ۷۲.
- ۲- سندرز ابن واس، خوشگو (تخلص): سینینه خوشگو [تالیف: ۱۱۳۷ - ۱۱۴۷ هجرى]، الیازما
نسخه (تبریت، محمد علی ارغنوندا) مجموع مقالات تبریت (گؤستریلن منبع) (*، ص ۳۷)
خوشگو تذکره سی باره اطرافلی معلومات اوچون باخین:
/ گلچین معانی، احمد: تاریخ تذکره های فارسی، جلد ۱، بیجا، انتشارات سنائی، چاپ دوم، ۱۳۶۳ ش، صص ۷۱۳ - ۷۲۲ /
- ۳- تبریت، مقالات، همان منبع (*، ص ۴۵، حاشیه.

- Gencei, Turhan: Tebrizli Te'sirin Turkce siirleri, Turk dili ve Edebiyati, Cilt: 3
Istanbul 1949, s.117 - 128.

۵- امین پاشا اجلالی، دیوان تأثیر تبریزی، همان منبع ← (۱)

اگر حق یادی ایله آشناسن اومە یاریلیق
توکل دامسین الدن چسقارن نساخداوردن
جهانی گۆرمەسن یکرگ کی بیر ممنون ایدن گۆرسن
نظر نوریندن ال چک چکمه منت توتیالردن
سناک سائمزسن اولسناک متفق گوزگوده نمانلک
اگر من گۆردوکم کورسن وفاسیز آشنالردن
بلا محبوبلر دامینە دوشمیش نأتوان صیدم
بسی قورتارمه یارب ذوقلن دوشمیش بلالردن
ایشم الدن چقیدور تا چقیدر دامتیگ الدن
تأسف سودی اۆلمسز اۆلمە ضافل بینوالردن
نگارنک کاکل و زولف و خطن مشک خطا سؤیلر
ایلامی دوتمه تأثیرى بۇ باش وورمیش خطالردن

گول غنچه سی تک قانلو گۆزوم یاشه گلبیدور
یا جورنک ایسندن اورگم باشه گلبیدور
تا ایتنه اثر کونکلینه هر دم چکرم آه
بن قاتله اوننک یاشی گر داشه گلبیدور
آجخلی اوزی، باخشى، اگری سۆزی آجی
گویا که نکارم گینه پرخاشه گلبیدور
بسی درد محبت نه بیلورسن نه جفالر
دوران ستمیندن بن قلاشه گلبیدور
تأثیر [ه] اوا گۆرمزیدونک مسحت هجران
گر هؤمری بیلیدنک نیه یوز یاشه گلبیدور

نه یاشمی تانورم نه ایباغ میدن ایبراغ
باش اول زامان دوترم بن که ساقی دوتدی ایباغ
نه کونکلرکی قازر چرخ بیر هلالی ایله
تعدی اهلی ده ای کساش اۆلمسون درناغ
گونم نه گون دور و گیجم نه گیجه یه بنکزر
بۇ جرم ایله که تمیز ایتمش قرادن آغ
سحر خیرام ایله کنزره گیرکی غنچه گول
بشورسه عکس می لملنک ایله تازه دماغ

مگر کہ باغ از لدن اسیر حُسنک دور
 کہ بندیلر کیی جدول قویوب ایباغینه باغ
 حدیث وصف عذارنک ایشتمک ایستر کیم
 باهار لاله و گولدن صبايه وئردی قلاغ
 گرہک فلک کیی سرگشته محبت و مهر
 کہ داغ تک اؤله گوک هر یری کہ اؤلمسه داغ
 مقید سخن آسوده لیق گونی گورمز
 خموش اؤلنسدہ دیرلر کی دیکلندی چراغ
 فلکدہ گر اؤله مفرور باش سنکا کتورور
 ایوردی اوزینی تاثیر و سندنک ایتمدی سراغ

قــولنکام بــنی اونــوتــمہ
 ســنکا بــیوفا دــیہ رلــلر

ســنکا مہ ویروب صباحت
 گــول قامتــک قــیامت
 ســتم ائــتمہ بــینہایت
 ســنکا بــیوفا دــیہ رلــلر

داخــی ایشــمہ گــرشمہ
 اورگــملہ چوق اریشمہ
 قوشــی سرچــیہ کــمیشــمہ
 ســنکا بــیوفا دــیہ رلــلر

ســنی حق یارتــدی مہوش
 یــوزونک آی لــلنک آتــش
 یــنکا ویرمہ چوق کشاکــش
 ســنکا بــیوفا دــیہ رلــلر

ســتمک مــدام اؤلــدی
 دــیریلــک حــرام اؤلــدی
 اورگــم تــمام اؤلــدی
 ســنکا بــیوفا دــیہ رلــلر

ســنکا بــینوا دــیہ رلــلر
 ســتم آتــشنا دــیہ رلــلر
 غــمہ مــبتلا دــیہ رلــلر
 ســنکا بــیوفا دــیہ رلــلر

بــتہ گــر وفا گــران دور
 بــؤ قدر ســتم زیالندور
 ائــلمہ کی چوق یماندور
 ســنکا بــیوفا دــیہ رلــلر

داخــی قــالمدی قــرارم
 چــقوب الدن اخــتیارم
 قــرا ایتمہ روزگــارم
 ســنکا بــیوفا دــیہ رلــلر

نہ گول ایسترم نہ سوسن
 نہ نشاط باغ و گولشن
 بــنکا شاد اؤلــدی دوشــمن
 ســنکا بــیوفا دــیہ رلــلر

بــنی عشــقــدن ســووتــمہ
 گــؤزی یاشــیکن قــووتــمہ

اورگىنىم تىمام اۋلدى
سىنىكا بىيونا دىيەرلەر

ايسى گۇرملى دىيەرلەر
بىتى سىنوملى دىيەرلەر
بىيلى اينجەلى دىيەرلەر
لبى غىنجەلى دىيەرلەر
سىنىكا گىنجەلى دىيەرلەر

سىنىم بىتىم نىگارم
قىرا گۇزلو گىلمىز
گۇزەل اوزلو نىبىباھارم
داخىنى قالمادى قىرارم
سىنىكا گىنجەلى دىيەرلەر

بۇ نە حىن بى نشان دور
بۇ نە اۋپىملى دەھان دور
بۇ نە اۋپىملى دەھان دور
اۋپىنىك غىزى جىاندور
سىنىكا گىنجەلى دىيەرلەر

نىگىھىك تىمام افسون
بىساخىنىك وورار شىيخون
سىنىكا مېھر و مەھ مەفتون
اوزونك آي و چىھرە گىلگون
سىنىكا گىنجەلى دىيەرلەر

نە قەدەر قىلىم خىيالىك
نىسولە گىر گۇرېم جىملىك
رخىنىك اوزرە خىط خىيالىك
بىنىكا طوش گىلە خىيالىك

سىنىكا گىنجەلى دىيەرلەر

كول اولىم اويىشى قاشە
اۋدۇداغلىن سىواشە
بىنى وورمە داغە داشە
كىمە مېھنىك قىواشدىن آشە
سىنىكا گىنجەلى دىيەرلەر

چىكىمە سىن اگىر نىقايى
قىواش اۋلىمىز آفتايى
قىلىك انىلەدى حىيى
سىنى بىتىلر انىتخايى
سىنىكا گىنجەلى دىيەرلەر

نىسولە گىر دوراخ اياغە
گىدىلىم سىنىكلە بىياغە
سىنى بىرچىكىم قىبوجاغە
قىويلىم دوداخ دوداغە
سىنىكا گىنجەلى دىيەرلەر

بىنى انىجىق اىستىمە رسوا
گىيىچەلر گىل اى دلارا
داخىنى اىلىمە مۇجىبا
اىلىلە دىرمىسى مداوا
سىنىكا گىنجەلى دىيەرلەر

سىنىكا مەھو اۋلوب مەلاحت
سىنىكا جىان وىرور لىطافت
سىنىكا بىساراشور نىزاکت
قىنىد دىلگىنىك قىيامت
سىنىكا گىنجەلى دىيەرلەر

ایراندا محلی، منطقه‌ای و عموم‌اۆلکه دیل‌لری

● حسن راشدی

دیل انسانین معنوی ثروتی دیر. کئچمیشده ابتدایی انسانلار دیلدن یالنیز گون احتیاجلارینی تأمین اتمک اوچون استفاده اندیردیلسه ده بۇ گون دیل، ادبیات و مدنیت بئر ملتین هویت، شخصیت و موجودیت (وارلیق) نسندی کیمی اۆزونو گۆستریر.

شفاهی دیل و خلق ادبیاتی هر بئر ملتین ادبیات و مدنیتینده مهم رول اویناییر، لاکین یازیلی دیل و ادبیات اۇ خلقین تاریخه ثبت اۆلونه‌موش وارلیق سندی دیر ایا زیلی دیلی اۆلما یان و یا داها دۇغروسو دیلین کلاسیک شکیلده ابتدایی مکتب - مدرسه‌ده، اورتا و عالی تحصیل اۇچاقلاریندا اۇخوما یان خلق اۆز استعداد و باجاریقلارینی دوغما دیلینده انکشاف ائتدیرمه یه امکان تاپما ییب واقعی تاریخ، ادبیات و مدنیتی نین مطالعه سیندن ده بئله اۇزاق قالا جاق دیر.

بئله بئر خلق انا دیلینده مدنی بوشلوق حس ائسده رک یابانجی بئر دیل و مدنیتده ارییب قاریشماغا میل گۆستره جک دیر.

ایران داخیلینده بۇ اۆلکه نین نفوسونون چوخونو و ایران جمعیتی نین نسبی اکثریتی نین تشکیل ائدن تورکلرین دیلی آذربایجان تورکجه‌سی و یا خلاصه اۆلاراق تورکجه آدلانییر، آذربایجان تورکجه‌سی دونیایین باشقا جانلی دیل‌لری کیمی ایکی حیصه‌دن عبارت دیر. اونون بیرینجی حیصه‌سی دانیشیق یا شفاهی دیل و ایکنجی حیصه‌سی یازیلی و یا ادبی دیلدیر.

یازیلی دیل و یا باشقا سۆزله دئسک ادبی دیل بئر دیلین مختلف لهجه‌لریندن تشکیل تاپمیش علمی، منطقی و قراماتیک «اۆرتاق» دیلی دیر کی، سۆزلر اۇ دیلین قانونلاری چرچیه سینده بئر - بیرینی آردینجا دوزوله رک دولغون جومله و معنالاری ایفاده ائدیر لر.

آذربایجان جمهوریتی نین توتاراق جنوبی آذربایجان، تورکیه نین شرق حیصه‌سی، عراقین شمالی و ایرانین مختلف اوستانلاریندا یاشایان تورکلر آذربایجان تورکجه‌سی نین مختلف لهجه‌لرینده دانیشانلار دیلار کی، اۇنلارین هامیسی نین اۆرتاق و ادبی دیلی «آذربایجان تورکجه‌سی» و خلاصه اۆلاراق تورکجه و یا تورکی آدلانییر. آذربایجان تورکجه‌سی نین دانیشانلارین اکثریتی آذربایجان منطقه سینده یاشادیقلاری اوچون دیلچی عالیم لر بۇ دیله «آذربایجان تورکجه‌سی» آدی و نر میشلر، لاکین بۇ گون بۇ دیلده دانیشانلار یالنیز تاریخی آذربایجان محدودده سینده یوخ، بلکه ایرانین بئر چوخ شهر و کندلرینده یاشاماقدادیرلار. ۱۳۷۲ - جی ایل (م ۱۹۹۳) تهران و تبریزده بۇراخیلان چوخ تیراژی گونده لیکلرین یازدیقلارینا

اساسلاراق ایران جمعیتی نین یئددیده اوچو و تهران نفوسونون بئشده اوچو تورک عایله لرینه منسوبدور. باشقا سۆزله دئسک بۇ گون ایرانین ۶۳ میلیون جمعیتی نین ۲۷ میلیونو و تهران شهری نین ۱۰ میلیون نفوسونون آلتی میلیونو تورک دیللی دیر.

بۇ اؤ دئمکدیر کی، ایران تورکلری نسبی باخیمدان ایران جمعیتی نین اکثریتی نین تشکیل ائدیر و اونلارین سایى ایران محدودده سینده حتا فارس دیللی لرین ساینندان دا چۆخدور.

عینی حالدا اۆلکه نین پایتختی تهران شهرینده یاشایان تورکلرین سایى، بۇ شهرده یاشایان فارس، کورد، بلوچ و باشقا دیللی خلقلرین بوتۆلۆک ساینندان آرتیق دیرا

ایران مملکتی اراضی باخیمندان بۆیۆک اۆلکه دیر، بۇ گئیش اراضیده یاشایان خلقلرین طبعی کی، دیللی ده چئشیدلی دیر.

دیل باخیمندان ایران خلقلری نین دیلینی اساس اوج حیصه یه بۆلمک منطق و حقیقته اویغوندور؛ بۇ دیلر «محللی، منطقە ای و عموم اۆلکه» دیلر ترکیبیده اۆزونو گۆستریر.

محللی، منطقە ای و عموم اۆلکه دیلی نه دئمکدیر؟!

۱ - محللی دیل: محللی دیل ائله بیر دیل دیر کی، دیلچی عالیملر اونو باشقا بیر دیلین لهجه سی یوخ، مستقل بیر دیل کیمی تانییرلار، بۇ دیل اۆلکه نین بیری و یا ایکسی شهر و نئچه کند محدودده سینده دانیشیلیر و اونون سۆز منبعی و مشخص دیل قانونلاری واردیر، مثال اولاراق ایران داخیلینده «سمنان دیلی» محللی دیل چرچیوه سینده یئرله شیر و اونون دانیشیلان محدودده سی سمنان شهری و اونون حومه سینده خلاصه اولور.

سمنان دیلی، اسلام حاکیمیتیندن سؤنرا درى دیلی نین ایراندا یاییلماسیندان قاباق بۇ اۆلکه نین مرکز، جنوب و جنوب غربینده دانیشیلان پهلوی دیلی نین قالیقلا ریندان ساییلیر و اونون تاریخی فارسلا رین بۇ گونکو دانیشدیقلاری فارسی و یا درى دیلی نین تاریخیندن قاباغا عاید دیر.

۲ - منطقە ای دیل: بۇ دیل مستقل دیلر سیراسیندا دایساناراق شفاهی ادبیاتلا یاناشی، محدود اولار سا دا اۆزونه مخصوص کئچمیش و معاصر یازیلی ادبیات و مدنیته واردیر، ایراندا منطقە ای دیلین نفوذ دایره سی بیر و یا ایکسی اوستاندا محدودلا شیر، بۇ محدودده یاشایانلار اورتاق بیر دیل، مدنیت، فولکلور، عادت و عئمنه یه ممالیکدیرلر و اراضی باخیمندان اونسلارین اکثریتی یاپیشیقلى بیر بۆلگه محدودده سینده یاشایرلار.

ایران اۆلکه سینده «کورد» و «بلوچ» دیللی ری منطقە ای دیل سیراسیندا یئرله شیرلر.

۳ - عموم اۆلکه (سرتاسری) دیلی: عموم اۆلکه دیلی مستقل دیل خصوصیتلرینی داشییاراق ایران چرچیوه سینده اؤ دیلله دئییلیر کی، بۇ دیلده دانیشانلار بیری و یا ایکسی اوستاندا یوخ، بلکه اۆلکه نین مختلف اوستانلاریندا و گئیش بیری اراضیده یاشایرلار، باشقا سۆزله دئسک عموم اۆلکه دیلینده دانیشانلارین سایى منطقە ای دیلده دانیشانلارین ساینندان چوخ و اونلارین یاشادیقلاری یئرلر ایسه منطقە ای دیلده دانیشانلارین اراضی محدودده سیندن گئیش دیر.

عموم اۆلکه دیلده دانیشانلارین اکثریتی بیری نئچه اوستانلاردان تشکیل تاپمیش بوتۆ اراضیده یاشادیقلاریندان علاوه مملکتین مختلف و بیری بیریندن فاصله لی اولان اوستانلاریندا یئرله شن

شهر و کندلرينده ده ياشاماقداديرلار. عموم اۆلكه ديلين اۆزونه مخصوص شفاهى خلق ادبياتى، فولكلورو، اؤرتاق ادبى دىلى، دىل قايدا - قانولارى، كئچميش و معاصر مكتوب ادبى اثرلرى، كلاسيك و خلق موسيقى نوعلرى، تانيميش شاعير، يازيچى عاليملىرى و تاريخى سياسى فلسفى شخصيتلىرى واردير.

عموم اۆلكه دىلى او دىلديركى. اۆلكه نين جمعيت تركيبينده اونون دانيشيق وسعتى گئنىش ديسر و مملكتين يوكسك سويهلى اقتصادى، سياسى، اجتماعى و فرهنگى شخصيتلىرى نين بير چوخ تعدادى او دىلى بيلير و او ديلده دانيشيرلار و نهايت عموم اۆلكه دىلى او دىلديركى. اونون نفوذ دايرهسى اۆلكه نين پايختينده گئنىش وسعتده و عموم خلق آراسيندا آشكارجا حس ائدليلير.

بئله معيارلارى نظره آلاراق ايكي ديل، ايراندا عموم اۆلكه دىلى سيرا سيندا يترله شير، بو ايكي ديلين بيرى «آذربايجان توركجهسى» و ايكي نچيسى «فارس دىلى» ديسر. آذربايجان توركجه سينده و فارس ديلينده دانيشانلار ايرانين يالئيز بير و يا ايكي و حتا اوج اوستانلاريندا يوخ، بلكه اۆلكه نين بير چوخ اوستانلاريندا ياشاييب و ياشاماقداديرلار. ايران اۆلكهسى محدودده سينده، آذربايجان توركجه سيله دانيشانلار اراضى باخيميندان بوگونكو اون ياپيشيق، شرقى و غربى آذربايجان، اردبيل، زنجان، همدان، قزوين، مركزى، قوم، گيلان و تهران اوستانلاريندان علاوه يوز ايللر بلكه ده مين ايللردير خراسان، فارس، اصفهان و كرمان اوستانلارى نين شهر و کندلرينده ياشاماقداديرلار.

داها دوغروسو ايرانين ۲۸ اوستانى نين اون دوردونده، يعنى بو اۆلكه تورپاغى نين تقريباً يارى

اراضيسينده توركلر ياشايير و بو ديلده دانيشيرلار. هله بو قياس دا، ايشلاريندن آسپلى اولاراق ايرانين ان اوجقار فارس و غيرفارس دىللى شهرلرينده اقتصادى، سياسى، مدنى - فرهنگى و نظامى مركزلرينده فعاليت ائدن توركلر نظرده تولماميشدير.

فارس ديلينده دانيشانلار ايسه تورك ديلينده دانيشانلار كيمي ايرانين بير چوخ اوستانلاريندا ياشاييرلار، فارسى دىلى ده آذربايجان توركجهسى كيمي ايرانين باشقا عموم اۆلكه و يا سرتاسرى دىلى دير.

ايكى و حتا اوج ديلين بير اۆلكه ده رسمى و يا عموم اۆلكه دىلى اولماسى هئچ ده يئنى بير حادثه دئيلدير، انكشاف ائتميش اۆلكه لردن توتاراق اوچونجو دونيا سايلان دونيا اۆلكه لرى نين سياسى شخصيتلىرى، بير اۆلكه ده ياشاييب امال - آرزولارى بير اولوب ديللى متفاوت اولان اۆلكه خلقلرى نين دىل، ادبيات، مدنيت، عادت و عئنه لرينه قيمت وئرير و اونلارين آنا ديللرينده تحصيل الماقلارى نين اهميتى ياخشى باشا دوشورلر. اونلار اۆلكه نين ادبيات و مدنيت انكشافى نين يالئيز بير ديلده يوخ بلكه اۆلكه نين بوتون خلقلرى نين دىل، ادبيات و مدنيتى انكشافيندا گؤرورلر.

سوئس كيمي كيچيك بير اۆلكه ده اوج ديل، كانادادا ايكى، بلژيك ده اوج، ايسرلنده ايكى، سنگاپوردا دورد، فلبينده ده اوج، چينده يئش، جنوبى آفريقادا ايكى، تانزانىادا ايكى و حتا افغانستان كيمي دونيانين ان دالى قالميش اۆلكه سينده ايكى درى و پئشو دىلى نين رسميتى

واردید^(۱).

ایران چرچیوه سینده، محلی منطقه‌ای و عموم اؤلکه دیلر موقعتلری و گشنیش لیکلری ایله اویغون منطقه و اؤلکه امکاملاریندان فایدالانماغا حقلی دیرلر!

ایران ادبیات و مدینتی رنگارنگ و عطیرلی چیچکلرله بزه‌نن گولوستانا بزه‌بیر کی، بؤ گولوستاندا بوتون چیچکلری سؤوارماق و قسیدالاندیرماق لازیمدیر، بیر گولو بشجریب باشقالارینا اعتنا سیز قالماقلا بؤ گولوستاندا گۆزه‌للیک و جاذبه اؤلما یا جاقدیر؟!

ایران مدینتی یا بانجی مدینت هجوملاری قسارشیسیندا دایانیب اؤز واقعی و هر طرفلی انکشافینا چاتماق اوچون اؤلکه دیللرینه قیمت ونسرملی و بؤ دیسلرده اولان ایستجه‌لیک و گۆزه‌للیکلری انکشاف ائتدیرمه‌لیدیر.

بؤ دیلر اؤز موقعت و نفوسلاری ایله اویغون کلاسیک شکیلده ابتدایی، اؤرتا و عالی تحصیل اؤجاقلاریندا تدریس اؤلمالی و اؤیره‌نیلمه‌لیدیر. مثلاً محلی دیلین، فارس دیلی ایله یاناشی ابتدایی اوچونجو صینیف‌دن بشینجی صینیفه قدهر محل مکتبلرینده اؤیره‌نیلمه‌سی، منطقه‌ای دیلین ایسه فارس دیلی یانیندا اوچونجو صینیف‌دن بشینجی

قاینقلار:

- ۱ - همشهری و فروغ آزادی غزنتلری
- ۲ - اطلس جغرافیای ایران
- ۳ - ۱۳۶۵ - جی ایل ساییمی (کتاب آمار ایران)

صینیفه قدهر اوچ ایل اوستان مکتبلرینده و ایکی واحد اختیاری درس کیمی اوستان دانشگاهلاریندا تدریس اؤلونماسی نظرده توتولور.

لاکین فارس دیلی و آذربایجان تورکجه‌سی ایکی «عموم اؤلکه» دیللی عنوانیله، برابر حقوقاً مالیک اؤلاراق ابتدایی، اؤرتا و عالی تحصیل اؤجاقلاریندا و مسختلف تخصص‌لرده درس ونسریمه‌لی و بؤ دیسلرین ادبیات، مدینت، موسیقی، فولکلور، عادت و عتته‌لری رادیو، تلویزیون مطبوعات و باشقا کوتله‌وی ارتباط واسطه‌لرله ده انکشاف ائتدیریلمه‌لیدیر.

بسئله بیر تدبیرین حیياتا کشفه‌سی یقین کی، ایران اسلام جمهوریتی اراضیسینده یاشایان قومیتلر، خصوصیه ایکی بؤیوک قارداش، یعنی تورک و فارس خلقلری آراسیندا داها آرتیق دوستلوق، بیرلیک، قارشیلیقلی و حقیقی احترام حسی نین یارانماسینا سبب اؤلجاقدیر.

دنیلمه‌دیر کی، ایندیلیکده یالنیز چوخ کیچیک اقلیت ساییلان و ایراندا ۹۶ مین نفر نفوسا مالیک اولان اثرمنی لر ابتدایی، اؤرتا و عالی تحصیل اؤجاقلاریندا اؤز دیللرینده تحصیل آلیرلار.

سەلماس عاشىقلار

(۲)

عاشىق مەنەف

۱ • توحىد مىلك زادە و كاظم عباسى

مەنەف يەنە كىچىك ياشلاردا تېرىزدەن «حاجەلى
عبادىيان» دەلى بىر قوناغى اۆلمۈشدۈر. بۇنلار بىر -
بىرايەلە ئىچە واخت گل - گىت ائىلە بىرلەر. حاجەلى
عاشىق مەنەف تېرىزە قوناغى چاغىرەر. حاجەلى
عبادىيان سازىندا يەمىش ساز باغلايىپ عاشىقلىق دا
ئەدەمىش. مەنەف دا اولان شۇگىنى گۈرۈب اونا بىر
ساز وتىرەر. مەنەف سازى اليندە سەلماسا گىندىپ
اوستاد آختارەر. اورادا عاشىق مېرزەلى ايلە
تەنىش اۆلۈب وردانا گىندىرلەر. مەنەف دا اولان
عاشىقلىق استىمدادى اوستادىنى حىرەتە
سالىشىدەر.

مەنەف ايلەك دىفە ساز گۈتۈرەندە چوخلار
اۋنۇ قىنايىپ «پس سىنن عىقلىن يۇخدور» -
دەمىشلەر. آنجاق ايتىدى «سەندەن عاغىلىسى
يۇخدور» - دەمىرلەر. عاشىق مەنەف ۲۶ ايل اۆز
استىمدادىنىدان خىرەت قالىسا دا عاشىقلىغا
باشلايدان، ئىچە ايلق يۇللار بىر گۈندە، بىر
ساعاتدا گىندىپ عاشىق مېرزەلى دن باجاردىنى
قدەر اۆيرەندى. تۇيلاردا - مەجلىسلەردە چالپ
اۋخويان مەنەف «آلدىغىم دىرسلر آزدىر» - دەپ
اورمىدە عاشىق درويش يەنە گىندىپ دىر
آلەر. عاشىق درويش دن چوخلو قەهرمانلىق
داستانلار ائىشىدىپ سەنەسەندە ساخلايەر. عاشىق
درويش ايلەك دىر دە مەنەف دان داستانلار
اۆيرەنمەك اوچون كاستە آلمايىنى
ايتەيەر، آنجاق مەنەف «ضبط ايتەمەز يازاجام» -
دەيەر.

- يازماق اوچون دەسەم يۇرولارام. آخى!
- «يۇخ اوستاد، ائىلە ھەمىشە كىيىنى
دانىشىن، مەن يازارام، ياشاش دەپ اۆزۈنۈر
يۇرماين!» - دەپ مەنەف جاواب وتىرەر. عاشىق
درويش يەنە آغزىندا چىخان سۆزۈ مەنەف

۲۶ ياشىندا ايلەن ساز گۈتۈرۈپ عاشىقلار
جەرگە سەنە قۇشولماق ايتەن مەنەف، ايلەن
دىر سەندە دىوانى ھاواسىنى بىر باخماقلا اۆيرەنىپ
چالدىقدا اۆز ايلەك اوستادى اولان عاشىق
مېرزەلىنى حىرەتلىدىرەمىشىدەر.
عاشىق مەنەف ۱۳۳۸ (۱۹۶۰م) - جى ايل
سەلماسىن «وردان» كىندىدە دونيايا گۈز
آچدى. يىددى ياشىندا ورداندا ايلەك تەحصىلىنى
باشلايىپ ئىچە ايل دن سۇنرا سەلماسىن مۇغانچىق
كىندىدە داوام ائتمىشىدەر. اۇرنا مەكتىپى ايسە سەلماس
شەرىندە اوخويۇپ دىپلوم آلمادان بىر ايل اۋنچە
بىر پارا چىن لىكلەر گۈرە تەحصىلىنى بارىمچىق
قويۇشدور.

مەنەف يۇ ياشادىغى ايللەردە ائىلەنە - يۇردونا
اولان شۇگىسىنى، ائىلەن عادت - غەنەلرەنە اولان
مەجت دويغولارنى اۆز اچىرىندە ياشادىردى.
آنجاق بۇ دويغولار اونا ايدىنلادان تېرىزدەن گلەن
قۇنارلار اۆلدور.

كاستنده گتيرميشدیر. عاشیق چوخ چتین اولان
 «نقطه سیز دۇداق ده ییمز جیغالی تصنیف»،
 «نقطه سیز دۇداق ده ییمز دیوان» یازیبیدیر. اؤرنک
 اۇلاراق عاشیقین «نقطه سیز دۇداق ده ییمز قاریندان
 چیخما» شعریندن ایکی بند وئیریریک:

عادل آلاه درده دوا
 داده گلر اۇ ایلاهی
 وئره درگاهی اعلی ده
 اولار اوره گلر اصلاهی
 هر کس مسله سه اوره کله
 گوره ولرده عالی راهی
 هر حال اۇلسا گلر داده
 الوده انلرده اراده
 اراده...

عاشیق مناف عاشیق شعرینی چوخ چتین
 نوسولرینده شعرینی اۇلاراق، شعرلرینده چوخ
 اطرافلی مضمونلارا یاناشیب، اوز ایستانچلارینی،
 دونیا گزوروشونو، تاجر به سینی، آتالار
 دوشونجه سینی، یومشاق دۇیقولارینی... شعر
 اینجی لرینه سالیب ترنوم اتله ییر. اولون شعرلرینی
 اساس بۇلومو شریعت مضمونلارینی داشییر. اؤزو
 ایسه بۇ حقیقتدن دانیشان شعرلرینه گووه نیر:

اؤل منبپارک قسدمیندن
 متور اکتدین جهانی
 چاتلادی ایوان کسری
 بؤدور حقیقت نشانی
 نور دؤره نی اکتدی شق
 وورولدی قرآنه ورق

یازیر. اوستاد شاگردینی سینماق اوچون داستاين
 آراسیندا مناف دان یازدیقلارینی اۇخوماغی
 ایسته ییر. مناف عاشیقین سؤیلدیکلرینی عینا
 دندیکده اوستادینی اوزوندن راضی سالیر. هابئله
 مناف، اوستادی عاشیق درویشله بیرلیکده مجلسله
 گسندیب باجاریغین گسوستریب اوستادینی
 تعریفینی قازانیر. گونلرین بیرینده عاشیق درویش
 اونا «من دئییردیم منیم آدیم ایته جک اما سن منیم
 آدیمی ساخلایاجاتسان» - دئییر.

عاشیق مناف بیر زامانلار ایسه خوی دا عاشیق
 اصلانین یانینا گل - گشت ائنده رمیش. اؤ بوتون
 اوستاد عاشیقلا ایله تبریزده، خوی دا،
 اورمیه ده، ماکی دا و بازارگان دا گندیب گوروشور.
 آنچاق بۇ گوروشلر سؤزه - سازا گوره بۇخ دنمک
 بۇ صنعت ایله داما آرتیق تانیش اولماق مقصدی
 ایله اولوردو.

عاشیق مناف شعر سؤیله مه باجاریغینا مالیک
 بیر عاشیق دیر. اؤ عاشیق لیغی نین ایلك ایللرینده
 قۇشدوغو شعرلری یازارمیشسا دا آنچاق ایندی
 ایسته دیگی زامان هیچ قاپاقچادان یازمادان،
 سؤیله مه دن آياغا قالخیب ساز گؤتوروب شعر
 دئییر. حتا فی البداهه اولاراق داستاين یارادیب
 مجلس ده تعریف ائدیر. عاشیق مناف، عاشیق
 شعرینی بوتون نولرینه تانیش اولوب شعرلر
 قوشوبدور. اؤ شعرلرینده «محمود اوغلو» یا
 دا «وردان» لی تخلص ائدهر. اونسون عاشیق
 شعرینی چوخ چتین نولرینده بئله شعرلری
 واردییر: «دۇداق ده ییمز - نقطه سیز -
 کؤلگه سیز... عاشیق مناف ایلك دؤنه اۇلاراق
 «نقطه سیز دۇداق ده ییمز» شعرینی سؤیله میشدیر.
 عاشیق مناف نقطه سیز - دۇداق ده ییمز شعرینی
 باکیدان گلن عاشیق هلی ایله بیرلیکده اۇخودوغو

اقرا بسم ربك الذي خلق

پیام گوندهردی رحمانی...

اۇ دوستلۇغا، ایلقارا خایین اولانلار قارشی

چىخاراق اۇز تمیز سنوگی سیندن بئله دانیشیر:

دۇز چۆرەگه خایین یقین بختی قارهدی

حقى ناحق ائىله ینلر عاقبت بىچارهدی

هر کس ایستر اۇز سنو دیگین منیم قصدیم یارهدی

پروانه یم گول عشقینده شمعه سوزان اولموشام

عاشیق مناف دوستلوقدان، کیشی لیکن

دانیشاراق، کیشی لیگی دوستلۇغو تانیدیر:

..دۇرد صیفت وار «محمود اوغلو» مردلیگین نشانی دی

سَخاوتدی، قناعتدی، معرفت بیانی دی

دۇردونجو اعتقاددی، دوزلوگون ارکانی دی

بۇ دۇرد صیفت کیمده اولسا دۇلدوروب سرمایه سین

دندیم گویول هر کس ایله دوست اولما

دوست دوستون یولوندا جان قویا گرهک

تسانی گینان دوست اولدوغون آدمی

ایگیدلر سفرایسا نان قویا گرهک...

عاشیق منافین چوخ دویغوسال شعرلرینده

اولان محبت، سنوگی ایسه رئال دیر، جانلی دیر:

سیخیلیب درگاها مدد ایستهرم

گوزوم ساتاشاندا یار سینه سینه

گورجوستاندان آلیب قیمت قویولماز

پیوند ائله ییبدی ناسر سینه سینه

هر نه گولدن دئسن گوزله، وار ایندی

وعده سی یتیریب بیر بیر در ایندی

یایین ایستی سینده عجب سریندی

بسی مروت قویوبدو قار سینه سینه...

اۇ طبیعت ین داغ - دره نین، باغ - باغچانین،

بۇلاقلارین... محتمم لیگین، درین گوزله لیگینی

دویغوسال لیغینی اناراق عیناً شعرده گؤستریر.

دندیم گویول سنیره واراق

داغلارین لاله وقتی دی

آل عطرینی قیزیل گولون

دۇلدور پیاله وقتی دیر

آچدی لاله یتیردی گول

غنچه باش وئردی قیزیل گول

نییه کوسوب شیدا بولبول

سحر دی ناله وقتی دی...

عاشیق منافین شاعیرلیک باجاریقیندان

دانیشدیقجا یئر وار. اونون شعرلری نین دها تنزراق

چاپ اوزو گورمه سینى گوزله بیریک.

عاشیق منافین بیلدیگی داستانلارین سایى

۷۰ - ۶۰ - چاتیر: دو ققوز قۇل کوراوغلو

داستانلاریندان، قوربانى، عباس و گولکوز -

شاه اسماعیل ختایی، واله و زرنیگار، اصلی - کرم،

قاچاق نبی، قاچاق کرم، بابا لئیسان جمشیدشاه،

طاهر میرزه، نجف، امراه ایله سروناز، عندلیب

میرزه، لطیف شاه، علیشاه، حیدر ایله بهرام، غلام

حیدر، ملک شاه رومی، احمد ایله ابراهیم، صئیدی،

گورچک رضا، خورشید بی، وانلی علیخان قنبر ایله

محمود، علی ایله راضی، عبدالله خان، دلالی (بلکه

ده دلی آلی)، محمد ایله طرلان، گرگرلی محمد،

محمد خان، اشقون شاه، کللی ایله انصاف،

سیف الملوک، معصوم ایله افروز و س. آنجاق

دندیگیمیز کیمی عاشیق مناف اوزو داستان

یارادیر. اونون داستانلاریندان «اصلان بی، جیدالی

كسنان، حسن ایله صیاد(قارداشلیق داستانی دیر)، الیاس ایله مهری، احمد ایله عدالت، ابراهیم ایله گوهرتاج... «دان آد آپسارماق اۇلار بونلاردان» اصلان بی «داستانی اورمو تلویزیونوندا یاییلمیش دیر». «احمد ایله عدالت» داستانی دا عاشیق محبوب کاسنتده اۇخویوب یاییلمیش دیر. همین داستانین اۇلایلاری همدان بۇلگه سینده کنچیر. اۇ ماحالدان خبر توتان «عباس یاقوتی» دئییر: بۇ کاسنت همدان دا چوخ ساتیلیب، اولار دئییرلر بۇ داستاندا اولان بوتون اۇلایلار دۇغرو دور. بالنیز کنندین آدی وئرلمه بییدیر».

عاشیق مناف «دهه قورقود» بۇیلاریندا اولان «قانتورالی» بۇیونو چاغداش تورکجه میزه، شعرلرینی ایسه ایندی کی عاشیق شعرلرینه چکهرک سؤیله ییب اۇخوماقدادیر. هابئله «کوراوغلو» داستانین دان چاپ اولونمایان ایکی «بیئتاش بزیرگان» «بۇلو بی» قوللاری عاشیقین سینه سینده یاشاماقدادیر. اۇ بۇ داستانلاری اگلنجه - دویونلرده آلتی ساعات، شگگیز ساعات ایاق اوسته اۇلاراق هاوالار چالیب، قاتار - قاتار شعرلر اۇخویوب سؤیله ییر.

عاشیق مناف، اوستادلاری نین سینه سیندن آلدیغی شعرلردن - داستانلاردان علاوه کتابلاردان دا فایدالانییر. اۇ عرب، لاتین، کیریل خطلرینه تانیش اولوب بۇ ایفبالاردا اولان تورک شعرلریندن - داستانلاریندا یارارلانیب دیر. اۇرنک اۇلاراق بۇراخدیغی کاستلردن «امراه ایله حوری لقا» نین داستانینی تورکمن ادبیاتی کتابلاریندا آل میشدیر. باشقا بۇراخدیغی کاستلردن شاه اسماعیل صفوی (ختایی) نین اون بیر (۱۱) کاسنتده اۇخودوغو داستانی هابئله قارداشی

عاشیق محبوبلا بیرلیکده قاباق قارشى هاوالار اۇخوموشلار. یئنه بازارگانلی عاشیق محمد ایله ایکی (۲) کاسنتده قاباق قارشى اۇخویوبلار. اۇخودوغو متفرقه کاسنتلر ایسه چوخ دور.

عاشیق مناف قارداشی عاشیق محبوب ایله بیرلیکده ۱۳۶۹ - جو ایلدن اورمو تلویزیونوندا چیخیش اتمیشلر. بۇ چیخیشلار مهندس بهراد هابئله اسکندری جنابلاری نین چالیشمالاری نتیجه سینده اولموش دور. بۇ ایسه اورمو تلویزیونوندا عاشیقلارین چیخیشلارینا باشلانیش کیمی سایلا ییلر.

عاشیق مناف عاشیق لیک ییللرینی چوخ تنز چیخیدیدا بیر اوستاد عاشیق اولموش دور. اونون ایندییه کیمی شاگیردلری اولوب ایندی ایسه واردیر. اۇنون ایلك شاگیردی قارداشی عاشیق محبوب ایمیش. عاشیق منافین اوستادلیغیندا عاشیق محبوب اون ایکی (۱۲) یاشیندا ساز گۇتوروب تۇیلاردا - دویونلرده عاشیق لیک انله ییب اۇخوموش دور. اوستادین باشقا شاگیردلریندن خۇیدان عاشیق یحیی، عاشیق محمد اولوبلار. سلماسین یالقیز آغاج کنندیندن ایسه عاشیق نادر اولوب دور. اوستادین بش - اون متفرقه شاگیردی ایسه اولوب دور. بونلار ایسه بیر - ایکی ایمل اوستادان درس آلسالار دا اوستاد، آدلارینی وئرمدن چکیندی.

اوستاد، عاشیق مناف، سۇزون دۇغرو معنا سیندا ائل عاشیقی دیر. اۇنون دیله یی ائلی نین دیله یی دیر. سئوگیسی ائل سئوگیسی، اینجیک لیگی ائل اینجیک لیگی دیر. عاشیق منافی ائلی نین آیری، کوتلردن آیری تصور اتمک اولماز. اونون نه یاه دیله یی ائلی اۇزون ده ن راضی سالماق، ائلی ن کولتورو قوللوغوندا اولماق، هابئله عاشیق لیک

ساحه سينده ده يرلى شاگيردلر يىتيرمك دير. بۇ اوزدن عاشيق ايلك دفعه اۇلار ق ۱۳۷۱ - جى ايلده خويدان قايدىب سلماس شھرىندە عاشىقلار قھوھ خاناسى آچمىش آيرى عاشىقلاردا اۇرنك اۇلموشدور. عاشىغىن بۇ ايشى شھرىمىزىن عاشىق صىنمىتى نىن ايسرهلى لمه سينده بۇ يوك رۇلو اۇلموشدور. عاشىغا گۇتوردوگو بۇ حق يۇلدا؛ باشا ريلار ديله ييرىك.

عاشيق مھمود

اۇجا بۇ يولو، ايرى سوموكلو دۇر وشوقلو عاشىق مھمود عائله آدى ايمانزاده ۱۳۳۸ ش / ۱۹۵۹ م سلما سىن ساراي مليك (saray melih) آدى كىندىندە آنادان اۇلدو. كىندىن ياماجلارنىن گۇزەللىك لىرىنى دۇيا - دۇيا، بۇيا - باشا چاتىب ايلك تحصيلىنى ساراي مليكده آردى سىنى ايسه سلماسلا مۇغانچىق دا بيتىردى. سلماسدا اورتا مكىتتىن ايكىنچى ايلىن قۇرتاراندىن سۇنرا امكانسىزلىق دان آسىلى اولارق اورتا مكىتى بيتىرمەدن تحصيلدن آيرىلدى. آنجاق تحصيلىنى باشقا ساحهده، باشقا زاماندا داوام ائتدىرە جكدىر. مھمود ۲۱ ياشىندا ايكىن ياشايش چتىن لىك لىرىندىن دۇغبان قايغى - كىدەر بتونون وجسودونو چۇلغالايىر. بۇ قايغىلار اونو موسيقى عالمىنه ياخىنلاداركن اۇزونو موسيقى دالغالارىنا تاپشىرىب ايتىردىكى راحتلىغى تاپىر. انله بۇ درىن تجرىه اوزره عاشىق صىنمىتنە ماراقلانىر.

مھمود ۲۲ ياشىندا ايكىن وردانلى عاشىق مىنافدان اۇزونە بىر ساز آلىر. آنجاق ساز هاوالارىنى، عاشىق سۇزلىرىنى اۇيرەنمك اوچون كۇچمىشلى عاشىق مىرزە على نىن اوستادلىغىندان

فايدالانىر. ايل يارىم - ايكى ايل عاشىق مىرزە على دن درس آلاندىن سونرا انل آراسىنا چىخنا بىلىب عاشىقلىق ادعاسى انده بىلىر. اونون ايلك چىخىشلارى اۇز كىندىندە اولسا دا سلماس شھرىندە عاشىق قھوھ خاناسى آچىقدا داها آرتىق تانىنىپ چوخلو مجلسلىرىن اپارىجىسى اولور. عاشىق مھمود اورمىه، خوى، شىستر، نسوج، ماكى، بازارگان، مىرند ساحالارىنا گىندىب اۇز هنرىنى گۇستىرىب بو بۇلگە نردە ياشايدان عاشىقلارنىمىزدان دا چوخلو سۇزلىر اۇيرەنمىشىدور.

عاشىق مھمودون عاشىق دھقانلا ياخىن دوستلوغو اولموشدور. مجلسلىرىن بىرىندە مجلسىدە كىلر عاشىق دھقاننى شاگيردلرى نىن بىرىنە وئردىكى سورغونون جاوابىنى آلمايىب، عاشىق مھمود قالخىب جاواب وئرىر. عاشىق دھقان «سن بىونو هاردان اۇيرەنمىسن» - دىدىكده مھمود «اوشاقكن سىزىن رادىبوداكى چىخىشلارنىمىزدان خايطىرىمدە قىلىب» - دىدىر. دھقان ايسه اونون اوزوندىن اۇپور. انله او زاماندىن بىر بىر بىرلىرله تىز - تىز گۇر وشوب دانىشىرلار. عاشىق مھمود عاشىق دھقاننى اوستالىغىندان چوخ يارارلانىر. عاشىق دھقان دا اونو چوخ سۇير، اونو خستە گۇردو يونده گۇزلىرى دولور، سازلا، سۇزله حالىنى سوروشور.

انلىمىزىن عاشىق داستانلارىندان بىر چوخو عاشىق مھمودون سىنە سينده ياشاماقدا دىر. بونلار ايسه عاشىق مىرزە على نىن يادگارلارى دىر. اونون تعريف ائتدىكى داستانلار بونلاردان عبارت دىر: آلتى قۇل كوراوغلو داستانىندان، شاه اسماعىل، صىدى، شھزاده بهرام ايله شھزاده حىدر، عباس توفارقانلى، اكينچى عباس، بىجان اوغلو صمد - گرگرلى صمد، لطيف شاه، قوربانى - احمد ايله

آرشیبوینده ساخلانیلان ماهنیلاری دا بعضاً
رادبودان یاییلیر.

عاشیق محمود ایندی قهده خاناسینی باغلایب
بوتون واختینی ساری-ملیک ده کتچیریر. او، اکین
بئرلری بییه سی اولسا دا داها چوخ ساخلادیغی
پنه کلریله مشغول اولور. آری پنه کلرینی یایلاغا
آپاریب یایلاغین گۆزه للیکلریندن ذوق آلیر.

عاشیق محمود گلجکده عاشیقلیق صنعتی
حقیقته ییگیسینی آرتیریب بو صنعتین داها دا
کلیمه سینه یاردیمچی اولماق ایسته ییر.

ایرامیم، خسته قاسیم (یاریمچیق) و...

عاشیق محمودون بوراخدیغی کاستلر
یونلاردیر:

۱- «محمود ایله قنبر» داستانی (اوج کاست)
اولسا دا یاریمچیق بوراخیلیمشیدیر.

۲- ظاهیر میرزه (۳ کاست).

۳- معصوم ایله افروز (۵ کاست).

۴- کوراولونون تورکمن سفری (۲ کاست).

۵- چنشدلی داستالار (بیر کاست).

عاشیق محمود شایله اورمیه رادیو -

تلویزیونوندا چیخیش ایلدیر. اورمیه رادیوسونون

یئنی کتاب اوچون داریخمایین!

«اوتهمیتاگ» آدلی یرلن شهرینده کی کتاب یایینلاری اسماعیل
میتاگین ترجمه ائتدیگی کتابلاری نشر ائده جکدیر.

- اوستاد شهر یارین سنجیلیمیش شعرلری، ایکی جیلده
- سهراب ظاهرین سنجیلیمیش شعرلری ایکی دیلده
- علی معجزین سنجیلیمیش شعرلری ایکی دیلده
اؤن سۆز: دوكتور جواد هینت
- علی آقا واحدین سنجیلیمیش شعرلری ایکی دیلده
اؤن سۆز: حسن مجیدزاده «سارالان»
- الباس نظامی نین سنجیلیمیش شعرلری دۆرد دیلده
- آلمانلی تاجرین سفری، تبریزدن یازدیقلاری ایکی دیلده
- قیرخ دۆرد ناغیل آفریقایچاندا کی دیلده
- گونده لیک جومله لر، اوج دیلده
- دوكتور نصرت الله جهانشاهلونون خاطیره لری، ایکی دیلده

ADD: 13597 Berlin - Breite str.6 - Ute Mietag

آقشین علیزاده نین موسیقی دونیاسی

● دو قوتور زومرود داداش زاده

آذربایجانین گۆرکملی بستان کارلاریندان بیری حقیقنده یازیمی کیچیک بیر خاطیره ایله باشلاماق ایسته بیرم. تهراندا یاشادیغیم گونلرین بیرینده بۇ شهره بین الخلق کونفرانسدا اشتراک اتمک اوچون گلمیش شرقشناس. عالیملریمیزله گۆرۆشمه لی اۆلدوق. همین گۆرۆش زامانی بیر مختلف موضوعلار توخوندوق، سیاست، ادبیات، ایده مان و... دان دانیشدیق. موسیقی دن سۆز دوشنده من ۲۰- جی عصر آذربایجان صنعتینده اۆز دست خطی، اۆز نفسی اولان بستان کارلار آراسیندا آقشین علیزاده نین خدمت لرینی خصوصی وورغولادیم. هم صحبتیم بیر آنلیغا فیکره دالیب تعجبیه «نه اوچون علیزاده آخی اثرلری خارجه چالینان باشقا بستان کارلاریمیز دا وار» - دئییه منیمله مباحثه اتمکک چالیشدی. اوندان من علیزاده نین اثرلرینی سادالادیم، اونون ظاهری طمطراقدان اوزاق صمیمی موسیقی سی نین اوسسلوب خصوصیتلریندن دانیشدییم. قارشی طرفیم آنی

اۇلاراق فیکره دالیب متیم دلیلریمله راضیلاشدی. «دوغرودان دا، بۇ بستان کارین اوسلوبونو هنج کیمله سهو سالماق اۆلمازه».

آذربایجانین خلق آرتیستی، دولت مکافاتنی لائوراتی، پروفسور آ. علیزاده نین صنعتنه گلیشی سووت تاریخی نین علامتدار دورونه - ۶۰ - جی ایللره تصادف ائدی. اۇ زامان سووتلرده عمومی سیاسی اقلیم ملایمله شیر، سووت اتفاق ایله غرب دونیاسی آراسیندا اوزون مدت موجود اولان دمیر قاپیلار لاخلاییر، اۆلکه به مختلف ساحه لره - علمه، مدنیه دایر بیلگیلرین آخینی گوجلنه نیر. گنج آذربایجان بستان کارلاری ۲۰ - جی عصر صنعتی نین داهییلری - استراونیسکی، شونبرگ، وندرن یارادیجیلیغی کشف ائدی، یئنی ایفاده واسیظه لرینه، کومپوزیسیا متودلارینا یسیله نیردی لر. آ. علیزاده بوتون چاغداش اوصوللاری اخذ ائدیب تجربه دن کشفیر دیکدن سؤنرا اوزونو قطعیتله خلق موسیقیسی چشمه سینه چئویردی.

بستان کارین اثرلرینی نین آدلاری نئجه ده سجهوی دیرا «بایاتیلار»، «عاشیق سایاغی»، «جنگی»، «قدیم لایلا»، «قاراباغ هاواسی»، «موغام صدالاری»، «داستان»... آ. علیزاده موسیقی دونیاسی نین کیچیک لاکین اهمیتلی بیر حیضه سی. بۇرادا خلق مراسیملری و ناغیللاری نین روحو حوکم سورور، اجدادلاریمیزین حیات، انسان حقیقنده تصورلاری معاصر موسیقیچی نین غیر عادی اوپرازلی تفکورونون کومگی ایله سانکی تزه دن حیاتا کثیر، حیران ائدیجی، خوره ت، حیسنر دوغورور.

آذربایجان موسیقی سینده اۆز یثری اولان «بایاتیلار» خور سلسله سینده هانسی جهتئر

قیمتلی دیر؟ هر بیر آذربایجانلی نین حیاتینا آنا لایلاسیلا داخیل اولان و سونرالار اونون یولدایشینا چنوریلن بایاتی نین موسیقی یارادیجیلیغیندا اوز تارینجه سی وار. بئله کی، ۲۰ - جی عصر آذربایجان بئته کارلاری بایاتیلار اساسیندا نجه - نجه رنگارنگ نغمه یاراتمیشلار.^(۱) لاکین همین ساییز - حسابسیز نمونه لرده بایاتی چوخ زامان عتمه وی ماهنی فورماسینا تابع اولونور. آعلیزاده خلق شعرین نین سنله یوزوموندان قطعی امتناع انده رک هر بیر مننه چوخ حساس، قایغی و سئوگیله یاناشمیش، بایاتیلارین ساده حکمتینی، قورولوش خصوصیتلرینی اوزونه مخصوص موسیقی سینی، بیر سوزله ماهیتینی محافظه اتمه یه چالیشمیشدیر. ائل شعرلری نین اموسیونال احوالی بئته کارین اثرینده معاصر دونیانین گسرگیلیگی و مرکبلیگیندن کنار دایر.

ماراقلی دیر کی، آعلیزاده بو سلسله نی خور اوزوده مشایعت سیز خور اوچون یازمیشدیر. آخی انسان سسی ازلدن بری ان کامل و مفتون اندیجی موسیقی آلتی ساییلیر. دیگر طرفدن مختلف تنبرلی سسلری بیئر - بیریله اوزلاشدیر اراق بئته کار نوته گین، سازین و حتا سازنده دسته سی نین سس نمه سینه نایل اولموشدور.

آذربایجان موسیقی سینده ایلک دفعه محض آعلیزاده بایاتیلار اساسیندا اوز انکشاف خطی. دراماتورگیاسی اولان اوریژینال بیر سلسله (سری) یاراتمیشدیر. اوزوده بئته کار اساساً «عاشیقانه بایاتیلار» اوز توتسا دا، سونینج، تشویش، آسایش دولو تضادلی لوحه لر سیراسی قوراشدیرا بیلیمیشدیر. سلسله نین مرکزینده یئرلشن «دیله گلدی» پارچاسیندا «چرخ فلک الیندن داغلار دا دیله گلدی» ایفاده سی نین عنادکار جاسینا تکراری

حقمسزلیک و ظولمون دونمزلیگی فیکرینی چاتدیریر.

آعلیزاده نین مننه حساس مناسبتینی اونون آشاغیدا کی اعترافی آچیقلا بیر:

«نه اینکی سوزلردن، حتا سسلردن، یاریم سسلردن بئله استفاده اتمه یه چالیشمیشام. مثلاً، «آغ چوخا، قارا چوخا یار گلیب هارا چیخا سئنه یامان باخانین، گوزونه یارا چیخا» مبصر اعلارینا فیکر ونیرین. ایلک باخیشدا آداما ائله گلیر کی «چوخا»، «چیخا» سوزلری موسیقی اوچون آغیر دیر. من محض «چوخا» سوزونو هجالارا و سسلره آیرمیشام. (چوخا، چو، چی، ...). سوز یاواش - یاواش خورون ان آشاغی سسلرینده اریر. بیچیلشیا چنوریلیر.»

آعلیزاده نین ۷۰ - ۶۰ - جی ایللرده یازدیغی اثرلری نین بیغجاملیغی اون «میناتور اوستاسی» شهرتینی گتیرمیشدیر. بلکه ائله آز واسیطه لرله بویوک معنایی چاتدیرماق باجاریغی انو بایاتیلارلا گوروشدورموشدو. بوردادا مشهور روس بئته کاری س. رحمانینوفون بیر فیکرینی خاطر ایتماق ایسته دیم: «قیسا و آیدین یازماق هر بیر یارادیجی آدم قارشیسیندا دوران ان مهم پروبلئم دیر. قازانیمیش تجربه نتیجه سینده صنعتکار بئله بیر قناعه گلیر کی، ساده اولماق، مرکب اولماقدان دهاا چتین دیر.»

آعلیزاده نین باشقا بیر نائلیتی فیکرت قوجانین سوزلرینه یازیلیمیش «آدریلر» کانتاتاسی دیر. (۱۹۷۹) موسیقی میزین کئچدیگی یول بویو خور و سمفونیک ارکستر اوچون نظرده توتولان بوییری

۱- بایاتیلار حتا هلند بئته کاری تونوندی بین «آلتی نررک نغمه لی» و «کال سلسله سینی بارانماغا رو حلالندیرمیشدیر.

اثرلرده معین قالیبلر یارانمیش، وطن موضوعو حقیقی حسلردن، صمیمیتدن اۇزاق، حدیندن زیاده پارلاق، طمطراقلی حلینی تاپمیشدیر. آ.علیزاده ایسه کانتاتانی انپیک لوحه کیمی یوزوب، تصویرچی لیک و ساختا پافوسدان کسنارلاشاراق فلسفی عمومی لشدیرمه لره دقت یتیرمیشدیر. بورادا دنیز، داغ، باهار، تۇرپاق کیمی رمسزى صورتلر داستانچی رولوندا چیخیش اندیر. اونلارین آرخاسیندا ایسه خلقین بوتؤو اوپرازی جانلانیر.

کانتاتا آ.علیزاده نین ائل موسیقیسی نمونه لرله «داورانیشینا» خاص جهنلری عیانی نومایش ائتدیریر. اثری دینله دیکجه «آی دلی دلی»، «آی قیز کیمین قیزسان» کیمی دیللر ازیری اولان ائل هاوالارینی آسانلیقلا آیرد انتمک اؤلومور. بیرینجیسی، آ.علیزاده بۇرادا، ائله جه ده باشقا اثرلرینده جلب ائتدیگی خلق ماهنیلارینی نام شکیلده و نرمله یرک معین عبارهنی سحرید ائلدیب اثر بۇیو اوز یئنن علاقه لری ایله سلندیریر. ایکینجیسی و اؤنملیسی اؤدور کی، لیبریک نغمه لر، ژانسر و اوپراز جهتدن ده ییشدیریلرک اثرین باشلیجا اندیاسینا تابع اولونور. حزین خلق موسیقیسی آذریلر ده کدرلی و یا قهرمانی مضمونون تجسومونا خدمت اندیر.

آ.علیزاده یارادیجی لیغی نین جاذبه سی نه ده دیر؟ آخی اونون اثرلرینده آداما نفس ده رمک امکانی و نرمله ین گرگین انکشاف دالغالاری، سارسیدجی اورکستر سلنمه لری یوخ درجه سینده دیر. آ.علیزاده ده فیکرت امیروف موسیقی سی نین رنگلری وارمی؟ شبهه سیز. لاکین بیز بۇ بسته کارین پارلاق، آل - الوان بۇیالاریندان چوخ ملایم، یوموشاق چالارلاریندان سؤز آچا

بیلریمک. دنمک اولار کی، آ.علیزاده آذربایجان صنعتینه کیفیتجه یئنن اوپرازلار گتیره بیلیمیشدیر. پروفسور آ.تاغی زاده اوز رأینده محض بۇ جهتی وورغولایاراق یازیر: «آ.علیزاده اوسلوبونو خلق صنعتیندن اخذ اولونموش واسیطه لرین ۲۰ - جی عصر کلاسیکلری نین تجربه سیله ساده جه وحدتی کیمی ارشدیرماق اولماز. فیکریمیزجه بسته کار. مسماصیرلیک و کلاسیکا، مسلی لیک و بین الملل چیلگی ن سننتیزنه نایل اولموشدور. اونا گۆره ده یئنن بدیعی کیفیت یارانمیشدیر. همین کیفیت آذربایجان موسیقی سینده کشف اهمیتی داشییر.

«با یاتیلاردا»، «پاستورال»، «عاشیق سایاغی»، اورکستر میناتورلاریندا «آبشورون لوحه لرینده» سانکی طبیعتین اوزو موسیقی نین دیلیله صحبت اندیر. بۇ اثرلردن آبشورون تۇرپاغی خزر دنیزی نین عطری گلیر. عمومیتله، آ.علیزاده موسیقی سی آذربایجان رساملاری نین دۇغما دیارین آسمانی، گونشی، طبیعتینی وصف اندن تابلولاریلا مقایسه دوغورور. ایلك نۆبه ده ستار بهلولزاده نین همیشه ایشیق ساچان پنژاؤلاری (طبیعتده حصر اولونموش لوحه لر) یادا دوشور.^(۱) ستارین لوحه لرینده طبیعت، بر-بزه کدن محروم ازلی و ابدی دیر. آقشین موسیقیسی ده بئله دیر. اونو دینله دیکجه گسوزوموز اؤنونده اوشاقلیقدان تانیش، دۇغما، اوره ک دن نیسگیل او یادان بیر منظره جانلانیر: قیزمار گونش، قیر قوم، تک - توک سپه لنمیش اوزوملوکلر...

آذربایجان موسیقی سینده ق. قاریف شخصیتی و یارادیجیلیغی شخصییتی و یارادیجیلیغی نین

۱- آ.علیزاده «بو. ستار بهلولزاده دیر» سندلی فیلمیه موسیقی یازمیشدیر.

تأثيری آلتینا دوشمه‌ین موسیقی چی تاپماق چتین دیر. و بو باخیمدان آعلیزاده‌نین آشاغیداکسی اعترافی سجه‌وی دیر. «اگر مندن سؤروشسايدیلار کی حیاتی‌مدا ان اساس آدام کی‌م اولوب، جاواب وئره‌ردیم: «آنام، یارادیجیلیق حیاتی‌مدا قارا قارایف» تصادفی دگیل کی، ۲۰ - جی عصر آذربایجان صنعتی‌نین بو داهی‌سی گنج آقشینی‌ن ایلک اوغورلو اددیملارینی آلتیشلا یاراق اونا یارادیجیلیقدا خیر - دوعا وئریشدیر.

البته بو بسنه‌کارلارین موسیقی سینده عمومی جهتلر تاپماق جورج چتین‌دیر. لاکین تدقیقاتچیلار ق. قارایف اثرلری‌نین داخیلی جدی لیگینی حسیات و احتراصلارینی ذکاء ایله اداره اولوندوغونو دفعه‌لرله قید ائتمیشدیلر. بوتون بو سؤزلری آعلیزاده‌یه ده شامل ائتمک مومکوندور. سن پترزبورگ‌لی عالی‌م ل. رآبسن قید ائدیر: «آذربایجانین گؤرکملی بسنه‌کاری آعلیزاده اؤز یارادیجیلیغیندا ملی موسیقی‌نین بیر طرفدن ف امیروفون دیگر طرفدن ق. قارایف‌ین باشچیلیق ائتدیگی ایکسی شاخه‌سینی قووشدورا بیلیمشیر». من بو سراسا مشاهدیه‌یه یالتیز اونو علاوه ائده‌ردیم کی، آعلیزاده ملی صنعتین یسنى انکشاف مرحله‌سینده ع. حاجی‌بیگوف عنعنه‌لری‌نین داوامچیسی کیمی چسیخیش ائدیر. اؤزو ده مسئله تکجه اوندا دنیل کی، علیزاده، اؤز داهی سلفی کیمی ملی موسیقيله دنیا صنعتی آراسیندا چارپازلاشما نقطه‌لری آختاریر. عمومی لیک ایلک اول دنیا گؤروشو. دونسیا دویمو سوویه‌سینده، گئترچکلیگی آهنگدار، آسته‌تیکا باخیمدان کامیل انعکاس ائتدیرمک نیتینده اؤزونو گؤستریر. البته، آعلیزاده حیاتی‌میزین ضدیتلرینه حیات عنصهرلرینه هئج

زامان گؤز باغلامایب ساده‌جه اولاراق بسنه‌کار ائردن - اثره عنادکار جاسینا اؤز صنعت بیناسینی اوجالیدی اونون گؤزه‌للیگینی دونسیامیزین ناقصلیگینه قارشى قویور. عمومیتله آعلیزاده‌نین صنعت دیلی هئج واسیطه‌جه، تصویره، سؤزه احتیاج دویمایان موسیقی‌نین اؤزودور. بسنه‌کارین تفکور طرزینه غیرى عادى طبیعی لیک خاص دیر: اؤ سانکی بو گونون تنخنیکی نائلیت‌لریندن تجرید اولونوب تۇرپاق، طبیعت، نسل، خلقه علاقه‌سینی محافظه ائده بیلیمشیر.

۸۰ - جی ایللر آعلیزاده یارادیجیلیغیندا یسنى بیر مرحله‌دیر. محض بو زامان بسنه‌کار خلقی میزین تاریخی، گئترچکلیگی ایله یاغلی بؤیوک موضوعلار و اونلارا اویغون مقیاسلی فورمالارا مراجعت ائدیر. ۱۹۸۶ - جی ایله آذربایجان صنعتینده ایلک تاریخی - قهرمانی بالث «بابک» ی یاراداراق آعلیزاده عزیز بیگین «کوراوغلو» اوپراسی‌نین عنعنه‌لرینی داوام ائتدیریر. اؤزون مدتلی فاصله‌دن سؤنرا بسنه‌کار «یوکسک فلسفی عمومی لشدیرمه‌لر» ژانری سیمفونیا اؤز توتور. ایکسی تفکور طرزى موغام و سیمفونیانین اوزلاشسیدیر یلماسی استقامتینده آذربایجان بسنه‌کارلاری ق. قارایف، ف - امیروف، ج. حاجی‌یثفین آپاردیغی آختاریشلاری آعلیزاده یسنى مجرایا یؤنلتمه‌یه چالیشیر. اؤز دؤردونجو «موغام واری» سیمفونیا سیندا اؤ، موغامین بدهاتاً انکشاف ائتمک خاصه‌سیندن تکان آلیب اؤزونه مخصوص «چئوریلیمش فورما» قورور. بئله کی، بوتون موضوعلارین منبعی «گول آچدی» ائل نغمه‌سی اثرین اولینده دنیل، یالتیز سؤنوند، خواننده عالی‌م قاسم‌اوفون اؤنودولماز ایفاسیندا پیدا اولور.

...مانكى اۇزاق عصرلردن بىر سس انتىدېلىر.
بۇ سس بىزىم تارىخى يادداشيمىزا عنوانلايىب بۇ
سسده هم تىلاطوم، هم خىبردارلىق. هم ده
چاغىرىشى وار. اۇ، اثر بىتىدىكىن هله چوخ -
چوخ سۇنرا تىقىب اندىر. هيجانلاندىرىر، بىزى
خلقى ميزىن معنويتى، مدنيتى قارشى سىندا بوتون
مسئوليتىمىزى درك اتمه يە مەسلە بىر...

بىستە كارىن اوز اثرىنى خلق نغمەسى ايله
بىتىرمە سىندە من رمزى معنا گۇرورەم. بورادا بىر
نوع آ.عليزادە نىن ائستەتىك (بديعى) سوفى اوز
ايفادەسىنى تاپىب. آخى اونون نظرىندە اصل
گۇزەللىك، صافلىق مجسمەسى ايلك نۇبە دە سل
صنعتى دىر.

مىنە اۇزون ايسلر عىرضىندە، اول
ع. حاجى بېگوف آدنا كونسرواتور يادا، سۇنرالار
بىستە كارلار اتفاقىندا آ.عليزادە ايله اونسىپتدە
اۇلماق سعادتى نصىب اۇلموشدور. درسە آقشىن
معلم چوخ جدى و طلبكار اۇلوب غنىل سواللا
ناشى طلبەنى چاشدىرا، اوتاندىرا بىلردى. لاکىن
گنج موسيقى چى سعى، قطعىت، اوز بىلىكلىرىنى
دايم گىتىشلىندىرەمك نىيتىنى نوماش ائتدىرىدەسە.
معلم - طلبە مناسبتلىرى گىتىدىكچە صمىمى لەشىر.
درسلر ايسە عاى مشغله چىرچىتور. ائدن كىنارا
چىخىب، صنعت، معاصر موسيقى نىن انكشاف
سۇللارى حقىندە صحبته چىنور بىلردى.
يادىمدادىر كى، بىر دفعە بىستە كار پيانو آرخاسىنا
كىچىب «كىچىن ايلىن سۇن گىجەسى» بديعى
فيلمىنە يازدىغى بىر نىچە ماهىنى چالىب زمزمە
ائتدى. ائله همىن آن من اونا بىلە بىر سۇال وئردىم:
«نە اوچون سىز، پۇنژىيانى سۇن درجه حساس
دويان بىر بىستە كار، دنمك اولار كى، ماهىنى
يازمىرسىنيز؟ آخى سىزىن نغمەلىرىنىزى واخىتىلە

ش. على اكبر اوا. س. قىدىم اوا كىمى مغنى لر ايفادى
ائىدىب...». آ.عليزادە درحال جاواب وئردى:
«بىلىرسىن مى، من كىچىك جىمى دۇرد - بىش
دقىقە سىلەنن ماهىنىيا بۇيوك سىمفونى كىمى عىنى
ايله جدى يانائىرام. اۇدور كى ندىنە امتناع
ائتمەنى اۇلورسان...» بۇ سۇزلردە آ.عليزادە نىن
صنعتكار موقىمى اۇزونە قارشى طلبىكارلىغى.
مسئوليتى عكسىنى تاپىر.

اۇزون ايلر آ.عليزادە آذربايجان بىستە كارلار
اتفاقى نىن كاتىبى: ۱۹۹۰ - ۱۹۸۵ - جى ايللردە ايسە
بىر يارادىجىلىق تىشكىلاتى نىن رهبرى
اۇلموشدور. همىن ايللردە اتفاقىن كىچىرىدىغى
تدبىرلر بۇيوك اكثرىنى اۇنوندە «ايلك دفعە»
سۇزلرىنى يازماق اولاردى. خارجى اۇلكە
بىستە كارلار نىن اشتراكىلا كىچىرىلن
سىمپوزيوملار «اوزو زىروە يە» آدى بىشنى
موسيقى گونلر نىن، هر آى مىلى تلويزيوندا
گۇستىرلن «خاقانى. ۲۷»^(۱) و نىرلىشىنى
خاطىرلاياق. اۇزونو تىشبوئكار، استىدادلى
آداملار احاطە اندەرك آ.عليزادە اتفاقدى حقىقتاً
يارادىجىلىق محىطىنى بىر قىرر ائتمك مقصدىنى
قارشىيا قويموشدور. اۇزوم حقىندە اونو دىنە بىلەرم
كى بىر موسيقى تىشقىدچىسى و تلويزيون
و نىرلىشىرى نىن مۇلىفى كىمى ايلك اددىمىلار مى
من محض همىن دۇردە، بىستە كار اتفاقىندا باش
مصلحت چى وظيفە سىندە ايشلە بىر كىن آتماغا
باشلامىشام.

آرتىق بىر نىچە ايلدىركى آقشىن معلم
تور كىدە ايشلە بىر، اوز تورك همكارلارينا گىنج
موسيقىچىلر بىن تربىەسى ايشىندە كۇمك گۇستىر بىر،

۱- خاقانى ۲۷ آذربايجان بىستە كارلار اتفاقى بىن اوز زمانىكى
عنوانى دىر.

آذربایجان صنعتینی بۇ اۆلكهده تبلیغ ائدی. مختلف رایلره و غزنت ماتریاللارنا آرخالاناراق سۆیله به بیله ریک کی، اعلی زاده بیر پئداقوق، بیر بسته کار کیمی تورکیه ده بۆیوک نفوذ قازانمیشدیر. بئله کی، اونون «آتا تورک مارشی» اؤرادا چوخ مشهور دور. تلویزیوندا سسله نیر، مختلف خور کالکتیولری طرفیندن هوسله ایفا اولونور. اؤرادا آعلی زاده، ب. واهابزاده نین سۆزلرینه خور و سیمفونیک اورکستر اوچون اؤ طنطنه لی نغمه، ویولونسل پونماسینی یازمیش، «ناتوان» بالینی تاماملامیشدیر. بالنته تاربخدن بللی بیر حادثه - آذربایجان شاعیره سی ناتوانین فرانسیز یازبیجیسی ا.دوما ایله قاراباغدا گؤروشو اؤز بدیعی تجسومونو تاپمیشدیر.

آعلی زاده نین سؤن مصاحبه لریندن بیرینده اؤخویوروق: «خلقی مین تاریخی اصلینده موسیقی ده اؤز عکسینی تاپمیشدیر. یو موسیقی نین غمگین سسلری داها چوخ دور. لاکین بیز گله جک نسیلرده غالبیت حیسلرینی او یادان اثرلر یاراتماغا چالیشدیق».

بسته کارین ۹۰ - ۸۰ - جی ایللره عاید اثرلری نین بر بالاری، احوالی، آرتیق اوللر اؤلدوغو کیمی آچیق، ایشیقلی و قایغیسیز دگیل، داها چوخ توتون و هیجانلی دیر. چونکی بیزیم گرگین، ناراحات، فاجعه وی زمانه موسیقی ده ده تأثیر گؤستریمیشدیر. ۱۹۹۰ - جی ایل ۲۰ یانوار گونونده سوونت قوشونلاری آذربایجانا مداخیله سی نتیجه سینده هلاک اولموش اؤنلارلا وطنپرورین ۴۰ گونونه حصر اولونموش «ماتم» فیلمینده

آعلی زاده نین موسیقیسی نئجه ده تأثیرلی دیر! بۇرادا تنخواه نئی حقیقتاً سۆزله ایفاده اولونا بیلمه یین حدسیز کده ردن خبر وئریر، هارای چکیر، هؤنکور - هؤنکور آغلاییر...

بیز بعضاً معاصر لریمیز اولان صنعتچی لرین خدمتلی حقیقته دانیشماقدان، اونلارین یازاد بیجیلیفینا حقیقی قیمت وئرمدن چکینیریک. من بۇ عنعنه نی پۆزماق ایسته دیم. چونکی آعلی زاده سۆزون اصیل معنا سیندا بۆیوک بسته کار دیر. اونون بدیعی کشفلری حقیقته مختلف ایللره روس، اوکراین، گورجو، قازاخ، تورک، انگلیس موسیقی چیلری فیکر سۆیله میشلر. اعلی زاده نین یازاد بیجیلیغی نئجه ایلدیرکی رسوبلیکامیزین موسیقی تحصیل اوجاقلاریندا تدریس اولونور، اثرلری معاصر ملی موسیقی نین مختلف پروبلئم لرینه حصر اولونموش سانباللی تدقیقاتلارین علمی نتیجه لرینه اساسلی تأثیر گؤستریر. ۱۹۹۷ - جی ایله آعلی زاده، آذربایجان صنعتی قارشی سیندا خدمت لرینه گؤره آذربایجان رسوبلیکاسی نین پرنزیدنتی حیدر علییف طرفیندن «شهرت» نیشان ایلا (مدالی) تملطیف اولونموش دور.

ایندی بسته کار یازاد بیجیلیغی نین ائله بیر مرحله سینه قدم قویوب کسی ان مختلف بدیعی وظیفه لری آسانلیقلا حل ائده بیلر. گلین اونا صنعت یولوندا بۆیوک اؤغورلار دیسه بییک. آخی سؤن نتیجه ده معاصر آذربایجان موسیقی سی نین عمومی منظره سی همین موفقیت لرین ده آسیلی دیر.

ایران تورک‌لری نین تاریخینه دایر قیمتلی تدقیقات اثری

● دوكتور عین‌الله مددلی

۲ - میلاددان ۹۰۰ ایسل اولدن مقدونی‌لی اسکندرین هخامنشیلر سلاله‌سی نین حاکمیتینه سون قۇیدوغو زامانادک (میلاددان اول ۳۳۱ - جی ایل).

مؤلیف تکذیب‌اندیلمز فاکتورلار اساسیندا یازیر کی، هند - أوروبا دیللی پارسلارین (فارسلار) اؤن قبیله‌سی ایلك دفعه میلاددان ۹۰۰ ایل اول شرقدن ایران یایلاسینا گلیمیش و ایلام شاهزاده‌لری نین حاکمیتی آلتیندا اؤلان چاغداش فارس و کرمان ایالتلرینده، ایلام حکومتی نین اجازه‌سی ایله یورد سالیب یاشامیشلار. اؤنلردان تقریباً ۳۵۰۰ ایل اؤنجه تورکلر ایران اراضیسینده مدنیتلر و حکومتلر یاراتمیشدی‌لار.

مؤلیف یازیر کی، یوزایللر بۇ یو شمالدا روس چارلاری و سسونتلرین ائتدیگی کیمی، جنوبدا، ایراندا دا شاهلیق رژیملری تورک خلقلری نین تاریخ و مدنیتلرینه بهتان آتاراق اؤنو ساختالاشدیرماغا چالیشمیشلار. تبلیغ ائتمیشلر کی، سانکی یاخین شرقده، خصوصیه ده ایران اراضیسینده اسکی چاغلاردان آریایی انلر یاشامیش، مدنیت و دولت قورموش، تورکلر ایسه چوخ سؤنرالار میدانا گلیمیشلر. سانکی موغوللار

۱۹۹۸ - جی ایلین یایندا تبریزده گؤرکملی آذربایجان عالیمی دوكتور محمدتقی زهتابی (کیریشچی) نین «ایران تورک‌لری نین اسکی تاریخی» کتابی نین بیرینجی جیلدی آذربایجان تورکجه‌سینده عرب البفاسی ایله چاپ اولونموشدور. ۸۸۰ صحیفه‌لیک بۇ کتاب ایران تاریخی نین ایسندیبه‌دک، دنمک اؤلار کی، اؤیره‌نیلمه‌میش مهم بیر پروبلیمینه - ایراندا یاشایان تورکلرین اسکی تاریخینه حصر ائدیلمیش و ان اسکی زامانلاردان بۇ یوک فاتح اسکندرین ایرانی آلاق هخامنشیلر حاکمیتینه سون قۇیدوغو دؤره‌دک آراشدیریلیر. کتابین چاپ حاضیرلانماقدا اؤلان ایکینجی جیلدینده ایسه، همین حادثه‌دن، یعنی میلاددان اؤنجه ۳۳۱ - جی ایلدن میلادین ۷ - جی یوزایللیگینه‌دک، داها قدیم، اسلامین ایراندا قبول ائدیلمه‌سینه قدهر تورکلرین تاریخی تدقیق اولونور.

کتابدا ایران تورک‌لری نین اسکی تاریخی ایکی دؤره آراشدیریلیر:

۱ - میلاددان اول هند - أوروبا دیللی لرین ایران یایلاسینا گلیمه‌سینه قدهر کی تقریباً ۳۵۰۰ ایللیک دؤر.

ابتدىكى بونود شىمالى اذربايجان و ايرانين توركلر ياشايان بىرلىرى نىن اھالىسى توركلشديرميشلر حالىوكى. توركلر مىلاددان بىش مېن ايل اول باخين شرفده و ارازين هر ايكى ساحىلنده ساكىن اولموش. بىشرىتن ايلك مدنيتلر بىر بىرى ياراتمىش. بۇ مدنيت بۇرادان دونيانين مختلف بىرلر بىنە بايلىمىشدير. ارباليلار توركلردن تقرىبا ۴ مېن ايل سۇنرا. يعنى مىلاددان اونجه ۹ - جو يوزايلده ايرانغا ئىلمە بە باشلامىش و توركلردن مدنيت او بىرنىبىنلر

مؤليف پادا سالىر كى، ايران توركلرى نىن تارىخىنى ارشدىرماق اوچون ايلك دفعه ۱۹۴۶ - ۱۹۴۵ - جى ايللرده گونى اذربايجاندا مىلى حكومت زامانىدا تشبوت گوستر بلمىش. ئىداكار عاليم نىرىدون ابراھىمى قىمىتلى تدقيقاتلار ايارمىشدير ايندى. ايران اسلام انقلابىندان تقرىبا ايگىرمى ايل كىچىك سۇنرا اولكەدە اسمە بە باشلايان دموكراسى كوله كلرى، حقيقندە بحث انستېگىمىز كىتابىن ميدانا چىخماسىنا شرايط ياراتمىشدير

«ايران توركلرى نىن اسكى تارىخى» كىتابى نىن مضمونونون ان بىسېنجام شكىلده بىسنلە عىمومى ئىشدىرمك اولار: ايلك اول عىرمى تارىخ، ايراندا و اذربايجاندا تارىخە باخىش و مناسبت اچىقلانير، سۇنرا ايسه تارىخى قايىناقلار گوسترىلىر و بۇ قايىناقلار اساسىندا توركلرىن تارىخى كرونولوژىك شكىلده ارشدىرىلىر، عىنى زاماندا، دىبل، اقل، شىخىس و بىر اذلارى نىن اهمىتى اىضاح اولونور.

كىتابىن «عسىدىم اذربايجان تارىخىنە كىرىش» بۇلومونده اذربايجان و باخىن شرق تارىخى ايكى دۇرە: ۱ - تارىخ اونجهسى (مافىل

تارىخ) ۲ - ان قىدىم و قىدىم تارىخ دۇرلر بىنە بۇلونور. بىسنلە بىر فىكىر ايسرهلى سوزولور كى. ايتدىكى ايران تور باغلار بىندا قىدىم زامانلاردا تورك دىللى اتل و قىبىلرله ناناشى سامى دىللى خىلقلر دە ياشامىش و مدنيتلر قۇرموشلار.

بۇرادا هىسب دۇرە، ياشايىب مدنيتلر قۇرموش خىلقلر اشاغىداكى كىمى گوسترىلىر:

۱ - نىور (التىصافى) دىللىلىلر: سومنرلر، ايسلاملار. هسوزورلر، كاساسىلر، اراتىستالار. هسبىتلىر. كىلزانىلار. ساويرلر (ساپىرلر)، قونىلر، لوللوسوىلر، انسىلىلر اورارتولار، ماننالار و س.

۲ - سامى دىللىلىلر: فرعولىلر، يهودىلر، اسورىلر، ائككادلار، گىئندانىلر، ارامىلر و س.

مؤليف گوسترىر كىمى، بۇ خىلقلرىن و حكومتلرىن چۇخو او زامانكى اذربايجان و ايران توركلرى ايلە بىر باشا، باخود دولايىسى ايلە علاقه دە اولموشلار. ارباليلار (فارسلار بىن اجدادلار) گلەنە قدر باخىن شرفده و ايراندا ياشامىش خىلقلرىن چۇخو، ايسرانتدا ايسه هامىسى، مؤلفىن فىكىرىنچە التىصافى دىللىلر اولموشلار.

كىتابىن توبىنى قىمايدە، بىر يۇقىرى اقمى ايللى خىلقلرىن. ساحىد اسكى تارىخچىلرىن اذلاندىر دىغى كىمى «اسيا بى» خىلقلر و انللىرىن دىللىرى چاغداش تىرك، دىلى نىن لكىك و لغت خىزىنەسى، مۇرفولوژى و يازى قايىدالارى جىھتدن الدە اولان ماترىاللار اساسىندا مقايىسە اندىلىر.

كىتابىن توبىنى قىمايدە، بىر يۇقىرى اقمى ايللى خىلقلرىن. ساحىد اسكى تارىخچىلرىن اذلاندىر دىغى كىمى «اسيا بى» خىلقلر و انللىرىن دىللىرى چاغداش تىرك، دىلى نىن لكىك و لغت خىزىنەسى، مۇرفولوژى و يازى قايىدالارى جىھتدن الدە اولان ماترىاللار اساسىندا مقايىسە اندىلىر.

ايللر)فعاليتتە حىر ائدىلمىشىدىر. مۇلىف يازىر كى، آستياغىن ۳۵ ايللىك حاكىمىتى حقىندە گىنىش معلومات يۇخدور. اما معلومدور كى، اۇ زرتشت دىنىنى رىسمى دولت دىنىنى ائتمىك اىستە يىردى. آستياق دا آتاسى كىمى امپراتورلۇغا داخىل اۇلان خىلقلرە داخىلى مىلى و دىل آزادلىغى وئرمىشىدى، حتا بۇرادا كى خىلقلرە قوھوملوق علاقلرلى ياراتمىشىدى. بۇيوك قىزىنى باش يوق سىنىنامى يە وئىرىپ اونو اوز ولىمەدى ائتمىشىدى، كىچىك قىزى مائندانانى پارسالارنى باشچىسى كىمى بوجى يە وئرمىشىدى. كىچىك قىزى مائندانان نۇەسى كوروش دۇغولموشدو و اۇ، همداندا باباسى نىن ياندا بۇيوشدو.

دوقتور زهتابى يازىر كى، آستياق زرتشت دىنىنى رىسمى دولت دىنىنى ائتمىكە اكثر ائىل باشچىلارنى اۇ جوملەدن هارپاغى اوزوايىلە مخالىف ائتمىشىدى. (اۇ زامان ائىل باشچىلارنى هم سىامى هم دە دىنى رهبر ايدىلر) هارپاق آستياق حكومتىندە يوكسك مقامالىك ايدى، ماد امپراتورلۇغونون اردولارى نىن باش كوماندانى ايدى و ساراي اياخىن آدم ايدى. اۇ، ساراي ائىز - ئىز باباسى نىن ياندا گلن كوروش لاسىرلى علاقه ساخلايىر و هرودوتون يازدىغى كىمى، اۇنو آستياغىن علىهتە تحرىك ائدىر كى، قالخىپ حكومتى اله آلسىن. هارپاق قىامدا اوردو باشچىسى كىمى اونا كۇمك ائدجە گىنە سۇز وئرمىشىدى. كوروشون آتاسى دا اوتو بۇ ايشە تشويق ائدىردى و لازىمى ياردىم گۇستىردى. بوتون بونلارنى نتيجه سىندە مىلادان اول ۵۵۰ - جى ايلدە كوروش باباسى آستياق علىهتە قىام قالدردى، يىر نتيجه دۇيوشدە مغلوب اۇلسا دا همدان ياخىلىغىندا هارپاغىن باشچىلىق

ائىدىگى ماد اوردوسونون كۇمگىلە آستياغى مغلوب ائدەرك ماد حاكىمىتتە سۇن قۇيوش اۇلدو. بىئىللىكە، هىخامنىشلىر حاكىمىتى قۇرولدو. كوروش همداننى بوتون ئىروتلرنى تالايىب استىخرە آپاردى و اۇرانى حكومتى نىن پايتختتە چنوبردى.

يونان تارىخچىلرى نىن يازدىغى اساسىندا مۇلىف بىلدىرىر كى، كوروش باباسى آستياغى ظاهىردە والى كىمى گرگانا گۇندە رىر، اصليندە ايسە بۇ سورگوندىن باشقا بىر شنى دگىلدى. كوروش بىر نتيجه ايل تاكىد ائىسە دە، آستياق حاكىمىتى كورە كنى كوروشا كۇنوللو اۇلاراق وئىردىگىنى اعلان ائتمىشىدىر و كوروشون تىبىرىلە قىزىنى گۇرمك باهانا سىلا همدانا گىتيرىلەركن، قوجا آستياق همدان والىسى اوبىبارىن طرفىندىن يايىدا دوز چۇلوندە تنها بۇراخىلاراق اۇلمە محكوم ائدىلر.

كىتابىن نوبتى فصلى «كوروشون سۇنو» آدلانىر. هرودوتون معلوماتلارنى اساساً قلمە آلىنان بۇ بۇلومدە گۇستىرىلر كى، كوروش اراضىلرنى گىنىشلىندىر كى، يىنى - يىنى زنگىن تۇرپاقلارا صاحب اۇلماق مقصدىلە آرازىن شىمالىندا كى تۇرپاقلارنى اله كىچىر كىمى اوچون حاضىرلىقلارا باشلايىر. بۇ يىرلردە ساكالار و دىگر تورك ائىللىرى ياشايدىلار. اۇنلارنى باشچىلارنى آلپار تونقاننى نىسە - نتيجه لرندىن اۇلموش تومرىس خانىم ايدى. كوروش اولجە اۇزوندىن چوخ بۇيوك اولان تومرىس خانىما ائىولنىك اوچون ائىلچى گۇندە رىر، لاكىن بو حيله نى باشا دوشن تومرىس خانىم بونو رد ائدىر. كوروش آرازىن اوستوندىن كۇرپو سالدىر اراق هجوما حاضىر لاشىر. تومرىس خانىم ائىلچى گۇندەرك اونو بۇ فىكىردىن داشىندىر ماغا چالىشىر. اوردو سوايىلە آرازى كىچىن

كۆرۈش آراز ساحىلىندە تومرىس يىن قوشونى بىلە
دۆيۈشۈر، حىيلە بىلە اونون اوغلىنو اسير
گۆنۈرۈر، بۇ فرصتدا ئىستىفادە ئىندەرك تومرىس
خانمىن يۇلا گىتېر مەگە چالغىش. لاکىن تومرىس
اوغلو فرصت ناپاراق اۈزۈنو اۈلدۈرۈر. بوندان
سۇنرا تومرىس خانىم كۆرۈش خىبر گۆندە رىر
كى، «بىلېرەم سىن قانداق دۈيۈمۈرسان، آنچاق بىل
كى، سىنى قانداق دۈيۈر اچاغام». تومرىس خانىم
اۈلتى اۈداغلا رىندان آراز چىيىن اۈداك اراضىلەر
بىيلىمىش تورك دۈيۈشچى لىرىنى تۇپلا ياراق
دۈيۈشە باشلايىر. دۈيۈشۈدە كۆرۈشۈن بوتون
قوشونو محو ئىندىلېر، اۈزۈ دە اۈلدۈرۈلۈر. تومرىس
خانمىن اونون جىنازە سىنى ناپدىرىپ باشىنى
كىسدىرىر و قانلا دۆلۈ بىر تۇلۇغا سالاراق دىلېر
كى، كۆرۈش سەنە دىنمەيشىدۇم كى سىن قانداق
دۈيۈمۈرسان، اما سىن سىنى قانداق
دۈيۈر اچاغام، بۇدور قانداق دۈيۈ.

كىتابىن سۇنراكى فەسلىندە هەخامنىشى
شاھلارنىن تىباىع مىلتلەرە ئىستىدىگى
ظولم، خىصوصىلە مادالارا ئىندىلن اشكەنجەلر
گۆمىرېلېر. ماد خىلقىنىن اۈچ بۈيۈك قەھرىمانى
قساوماتا، فراروتىش، چىتران توخمىنن ماد
خىلقىنىن آزادلىغى اوغروندا مېارزەلرېندىن
دانىشىلېر. هەخامنىشى شاھلارنىن خىصوصىلە
داريوشون بۇ و بۇ كىمى قەھرىمانلارا قانلى دىوان
توتماغى همدان و اردىبىل شېھرلرېندە خىلق
مېارزىلرېنىن اشكەنجە بىلە اعدام ئىندىرىلمەسى
بۇرادا گىتېش عكسىنى تاپمىشىدۇر.

كىتابىن سۇنراكى بۇلومۇندە ماد
امپراتورلۇغونون اجتماعى - مىلى تىركىبى، سىياسى
قورولوش، مىدىنىتى آراشدىرىلېر. بۇرادا كى
دىل، يازى، ادىبات، دىنىنى تىصورلار، اوستا، اونون

پىسار ئىندىغى تارىخى جۇغرافىا علمى دىلېلر
اساسىندا آراشدىرىلېر. بۇرادا «تورك» كىلمەسى نىن
مىنشايى بارە سىندە دە دەگىرلى فېكىرلر اىرەلى
سورولور. عىنى زاماندا، ماد - ماننا خىلقلىرى نىن
زىرتىش دىنىنى بىلە علاقەدار عادت -
عەنەنلرې، نوروز بايرامى مراسىملىرى، آخىر چىر شىبە
جىدىر، بايرام گونو رىسلىرىندىن دانىشىلېر.

كىتابىن سۇن فەسلى «واحد صنعت و هنر
آتموسفرى» آدلانىر. كىتابىن تىقريباً بوتون فەسلىرىندە
گۆمىرېلدىگى كىمى بۇرادا دا وورغولانىر
كى، ئىندىكى اىران اراضىسىندە قورولموش اىلك
مىدىنىت اىلام مىدىنىتى و اىشلىدىلن دولت دىلى اىلام
دىلى اۈلموشدور. اىلام دىلى مىلاددان اول تىقريباً
دۇرد مىن اىل اولدىن مىلاددىن اوچونجو عصرىنە
دك بوتون التىصاقى دىللى ائل و خىلقلىرىن دىللىرىنە
ياخىن اۈلموشدور. بوتونلا بىرلىكدە بۇ عصرلردە
شمالى و جنوبى آذربايجانىن و اۈ زامانكى اىرانىن
التىصاقى دىلى ائللرې نىن هامىسى نىن رىسمى دولت
دىلى مىشرك اۈلدۈرۈمۈ كىمى، هنر ياخود صنعت و
مىدىنىلرې دە عىنى اۈلموش، بۇ مىلت و خىلقلىرىن هر
بىرىندە پىسار ئىسان مىدىنىت هامىسى نىن مىالى
اۈلموشدور. مۇلىف يازىر كى، بۇ مىنظرەنى بۇ گون
اىرانىن مىختىلىف بىرلرېندە كىشىف اۈلۈنموش
تارىخى ائىرلر آيدىن گۆمىرېر. بۇ خىلقلر داخلىندە
اۈ زامانلار و اىچىد دىنى تىصورلر، البىقا، يازى
، معمارلىق، اىنچە صنعت، هىكل تراشلىق، موسىقى،
فولكلور، داستانلار، رساملىق و ساىرە اۈلموشدور.
كىتابدا بۇ و اىچىد هنر و صنعت آتموسفرىندىن سىندلر
اساسىندا بىحث ئىندىلېر و اۈنلارنىن نىمۇنەلرې
شكىللرە و ئىرېلر. ائىرىن سۇنۇندا اۈ دۇرون داش
قاسازما لوخەلرې نىن مىستلرې نىن نىمۇنەلرې
و ئىرېلىمىشىدۇر.

دوكتور زهتابى نين «ايران توركلدى نين اسكى
تارىخى» كىتابى نين حىقننده بحث استىگىمىز
يىرىنچى جىلد ايران ر اذربايجان علمى فېكرى نين
جدى مارعينا سىب اولموندور. ناسملر اولسون
كى. امانسىز اجل كىتابىن سۇنراكى جىلدلرى نين
چاپ اندىلمهسى اوچون محال ونرمهدى جفاكش

عاليم و سۇزون اسىل مەناسىندا خىلىمىز نين
وطنيور اوغلو اولان محمد تقى زهتابى ۱۹۹۸ -
جسى دىساھىر ايسى نين ۲۲ - دە دۇغسا شېھرى
ئىستورده يازى ساساسى نين ارخاىنىدا غىلئان
وفات اتتىمىدېر دوكتور زهتابى به اللاء مەلادان
رحمت دېلە بېرىك. قېرى نوردا دولسور

دوكتور محمد تقى زهتابى نين گۆزلە نىلمىز اولومو مناسىتىلە

ادربايجان دىل و ادىباتى نين گۆركملى
اوستادلار يىندان دوكتور محمد تقى زهتابى نين
اولاراق دونياسىنى دكشيدىرمىش دىر اونون
گۆزلە نىلمىز اولومو ياخىنلارى، دوستلارى، هم
دە طلبه لرىنى ماتمه بسوروموشىدو دوكتور
زهتابى گۆركملى عاليم، دىلچى،
ادىبانئىناس، تارىخچى و ياخشى معلم ايدى

اونون حياتى جەخ مەركىب و حادىتەلى كىچىمىشدىر. اۇزون اىللو كىچىمىش
شوروى حكومتى دۇرونده سېرى دە زندان حياتى باشادىقدان سونرا، ساكى
اونون سىتەسىنى بىرىمىش، سونرا اۇرادا معلم اولموش و اولئوئوسىتە دە تدريس
اندىم. سونرا باعداندا كىتدېب اۇرادا نىچە ايل عربجه و توركجه درس وىرمىش و
نهایت اسلام انقلابىندان سونرا ايرانا كىلمىش و بىر مەدت دە تىبرىز دانىسگاھىندا
انادىلمىرى تدريس اتتىمىشدىر.

دوكتور زهتابى دىل، ادىبات و تارىخىمىز بارەدە قىمىلى اتولر بازمىش و دگىلى
مقاله لرىلە وارلىق لامكداشلىق اتتىمىشدىر

اوبون حقىننده بۇ سايمىزدا قىمتلى مقاله لر چاپ اولدوغو اوچون، عىنى
مطلب لرى تىكرار اتىمگە لزوم گە موروك وارلىق نۇپوسو درين خۇرنه بۇ ايتكىنى
اونون عانله سىنه، دوستلارىنا و طلبه لرىنه باش ساغلىغى و نرىب اولو تانىيدان ارنا
رحمت دېلە بېرى.

وارلىق

باش ساغليغى

● آذربايجانين بۇيوك علم آدامى، فداكار انسان اوستاد زهتابى نين وفاتىنى بۇيوك بير اوزونتو ايله اۇيره ندىك. اوستادىن عائله سىنه، دوستلارينا، صبيرلر، كنديسىنه اۇجا تانريدان رحمتلر نياز اندىرىك. آذربايجان - ايران - توركيه توركلرى نين باشى ساغ اۇلسون. بيز اينانيرىق كى گنج نسللر اونون يۇلوندا گنده جك، اۇز ملتريته حىدمتى (خدمتى) شرف بيله جكلردير.

ياووز آق پىنار

قارداش ادبياتلار ژورنالى - ازمير - توركيه

حۆرمىتى دىلداشلاريمىز،

اۇز كدر و غصه لى سالامىمىزى سىزه يتىرمك ايسته يىرىك. بۇ گونلرده هامىمىز پروفوسور زهتابى نين اۇلومو ايله علاقه دار ماتم ايجينده بىك. دونيانين بير چوخ شهرلرينده اۇلدوغو كىمى، برلين ده ده پروفوسور زهتابى نين خاطيره سىنى ياد اتمك اوچون ياس مجلسى قورولموشدو. بۇ قارا خىر دونيانين هر يانينا يايلاندا ان چوخ بيز اوندان سارسىلمىشىدق. چونكى پروفوسور زهتابى عۇمرونون سۇن بير آيىنى بىزيمله كنجىرمىشىدق. اونون قلبى حيات عشقى ايله دۇلو ايدى. باشى نين چوخ اۇلماسىنا باخمايaraq وجودو ساغلام، روحاً محكم ايدى. بيز اونو برليندن وطنه يۇلا سالاندا خلقىمىزىن يۇلوندا هله نىچه عظمتلى ايشلر گۆره جه يىنه بۇيوك اوميدلر بسله يىر. خلقىمىزىن معارفلىمىسى يۇلوندا اۇلدوغو يۇرولماز مبارزه سىنى داوام انده جه يىنى، گنج نسلين اۇزون ايللر اۇندرى اۇلاجاغينا اينانيردىق. لاکين فلک پروفوسور زهتابى نى اليمىزدن آلدى و بىزلرى تىك بۇراخدى.

پروفوسور زهتابى برلينده كنجىريلمىش « ۲۱ - جى عصرين آستاناسىندا گونى آذربايجان» آدىلى علمى سمیناردا اشتراك ائتمىشىدق. بۇ سمیناردا او «آذربايجان و ايران توركلرى نين اسكى تارىخى» عنوانلى معروضه ائتدى. اوستادىن چىخىشى سمینار اشتراكچىلاریندا چوخ درين تاثير بۇراخمىشىدق. هامى اونو بير معتبر عاليم كىمى يوكسك ديرلندىرىر. تورک تارىخى نين آراشدىرىلماسىندا چكىمىش اۇلدوغو مىشلىسىز زحمتلره گۆره اونا اۇز تشكورو نو بىلدىردىلر.

بىز پروفوسور زهتابى نين بىلگىگىدن داها چوخ يارارلانماق اوچون اونون بير مدت آلماندا قالماسىنى ايسته مىشىدق. لاکين پروفوسور زهتابى تنز بير زاماندا وطنه قايتماغى قارار آلمىشىدق. پروفوسور زهتابى دنىردى كى، ايراندا چوخلو ايشى قالىب، گنديب اونلارى بيتىرمه لى دىر. بىز بىلدىرىك كى پروفوسور زهتابى سۇن ايللرده چوخ يوكسك علمى - اجتماعى فعالىتلر گۇستىرىدى. اۇ بير چوخ مدنى تدبىرلرین تشبوتكارى

اۆلموش و اونلارین اجراسیندا فعال اشتراک التمشیدیر.

بیز برلین ده فعالیت گۆسترن آذربایجان و تورکمن کولتور اوجاقلاری پروفیسور زهتابی نین ادبی یارادیجیلیغینا صاحب چيخاچاق، اونون تبلیغ اۆلومناسیندا وار قووه ایله چالیشاچاغیمیزی بیان اندیریک. هینی زاماندا امین اۆلدوغوموزو بیلدیرمک ایسته بیریک کی یتیشمکده اولان گنج نسل اوستاد زهتابی نین اړینی لایقینجه منیمسه بهجک، اونون آدینی ابدیلشدیره جک. اوستاد زهتابی نه اینکی آذربایجان و ایرانین، بلکه بوتون تورک دونیاسی نین ان پارلاق اۆلدوزو اۆلاچاقدیر و اثرلری ایله ۲۱ - جی عصره اۆز دامغاسینی ووراجاق.

آذربایجان کولتور اوجاغی
تورکمن کولتور اوجاغی - برلین

سو دلیبیدیر منه اولده آنام آب کی یوخ
یوخو اۆیره تدی اوشاقلیقدا منه خواب کی یوخ

م. شبستری

آذربایجان خلقی نین قهرمان اوغلو پروفیسور، دوقتور محمدتقی زهتابی ابدیته قووشدو. آذربایجان و قارداش تورک خلقلری نین مدنیت کهکشانیندا پارلاق اۆلدوزلاردان بیر، آذربایجان چاغداش اجتماعی، ادبی، علمی و سیاسی آزادلیق حرکاتی مکتبی نین یورولماز صداقتلی مجاهدی، گۆزله و یوردستوره انسان اوستاد دوقتور محمدتقی زهتابی (م. شبستری) آلمانلاردا ایرانا دۆتر - دۆنمز ۲۱ / ۱۲ / ۱۹۹۸ تاریخینده... وفات الیدی.

دوقتور محمدتقی زهتابی ۱۹۴۳ - ده شبستر شهرینده آنادان اولوب، ابتدایی و اورتا مکتبی بۇ شهرده بیتیردیکدن سؤنرا ۱۹۴۴ - ده تبریز پداقوزی دان ماذون اولوب و اۇرادا معلیمیگه باشلاپیر. اۇ گنجلیک زامانیندا آذربایجان خلقی نین مبارزلریندن و تاریخین پارلاق صحیفه لریندن بیر اولوب... اۆلکه میز، شاه قوشونون قانلی باسقینا اوغرایاندان سؤنرا زهتابی ده سینلر آذربایجانلی کیمی یوردوموزون روس اشغالیندا اولان قوزیه مهاجرت اندیر. اۇرادا، ایکی ایل سیبری ده سورگونده یاشایاندان سؤنرا دوشنبه شهرینه گۆنده ریلیر. دۆرد ایلدن سؤنرا آذربایجانا دۆتوب، باکی اونیورسیتیه سینده دیل و ادبیات اوزه رینده دوقتورا درجه سینه نایل اولور.

اۇ مهاجرت دۆرونده علمی و کولتورل فعالیتلری ایله یاناشی خلقی نین قایغی سیندان ال چکمه ییب، همیشه وطنی نین و انلی نین قایغی سیننی چکمیشدیر.

۱۵۷۴ - دە عراق اولکه سینه گندیب، اۇرادا يئنى محیطده الوئریشلی شرايطدن استفادە ائده رک وار گوجو ايله آذربایجان تورک لری نین بیرلیگی اوچون مبارزه اپاریب، بئر لئشه دیلدا ائشلاری ايله «ایران تورک آیدینلاری» جمعیتینی یاراداراق آوروپا، تورکیه و باشقا اولکه لرده ده بۇ تشکیلاتین شعبه لرینی قوروب... آذربایجانلی جاوان و آیدینلاری اوز دیل، کولتور و تاریخلری ايله تانیش ائتمه یه چالیشیر.

ایران اسلام انقلابی عرفه سینه قدهر عراقدا قالان زهتابی، خلقینه قوووشماق ایسته یی ايله وطنه قایدیب. و اوندان سۇنرا مختلف ساحه لرده فعالیتنه باشلاپیر.

سۇن زامانلار، ۶۴ نفر تورک شاعیر و یازیچی سی طرفیندن ایران جمهوررئیسى جناب خاتمی یه یازیلان آچیق مکتوبون حاضیرلانماسی نئچه هفته بوندان اۇنجه برلین شهرینده کئشچیریلن «۲۱ - جی عصرین آستاناسیندا گوتتی آذربایجان» ادلی سمیناردا سیاسی - تاریخی چیخیشی و اونون آذربایجانلیلار آراسیندا بۇیوک رغبت ايله قارشیلاندى.

دوقتور محمدتقی زهتابی فرهنگى فعالیتینده ده چوخلو علمی، تاریخی و سیاسی اثرلرین مؤلیفی اولموشدور. بونلاردان «پروانه نین حکایه سی» (شعر)، «قوی اولسون اون» (حکایه لر)، «معاصر آذربایجان تورکجه سی نین نحوی»، «باغبان ائل اوغلو»، «علم المعانی» (لئکسیکولوژی)، «عروضون تورک فولکلوروندا کؤکلری»، «ایران تورک لری نین اسکی تاریخی (۱)»، ... و یوزلرجه مقاله لر یئندن ده آد آپارماق اولار. زهتابی نین شاه اثری سایلان «ایران تورک لری نین اسکی تاریخی» ادلی کتابی نین بیرینجی جلدی نین نشری شووینیستلری اولدوقجا راحتسز ائدیر.

بیز، آذربایجانلی ژورنالیستلر... اوستادیمیزین معنوی وارلیغی قارشیسیندا دیز چؤکه رک، اونون عائله سینه و خلقیمیزه بۇ بۇیوک ایتگینی باش ساغلیغی و ثریبک...

آنادیلى (آلمانیا)، آراز (ایسونچ)، آذربایجان
سی (آلمانیا)، دورنا (ایسونچ)،
قور تولوش (کانادا) تریبون (ایسونچ)،
اولوس (آلمانیا).

● نوشین خانیم موسوی یه بوخاریدا گلن باش ساغلیقلارینی

بیزه چاندریقلارینا گۆره اۇز متتدارلیغیمیزی بیلدیریک . وارلیق.

● حۇرمتلى وارلىق مجله سى نین امکداشلاری

بیزیم ائلیمیزین غیرتلی، یورولماز، چالیشقان اوغلو، حۇرمتلى پروفور محمدتقی زهتابی نین اولومو هامی تورک دیللی وطنداشلاریمیزی خصوصاً بیزیم قاشقایى ائلینى یاسا باتیردی.

بۇ بۇیوک فاجعه نى سیزلره و اونون عائله سینه تسلیت دئییب، او مرحوما اولو تانیردان رحمت و مغفرت دیله بیرم.

اسدالله مردانی رحیمی - فارس

بۇيوك عاليم، ديلچى و تاريخچى

پروفىسور دوكتور محمد تقى زهتابى نين ماتمىندە

● حسن راشدى

اۋنۇن تۇرپاغا تاپشيريلىماسى مەنە اينانيلمازايدى، آخى يالنىز نىچە گون وفاتىندان اۋنچە تهراند اۋنۇنلا بىر يترده اۋتوروب دىليميز، ادبياتىميز و مدنيتىمىزىن گوندىن - گونە يىنى نائىلتلره ال تاپماسىندان دانىشمىشدىق. يىنى جە آلمانىدان قايتمىشدى، بىر نىچە ادب سئوهر دوستلارلا حضوروندايدىق، آلمان سفريتنن تام راضىلىقلا دانىشىردى. آلمانىدا گۇرۇشديوو ادبياتچىلاردان، آنادىلدە درگى - نشريه بۇراخان، مدنيت اۋجاقلارى، درنكلر قوران و راديو - تلويزيون پروگراملارى حاضىرلايان و طىنداشلارىمىزدان دانىشىردى.

اۋ، آلمانىا اونيوترسىتەلىرى نين بىرىندە اۋلاركن اۋرانىن مسئوللارى نين دعوتى اىلە تورك دىلى اۋيره نچىلىرى نين كلاسلىرىندا اۋلوب اذربايجان توركچەسىندە آلمان اۋيره نچىلىرىنە مەلومات و نردىگىندن و اۋيره نچىلىرىن بۇ كۇنفرانس دان فايدالاندىقلازىندان راضىلىقلا صحبت ائدىردى.

بىز دە ايران داخىلىندە اونون يىنى چاپ ائتىدىگى «ايران توركلرى نين اسكى تارىخى» كىتابى نين دىلداشلارىمىز طرفىندەن هيجانلا قارشىلاندىغىنى و بىر آى اىچىندە كىتابىن بوتون نىسخەلىرى نين ساتىلدىغىنى و يىنى چاچا احتىياج اۋلدوغونو اونا خىبر و نردىكده، دىليميز، ادبياتىميز و تارىخىمىزىن اۋزاق گلەجە يىنى بىر دىقە بىلە گۇزو اۋنۇندە ترسىم ائتىدى.

ايندى «ايران توركلرى نين اسكى تارىخى» كىتابى نين اىكىنجى جىلدىنى (اسكندردن - اسلاما قدر) چاپ ائتىدىمك اونو آرتىق دوشوندوروردو.

آلمان سفريندە يىنى و مەم بىر سىندىن الدە ائتمەسىندەن راضى قالاركن اۋ سىندىن كىتابىن اىكىنجى جىلدىندە مەلومات و نرەسىنى دە نظردە توشىدو. اونون «ايران توركلرى نين اسكى تارىخى» كىتابى، اۋلكەمىزىن يارى جەمىيىنى تىكىل ائدن مەن ايلدىن برى قدرتلە بۇ اۋلكەدە حۇكم سورەن ايران توركلرى غەيىتە يازىلان قوندارما تارىخلره سۇن قۇيدو. بۇ كىتاب مدنيتىمىزىن و آنادىليمىزىن سومنر تىمدونو اىلە باغلىيغىنى اۋيره نىمە يە امكان ياراتدى.

پروفىسور زهتابى اۋزو اوچون يوخ، مىلى اوچون ياشايدى، اۋ ۷۵ ياشىندا اۋلاركن انرژىلى بىر گىنج

كىمى ۷۵ يىللىك علم و تېجىرەسىنى يىتى نىسپە تاپشېرماقدا بېر آن واختى الدن و ئىرمىردى.
اۋ. اۋزونو آذربايجانا، آذربايجانلىلار يىن ادبىيات، مدنيت و تاريخىنە وقف ائتمىشىدى.
اۋنو بۇ ياشلى واختىندا انرژىلى و حرارتلى ساخلايان يالنىز و يالنىز خلقىنە و خلقى نىن آلىن يازىسىنا.
باغلىلىقى اۋلموشدو.

دوكتور زىھتابى نىن ياشايش طرزى اۋزو بېر حماسە ايدى. اۋ ايگىرمى ايلە ياخىن حيات يۈلداشى و
ايكى اۋلادىندان اۋزاق تىك ياشادى و اونلارى گۇرمەدى، آنجاق اۋ تىكلىكە اۋزونو تىك و يالقىز حس
ائتمىردى، او آذربايجان خلقىنى اۋزونه آتا - آنا، باجى - قارداش و اۋلاد حساب ائىدېردى.
ادبىياتچى دوستلار يىرى بېر گون بۈيۈك عالمىدن سورشودوقدا: «اوستاد ايكى اۋلادىنىزدان اۋزون
ايللردىر اۋزاق ياشايش سىنىز، دارىخما يىر سىنىز مى؟!» جاواپىندا دئىمىشىدى:
«ئىچە مىليون اۋلادىم يانمىدادىر قۇى ايگىسىندا دە اۋزاق ياشايم.»

دوكتور زىھتابى شمع كىمى يانېب اطرافىنا ايشىق ساچماغى اۋزونه سئودا سئىچمىشىدى، اۋنون سئوداسى
آنادىلىمىز، دۇغما ادبىياتىمىز، دۇغما تاريخىمىز يىنى نىسلىن تىرىبەسى اۋلموشدور.

پروفىسور زىھتابى بۈيۈك عالمى، مىثلى آز اولان دىلچى و تاريخچى اۋلدوقدان علاوه اينچە روحلو
شاعىر، رنوف و مېربان انسان ايدى، اونون شعر بارادىچىلىقى گۇستىرېر كى، بۈيۈك عالمى يالنىز دىلچىلىك و
تاريخچىلىك ساحەسىندە يۇخ؛ بلكە شعر عالمىندە دە يوكسك استعداد و باجارىغا مالىك ايمىش، اونون
آلمانىا، عراق و توركىدە چاپ اۋلموش ۱۱ جىلد اثرلىرى نىن ۶ جىلدى و ايراندا حاضىرلاىب چاپ
عرفەسىندە اولان ۱۰ جىلد كتابلارى نىن ۵ جىلدى شعر مجموعەلىرى دىر.

يوكسك انسانى و علمى سىچىلرېنە مالىك عالمى، چىتىن مادى شرايطدە ياشادىنى حالدا هىچ واخت
مادى چىتىن لىكدن شكائىتلەنمىردى. اونون اورەيى اۋزونه يۇخ، خلقى نىن چىتىن و آخىر مادى و معنوى
شرايطدە ياشاماسىندان آغرىيىردى. بۈيۈك عالمىن، شېستردە تىك ياشادىنى سادە اتوئىنى گۇردوكدە انسان
اونون روحونون نە قدر يوكسك اۋلدوغونا آرتىق اينانېر و اونا تعظىم ائىدېر.

عالمىن سادە اتوئىندە پىرلەشەن سادە ماسا(مىز) و صىندلە دقت اۋلونارسا گۇرونور كى، بۇ سادە و رنگى
آتمىش ماسانېن آرخاسىندا و بۇ سادە صىندلى نىن اوزەرىندە نە درجەدە بۈيۈك انسان اۋتوروب. تاريخى
تحريف اۋلموش، شىخسىتى تاپدالانمىش، دىلى و ادبىياتى اونودولموش بېر خلقىن يۈلوندا وار قوەسىلە قلم
چالېرېمىش.

پروفىسور زىھتابى نىن ۱۱ جىلد كتابى آلمانىا، عراق و توركىدە چاپ اۋلدوقدان علاوه اسلامى انقلابدان
سۇنرا وطندە ۷ جىلد كتابى چاپدان بۇراخىلمىشىدىر كى، سۇنونجوسو ۸۸۰ صحىفەلىك وزىرى قىطعېندە
«ايران توركلرى نىن اسكى تاريخى» كتابى دىر.

بۇ كتاب ايران توركلرى نىن تاريخىنى خلقىمىزە تائىتېدېرېر.
آذربايجان توركچەسىندە يازىلان بۇ تاريخى كتاب نە اينكى نىچە مىن ايللىك تاريخىمىزى خلقىمىزە
تائىتېدېرېر بلكە بۇ كتاب دوغما دىلېمىزىن يازى شىوەسىنى دە ان روان و دورو سويەدە سۇنور.
بۇ تاريخى كتابى نىن عكس صدىسى يالنىز ايراندا و شمالى آذربايجاندا يۇخ، بلكە دونيانىن بېر چوخ

اۆلكهلىرى خصوصى ايله تورك ديلى اۆلكه لرده ده اتشيديلمه يه باشلاميشدير .
اؤنون تاريخ كىتابى نين ايكنىنجى جيلدى (اسكندر دن - اسلاما قدر) چاپا حاضر اۆلان زامان تاسفلر
اؤلسون كى، اليميز دن گنتدى.

آذربايجان خلقى نين چالشقان، يۇرولماز و فداكار اوغلو پروفسور دوكتور محمدتقى زهتابى ۷۵ ايل
بركتلى عؤمور سور دوكدن سؤنرا يير قهرمان كيمي اؤز ايش ماساسى آرخاسيندا وفات اتدى.
آذربايجان خلقى بۇ بؤيوك انسانين آدينى ابدى اۆلاراق خاطيره سينده ساخلا ياجاق و آذربايجان ادبيات
تاريخى اونون چكديگى زحمتلى قيزيل قلمله اؤز صحيفه لرينده ثبت اتده جكدير! روحو شاد، يولو
داواملى اولسون.

خبرلر

● چرشنه گونو دى آيى نين ۲۳ - ده تهران اونيوترسيته سى نين علوم پايه فاكولته سينده ايرانين
آذربايجانلى دانشگاهلار تؤولومونون تشبونو و وارلىق درگيسى يازيچيلار هيئتى، چيچكلر
قورولوشو، گوننى مدنيت اوجاغى، ميشور كولتور درنگى، آذربايجان شاعير، يازيچى و صنعتچيلرى، فرزانه
يايين ائوى و تهران اونيوترسيته سى نين اساس علملو (علوم پايه) فاكولته سى نين اشتراكى ايله رحمتلىك
پروفسور محمدتقى زهتابى نين خاطيره گونو كنجيريلدى.

آپاريچى حسن خدائى (تايماز) جلسهنى آچيق اعلان انديب دوكتور زهتابى حقينده دانيشيدان سؤنرا
جناب دوكتور جواد هيئت مرحومون فضيلتلى باره ده چيخيش اتدى و اوستاد حميد نطقى نين باش
ساغلىغى مکتوبو آپاريچى طرفيندن اؤخوندو. داها سؤنرا مهندس حبيب قنبر پور، حسين گونئىلى، حسن
راشدى، علي رضا مقدم، نوشين موسوى، اسماعيل هادى، ح.م. ساوالان، مسعود فيوضات، دوكتور حسين
صديق (دوزگون)، اكبر آزاد و آغشين آغ كسلى پروفسور زهتابى ياشايشى و يازاديچيلىغينا عايد معروضه و
شعرلرني اؤخودولار و سؤنندا بابك دانشر (اؤر تورك)، آذربايجانلى دانشگاهلار تؤولومو طرفيندن
چيخيش اتدى و يونونلا دا مراسيم سؤنرا چاتدى.

مراسيمين ضمنينده مرحوم دوست ز يازيچى دسلر - ساس كاست شكلينده
حاضر لانيش و بيوقرافيسى، شعري و بير يازيسى سرگ لاسس و ساتا يازيچى - ساس كاست شكلينده

● آذربايجانين چاغداش استعدادلى ماهنيچيلاريندان اولان مسعود فصيحى اؤنونا بيانوچر استداشى
و عيني زاماندا حيات يولداشى اۆلان رؤيا فصيحى نين بيرليكه ايفا اتديكا رايونلار «رؤيالار» آد ايله
كاست كيمي موسيقى سئوه نلره سؤنولموشدور. بۇ كاستنده صمد وورغون، شجيري، سونمز، رسال رضا و
خاقانى نين شعرلرى مسعود فصيحى و بعضيلرى ايسه توفيق قولى يف طرفيندن بستانلارنى و «كوسه ل -
سپيشم»، «موغانا جيران» و «آي لاجين» كيمي خلق ماهنيلارى ايله بيرگه ايفا انديلميشدير.

بۇ دۇنيادا قىيىلەن گامى ايكى ايدى
بىرى نىبىز، بىرى گۈزەل باكى ايدى
بىر آلتى بىر چاي تىك اۇ دا پاك ايدى
آزاد نىكىرىن كىهريزىندىن آيىرىلدى

قىلم چالدى سۇمرون ازل چاغىندان
وار گۇتوردو دوھالارىن باغىندان
آچدىسا دا نىچە ھىجران داغىندان
بىر آباغى بىر ايزىندىن آيىرىلدى

گىوۋەنىرىك كىتاب - كىتاب سۇزۈنە
قىارالمىيان اوجىاغىنا، كۇزۈنە
بىش قىوياردى ساوالانىن دىزىنە
ار بىابانىن نىر دىزىندىن آيىرىلدى

چوخ چكىشىدى جىفاسىنى خوش گونون
چىگىمىزدە داغ بىكو وار بىش گونون
نۈۋە گۇروب چىچىك آچان عشقىنن
لالە سىندىن نىرگىزىندىن آيىرىلدى

قانىندا ايدى ستارىخانن غىرتى
گۇزۈندە ايدى شىھىريارن حىرتى
قالدى قارىداش قىلىمىزدە صورتى
حىف اۇزۈ دە بىر اوزوندىن آيىرىلدى

ادىيات غزتى ۳۳ - جو سايى ۲۸ / آوقوست / ۹۸
يازان: امام نوردى حمىدوف
كۇچورەن: ح.م. ساوالان

قالمادی

آلاه نه اندهك دهرده بىر يار قالمادى
غم شرحى اوچون گۆر بىزه غمخوار قالمادى
بىر تۇپلو كۆنول اهلى ايدىك دئىرده مشغول
دئير اوچدو، ديرهك سىندى و ديار قالمادى
مىليونلار ايله ساده لر ايچره نىچه هوشيار
قالدىق انله هوشسوز كى بىر هوشيار قالمادى
تا شهرياريم قويدو ادب مولكونو باشسىز
دل مولكو خراب اولمادا دلدار قالمادى
آخر هانى تىبرىزلى ميز يا كمالى ميز
غملى اتليمه رونىق بازار قالمادى
تىبرىزلى بىزه داغدى هر آلچاقلىغا قارشى
قىلدى فلک اول داغى دا هموار قالمادى
منظورى گئىدىب بىگدلى ده وای وای بىزه
بىر علم اۇجاغى، بىرجه چىك آتاز قالمادى
گئتمىش هامى بىز بىر تكى زهتابى به خوشدوق
سۇخ قىلدى هر اومىدى فلک وار قالمادى
تارىخ، ادب و فلسفه ده فخر قىليردىق
فيلسوف گئىدىب فخرينه فخر قالمادى
سؤيله ساوالان چاره و تدبیر نه دىر بس
غملر قالانىب، خصه دۇلوب چار قالمادى

● ح.م. ساوالان

ایپک رۇيالار

گناه یوخودا گۇرهرم سنين حيران باخان گۇزلىرىنى
ایپک تکسین رۇيالاردا ایزلهیرهه ایسزلىرىنى
آیسیلاندا خیال منى نىز یوخودان تحویل آلا
آبیق لیقلا درین یوخو آرامیندا کۇرپو سالار
خیالینا چولقلانماق یوخوندان دا چوخ شیرین دیر
اوندان قۇپماق آبیق لیق دا سنسزلیکدن چوخ چتین دیر
یشته گرهک سن گندهلی یول آردینجا گۇزلىر گنده
سنسز یشته آیلار گله، ایللىر گنده، سس سیز دینن سۇزلىر گنده
دائم گرهک درین یوخو ایچره سنى آختارام من
گوندوز تاپیلمايان بیرین هاردان گنججه تاپارام من؟!

● فرانک فرید (ایپک)

رسمیه

سنه،
سنی «من» سانیب یاخینلاشدیم گۇزه لیم.
سندن،
- بو «من» من دئیل - اۇزاقلاشدیم گۇزه لیم.
سۇیله نه دن ؟
نه دن یانلیمیشدی عشق ؟
نه سنلشه بیلدیم من،
نه منلشه بیلدین سن
و آلیشان اومید،
مترو قاتاری نین باساباسیندا قیریلیب سۇندو...
کۇلگه نى ایزله یین کۇلگه مى بۇکوب گندیرم،
صباحدان سته ساتاشماسین - دئییه
باخیشلاریمی دایاناجاقلاردا آزدیراجاغام...

● آتیلا مارالانى

اۋاۋلمەيىب

سۇزلىرى دوداغىندا بوز قايماق باغلايان آجى چايلارى آغلايىر:
و يانغىن دوزلاقلاردا پۇشلەنن، چال قارا قوشلار كىمى چىرىپان اسرەك دەۋەلىرى.
انلى نىن - دىلى نىن كوت قىلىنچىن اۋخشا ياراق،
اۋدون قالاير اوجاغا
و قانىندا دۇنموش اۋلدوزلو، سۇزلىرى
گونشپن غورورو ايله قىزىشدىرير.
اتلر قەدەر گۇزلىرىندە انتظار وار
هر گون دونندن بورغون
هاناكىمى آسىلىبىدىر يوللار قىراغىنا؛
يالنيز دردىن دىفەسى دىر دۇيولور باغرىنا
و مېن بۇياق، حسرت.
اورەيىلە قۇجاقلاير
استانبولدان، باكى دان بىلە باخان باخارلارى،
سنى و منى.
گىجەنى، گوندوزو
زرتشت دۇيولمو ساىخىتلىغى (۱) وار
بابك قاوراملى سېنە گرمەيى
صمد معنالى داشقىن هارايى
و اۋختاي آنلاملى قان هېجانى.
اۋهو...ى! اۋ، اۋلمەدى
اۋ، چوخدان
وطن باغلارى نېن باشىل مۇرەلرىندن آسمىشدى اۋزونو،
آغزى اوزوملو كلمەلردن رنگ بە رنگ ايدى؛
و گۇزلىرىندە، بولود
شىدىرغى ياغىشلارېن ياغىردى اۋز آياغىنا.
يوخا اۋ، اۋلمەيىب.
بودورا!
بوتون گوللرېن يىرىنە زاغ - زاغ اسىر
بوتون اتلرېن يىرىنە آغلايىر
و اوشويور.
آنچاق باشىن ايىب تۇرپاغا سارى
الېندە بىر قلم: - بىر تېنە (۲)
تزلەدىر چىگىنىندە كى تىرىزېن كۇهنە چۇخاسىن!
ا...ى!

۲- تېنە: اېگنە قىيىق، بۇيوك اېگنە.

۱- ساىخىتلىق، خلوت، انزوا

ای ائلیمین اوزوندن اولو دردلرین اولو درمانی!
سن آنان تۇرپاغا سیغینان کیمی
من ده گۆم - گۆی شعرلریمین یوکسک لیغینی
باشیل تۇرپاغا اندەریرم سنین شرفینه
و بیر داها
بئنی دن یتنه ده
آیاغا دۇرورام.

● کیان خیوا - مشکین شهر

گنجہلر

یولوموز گرچی دوشوب چننده کولکدن یاغینا
عۇمروموز گرچی گیریپ ایندی قارانیق چاغینا
گنجہ میخانہسی بنزہردی ایشیقلیق یاغینا
نہ گوزہل صحبت آجیب جرگہ قوراردیق گنجہلر!
هنج ایلن صبحہ کیمین باده ووراردیق گنجہلر!

گنجہ میخانہده بولداشلاری گۆرمک خوشودی
هوشی باشدان چیخادان بادهنی سورمک خوشودی
گنجہ میخانہسی یۇلداشسین اولان دم بوشودی!...
قاچاراق عۇمرو مگر دامه سالاردیق گنجہلر!
ئنجہ میخانہ ده هنگامه سالاردیق گنجہلر!...

گنجہ میخانہده اگلشمه گۆزہلدیر یاریلان!
دئمہ یوخ! باده گتیر، ساغری دۇلدور واریلان!
دانیشان تکجه بۇ دملرده قوالدیر تاریلان!
سۇزایلن سازلاری فریاده سالاردیق گنجہلر
هنج اولان گونلری ده یاده سالاردیق گنجہلر

گنجہ واختیندا کی پروانهلر آتشدہ یانارا!...
باخارام ساغره پیمانیه حسرت جالانار
بنله ظن انتمه کی یاندیرمادان آتش دایانارا!...
غم ایلن آتش ایلن پاک قاریشاردیق گنجہلر
یننه آتش کیمی منی دن آلیشاردیق گنجہلر

باخیسان! باخ بۇ قارانیقدا اوتون کۆزلرینه

قولاق آس بادە ووران دەمدە سۇزون دوزلىرىنە
گىجە باغرىندا يانان شىلەلەرىن سۇزلىرىنە:
قولاق آسدىقىچا ياناردىق آليشاردىق گىجەلەر
آليشان آتش ايلن سۇز دانىشاردىق گىجەلەر

هئىچ ايلن بادەنى بىر جامدا بۇلوشمىك خوشودى
هئىچ ايلن بادە ووران دەمدە گۇلوشمىك خوشودى
هئىچ ايلن هئىچ دالىسىجان - يولا دوشمىك خوشودى
هئىچ اولان عۇمرو مگر دامە سالاردىق گىجەلەر؟
هئىچ ايلن بادەنى بىر جامە سالاردىق گىجەلەر
ئىجە مېخانەدە هئىگامە سالاردىق گىجەلەر!...

● عباس بابائى - زىنگان

قورخو گۇركىمى

بىر اليم عطش، بىر اليم سوسوز
گۇزلىرىندەسن گۇزگولر ساياق
آى قارانلوغون قورخو گۇركىمى!
هئىچ بىر آن مە اولمادىن داياق

نۇزلو گۇزگونو كىم گلر، سىلەر؟
گل دانىش، بارىش، گل انوپوش، گۇروش
اىستەدىم دئىيم: قان قوسور گۇزوم
گل بۇ سئوگى دن، مەن دئىدىن: سۇروش.

هئىچ بىنمەدىن ماوى گۇبلىرى
باغلادىن دوگون يام - ياشىللارا
مە نە چالدىلار سئدە اوينايدىن
گما كامانچا يا، گما سازا، تارا
گۇزگو گۇستەرىر، ايرىنى، دۇزى
گۇزگونون اوزون سىل، تمىز - تمىز

آی بۇ دونیادا چیرکین اوزلور
گۆزگونو نییه سیندیریر سینیز؟
درده دالمادان دردی آنلادیم
ایندی درد منیم اۆزلویوم اولوب
عضه، غم، کده، نیسگیل، آغلاماق
قوشقو قوشمادا، سۆزلویوم اولوب

«سوسقون» اولمادان، سوسمازام اینان
هم گۆزوم گولور، هم دایلم دئییر
اما قوی دئییم بیر قوچاق ایگید
هنج دیریلمه بیر، هنج ده اۆلمه بیر

● صابر جهانگیری «سوسقون»

گئتدی

طیب درد و روان باغدا ساریمیز گئتدی
گویولدن حسرتیمیز دوستداریمیز گئتدی
چراغ عؤمر و سونوب اعتباریمیز گئتدی
آپاردی سینده شانلی وقاریمیز گئتدی
اونون دالینجا دا صبر و قراریمیز گئتدی
قان اۆلدی باغریمیز الدن نگاریمیز گئتدی
رفالی اۆلدوغی بیر رستگاریمیز گئتدی
بیزیم ده اونلا اولان آرزولاریمیز گئتدی
اؤ پیر و مرشد شهر و دیاریمیز گئتدی
سپ گلاب دیگل گل بهاریمیز گئتدی
اوره گه مرحم اولان رازداریمیز گئتدی
ادب خسزینه سینه یادگاریمیز گئتدی
درین قانان قوجامان افتخاریمیز گئتدی

خزان یئلی له بیزیم گلهداریمیز گئتدی
اوره ک نه شاد اۇلاجاق بو زمانده بیر ده
بیر عؤمر یاندى چوخ انسانلارا چراغ اۆلدى
اۆزویسه آرزولارین ساخلادی قوجالدىردی
بیزیم کی اونلا اۇزاقلیق قراریمیز یوخودور
آغیز قان اۇلسا دۇداق آچماسان بیری بیلیمز
ننجه دئییدیلر یوخ روزگاریمیزدا وفا
بیزه اویار اولالی هم آتایدی هم قارداش
ز بسکی خاطیره لر چوخدور هانکیسی یازیلا
کی قبری اوسته عمواغلی علی آقا^(۱) آغلار
دیگل کی دردی بوندان سؤرا کیمه دیپه لیم
یازیلدی وارلیغا بؤ شعر یادگار قالا
آدین سؤروشالار محمود انگجی دیگیلن

۱- (علی آقا) پسر عمری مرحوم دکتر سید محمود انگجی جناب آقای مهندس علی انگجی است که مرحوم دکتر علی آقا خطاب میکرد و همیشه و هر زمان در خدمت دکتر بود و ایشان نیز بی اندازه علی آقای را دوست میداشت و مرحوم راز مرحوم دکتر بود.

تبریزلی موللا جواد مڈنب

● تبریزلی رضا همراز

ساتیرا یاخود طنز و هجو یازیان شاعیرلریمیزین باشیندا دورانلاردان تبریزلی میرزه علیخان لعلی، میرزه علی اکبر طاهرزاده (شاماخیلی صابر) شبسترلی میرزه علی معجز، میرزه جلیل محمدقلیزاده و... گؤستر مکله برابر اونلارین فیکیر و دوشونجه لریندن فایدالانیب و آد - سانلاری آز دنییلن لردن میرزه گولزار حامبال، میرزه باخیش نادم، سئۆیم قولو و نهایت تبریزلی موللا جواد مڈنبی ده آد چککمک اولار. تاریخ بؤیو بؤ کیمی شاعیرلری خلق ائله سئومیش کی، اونلارا میرزه لقبی وئریب اونلاری، ساوادلی و عالیم قبول ائتمیشلر.

طنز یا خود ساتیرا و هجو مکتبی نین دادلی - دوزلو و لاکین اؤنودولموش شاعیرلرینین بیریمی ده تبریز ده «موللا جواد مڈنب» اولموشدور. او اؤز آدینا شعرلرینین بیرینده بئله یازیر:

اؤلدو چو تمام کتاب «مڈنب»
چون لازیمدی خلقه بؤ مطلب
یازدی بؤ کتابی میرزه جواد
تا خلق آپارا لذت بئیر زاد

مڈنبین یاشایشی حقیقنده معلومات یوخدور. آنجاق شعرلریندن آتدا - بوتدا سئچمک اولور کی، اؤتن عصرین سؤنلاریندا و چاغداش دؤرون اوللیرینده یاشامیش شاعیرلردندی. اونون شعرلریندن بئله آنلاشیلیر کی، مشروطه خرکاتینی گؤروب و او شانلی قیامین سؤنلاریندا بؤ کیمی شعر قوشموشدور:

بؤ نه دؤر عدل دیر هر یترده مین بیداد اولور
بؤ نئجه مشروطه دیر، گئتدی یکجه استبداد اولور

بؤ بیتدن آیدین اولور کی، شاعیر ۱۲۸۵ ده تسقریبی اولاراق یاشلی بیر شخص ایمیش و دنییلن لره گؤره، اونون باغمشده ده دوکانی اولوب و طلبه تربیه ائتمکله امرار معاش ائنده ریمیش.

شاعیر مڈنبین شعرلری هله ده تبریزلی لرین و آذربایجانین بیر چوخ یئرلرینین جماعتی نین ازبیریدی و ماراقلی بوراسی دیر کی، شعرلری اؤخویانلار بیلیمیرلر اؤخودوقلاری شعر کیمین دیر.

شاعیرین شعرلرینین بیر حیصه سی «تفریح نامه لازیمه» عنوانی ایله ۱۵ صحیفه ده تاریخسیر بیر جزوه ده چاپ اولوب کی، احتمال وئریلیر شاعیرین حیات چاغلاریندا ایشیق اوزو گؤرموشدور. سؤنرالار آذربایجانین شیرین دیللی و طنز شاعیری اولان رحمتلی میرمهدی اعتماد ۱۳۳۵ ده تیسبریزده «مڈنب»-ین شعرلریندن یارارلاناراق «تفریح نامه لازیمه» باشلیقلی ۱۶ صحیفه دن عبارت اولان بیر مثنوینی چاپا وئردی. بونو دا علاوه ائنده ک کی، خؤرمتلی یازیچی و

آراشدیریجی خانم نوشین موسوی اۆز ده یولی و اۆنملی کتابی نین (کتابشناسی توصیفی) ۱۳۷- جی صحیفه سینده «تفریح نامه لازمی» نین ۱۲۸۹ دا باسیدنیغینی یازمیش و آرتیرمیشلار کی، کتاب ناشرسیز و بللی اۆلما یان یترده چاپ اۆلوب. اما بیزجه کتابین چاپی تبریزده اۆلوب. چونکی اۆ زامان تبریزده چاپ ایشرلی چوخ بایلمیشدی.

شاعیر موللا جواد مذهبین بیر معروف شعرینی تقدیم ائتمکدن اۆنجه ساین ادبیاتچیلاردان رجاء اندیریکی بۇ ایتگین شاهیرین شعرلری و حیاتی حقیقنده بیلدیکلرینی یازسینلار کی. بلکه گله جکده شعرلری نین تۆپلانماسیندا سامبالی بیر اثر الده اندیله بیلسین.

بۇ شعر شاعیرین ان معروف شعرلریندن دیر و الیمیزده کی قایناقلاردا اساس ۲۴ بیتدن عبارت دیرکی، بیرگه نئجه بیتین بورادا وئیریکی:

گتسن اگر باغمشیه ای گۆزوم
اۆرداکی باققاله واریم دیر سۆزوم
دئینه دئدی مشری گۆردوم اۆزوم
ایندی نه وقته کیمی آیا دۆزوم
... قویوم او سیرکه باسان سقله
دور کۆپک اوغلو توکانین تختهله

چبخدی چیی قاریزین ای بی ادب
خالق عالم سنه التسین غضب

باجیسی ق... اۆز حمال حطب
لعن اندهرم من سنه هر روز و شب
... قویوم او سیرکه باسان سقله
دور کۆپک اوغلو توکانین تختهله

... قاریز اکن سئل باسا بوستانیوی
درده سالا حق سنین اۆز جانیوی
تا پمایا بیر کیمه نه درمانیوی
بیرجه گۆروم باغلیدی توکانیوی
نعمشیوی ایستلر سورورو مزبله
دور کۆپک اوغلو توکانین تختهله

گر بیترینی ایسته سن ائیلیم بیان
یسن آشاغی بازار بیلانکیدان
چایه باخار کوچده بیر جوت توکان
اۆردا او جارکش اللهیب دیر مکان
اولسلان آشاغی اوتورور حرمله
دور کۆپک اوغلو توکانین تختهله...
قایناقلار:

- ۱ - تفریح نامه لازمی / مذهب /
- ۲ - تفریح نامه لازمی / میرمهیدی اعتماد /
- ۳ - کتابشناسی توصیفی / نوشین موسوی /
- ۴ - آذری صحیفه سی / مههد آزادی
گوندهلایی / یحیی شیدا /

یثنی چیخان کتابلار

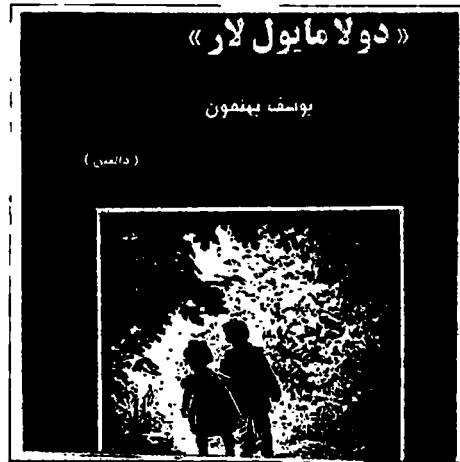
تیراژ: ۲۰۰۰
قیمت: ۵۰۰ تومن

آدی کنچن کتاب، مؤلفین سنجیلمیش شعرلری نین توپلو سودور و شاعیرین و دوکتور صدیقین مقدمه لری ایله باشلاییر. کتابدا هر اوچ وزنده یازیلان شعرلره یئر وئرلیش و مختلف موضوعلار اله آلینمیشدیر. شعرلرده زنجان لهجه سی اوزه للیکلری ده گۆزه چارهماقدادیر.

- کتابین آدی: مسیحی دیوانی
یازان: پروفیسور علیار صفرلی
الیفبایینی دگیشن: حسین شرقی (سوی تورک)
نشریات: راستان - تهران ۱۳۷۷
تیراژ: ۲۵۰۰
قیمت: ۱۵۰۰ تومن

- کتابین آدی: دولاما یوللار
یازان: یوسف بهمنون (دالغین)
نشریات: تکوین اورمی - ۱۳۷۷
تیراژ: ۲۰۰۰
قیمت: ۳۵۰ تومن

کتاب یوسف بهمنون «دالغین» نین تورکجه شعرلرینی احتوا اتمکده دیر و یاخشی کیفیتله ۱۱۸ صحیفه ده باسیلمیشدیر. شعرلر اساساً و بعضاً هجا وزینده یازیلیمیش و مضمونجا لیریک و عینی زاماندا ملی دیر. ایشله ن الیفا وارلیق الیفبایسی ایله عینی دیر و املا سهولری چوخ آز دیر.

- کتابین آدی: گلیرم
یازان: عباس بابائی (سؤیلر)
نشریات: زنگان - ۱۳۷۷

کتابین مؤلفی اۇزون مدتلی چالیشما و آراشدیرما سونوجو اۇلاراق اۇخوجولارینا تقدیم اتدیگی بۇ کتابلا بؤیوک بیر بۆشلوغو دۆلدورماغا نائل اولموش و آنادیلیمیزده اولان آنجاق معلوم سببلر اوزوندن اونودولان تورکجه انسان آدلارینی چوخ گۆزهل و کیفیتلی شکیلده حاضیرلامیشدیر. بیزجه بۇ کتابین هر بیر انوده اولماسی و اوخونماسی گره کلی دیر.

- کتابین آدی: آیدینلیق

یازان: بؤیوک رسول اوغلو

نشریات: قارتال - باکی ۱۹۹۷

اؤن سۆز: واقف آرزومانی

- کتابین آدی: تورک آدلار سۆزلوویو

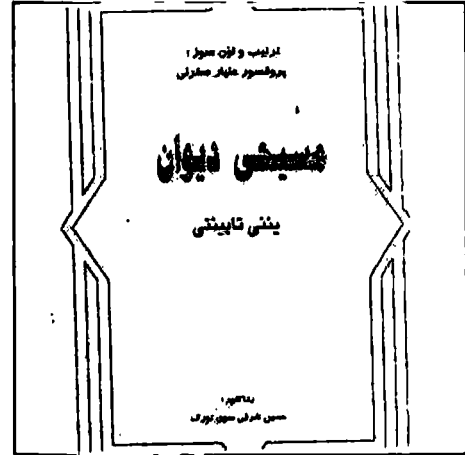
یازان: رضا غفاری

ناشر: مؤلف

چاپ: شعاع - تبریز ۱۳۷۷

تیراژ: ۳۰۰۰ جلد

قیمت: ۶۰۰ تومن

۱۶- جی عصر آذربایجان شاعیری و مشهور اوراقا و گلشا» سنویسی نین مؤلفی مسیحی نین یسنى تاپلمیش شعرلرینی ایچینه آلان بۇ کتاب پروفیسور علیار صفرلی نین تشبوتو ایله حاضیرلانمیش و عرب الفباسیله تهراندا پاسیلمیشدیر. پروفیسور صفرلی نین «گیریش» ده یازدیغینا گۆره، او، تهراندا سفیرایکن اصفهانین فرهنگ کتابخاناسیندا مسیحی دیوانی نین نادر بیر الیازماسی نین ساخلانیلدیغینی بیلیب اونو آراشدیریب و کتاب شکلیته حاضیرلایاراق اۇخوجولارا سؤنموشدور.

ئىچە تىركىب بىند، مۇخس، مۇرىق و رۇبىاعى احتوا
اۇلۇنمۇشۇدور.

- كىتابىن آدى: نغمه‌هاى زنان تركمن

يازان: امان قىلىچ شادمهر

نشرىات: حاجى طلايى، ۱۳۷۷

تىراژ: ۳۳۰۰

بىوخارىدا آدى كىچىن كىتاب، توركىمن
فولكلورونون قاديانلارا عايد اولان قىمىنى احتوا
اتىمكده دىر. بۇ كىتاب دا لاله، هودى (لايلا)، توى
آيدىملارى (ماهنىلارى)، انللىشدىر مه (دويون - عقدا
مراسىمى)، اويون آيدىملارى، ياسقوشقولارى
كىمى فولكلور اۇرنىكلرىنه و اونلار ين فارسجا
ترجمه لىنه گىنىش بىر بىر آيرىلمىش و هر بىر
بۇلومون باشىندا اونلار ين حقىنده گىره كىن
ايضاحات و ئىرلىمىشدىر.

بو كىتابىن اۇخونماسىنى بوتون اۇخوجولارىمىزا
توصيه انده رك توركىمن قارداشلارىمىزا دا
اوغورلار آرزولانىرىق.

- كىتابىن آدى: يورد

آدى كىچىن كىتاب، درگىمىز ين اۇخوجولارىنا
تائىش اولان بۇيوك رسول اوغلو نونون شعر
تۇپلوسودور و شعرلرىن اساس مضمونون وطن
قايغىلارى، يورد و مىلت سىئوگىسى
اۇلۇشۇدور ماقدادىر. كىتاب، آذربايجان علملر
آكادىمىياسى مىلى مناسبتلر اينستىتوسونون تشبوئو
ايله باسىلمىش و ايكى اليغبادا (عرب و لاتىن)
اۇخوجولارا سۇنولمۇشۇدور. بۇرادا كى بىعضى
شعرلر داها اۇنجه درگىمىزده چاپ اندىلمىشدىر.

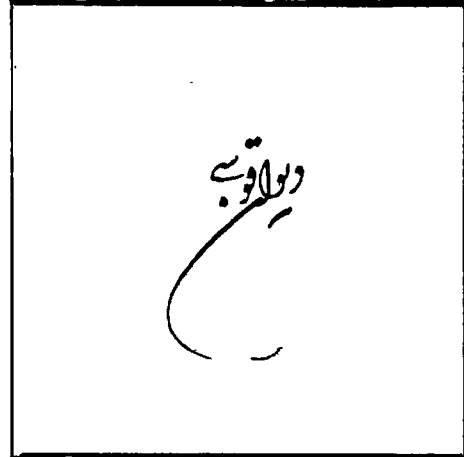
- كىتابىن آدى: ديوان قوسى

حاضرى لايان: حميده رئيس زاده

ناشر: مصحح

تىراژ: ۳۰۰۰

قىمت: ۲۲۰۰ تومن

تبرىزلى قوسى لىن ديوانى ۴۴۴ صحيفه ده حميده
رئيس زاده «سحر» يىن ده بىرلى چالشمالارى
سسونوجو چاپا حاضرى لائىش و كلاسىك
ادبىياتىمىز ين گۆزەل بىر اۇرنه يى اۇخوجولارىن
اختيارىندا قوبولمۇشۇدور. كىتابدا ۵۵۰ غزل، بىر

بیرلیگینده گؤرور. تجددده دوغرو ایره‌لیله مکده اولان ایرانا، دموکرات دولت ایسته‌یر و حاکمیت بوتون میلتین الینده اولمالیدی».

۱۹۱۱ - جی ایل، مای آیی نین سؤنلاریندا، یئنیجه حاکمیته گلمیش و اعتدالیونا یاخین اولان محمدولیکخان تنکابنی و روسلارین تضحیقی نتیجه سینده (ایران نو غزئتیده یازدیغی کسگین تنقیدلری اوچون) محمدامین رسولزاده ایراندان سورگون اولونور. محمدامین عثمانلییه یؤللانیر و اوردان، بیر زامانلار رنداکتورو اولدوغو «ایران نو» غزئتیته «عثمانلی سیاسی فرقه‌لری»، (فرقه‌های سیاسی عثمانی) و «قره‌طاق مسأله‌سی» (مسأله قره‌طاق؟) آدلی مقاله‌لر گؤنده‌ریر. محمدامین رسولزاده ایرانی ترک اتندیکن سؤنرا، ایران دموکرات فرقه‌سی نین فعال عضولریندن اولان پیلوسییان، تقی‌زاده‌یه گؤنده‌ردیگی مکتوبدا یازیر کی رسولزاده سورگون اولاندان بری دموکرات حزبی آرتیق اؤز نظم، فعالیت و دیسیپلینی ایتیریبیدی.

عبدالحسین نوائی، محمدامین‌ین خاراکتربندن (فتح تهران کتابیندا) سؤز اچاراق یازیر کی اؤ شرق دونیاسی نین فیکیرلی انسانلاریندان اییدی. نوائی، تقی‌زاده‌دن نقل اندیرکی «محمدامین شرق دونیاسیندا، تاپسیز بیر انسان اییدی». نوائی کتابی نین داوامیندا یازیر کی رسولزاده، قدرتلی دلیل و منطق صاحیبی، یالان دانیشمایان، بؤش ینره اجساسات و

مبالغه ایشلتمه‌ین، سویوق قانلی، انصافلی و یولوندان دؤنمزایدی. فریدون آدمیت ایسه، «فکر دموکراسی اجتماعی در نهضت مشروطیت ایران» آدلی کتابیندا یازیر کی محمدامین رسولزاده سیاسی فلسفه درسینی اؤخوموشدو. اونون سوسیالیزمین اوصولو و غرب دونیاسی نین تحولو حقیقته، گئیش بیلگیسی وار اییدی. اؤ، یوکسک سویه‌ده، اخلاقی فضیله مالیک اییدی و ایناندیغی عقیده‌لره صادق قالیردی. اؤ هر آن، آزادلیق و ملی حکومت نامینه، سیاسی استبداد و بیگانه‌لرین سلطه‌سینه قارشلی دؤیوشدو. ایستر، چارلارین استبدادی اولسون، ایسترسه روس کمونیزمی، او هیچ ظالمین اراده‌سینه تسلیم اولمادی.

قایناتقلار:

- ۱ - تاریخ هجده ساله آذربایجان - سیداحمد کسروی.
- ۲ - فصولی از تاریخ مبارزات سیاسی - اجتماعی ایران - جنبشهای چپ - ضیالددین المونی.
- ۳ - فکر دموکراسی اجتماعی در نهضت مشروطه ایران - فریدون آدمیت.
- ۴ - وارلیق سای ۴ - ۹۱، محمدامین رسولزاده بنیانگذار جمهوری آذربایجان - مهندس حسین علمی.
- ۵ - حیدرخان عمی اوغلی در گذر از طوفانها - رحیم رئیس‌نیا.
- ۶ - پسیدایش و تحول احزاب سیاسی مشروطیت - منصوره اتحادیه.

هندی سبکی یوخسا تورک سبکی

● محمد مرادی (نقده)

تورکلی نین مکتوب ادبیاتینا چوخلو تأثیرلر بۇراخمیشدی. اونون قارشیسیندا تورک شفاهی خلق ادبیاتی، ایران و آیری قوشو میلترین ادبیاتینا گئیش صورتده یول تاپمیش و درین ایزلر یادگار قۇیموشدور. بۇ اؤنودولماز بیر حقیقت دیر کی هجری ۹ - جو عصره قده عرب و فارس یارادیجیلیقلاری تورک شعرینه بۇللو تأثیرلر اندیب و چوخلو مضمونلاری اؤنلاردان آلمیشیق. آما هجری ۹ - جو عصردن سؤنرا، جغتای شاعیری و تورک عالمی نین تاپسیز ادیبی امیرعلیشیر نوایی اثرلری یئنی - یئنی مضمونلاریله دۇلو و محکم و آهنگلی بیر دیلده بۇیوک بیر مکتب یاراتدی. اونون داوامچیلاری غرب تورکلی نین آراسیندا گونو - گوندن آرتیب و بیر یئنی لیک یاراتدیلار. همان سبکدن چوخلو تأثیرلریله اونونجو عصرین سؤنلریندان باشلاپ اراق فارس ادبیاتیندا هندی سبکی ظهورا گلدی. خصوصاً هجری اون بیرینجی عصردن بۇ سبکه فارس شاعرلری ایچره مارقا گؤستریلدی. داها دوغروسو بۇ سبکین بیتؤزره سینی اصلی تورک ولی فارس دیلینده شعر یازان شاعرلر آلتینجی عصردن قویموشدولار. اؤ جومله دن خاقانی، نظامی، امیرخسرو دهلوی کیمی داهی شاعرلریمیزین اثرلرینده بۇ سبکده اولان و یا بۇ سبکه یاخین بیتلره چوخ راست گلیمک اؤلور. آما اساساً هندی آدلانان سبکین تملینی نوایی، نجاتی، فضولی و باقی کیمی تورکی یازان شاعرلر قۇیموشلار. بۇنو دا دنمک اؤلار کی، بۇ سبکه هندی آدی یا اصفهانی آدی و نرتمک یالنیش و خطا دیر. بۇ باره ده گئیش بحثلر گره کدیر. آما بیزیم مقصدیمیز اصطلاحاً هندی سبکینده اثر یارادان

وارلیق درگیسی نین سای ۲-۱۰۵ و ۳-۱۰۶ یای و پاییز ۱۳۷۶ - جی ایله چاپ اؤلونان (سبک آذربایجانی) عنوانلی گؤزه ل و درین بیر مقاله رسول کامران کشتیبان جنابلاری قلمیله یایلمیشدی. بۇ مقاله ده ییغجام آما ده یولی قده آذربایجان سبکیندن سؤز گلیمیشدی. حؤرمتلی یازیچی چالیشب هندی یا اصفهانی آدیلا آدلانان سبکی، آذربایجانی سبک اؤلماسینی اثبات ائتسین. بۇ سبکین ایراندا هندی یا اصفهانی سبکی نین یئرینه، آذربایجانی دئیلمه سی ضروری و اونون آذربایجان سبکی اؤلماسینا سؤز یؤخدور. آنجاق همین سبک ۹ - جو عصردن باشلاپ اراق بوتون تورکلرین آراسیندا یایلمیشدی.

مختلیف تورک انللیری خصوصاً اوغوزلارین اؤرتا آسیادان غربه او جومله دن انادولو و اذربایجان اراضیلرینه کؤچوب و یئرلشمه سیندن سؤنرا ادبیات ساحه سینده اساساً ۷ - جی عصردن باشلاپ اراق بۇ گونه قده ایران ادبیاتی غرب

ایلیک تورک شاعیرلرینی تانیتمدیرماقدیر.

بۇنودا خاطر لاتماق ضروری گۆرونور کی هجری ۹ - جو عصر دن سؤنرا بۇ فارس شاعیرلری دیرلر کی، تورک ادیبیلریندن تأثیرلر گۆتورورلر. و تورک شاعیرلری قدیملر سایاق مقلد اؤلمایب بلکه شاه اثرلر یاردان اولوبلار. اونا گۆره حافظدن سؤنرا فارس ادبیاتیندا، فردوسی، سعدی، خاقانی، نظامی یمه و حافظه تایی بیر شاعیر گۆرموروک کی تورک شاعیرلری و ادیبیلری اونلاردان تأثیر گۆتورسونلر. یالنیز آنادولودا جامی ارئینه آز - چوخ حورمت بسله نیبیدیر. هندی سبکیندن سؤنرا مشروطه دؤرونده ده تورک شاعیرلری خصوصاً آذربایجانین بؤیوک متفکر و ضیالیلاری اؤز انقلابی و ساتیریک اثرلریله یئری گلیمشکن فارس ادبیاتینا تأثیر قویموشلار.

همین تأثیرلرین آردینی معاصر فارس ادبیاتیندا آیدین و آشکار گۆروروک. آخوندوف، نریمانف، ناظم حکمت و توفیق فیکرت کیمی یازیچی و شاعیرلرین بارادیجیلیقلاری ایران ادبیاتیندا مهم بیر رول اوینامیشلار.

جغتای شاعیری امیرعلیشیر نوایی، عثمانلی شاعیرلری نجاتی و باقی، آذربایجان شاعیرلری سروری، بصیری، فضولی، شاهی و صادقی افشار کیمی شاعیرلرین بوتون اثرلری و بونلاردان باشقا آذربایجاندا حبیبی، ماتمی و کشوری کیمی شاعیرلرین بیر پارا غزللری و چوخلو بیتلری همین سبکدن گۆزهل اؤرنک و مثال دیرلار. بونلارین اثرلرینده عرفانی و یا عرفانا یاخین شعرلر اولسا دا بیر یئنی گۆروشلر و مضمونلارایله یارانیدیلار.

امیرعلیشیر نوایی
(هجری ۸۴۴ - ۹۰۶)

هجری ۸۴۴ - جو و میلادی ۱۴۴۱ - جی ایلینده خراسانین هرات شهرینده آنادان اولموشدور. هجری ۹۰۶ و میلادی ۱۵۰۱ - جی ایلده اوره ک خسته لیگیندن هراتدا وفات انتمیش. تورک کلاسیک ادبیاتیندا نوایی دن تأثیر آلما یان شاعیر تانیمیریق. نوایی فارسجا شعرلرینده (فانی) تخلص اندر مییش.

ساجتی تردن گول اوزه اول سرو گلرخسار سؤ کویمگیم دفعینه قیلدی اوت اوزه اظهار سو

ینته گۆر کوزدی سویوغا و ساری رخسار صبح گر نهانی مهردن من تک ایمس (دگیل) بیماز صبح

خرم اولدو باغ و یتر گولدن ایچیمده غم هنوز گولدو هر یان غنچه و کؤلوم ایشی ماتم هنوز

رشته دقت دور کبلامیندا دُر شهوار لفظ رشته یه دُرلر چکرسن تسا تاپار تکرار لفظ

داغ عاشقلیق یوکوندهن خم بولورغا یوخ خلاف گۆر کی نه نوع اولدو خم چون قالدی عشق اوستونده قاف

بیر خبر ونر ای صبا سرو روانیمدن منیم کیم کویار (یانار) جان لاله تک داغ نهانیمدان منیم سانجیلیر هر ساریدن یانیمدا هجران خنجری اوخ کیمی اول قاشی یای تا واردی یانیمدان منیم ای نوایی سفیریمدن باش چببخار قان لاله نین داغ کؤلومدن نیشاندر رنگی قانیمدن منیم

***

آياقى يىثرى باسار زولفونە بردار اولانين
ذوق و شوقيله وثير جان و سرى دۇنە - دۇنە

باقى

(۹۲۳ ھجرى | ۱۵۲۹ ميلادى)

محمود عبدالباقي ھجرى ۹۲۳ / ۱۵۲۹ ميلادى
ايللرە استانبولدا آنادان اولموشدور. عثمانلى
ساراي نين ان بۇيوك غزل شاعيريدي.
باقى ۱۰۰۹ ھجرى / ۱۶۰۰ ميلادى ايليندە دونيايا
گۇز يومموشدور. باقى يىنى بير سبكين بۇيوك
بايراقدارى دير.

زولفونو گۇرسم عذارين اوزره اي وجه جميل
سانيرام زنجين شكلين باغلاميشدير سلسبيل
جام عشقيندە يارين چرخ بير قنديل دير
آفتاب عالم افروز آنا بير روشن فتيل
يۇللار ائتىدى چهره زرديندە سيل اشك ايله
چشم گريان بنزه اول سقايه كيم انيلر سبيل
منتظر اولسا نولا نرگس غبار راهينه
نوتيايه باقى يا محتاج اولور چشم عليل
قامتين گولشته بير نشنه مزدا گليز
گول بو صحن امله مست و سر آزاد گليز
نى سوسار، بولبول اوتر، غنچه گولومسر يىتر - يىتر
مزده باهار ائيلمه گه باد گليز
مد و جزرى الم يسن غمزنه تائير ائتمز
بزم غمدن باخشين شاد گنديز شاد گليز
عشق غمپوروى يم وصلينه ارسم لبيمه
(باقى) يا نغمه شادى يىشه فرىاد گليز

عـارضيـن آـب نـابـديـر گـويـا
ذقـيـن (چـنـه) بـسـير حـبـابـديـر گـويـا

نجاتی

(ھجرى ۸ - جى عصر)

عيسى نجاتى ھجرى ۸ - جى عصرده / ميلادى ۱۴
- جو عصرده آنادان اولموشدور. توركجه چوخ
درين و مضمونلو غزللر يازارميش. اونون اثرلرى
تورك ادبياتى نين ان گوجلو و زنگين اثرلرى
ساييلير. نجاتى نين اولوم ايلي ھجرى ۹۱۵ / ۱۵۰۹
ميلادى دير.

دلّمه كيم يارده يوخ جور و جفادن غيرى
نه ديلرسن بولونور مهر و وفادن غيرى
منه آغلان منى كيم اوستومه گلّمز اوليجك
بير اوج تۇپراق آتار باد صبادن غيرى
دود آھيم نه عجب گوگلر - دوتسا يوزونو
عاشيقين كيمسه سى يوخ چونكى خدادن غيرى
يوزونه توتسا نجاتى نه عجب خجلت الين
نہسى وار يوزه گسليز دست دوعدان غيرى
دل كسيلم عشق دلبردن قو ناصح سۇزو كس
وه كى بو خواب اجل دير اولاماز مانع كس

آچيلىب دل قارشينا انيلر سر زولفون هوس
گل مراديني وئر اول بيچاره نين ايپيني كس

اول ماه دلفروزه شبيه اولدوغو ايچون
باخديقجا مهر يوزونه گۇزوم دولا گليز

يوزمين بلاسى وار اول عشقين، بلا بودور
كسيم هر بلاسى نين نىچه مين مبتلاسى وار

خورشیده باخسا گۈزۈلۈرى خەلقىن دولانگىلىر
زىرا گۈزۈنچە خايطرە اول مەلقانگىلىر
عیدگاھە وار الیم دولابە (چرخ فلک) دلبر سنیرینە
گۈرەلیم آیینیە دوران نە صورت گۈستىر

***

سرورى

(۱۵۰۴ میلادی)

سرورى میلادی ۱۵۰۴- جو عصرده ياشايان
شاعیرلریمیزدندیر. اۇ غۇمرونون چوخ حبصه سینی
تورکیه ده کئچیرمیش و اۇرادا وفات انتمیشدیر.
تذکره لرین یازدیغینا گۈره ۹۲۶ - ۹۱۸ آرالاریندا
وفات انتدیگی محتملیدیر. سرورى نین شعرلرینده
هندی سبکی آچیق و آشکار گۈرونور.

ناصحا پند انتمه گیل مهریندن اول مه پاره نین
شویله دۆلموشدور کۆنولکیم قالمامیشدیر جای پند
ای سرورى خط سنوداسیندان آنین باش چکن
پساره له نسین تیغ محنتله قلم تک بند - بند

کۆنلومو زولفونله چک زنجیره شیدالانماسین
سینه می چاک انت کی سندهن اۆزگه ماوالانماسین
توتوموشام خونابه دل بیرله چشمیم روزه نین
کییم یوزوندن اۆزگه یی هرگز تماشالانماسین
لبلرین دۆرونده مشکین زولفونو داغیت کی تا
غنچه خندان اۆلماسین سونبول مۇطرالانماسین
غمزه نی بیدار قیل ناز اویخوسوندان کییم داخی
نسرگس رعنا چمن صحنینه شهلالانماسین

***

صادقی افشار

(هجری ۱۵۳۲/۱۹۴۰ میلادی)

تبریزده هجری ۹۴۰ / ۱۵۳۲ میلادی ده آنادان
اۆلموشدور. نورکجه نین اوچ اساس
لهجه سی (جغتای، عثمانلی و آذری) ده شعر
یازمیشدیر.

گۈز یاشیم ونرمه نمی آه سحرگاهلارا
یا نار افلاک کۆنولدن چکیلن آهلارا
قۇیما حال گۈزومو شمع روخون عکسیندن
قۇیسالار عیب دگیل شمع نظرگاهلارا
غیری دوتدو اته گین ساعدینی اۆپمک اوچون
دولت ال ونرمه سه یگ (یئی) همت کوتاهلارا
درد دل خوبلارا حاجت اظهار دگیل
عرض حال ائیله مه سن سنگدل آگاهلارا
دۆلدو گۈزوم غبار سر کوی یاردن
گۈر - گۈر نهلر یتتیشدی منه روزگار دن

دیده پرنده خالین عکسی ای آرام جان
مسکه بنزه کیم قیزیل والاده اۆلموشدور نهان

قامتیم غمدن بسکولدو سونبول پرتاب تک
گۈزۈلۈیم فسانيله دۆلدو لاله سیراب تک
جنگ ایچون هر دم دل خارادن اول سروروان
طشاش ساقلار سینئ سیمین ایچینده آب تک
عشق کوینده نمد پوشم کی نعل و داغدن
جسمیم اوزره هر طرف اۆلموشدورور قلاب تک

تا معنیر کاکلون خورشیده سالمیشدیر کمند
باغلامیشدیر بوینومو زنجیر زولفون بند - بند
قد دلجو یون نهالین گۈردو چون گولزارده
دوردو آیاغ اوستونه تعظیم اندیب سرور بلند
عبرافشان زولفونو ایرمک دیلر جانان کۆنول
الله - الله نه اۇزاق سنودایه دوشموش دردمند

عشق آتشینه یانما یاخیلما دئمک نهدیر
اؤد ماجراسین ایسته مەدی کیمسه خاردن
جانانداڭ آیری طعنة دوشمن نه دور منه
یوخ اجنتابی کالبدون سنگساردن

***

شاهی

میلادی ۱۵ - جی عصرین سۆنۆ و ۱۶ - جی
عصرین اوللسرینده یاشامیش قسدرتلی
شاعیرلردندیر. الله اولان شعرلریندن، فضولی له
سلسلمه سی و فضولیله نای غزل اوستادی
اۆلماسی آیدین گ: رونور. ایکینجی فضولی
آدلاندیرماسی لایق دیر.

بیچ اندیب کاکل گر جلفاندا^(۱) ایشیم آه اۆلور
وه نئچون آه اتتمه ییم عۆمرومدور اول کوتاه اۆلور
یوخ عجب رحل خیالین قونسا آغلار چشمه
کاروانه سۆ بولان یئرلرده منزلگاه اۆلور
اول سبیدن وارمازام کویینه گوندوز یاریمین
رشکدن یانیمجه کیم کولگه بیله همراه اۆلور

سونبولون یانیندا هر سو چشم جادولرمی دیر
یا کمند ایله دوتولموش وحشی آهولرمی دیر
یا ییلارمیدور قورولموش آسیلی هر گوشه ده
یا غضبلن چاندیغین پیوسته ابرولرمی دیر
قاشلارین کنجینده یاتغان گۆزلریمی هر طرف
یا بیر ایوان ایچره دوشموش یکی سایرولرمی دیر
لاله لرمی دیر بیتن هر سو چمنده بیلمزه م
یا فنا دهرینده خاک اولغان پری رولرمی دیر

غنچه نی گول بولبولون قصدینه پیکان انیله میش
غنچه آچیلغان گولو اوزونه قالخان انیله میش

غنچه تک پیکانینی تیز ائتمک ایچون شاخ گول
جسمینی باشدن. ایاغه شکل سوهان انیله میش
گول عروسین صبحدم بولبول نکاح اتمیش مگر
کیم اۆزون یاشیل دوواق آلتیندا پنهان انیله میش
دهر آرا هر بیر پوزوخ دیوار گۆرسن شوپله بیل
بیر سلیمان ملکودور چرخ آنی ویران انیله میش
مه ریته آلدانما شاهی بؤ فلکین کیم گونو
گۆیه یتکورموش یننه خاک ایله یکسان انیله میش

***

بصیری

بصیری ۱۱۶ - جی عصر شاعیرلرینده ندر. اؤ
هجری ۹ - جو عصرین سۆنولاریندا آنادان
اۆلموش و هجری ۱۰ - جو عصرین اؤرتالاریندا
وفات اتمیشدیر. اونون وفات ایلی ۹۴۱ ه ق قید
اۆلموشدور. اونون طبیعی آخیجی، شوخ و ملایم
دیر.

عاشیققرینی آه او مسیحا دم اۆلدورور
بؤ آدم اۆلدورور کی مسیح آدم اولدورور

شول ایکسی مخمور گۆزلر چه ره دلدارده
ایکی نرگس دیر آچیلیمیش گوشه گلزارده
شول نازنین کی دلزاریم آشنا دیر اونا
بیلای گؤر کی گۆزه لرده مبتلادیر اونا
یاخیب یخار سا دل و جانیم اعتراض انده مم
نه سؤیله ییم بیری قوربان بیری فداییر اونا
سزای بساغده گلگشتی نازلار ایله
نه طعن ائدیر سه، بداندیشه لر سزادیر اونا
طبیعتی قاتی نازیندن اول شه حسنون
شکسایت انیله یه مم جوردن جفادیر اونا

***

فضولی

گۆر نه گولشندیر کی آتشدن وئریرلر آب اونا

صبح چکمیخ چرخه تیغین داشه چالمیش آفتاب
ظاهر انتمیش اول مه دلاکه عین انتساب
دمبدم تحریک تیغندن بولور باشلار صفا
اؤیله کیم سو موج اوروب ظاهر قیلیر هر دم جناب
غصه سیندن باشیمین قیل کیمی اینجلمیش تنیم
کیم تنیمله تیغی اؤرتاسینده باشیمدیر حجاب
موی ژولیدهمله تیغندن اومیدیم کسمزهم
ای فضولی خالی اؤلماز برق لامعدن سحاب

گون کی کولگه ن دوشدویو یتردن دوروریر وجهی وار
گلسه عالی قدرلر فقر اهلی دورماقدیر ادب

بسزده ردیم قد موزونینه فی الجسمله اگر
جان ایچینده الف انتسیدی قبول حرکات
غمزه پیکانین انده عاشقه چشمین صدقه
اؤیله کیم مردم منعم و نره محتاجه زکات
قاین اقلار:

- آذربایجان ادبیات تاریخینه بیر باخیش -
بیرینجی جلد - دوققور جواد هیئت

- در بیان ادبیات دیوانی - عبدالباقی
گول پینارلی، ترجمه دکتر توحید سبحانی

- دیوان مسیحی

- دیوان فضولی

۱۶ - جی عصرین ان بؤیوک و گۆرکملی شاعیری
موللامحمد فضولی دیر. حله ده دنیا یا گلیمیش و
فضولی بغدادی شهرتیه مشهور دور. میلادی
۱۵۵۶ / هجری ۹۶۳ ده طاعون خسته لیگیندن
وفات انتمیش و کربلا دا دفن اندیلیمیشدیر.

کارگر دوشمز خدنگ طعنه دوشمن منه
کثرت پیکانین انتمیشدیر دمیردن تن منه
ایمنم ننگ ملامتن کیم آلوب چنوره می
اؤلدو زنجیر جنون بیر قلعه آهن منه
اوندانام رسواکی سیلاب سرشکم چاک اندر
زخم تیغین قانی گشیدیردیکجه پیراهن منه

جام ایچره می که دائره سالتمیش حباب اونا
آیینه دیر کی عکس سالور آفتاب اونا
انیلر کؤنولده اشک خطن شوقینی فزون
اؤددان چیخار بخار ساچیلدیقجا آب اونا

صفای جوهر تیغیندن او ماما رحم ای دل
سانما سو وئریر ای تشنه بو سراب سته

رشته دیر جسمیم کی دور چرخ وئریش تاب اونا
مردم چشمیم دوزهر هر دم در سیراب اونا
قامت خم بیرله بیر اهل کرامتدیر قاشین
داش اؤلور البته گر باش اگمه سه محراب اونا
ترلمیش رخسار ایله خوبان آچیرلار کؤنلومو

اۋزگە كۆلگە سىلەگىدە نىن اۋز و نون كۆلگە سى اولماز

كرىم مشروطە چى «سۆنمىز» لىە مىصاحبە (۲)

● مىصاحبە نى آباران: م. ر. هىت

س - كىچىن گۇرۇشوموزدە عمومىتلى شىرىيارىن خصوصىلە اونون توركجە شاهائىرى حىدر بابا حقىندە بىغىجام صحىبت اتتىنىز. ايندى حىدر بابانىن فارسجايا ترجمەسى بارە دە اۋخوجولارىمىز اوچون دانىشماغى رجاھ اتتىرىك.

ج - بىلىرىسىنىز كى اوستاد شىرىيار ابدىتە قووشاندىن سۇنرا، حىدر بابانىن فارسجا ترجمەلىرى بىرى - بىرى نىن آردىنجا بايلىماغا باشلادى. من اوستادىن ۹۰- اىللىكى مىناسىبتىلە تىهراندا رادىو و تىلويزىون گۇرۇشلىرىمىزدە، باشقا مترجم لىرىن ەنچ بىرى نىن گۇرۇشودە حضورلارى اولمادىغىنا تأسفومو بىلدىردىم. چونكى بىزىم ھامىمىزىن اورەگىندە بىر اورتاق دوغۇ، مىشرك عشق واردىر. اۇ دا، اىستىر حىدر بابانى فارس دىللى وطنداشلارىمىز تانىتىدۇرماق اوچون، اىستىرسە دە اوستادىن بىوكسىك يارادىجىلىغىنا اۋز وورغونلۇغوموزو بىلدىرىمكى نىتى ابلە بۇ قىلارغى آيىدە نىن ترجمەسى اوغروندا چوخلو زىمت چكىب، دە بىرلى امك صىرف انتمىشىدىك. مىن آنجاق اونلارىن كىتابلارىن، حىتا حۇرمىتى اكىر مىدرىس جنابلارى نىن «سەندىيە» دن اتتىدىكى گۇزەل ترجمەسىنى، انلەجە دە لندن شىرىندە و آلماندا نشر اولونموش انگلىزچە و آلمانجا ترجمەلىرى اۋزوملە تىلويزىون تشكىلاتىنا آپارا بىلدىمكى البتە، اونلارىن ھامى سىندان فىلىم دە چكىلدى. ايندى اۋنچە سىزىن واسىطە نىزلە اۋ عزىزلرە البىتىز آغرىماسىن دىئىب، و البىمە گلىب چاقان ترجمەلىرى، اونلارىن نشر تارىخىنى، تىراژلارىنى اۋخوجولارىمىزىن نظرىنە چاتتىدۇرماق اىستە بىرىم.

- ۱ - آقاي مىر صالح حىسىنى ناشر: فتحى نشر تارىخى: ۱۳۶۸ تىراژ: ۵۰۰۰ فارسجايا ترجمە
- ۲ - آقاي حىسىن مىنزوى ناشر: فتحى نشر تارىخى: ۱۳۶۹ تىراژ: ۵۰۰۰ فارسجايا ترجمە
- ۳ - آقاي م.ع. سجادىيە ناشر: خىجىستە نشر تارىخى: ۱۳۷۰ تىراژ: ۳۰۰۰ فارسجايا ترجمە
- ۴ - آقاي كرىم مشروطە چى ناشر: دنيا نشر تارىخى: ۱۳۷۰ تىراژ: ۵۰۰۰ فارسجايا ترجمە

- ۴ - آقای کریم مشروطه‌چی چاپ دوم نشر تاریخی: ۱۳۷۳ تیراژ: ۵۰۰۰ فارسیجا یا ترجمه
- ۵ - آقای کریم مشروطه‌چی چاپ سوم نشر تاریخی: ۱۳۷۷ تیراژ: ۴۰۰۰ فارسیجا یا ترجمه
- ۵ - خانم آزاده خشکناهی ناشر: فتحی نشر تاریخی: ۱۳۷۱ تیراژ: ۴۰۰۰ فارسیجا یا ترجمه
- ۶ - آقای م.ح. پرکار ناشر: اوزو نشر تاریخی: ۱۳۷۲ تیراژ: ۳۰۰۰ فارسیجا یا ترجمه
- ۷ - آقای بهمن فرسی ناشر: دفتر خاک لندن ۱۹۹۳ (۱۳۷۲) تیراژ: - انگلیزجه به
- ۸ - آقای حامد ماکونی ناشر: اوزو نشر تاریخی؟ تیراژ: ۳۰۰۰ فارسیجا یا ترجمه
- ۹ - آقای بهروز ثروتیان ناشر: سروش نشر تاریخی: ۱۳۷۴ تیراژ: ۵۰۰۰ فارسیجا یا ترجمه
- ۱۰ - آقای م.ن. ناصرالفقرا ناشر: آیین نشر تاریخی: ۱۳۷۵ تیراژ: ۵۰۰۰ فارسیجا یا ترجمه
- ۱۱ - آقای جعفر مهرگانی و Herausgegeben, Yon آلمانجا یا و اثرین یالنیز بیرینجی قطعه‌سی ترجمه اولونوب. نشر تاریخی و تیراژ معلوم دگیلدیر.

۱۲ - شهریارین سه‌نیم ادلی منظومه‌سی، بولود قره‌چورلو (سه‌نیم) ین اوستادا خطاباً یازدیغی مکتوب دا آقای اکبر مدرس اول جنابلارینین توسطی ایله ترجمه اولوب، ۵۰۰۰ تیراژلا، انتشارات ایران جام طرفیندن ۱۳۷۵ - جی ایله نشر اولونموشدور.

سیاه‌ده گتیردیگیم بۇ حیدربابا عاشیقلریندن باشقا، اوستاد شهریارین حیاتی زامانی، بیر ننجه نفر قدرتلی شاعرلریمیزدن حیدربابانین چئویرمه‌سینه هوسلنمیش، و ایلکین قەلم‌ده ایشین، زحمتین و ثریم‌سیز و یالزومسوز نظره گلدیگینه گۆره بۇ آغیر ایشدن واز کئچمیشلر. بیرسی فارسجا، بعضاً ده تورکجه ده گۆزل غزللری، شعرلریله قازاندیغی شهرتینی حیدربابانین ضعیف ترجمه‌سی ایله اودوزساغا حاضر اولمامیشدیر. باشقاسی، حقلی اولاراق دلیردی کی، من ترجمه‌نین چتین لیگینی گۆردوکده، ضعیف ترجمه‌نین عوضینه گوجلور، اوریژینال بیر شعر یازماغی ترجیح انده‌رم.

منیم اوزومه گلینجه، دنییم کی، من اۇنجه ایچیمده بۇ ایشه سۇنسوز عشق و علاقه دویسام دا، اوستاد شهریارین اوزونون، اوستاد دوقتور روشن ضمیرین و باشقالارینین ملاحظه‌لرینی و «حیدربابا ترجمه اولونمازه دندیکلرینی نظره آلاراق بۇ آغیر ایشه ال قویمامیشدیم. شهریار دونیاسینی ده بیشتندن سۇنرا، بیر گون رادیو - تلویزیون تشکیلاتیندا مدنی علاقه‌لر ایشینده مسؤلیت داشییان، زکریا طرزمی جنابلاری منی و اوستاد دوقتور نطقنی انوینه دعوت ائله‌دی، اۇرادا شهریارین ایلدونومو مناسب‌تله نظره آلینمیش ویریلیشدن دانیشدی و دندی کی، وئر بلیشین باشلانیشیندا، ارم - رمز اولاراق بیر پارچا موزیک سسلنه‌جک، آرزو ال‌دیردیک کی، بۇ موسیقی سسله‌ننده حیدربابانین مناسب بندلریندن بیر نچه‌سی فارسجا سسلندیریله ایدی. و فارسجا دینله‌یچی لر ده حیدربابانین نه دندیکینی بیله‌ایدیلر. تزه، من نه اوچون اۇرایا دعوت اولوندوغومو باشا دوشدوم. تکلیف اولونوردو کی، من حیدربابادان بیر نچه بند فارسجا یا ترجمه ائدیم. ایکینجی گۆروشوموزده من چئویردیگیم پارچالاری اونلارا اۇخودوم، حس ائتدیم کی، ترجمه‌لر سنویلمه‌دی، من ائله اۇرادا، حیدربابانین ترجمه‌سی‌نین اولدوقچا چتین، داها دوغروسو، «متنع» اولدوغونا ایناندیم، و ازجا دا مایوس اولدوم. از سۇنرا قدرتلی و جسارتلی شاعر - مترجم کیمی تانینمیش میرصالح حسینی جنابلارینین ترجمه‌سی یاییلدی. من اونو اۇخویان کیمی جسارته گلدیم، ذوقه گلدیم. بۇ ایشین،

آغیر امه گین وئیریم سیز اۆلدوغونون مندن و باشقاسیندان آسیلی اۆلمادیغینی حس اتتدیم. گۆردوم کی، واختیله حکیم عمرخامین روباعیلرینی گۆزەل ترجمه ائده بیلن قدرتلی شاعیر - مترجم، حیدربابا عالمینه قدم قۇیدوقدا، همین پروبلئمە قارشیلاییشیب. یونونلا بئله منده اۆیانان یئنی هوس و علاقە قیغیلجیم لاری سۆنمە بیر عکسینە اۇلاراق عنادیم، تلاشیم آرتیردی و ترجمه لیریمین اوزەرینده ایشله بیر. قدرتلی قلم دوستلاریملا علاقە ساخلا بیر، و اونلارین تجربە لریندن، فایدالی تکلیم لریندن بهره آلیردیم. کئچمیشده ترجمه یه عاید اۆخودوقلاریمی بیر داها گۆزدن کئچیردیم، اۆخوما دیقلاریمی الده ائده رکن دقتله اۆخودوم. گۆردوم بوتون ادبیات ساحه سینده، خصوصیله شعر ساحه سینده بۆیوک و صلاحیتلی عالیم لیرین. تنقیدچی لرین فیکرلرینده اۇرتاق بیر نظر وار: اصیل شعر ترجمه اۆلونمازا! او، آنجاق اورە کله حس اۆلونا ر او مجرایله عقله، ادراکا یول تاپار!

بئله لیکله خالیص و اصیل شعرین یۇگونه کیمی «حاص و مانع» تعریفی اۆلمادیغینا گۆره، اونون اۆزه لیلیکلرینی سایماقلا کفایتلە نیرلر. بیر خارجی عالیم - تنقیدچی دئییر: «اصیل شعر اۆدور کی، اونو نه تفسیر، نه ده ترجمه ائتمک اولار». مرحوم هژاردان سۆروشور لار کی، سیز ابوعلی سینانین آشاری نین انگلیزجه ترجمه سیندن فایدالانیب می سینیر؟ هزار جاواب وئیر کی: ترجمه دن آلدیغین معنا اونا بنزەر کی شوکولاتین دادنی، لذتینی اونون بوکولدویو کاغیذدان آلسان. خانم سیمین دانشور دئییر اصل صنعت اثری قالی نین اوواند اوزو، ترجمه سی ایسه اونون ترس اوزو کیمی دیر. فرانسه لی آلن بوسکه آکساندر پوشکین پۆنزیاسی نین فرانسیزجا یا چئویرمه سینی محالانندان ساییر. بۇ کیمی قلمی حؤکم لر، استاد دوکتور ترابی نین دئییگی کیمی «عبوس» فیکر لر، انله ایلیکین قەملر ده ترجمه چینی دوشدوندورور، اوشوندورور، عوام دیلی ایله دئسم: میلاخی ایچینه دوشور.

س - سیزجه بۇ مانع لر نه دن ایره لی گلیر؟

ج - باخین، من روایت کیمی، تحکیه کیمی منظوم اثرلری دئمیرم بونلار ا نظم دئییلیر. وزن ایله. قافیە ایله حتا تاریخ ده یازماق اۇلار. بۇ قبیل اثرلری یازماقدا، نظمه چکمکده شاعیر، داها دوغروسو، ناظم اختیار صاحبی، اراده صاحبی دیر. معین معلوماتی، هر واخت سنویرسه، اۇنجه نظره آلدیغی، قید ائتدیگی، و با اونا سفارش اۆلوندوغو کیمی قلمه آلیر. آنجاق منظم و وزنلی قافیە لی شکیلده یازیر.

اصیل شعر ایله امدان دوغور. اۇ دا شاعیرین اختیاریندا دئییل، بلکه شاعیر اونون اختیاریندادیر. شاعیر اونو یازمیر، او شاعیری یازیر. اصیل شعر ایله می شاعیره محیط دیرسه. شاعیر اونا محاط دیر. سیز هر هانکی شاعیردن سۆروشسانیز، گۆره جکسینیز کی، اونلار واختیله جوشغون ایله می نین ایشیغیندا باشلادیغی، اما گۆزلە نیلمز بیر مانعە نین اثرینده باریمچیق قۇیدوغو شعرینی، سۆنرا تکمیللشدیرمگه قادر اۆلمامیش. اۆلسا دا، سۆنرا یازیلان حیصه، قاباقکی حیصه به نسبتاً بیر یاماق کیمی اۆلوب. دئییرلر استاد شهریار بعضاً چاغیر یلمامیش قوناغینا قاپی آچمازدی. نه اوچون؟ چوخ واخت اونا گۆره کی، اونون ایله ام پزیسی اوچوشا. شعر چشمه سی جوشا گلر می، و باشلادیغی اثرینی، جوشغونلوق حالیندا بیتیرمه ینجه، اۇز خلوتینده تک قالماغی ترجیح ائده ر می. بلکه ده اصلاً قاپی نین سسینی ائشیتمز می!

اصیل شعرین بیر «اۆزه گی» وار، بیر ده «بزه گی»! شعرین اۆزه گی ایچدن، ایله امدان، دریتدن، شاعیرین

بېلىنچ سىز (ناآگاه) وجداندىن دوغور. بۇ حالدا شاعىر بى اختيار جوشور و او جوشغونلوق گليب خارچى عالمده شعرلە شنده شاعىرىن بېلگىسى، سۆز داغارجىنى، ادبى - بدىعى صنعت. قايدالارىنا، امكانلارىنا احاطەسى. تىخول قدرتى، داھا دوغروسو. شاعىرىن «بزهك» باجارىغى شەرى نىن نه قدهر گۆزلەل يارانىشىندا معین درجەده تائىر بۇراخىر. اگر شعرىن ايلهام - اۆزهك حېصەسى شاعىرىن اختيارىندان خارچ دىرسە، عكسىنە، «بزهك» حېصەسى شاعىرىن تام اختيارىندادىر. شاعىر، سايدىغىم ساحەلرە گونو - گوندن آرتىق چالشا، اۇخويا، اۆيره نه بىلر. اما، هر واخت اۆزو ايستەسە و يا اونا سفارش اۆلونسا، اصیل شعر يازا بىلجىز. شعر اۆزۈ گلن بىر ھدىە دىر. ھدىەنى ايستەمزلىر.

ى - اصیل شعرىن حقىندە صحتلىرىنىز دقتە لايىق دىر. اما گۆزلەل بىر دىك كى اصیل شعرىن ترجمە يە يۇل و نرەمە دىگى نىن سېبلىرى حقتە آزجا دانىشاسىنىز.

ج - دنىبىلر كى، هر ھانكى بىر مسئلە نىن دۇغرو - دوزگون قوبولوشو، اونون حليندە، جاوابىندا ۵۰ فايض ياردىم اندەر. من اول شعرىن يارانش پروسىنى، قىسا فېكرىملە اۆيرندىگىمىن اساسىندا آچىقلا دىم كى ترجمە حقىندە ايضاحلاريم داھا ياخشى باشا دوشولسون. ترجمە ايشىندە غالباً ايلهام، جوشغونلوق «اۆزهك» عاملى يۇخدور. شاعىرلە مترجمىن كۆنول سازى نىن عىنى ما يەدە كۆكلەمەسى، دنمك اۆلار كى محالاتدان دىر. بونا بناء انلە ايلك آدىمدا ايشىن بىر بۇيوك طرفى، اساس جھتى لنگى بىر، قالير مترجمە موجود اولان «بزهك» قدرتى: اونون بدىعى دىلە، خلق ادبىياتىنا، سۆز داغارجىنى نىن وسعتىنە و يوزلرلە آيرى - آيرى معلوم و يا بېلىنمە ين عامللر...

بىر نتيجه كىمى دنمك اۆلار كى، مترجم بۇرادا حداكتر «ناظىم» اولايلىر. بودور منىم شعر حقىندە - اصیل شعرىن باشقا دىلە چنۇيرمەسى بارەدە فېكرىم! ايندى معین بىر شعرە - حىدرىبايايا گلينجە مترجمە شەرىارىن ايلھامى. جوشغونلوق، «اۆزهك» عاملى اۆلمەدىغىندان علاوه، باشقا سامەلر دە واردىر كى، اۆنلارى بىر - بىر سايا بىلەرىك.

آلمانلى فيلسوف ھایدگنر دىلى انسانىن اتوينە بزه دىب . پروفىسور قاپلان بۇ بزه تەمە نىن اوزەرىندە اۆز طلبەلرى ايلە دانىشدىغىنى بىر مقاله سىندە قلمە آلب گۆزلە ملاحظەلر سۆيلە بىيدىر.^(۱) بۇ فېكرلرىن بعضىسى بىزىم مسئلە نىن حليندە ياردىمچى اولايلىر. هر ھانسى بىر اتوين ائشىگى، او اتوين تىكىلدىگى محيطە، طبيعە و اقليم شرايطىنە گۆرە انشاء اندىلىر. اما اتوين ايچى انسانىن قلىبى كىمى دىر، و هر كسىن اۆز قلىبى، اوز دويغوسو وار. اتوين ائشىگىندە كى مصالحى، ملزمەنى راحت عوض ائلمەك اولار. اما اتوين ايچى و دكوراسيونو، اۇرادا ياشايان انسانلار ين مدنيتى. دوشونجەسى، ذوقى، اينام - اعتقادى، سلىقەسى، دونيا گۆرۈشۈ و باشقا اۆزەل وسايط ايلە بزه نر - سوسلە نر. بىر معین تېرىزلى نىن الويندە، پاباسىندان مىراث قالان، و يا حىدرىبانىن دىلى ايلە دلسم، آندىرا قالان شكىل، بىر حاج شىخ قايى، باجالانلونون يالنىز بىر جە كىرە ايشلە دىگى اۆزەل و ائشسىز تابلوسو، و اگر استاد شەرىارلا دوستلوقو اۆلموشسا، استادىن گۆزلە خطى ايلە يازىلمىش بىر مكتوب و يوزلرلە بۇ قبىل ائتىك و مىشلىسىز اشياء نظرىمىزى اۆزۈنە چكىر. بۇ و يا دىگر بۇ قبىلدىن اشيانىن هر ھانسىنى ايتسە، سىنارسا، اوغرو لانا راسا، اونون تايىنى، مثلىنى آلب يىرىنە قۇيماق اۆلمەز.

۱- محمد قاپلان سئجىلمىشلىر ج ۲ - ص ۷.

دیللر ده بئله دیر. هر هاتسی بیر دیلی تشکیل ائدهن بوتون سۆز خریته سینده، سۆزجوکلرین اکثری نین، و اصطلاحلاری نین، دئییم لری نین بیر عده سی نین معادلی باشقا دیللرده تاپیلار، و چتینلیک چکمه دن اؤ دیللرین بیرینی باشقا دیله چئویرمک اولار. علمی، تاریخی، تحکیه اثرلری ساده لیکله باشقا دیله چئوریلر. اما دیله بیر پارا سۆزجوکلر، دئییم لر، ضرب المثللر ده اؤلور کی، اونلار یالئیز همان دیله معنایا مالیک اؤلور. احمد شاملو بیر یئرده دئییر کی «ناظم حکمت یین بیر چوخ شعرلری یالئیز اؤز دیلینده شاه کار-یر. اونلاری فارسجا یا چئویرنده، نه اینکی شاهکار اؤلمور، بلکه معناسیز بیر یازییا چئوریلیر.»^(۱)

حیدر بابا دان یادیمدا اولان: شاماق، آیین - شایین هؤله سک، نیسگیل، قشیقاجی، دولایسی، توخلو، کؤوشن جؤجو و آلباق کیمی سۆزلرین دقیق فارسجا معناسینی و نرتمک اؤلمور. مثلاً توخلو سۆز فرهنگ معین ده توقلی = بره ششماهه معناسینا گئدیپ. اؤز ده اونون تورکجه اؤلدوغونو تصدیقله ییب. حیدر بابا دا گئدن معلوم شخصیت لرین، یئرلرین، بولاقلارین، دوزنگاهلارین اؤلارینی ییز اؤخویاندا ذهنیمیزده زنگین بیر عالم یارانیر. چونکی ییزده، خصوصیه بیزیم یاشدا اولانلار شهریارین یاشادینی محیطده، شرایطده یاشایب، اؤ مکانلار حقیقنده بیر چوخ خاطیره لریمیز وار. فارس اؤخوجوسو بؤ اؤلاری حتا دوزگون تلفوظ ائده ییلیمیر. ائرده بیر چوخ یئرده خلق عادت لریندن، اویونلارین، مراسم لریندن صحبت گئدیر کی، بولار تام اؤزل و اؤز با یجان کندلرینه مخصوص دور. بیزیم نسلین اوشاقلیق و یثنی یتمه دؤر لریمیزده، بایرام آخشاملاری مثلاً یومورتا دؤیوشدوره ردیلر «یومورتانی گوللو، گویچک بویاردیق - چاققیشدیریب سینانلارین سویاردیق». ایندی تهراندا، من حتا اؤز با یجانلی هائله لرده بؤ اویونلا اگلنن، مشغول اولان اوشاقلارا راست گلمه میشم. عوضینده ایندی تلویزیونون اوجونجو کانالی آچاندا، اسپانیادا یومورتا دؤیوشدورمک عوضینه اؤکوز دؤیوشدورمه صحنه لرینی، آرتیق هیجانلا سئیر ائدیریک. ایندی فارس لاردا جیزیق آتماق کیمی بیر اویون یوخ دور. اونون یئرینی او قدهر تزه و چششیدلی اویونلار و اویونجاقلار توتوب کی...!

بؤ شرایطده فارس اؤخوجوسو، حیدر بابانین بؤ قییل خصوصی جهتلرینی اؤخویاندا طبیعی کی، بیزیم قدهر ذوق - لذت حس ائتمه یه چکدیر. بیزیم نسل تداعیلر سیستمی و شرطی انعکاس واسیطه سیله کئچمیشه قایدیر، و ذوق آیر. هایدگنرین بنزه تمه سینه بیر داها قایدارکن گؤروروک کی، یالئیز سۆزجوکلر یوخ، بلکه اشاره ائدیگیم خلق عادت لرینی عنعنه لرینی ده باشقا دیله چئویرمک، عبت بیر ایش اؤلور. تهراندا، سوی مراسم لرینده بگین گلینه دامدان آما آتما عنعنه سی یوخ دور. شهریارین فارس دیوانیندا، بونا اشاره اؤلونوب. بیر گئجه ائولرینه قوناق گلیب، خیر داجا اوشاقلاری دوروب قوناغین اوشاقلاریله برابر اوینا یب، اگله نیرلر. اوستاد شعرینده گتیریب کی: برقصیدند و بشکستند از هم سیب سیری را. شعرین ایلکین اؤخوجوسو، حیدر بابانین شهریار قلمی ایله یازیلدینی «راهنمای حیدر بابا» حیصه سینا اؤخوما یینجا، بؤ مصراعنی باشا دوشمز. اؤز با یجانین «قای - باجانی دؤین» و «گدیکلرین سزاق چالان» و کوش - کوش کوشولدا یان کوله ییندن تهراندا گؤرونمز.

۱- بؤ اؤزل حاللار کجه بیزیم خلق ادبیاتیمیزا مخصوص دور، یوخسا باشقا خلقلرین ادبیاتیندا دا

۱- ناصر حریری ایله شاملونن مصاحبه سی.

نمونه سی اؤلا بیلر؟

ج - حتماً هر خلقین، هر ملتین گئیش کوله دن آلمیش، و همان کوتله یه خاص ادبیاتی وار. مثال اوچون قدرتلی فارس شاعیری سهراب سپهری نین بونا بنزه تام خصوصی، اؤزه شعرلری آز دئیل. باجاریقلی مترجم خانم لیلی گلستان بیر ینره - ناصر حریری ایله مصاحبه سینده - اشاره اندیرکی واختیله فرانسه ده، سهراب سپهری نین بعضی شعرلری نین ترجمه سینده حضوروم واریدی. نهایت، گلیب بیر ینره چاندیق کی، دندیم گلیب بۇ ترجمه نین خیریتدن کنجک! بسکی بو شعرلر بۇ اقلیمه بو تۇرپاغا باغلی دیر. آخی بیزانان و پنی و ریحان»ین ینره نه بی قویاق کی، فرانسه لی اؤخوجو بیزیم باشا دوشدو یوموزو، آلدیغیمیز ذوقی، لذتی ایبلسین. ییزده کی ایستی. گوللو، خاشخاشلی سنگک ینره باگنت، یاغلی، دادلی، لذتلی لیقوان پنی نین مقابلینه راکفور. و ریحانین ینره ده هانسی اوتی، علفی قویاق کی، فرانسه ده چیی سیلر؟ و سایره...^(۱)

هاید گترین شاعرانه بنزه تمه سی، دیلی انسانین اونیوه اوخشاتماسی باشقا ستوالی دا قارشیا گتیریر. بیزیم دیوان شعریمیزده، شعرین هر بیر واحدینه «بیت» دئییلیر. بۇ سؤز، عینی زاماندا «الو» معنا سینا دا ایشله نیر. الله جه. الو تیکمک اوچون «انشاء» دئییرلر. و انشائات مهندسی، آذربایجاندا و تورکیده، همین معنایا ایشله نیر. حالبوکی «انشاء» سؤز، ییزده یازیب - یاراتماق آنلامینی دا ایفاده اندر. دنییرم گؤره سن هاید گتر بۇ فیکرلری بیلرکن دیلی انسانین اونیوه بنزه دیب، یوخسا، طبیعی اؤلاراق، بۇ دوشونجه اونون متفکیر بیئیده باش قالدیریب و بۇ معنا اورتاقلیغی، تصادفی حالدا ایره لی گلیب؟

س - منجه هر نه دیرسه، دفته لایق بیر بنزه تمه دیر، عینی زاماندا مسئله نین حلینده اؤلدوقجا تأثیرلی دیر. ایندی لطفناً حیدربایانین اؤزونون وزنی، آهنگی باره ده، و سؤنرا ترجمه لرین، بۇ باخیمدان ده سیری، تناسی حقیقنده ازجا دانیشین.

ج - شهریار. نبریزده، بانک امکداشی، بلکه ده مستقیم رئیس اؤلدوغو مرحوم صدقیانی^(۲) نین اونیوه فارس دیلینده بیر کاست یازیب کی، اؤرادا حیدربایانین وزنی، آهنگینی هارادان آلدیغینی سؤیله ییر. بو یوروور «من حیدربایانین وزنی محبت و قهرمانلیق خلق داستانی اولان «اصلی و کرم» دن گؤتوروب منظومه نی قوشموشام. بۇ داستانلا علاقه دار بیر اهنگ وار کی اونا (کرمی) دئییرلر. بۇ آد عینی حالدا اصلی نین عاشیقی کرم آدیله باغلی دیر. نهراندا، ایران موسیقی سینده بۇ آهنگه «گُلمری» دئییرلر کی سابقده یوخ ایدی. استاد عبادی نین اتاسی مرحوم میرزه عبدالله اؤزو روایت انیله یردی کی. بیر واخت شمیران قهوه خانالاری نین بیرینده، بیر آذربایجانلی عاشیق ساز چالیب اؤخویوردو: من (میرزه عبدالله) بۇ آوازی اوندان آلمیشام. آنجاق ایران موسیقی سینده اونون وزنی وار. ضرب آهنگی وار. اما آذربایجان کندلرینده ضرب آهنگ سیز اؤخویارلار و آهنگین سؤنوندا کیچیک بیر ریتمیک حبسه سی وار. بۇ گوشه شور دستگاهیندا سلمکدن سؤنرا اجرا اؤلونور».

استاد شهریار ملاحظه لرینی سویله یندن سؤنرا گُلمری گوشه سین، و داهما سؤنرا حیدربایانی کرمی آهنگی ایله زمزمه اندیر. نجه ده گؤزه ل و اوره یی اؤخشیان ترنمه له.

۱- دریاوه هر و ادبیات - ناصر حریری ۱۳۶۷.
۲- اوغلر دکتر محمدحسین صدقیانی بؤکاستی منه هدیه الله هیبت.

اوستاد شهریارین بیر چوخ شعرلری نین، خصوصیله حیدربابانین دفعه لرله، آیری - آیری کومپوزیتورلار طرفیندن نغمه لشدیگی هامیمیز بیلیریک. سون زامانلاردا مهندس مسعود فصیحی جنابلاری دا اوستادین اوچ قطعه شعرینه آهنگ بسته له میش، و اوزو ده اجرا ائتمیشدیر. من آرزو ائله ردیم کی، اونون فارسجا چئویردیگی عزیز حاجی بگوفون (آذربایجان خلق موسیقی سی نین اساسلاری) کتابی تنزلیکله چاپدان چیخسین و بۇ استعدادلی دوستوم، شهریارین بوخاریدا نقل ائتدیگیم روایتی باره ده تدقیق ائله سین و ایران موسیقی سی نین معروف اوستادی میرزه عبدالله نین بیر آذربایجان عاشیغیندان تأثیرلندیگی و او تأثراتین کؤلگه سینده تزه بیر موسیقی گوشه سینین یاراتدیغینی مناسب فرصته منیم کیمی موسیقی دن، هئج نه معلوماتی اولمایان و شهریار سئوون بیر آداما ایضاح ائله سین.

س - سیزجه موسیقی ایله آلیشان شخصیتلرین حیدربابایا و یا اوستادین باشقا لیریک شعرلرینه بۇ قده مراجعتی، استقبالی نه دن ایره لی گلیر؟

ج - آیدین دیر کی، شهریارین لیریکاسی نین درین و خلقی محتواسیندان علاوه، اونلارین روانلیغی و آهنگدارلیغیندان و بیر چوخونون، او جومله دن حیدربابانین اوزونون بیر اوره یی اوخسایان نغمه اولدوغوندان ایره لی گلیر. بۇرادا قید ائتمه لی یم کی، حیدربابانی هامیدان اول ۱۳۳۳ - دن گؤزله سسی، اوزله شیوه سی ایله، عاشیق سایاغی اوخویان، تویلاردا - قوناقلیقلاردا خلقی حیران اندن آماتور مغنیمیز جلیل جداری جبارپور اولموشدور.

نچه ایل اول شاعیر قارداشیم زلیمخان یعقوب بیزه قوناق گلیمشیدی. من شهریارین مهور دستگاهیندا ترنم ائتدیگی کاستی سسلندیردیم. او، او قده حیرانلیقلا اونو دینلهدی کی، سونرالار ساکیدا چاپ ائتدیردیگی تزه کتابیندا، او گوروشدن دانشارکن یازیردی کی (...شهریار اوخویا - اوخویا منیم قولقلاریمایا بیر حقیقتی پیچیلدایردی... موسیقی نی ایلاهی بیر محبتله سئوون، دیوان و اوخویان بیر شاعیر، شهریار شهرینه یوکسه له بیلردی. من ایندی بیلدیم کی، کونوللری او سونولایان شهریار شعریتی هانسی دو یغولاردان سوزولوب گلیرمیش^(۱)). زلیمخان یعقوب گؤزله و دوغرو دنییردی. شهریارین لیریکاسی، حتا انپیک - حماسی اثرلرینی موسیقی سیز تصور ائتمک اولماز. خصوصیله حیدرباباسی، بیر اعلا منظوم اثر اولمادان قاباق، اوزو بیر خلق ماهینسی دیر، رئال کند حیاتیندان قاینافلایب نغمه له شن بیر خلق ماهینسی!

س - ائله بیل سؤز سوزو گتیردی و قاباقکی سوالین بیر حیصه سینه جاواب وئرمه دن، من باشقا بیر سوال مطرح ائله دیم. لطفاً حیدربابانین سایدیغینیز ترجمه لرین نین وزنی، آهنگی حقیقته فیکرلرینیزی سؤیله یین. چونکی بیر عده شعرین باشقا دیله ترجمه سینده، عینی وزنده قوشولماسینی ترجیح ائدییرلر. حالبوکی، سیز حیدربابانین ترجمه سینین اوز وزینده یوخ، عروض وزینده قوشوسونوز.

ج - من، ترجیح ائتدیگیم وزن باره سینده کتابیمدا لازیمی ایضاحلار وئرمیشم.^(۲) فارسجا چئویره ن سککیز ترجمه چی دن بنشی ترجمه لرینی عروض وزینده قوشوب، بیری نیمانی فورمادا قوشمادا، عروض وزینی رعایته چالیشیب، ایکسی ده حیدربابا وزینده قوشماغا تشبوت گؤستریمیشدیر. آلمانجا، انگلیزجه قوشولان ترجمه لر حقیقته صلاحیتیم یوخدور. «سهندیم» شعری ده اولدوغو کیمی عروض وزینده -

۱- شاعیر هارایی - باکی - گنجلیک نشریاتی - ۱۹۹۵.
۲- سلام بر حیدربابا - چاپ سرم - ص ۳۱.

مستزاد ئىكلىنىدە تىرجمە ئۆلۈيدۇر.

شەرىن شەرە تىرجمەسىندە، اصل شەرىن وزىنى رەئىت اتتىكى فېكىرىنى، ئاھرا ئىلك دەفە مەرحوم پروفىسور غلامھىسەن بېگدىلى مەطرح ئالەدى. عالەم لىرىمىز ادەبىيات، و تىرجمە اىشى اىلە آلىشانلار، لازم گىلىكىدە دوزگون يۇل گۇستىمەلى دىرلەر. اۇلسون كى، اونلار بىر بىرچە كىلمە يانلىش سۇزۇ، بىر تىرجمە نىن و تىرجمە چى نىن طالعەبىندە اۇ قەدەر مەنى تائىر بۇراخسىن كى، تىرجمە چى نىن اۇزون مدت صرف اتتىدىكى گوجونو، امە گىنى ھدرە وئرسىن، و بىلەلىكلە مەترجمە اولان و باشقا يىترلردە آچىقچا اۇزونو گۇستىرەن يارادىچلىق ظرفىتى، بىر دار و يانلىش چىرچىنەدە بىغولسون و اىشىن مەھسولونا - تىرجمە يە يۇل تاپانماسىن. اۇ زامان مەندن باشقاسى، مەرحوم پروفىسور بېگدىلى دن سۇروشمادى كى، اگر سىز اۇز فېكىرىنىزى بىر عومى قايدا كىمى قىبول اندىرسىن، اوندانە اوچون اۇزونوز - دوكتور يوسىلى اىلە بىرگە - اوحدى نىن جام جم مەنوسىنى. اصلى وزندە - عروضا دىئىل، دوغرو اۇلاراق، ھىجا وزىنىدە تىرجمە اتتىمىسىز؟ پروفىسور بېگدىلى عروض وزىنىدە يازىلان جام جم مەنوسىنى آذربايجان خلقى اوچون تىرجمە اتتىدىگىنە گۇرە دوزگون اۇلاراق اصلى وزندە يوخ، آذربايجان خلقى نىن مەنمىسەدىگى، عادت اتتىدىكى و دىلىمىزە ياتىملى اولان ھىجا وزىنىدە تىرجمە اتتىشىدى.

س - شەرىن تىرجمەسى بارەدە مەترجمىن موفىقىتى اوچون لازىمى شرايطى سىزدن سۇروشسالار نە سۇلىرسىن؟

ج - مەترجم اىلك نۇبەدە تىرجمە اندەجە بىي شەرىن وورغونو اۇلمالى دىر. وورغونلوق، عاشىقلىق اۇلمازسا، شەرىن اۇزە بى، جوهرى تىرجمە يە كۇچمىز. دوشونجە طرزى، و روحى اۇزەلىكلەر باخىمىندان، مەترجم ھەر نە قەدەر اصلى شاعىرە ياخىن اۇلسا بىر اۇ قەدەر اىشىندە موفىق اۇلار. اصلى شاعىرلە مەترجمىن شەخسى حىيات تەجرەبەلىرى ھەر نە قەدەر بىر - بىرىنە بىزەر اۇلورسا، بۇ دا تىرجمە نىن موفىقىتىندە تائىرلى دىر. تىرجمە اوچون نظىرە آلىنىمىش شەر، مەنظومە اۇلورسا، مەترجم تىرجمە يە ال قىومادان اول مەنظومەنى اۇ قەدەر اۇخومالى، گىنە دە اۇخومالى دىر كى. نەشجە دىبىر، اۇزونو تام اۇ عالمدە حىس اتتىمەلى، و لىرىك «مەن»ى، اصلى شاعىر قەدەر قەدرتلى اۇلماسا، اونون ادەبى - بەدىئى دە گىرى دە اصلى شەردن آتاشى سوبەدە اۇلاچاقدىر. اما سۇن سۇزوم بودوركى، سايدىغىم بۇ شرايط بىر مەترجمە جمع اۇلسا، اۇ، داھا تىرجمە فېكىرىنە دوشمىز. اۇزو سئودىگى، وورغونو اۇلدوغو اثر سوبەسىندە اورىژىنال بىر اثر يارادارا شەرىار حافىظى تىرجمە ئالەمەدى، حافىظانەلر يازدى كى، يازدىغى غزىللەر ھم حافىظانە اۇلدو، ھم دە شەرىارانە.

س - آذربايجان شاعىرلىرى نىن بۇ گونە كىمى يازدىغى فارسجا شەرلىرىنى اونلار بىر ياراتدىغى توركچە شەرلەرلە مەقسە اندەرسىنمى؟

ج - بۇ فېكىرىنىز دە خەسوسىلە مارقلى دىر. اطرافلى دانىشماق، گىنىش آرايىب - آختارماق طلب اندىر. بىزىم شاعىرلىرىمىز فارس ادەبىياتىنا آز خەمدت اتتىمىشلەر. اونلار بىر فارسجا باغلادىغى قالىن دىوانلار بىر كىتارىندا، بىزىم توركچە دىوان شەرىمىز و زىنگىن خەلق ادەبىياتىمىز دورور. مەن اۇزاق كىچىمىشە بوتون تورك دىوانىسىنى، و ياخىن كىچىمىشە، شمالى آذربايجاندا شەخسىت پىرسىتلىك دۇرونە يارانمىش ادەبىياتى دىمىر، آنچاق، بىر فاكت كىمى بۇ سۇن اللى اىلدە، جىنوبى آذربايجاندا يارانمىش ادەبىياتىمىز، عومىتەلە مەبارز -

دۇيوشكن اۆلموشدور. من اللى ايل شعريمزله علاقهده اۆلاركن بيرجه پارچا مثلاً پهلوى سلالهسى نين مدحينده تورك ديلينده يازيلمىش شعر گۆرمه مېشىم. انله بيل بۇ شعر، بۇ ادبيات كنجير دېگىمىز يارى عىصرده مبارزه دن دۇغوب و يا مبارزه شعريمىزدن دۇغوب. واختيله سليمان رستم ين منه خطاباً شعرينه و نردىگىم جاويدان بير بيتى بونا نمونه دير:

اۆپمه ييب سونبول ساچى عۆمرونده نامحرم الين
شبهه سىز يادلار داراغيله هۆرونمىز شعريمىز

س - بۇگونه كىمى يايلان ترجمه لر ين حقينده. اۆزونوز ايسته سه نىز، لطفاً ملاحظه نىزى بويورون.
ج - بۇ ستوالي نىز ين جاوايىنى هم ادبيات شناسلار و عالملر و نره بيلر، هم ده اۆخوجو كوتله سى، عالم لىر و نظر صاحىبلرى، اثرلر ين تدقيقينده، مقايسه سينده اۆز فيكرلر ين اىستر مترجم لره يازدىغى مکتوبلاردا، اىستر سه ده غۆزلرده درج انتدير دىكلرى مقاله لرده سؤيلر لر. اۆخوجو كوتله سى نين نظرى نه ده آنجاق اثرلر ين تير اۆيندان نشرى نين تكرار يندان بيلمك مومكون دور. من اۆزوم مترجملر ين بىرىسى اۆلدوغونا گۆره بۇ باره ده نظر سؤيله مكدن عذر ديله بىرم. اما ترجمه م ين حقينده يازيلان ملاحظه لرى اختيار نىز دا قويا بيله رم.
س - فيكر نىز جه حيدر بابانى يايلان ترجمه لر دن داها ياخشى، داها گۆزل ترجمه اتمك مومكون مو؟
ج - قطعياً بۇ ساحه ده، باشقا يئر لرده اۆلدوغو كىمى، كمال مطلق بوخ! اوستاد دوكتور نطقى نين بۇ باره ده علمى ملاحظه لر ين بير داها گۆزدن كنجير مه نىزى توصيه ائدير م.^(۱) عىنى زاماندا اوستاد ين يازدىغى رساله ده گتير مه دىگى، اما واختيله بويوردوغو بومور يك بير سۆزون دن ايلهام آلاراق دئير م: حيدر بابا بىز يم زنگين شفاهى ادبيات يمىزدان سؤ ايجىب، تام خلق ديلينده، خلق ين صاف ساده، رياسىز - بوياسىز گونده ليك دانىشيق ديلينه ياخين بير ذبلده يازىلىب. عىنى زاماندا بىز يم اوچون ان گۆزه ل ادبى - بديعى شعر نمونه سى دير. اما اونو درى، دربارى فارس جانين مصنع، فاخر ديلينه چنور يرسن، حيدر بابا بيله ترجمه نين آراسيندا درين و دۆلدورولماز بير اۆچوروم حس ائديله چكدىر. بنله بير حالدا سانكى حيدر بابا داغى نين اتكلى رنده قويون اۆتاران چوبانين اگىنيدن چول - چوخاسىنى، چال پاپاغىنى، چارىق - پتاواسىنى سؤيوندوروب، اونا بير دست نيمداش كت شالوار گىتيدىر يىسن، بير پاپون دا ياخاسىنا باغلاميسان، و تهرانين لاله زار خىيابانيندا گزدىر يرسن! اونون يانيندان گلىب كىچن هر كيمسه، انله ايلك باخيشدا: اونون گون قاباغيندا قىزاران، ساز چالان سرت كولكلر ين تاثيرينده يانان ياناقلار ين، داشلى بولاغىن سر ين سؤيوندان باشقا هنج بير شىميانى بزه ك - دۆزه ك ماده لر ين گۆرمه ين آلينى نين درين جىز گىلر ين، حيران باخيشلار ين، يىرشىنى - دوروشونو، دورانىشىنى گۆروب، شخصيته گىتىم ين آراسيندا اولان درين تضادى، و يا دوكتور نطقى نين تعبيرى ايله، درين و دۆلدورولماز اۆچورومو حس ائده چكدىر.

عىنى حالدا سىز ين اوچون آرتىق ماراقلى و اهمىتلى اۆلورسا، بۇگونه كىمى نشر اۆلوموش ترجمه لر ين ايچينده، منيم آرتىق اوره گيمه ياتان بهمن فرسى نين ترجمه سى اۆلوبدور. سؤنرالار تهراندا دا بير كره چاپ و يايلىمىشدير. او فارسجا حيدر بابانى اوستاد شهريارين (آغىز يىمىشى) وزىنده اۆز ده كند و ساده كوتله ديلينده دانىشيق - لهجه سينده. نمونه اوچون ايكى بنده دقت يىتيره بيلر سىنيز:

۱- وارلىق نىز مه ۲ - ۹۷ - ناي ۱۳۷۴ - ترجمه دوكتور حسينقللى سلېمى British Journal of Middle Eastern Studies No 2, 1994.

یادم می‌آد یه عیدی
لای جورابِ دوماد،
هر کی از یه سوراخی،
شال انداختن از سوراخ،
عیدی سر شال بستن،

□ □

مرغ شب از دور می‌خوند
نامزده میل می‌پروند
هی شالشو می‌چوند
چه کار دلکشی بود
چه رسم بی‌غشی بود

منم زدم یه گریه
یه شال بستن کمرم،
واسه آویختن شال،
برام خاله فاطمه،
افتاد یاد خاننهم،

که یالا، من شال می‌خوام
تا که بتره صدام
دویدم خونه غلام
جوراب سر شال پیچید
گریه تو چشمش جوشید

بُو نغمه‌نی، من یوخ، آنجاق دیل اهلی و هر گون بُو دیلده ساعاتلار جیویلده‌شن فارس دیللی و کند حیاتی ایله سیخ علاقه‌ده اولان بیر دیکتور اؤخوسا، اونولا یاناشی مناسب موسیقی ده سسلندیریلسه، دینله بیجی، شعرین محتواسیله قالبین، و یا یوخاریدا اشاره اتدیگیم کیمی شخصله گنیمین آراسیندا هنج نه تضاد دویمایا قادیر. مترجمین گؤتوردیو قالب دا، وزن ده ۱۴ هجadan اولوشور و اؤرادا هر جوره مانور اوچون میدان آچقیدیر. ماراقلی مسئله بؤدور کی، اؤزونو بؤگونه کیمی گؤرمه‌دیگیم حؤرمتلی بهمن فرسی، لندن رادیوسوندا، حیدربابا حقیقده دانشارکن گویا اؤ دا ترجمه‌لر ایچینده منیم ایشیمی بگندیگیدن صحبت الله یرمیش.

بهمن فرسی جنابلاریندان علاوه حؤرمتلی یازیچی و شاعیر دوستوم آقای ناصر منظوری ده کند دانیشیق دیلینده. ترجمه‌یه تشبوت اثیمش، لاکین تأسفلر اولسون کی ایشی یاریدا قویوب اوندان واز کنچمیشدیر. س - حیدربابانین تورکجه متنی تکرار چاپ اولارکن اونون فارسجا ترجمه‌سی نین ایراندکی. تورکلر اوچون نه کیمی فایداسی اولاییلر؟

ج - سنوال بئرلی دیر. فارسجا حیدربابانین بیزیم اوچون هنج نه لزومو یؤخدور. کتابیمین رنداکتوری اوستاد دکتر احمدی نین مقدمه‌ده یازدیغی کیمی، تورک دیللی ایرانلیلار حیدربابانی آنادیلده اؤخورلار، لذت ده آلیرلار. فارسجا ترجمه‌نین نشری فارس دیللی رطنداشلار اوچون و یا فارسجانی بیلن و حیدربابانین سؤراغیندا اولان خارچیلر اوچون فایدالی اولاییلر.

منیم کتابیمین بیر خصوصیتی وار کی، بیر جهتن تورکلر اوچون ده فایدالی اولور، آنادیلده مکتبین اولمادیغی شرایطده یازیمیزی اؤخویا بیلمه‌ین دیلداشلار منیم کتابیمی بیر درسلیک کیمی، ادبی متن کیمی گؤتورور، هر بیر بندین فارسجاسینی اؤخویور، معنایی باشا دوشور. سؤنرا اونون قارشسی سیندکی تورکجه متنی اؤخویور، و بتله‌لیکله یازی قایدالاریمیزی اؤیره‌نیر و سایر تورکجه اثرلری اؤخوماغا ماراقلانیر. من حیدربابانین تورکجه متنینی، بؤگون هامی نین قبول اتدیگی قایدالارین رعایتی ایله حاضر لامیشام. عینی زاماندا اوستاد شهریارین اؤزونون سسی ایله کاستین گنیش یاییلدیغینا، و خلقین عادت اتدیگینی نظره

آلاراق، آهنگ قانونونا رھماً، بعضی سۆزلری اوستادین اۆزۈ تلفوظ اتدیگی کیمی گتیرمیشم.
س - ییلدیگیمه گۆره شهریار ادبی اثری نین نشر حقوقو، اوستادین عائله سی طرفیندن (نگاه - زرین)
نشریاتینا وئرلیب، و بئله لیکله کیمسه قانوناً حیدربابانی تۆپلو حالدا اۆز کتابینا داخیل انده نمز. سیز اصل
منی کتابینیزا نتجه داخیل اتمیسینیز؟

ج - (زرین - نگاه) نشریاتی دنیا نشریاتی طریقی ایله منیم ترجمه می اوستادین فارسجا دیوانینا
داخیل اتمه گی مندن ایسته دی. من ده، اونون مقابلینده، ترجمه ده اثرین تورکجه سینگی گتیرمک شرطی ایله
اونلارا اجازه وئرديم بئله جه قارشیلیقلى راضیلاشدیق.

س - اوستاد شهریارلا رابطه نیز، گۆرۈشلرینیز حقیقنده دانیشماغی ایسترسینیزمی؟

ج - تأسفلر اولسون کی. منیم سیگارا - توستویه آلرژیم اولدوغونا گۆره، ۱۳۵۱ دن ۱۳۵۹ - جی ایله
قدەر تبریزده اولدوغوم بیر اۆزون مدتده، نه قدیم دوستوم، اوستادیم میرزه عبدالله واعظین فایدالی - اما
توستولو، دومانلی درس مجلسلرینده حاضر اولاییلیردیم، نه ده اوستاد شهریارین محضریندن استفاده انده
ییلیردیم. اوستاد شهریارین داییم میرزه جعفر بدایعی ایله اۆزون مدت یاخین دۆستلغو اولسا دا، دئدیگیم ۹
ایلین عرضینده من آنجاق دۆرد کره اوستادین حضوروندا اولاییلیردیم. بیر دفعه هم مکتیبیم و فاضیل دوستوم
حاجی علی اکبر هریسچی جنابلاری و مرحوم بیگجه خانی ایله برابر اوستادین انوینده گۆزه ل و اۆنودولماز
لحظه لر کنچیردیک. ایکینجی دفعه اوستاد فرزانه، دوقتور کاتبی و سهنده بیرلیکده اوستادین زیارتینه
گئتدیک. اوردادا سهنده تزه جه یازدیغی «اماما سلام» اثرینی اۆخودوم. من ده ۱۴ یا ۱۵ ایل اول اوستادا خطاباً
یازدیغیم و هله اونا اۆخومادینیم و گۆنده رهمه دیگیم شعری اۆخودوم. او چونجو کره ۱۳۵۸ - ده سهنده یز آغیر
ایتگیسی مناسبتی ایله خاطریره مجلسی او چون اوستادین حضورونا گئتدیک و مراسیم او چون دعوت
کارتینی اونون امضاسیله، آدی ایله چاپ اتدیرمه یی اوستاددان رجاء اتدیک. اؤ دا ممنونیتله قبول ائله دی.
مراسیمی تربیت سالونوندا کنچیرمک فرهنگ و هنر اداره سیندن اجازه آلماق لازیم ایدی. اؤرانین تورک
دیلی و ادبیاتی ایله اؤ قدەر ده علاقه سی اولمایان رئیسی آقای دولتشاهی کارتین اوزهرینده اوستادین آدینی
گۆره ن کیمی موافقت ائله دی.

مراسیم چوخ گۆزه ل و شهریارا، سهنده لایق شکیلده کنچیریلدی. مراسیمین کنچیریلمه سینگی تهراندان
اوستاد فرزانه تکلیف اتدیگینه گۆره، اۆزۈ ده مرحوم دوقتور جاوید، دوقتور کاتبی و بیر نچه نفر باشقا قلم
دوستلاری ایله گلیب مراسیمده اشتراک اتدیلر. آقای فرزانه او گونلر نفیس شکیلده نشر اتدیردیگی هوپ -
هوپ نامه و بایاتیلار کتابلارینی اوستاد شهریارا هدیه اتدی. مراسیمین لایقلى کنچیریلمه سینده تبریز رادیو
- تلویزیون تشکیلاتی نین عضولری خصوصیه حؤرمتلی قلمداشیم منوچهر عزیز، فعال مخبر و مدنیت
خادمی اوروجعلی پور و تاریخچی دوستوموز صمد سرداری نیا جنابلاری و تحقیقاتچی دوستوم حؤرمتلی
علیزاده پروین و باشقالاری نین اساس رۆلو و ده برلی امکلری اولدو. بونونلا بئله مراسیمین شهریار دعوتیه
کنچیریلمه سی و اوستادین قدرتلی جاذبه سی نین تأثیری هامیدان آرتیق اولدو. اوستاد برنامه ده نظره آلمیش
واختدان ۴۵ دقیقه گنجیکدی. بوتون سالون دۆلموشدو، چوخلاری آیاق اوستده دورموشدولار. اما هامی
صبر سیزلیکله اوستاد شهریارین انتظاریندا ایدیلر و اؤ سالونا گلمه یینجه، کیمسه مراسیمی ترک اتمه دی.

شهریارین مراسیمده گۆزەل و جانلی چىخىشى اۆلدو. سەندىن مۆئەسسەسە عاید خىصر ائىدىگى فارسجا سربىست شەرى داها دویغولو، جانلی ایدی. اوستاد اۆرادا بىر داها دئدى كى سەند منجه تورک دیلى نین فردوسی سی ایدی.

مراسم ده فیلم له برابر چوخلو شکیل چكىلدى. او مراسیمدن یادگار قالان شکیل آلبومونو، اوستاد وفات ائندن سۇنرا بىر دوست مندن آلدی و اۆرادان بىرجه شكیلى معین ایش اوچون سنجیب، سۇنرا آلبومونه قايتارمادی!

س - شهریار لاگۆر و شلرینیزدن انله بیل اوچونو دانیشدینیز.

ج - دوزدو، بۇ اۇنودولدو. دۇردونجو گۆر و شوم تىرىزده یوخ، تهراند، مهر خسته خاناسیندا اۆلدو. کتابیما بۇ باره ده آزجا اشاره اتمیشم. بۇرادا باشقا بىر سۇزه احتیاج یوخ. آنجاق اۇگۆر و ش تأسف اۆلسون كى، سۇن گۆر و شوم اۆلدو.

س - حیدر بابادان سۇنرا، اوستادین آیری تورکجه اثرلریندن فارسجا چئویرمک فیکرینده وارمی سینز؟
ج - یوخ، ابدأ حیدر بابا تام مستثنا بىر اثر ایدی. اۇ، بیزیم اوجقار كىندلریمیزده ساده، رنگ - ریاسیز خلقلین خورجونونداكى، ائوینده كى، اوره گینده كى چیراغلارین، انرزیسی توکنمەین، و دایمی ایشیق ساچان باطریسی دیر، عینی زاماندا شهرلرده، عالی و طنطنهلی ائولرین چلچراغی دیر! قاباقدا دندیگیم كیمی، اگر آیری ترجمه لر یایلماسایدی چوخ احتمال كى، من بۇ ایشدن واز كئچمیش اۆلار دیم. بۇ قبیل فولكلوریک - ادبی اثرلرین فارسجا چئویرمەسی و وئریمیسیز - بهره سیز بىر ایش اۆلدوغو ایله برابر، اونا لزوم دا یوخ! كئچمیشده مرحوم سەندین، ساهرین و حال حاضریدا بىر چوخ اوستادلاریمیز دوقتور نطقى، دوقتور سلیمی، یحیی شیدا، احمد شایا (آلوا) و باشقالاری نین نظرینجه، و اوزومون دندیگیم كیمی: اول مسجدين ایچی، سۇندان انشیکگی! یارمانین یاوان قاينادیغینی گۆره رکن، یاغی یاغ اوسته جالامالی ییق!

س - فارسجا ادبیاتدان تورکجه به نجه؟

ج - بۇ، باشقا مسئله دیر. فارسجا ادبیاتدان آنادیلینه ترجمه میز، قوشونون ائویندن دوغما ائویمیزه ایشیق پای آلماق كیمی دیر. شمالی آذربایجان ادبیاتی نین نهنک روس ادبیاتیندان بهره لندیگی كیمی! دونیادا آیری - آیری دیللرین ادبیاتی، عمومیتله ترجمه یۆلوايله یاییلیر. بیزیم ده باشقا دیللرین ادبیاتیندان اؤیره ندیگیمیز آز اۆلمامیشدیر. آنجاق بىر نقطه به دقتینیزی جلب اتمک ایستردیم كى، اوریزئنال اثرلر یازیب - یارتماغا عشق و ایلهامین اۆلمسادیغی تقدیره ده، ترجمه ایشینه مارق گۆستەرن و طبنداشیمیزین ال - قولونو سویتامالی ییق. باشقا بىر نکتەنى ده ترجمه به مارقلا نان ادبیاتچیلاریمیزا خاطر لاتماق ایستردیم. هر بىر ایشده ان اۇنجه بىر اساس سئوال قویولار: من بۇ ایشی نه اوچون گۆروره م؟ ترجمه ایشینه ده، ترجمه چی بونو اۆزوندن سۇروشسا كى: من بۇ ترجمه نی نه اوچون، كیملر اوچون ائدیرم؟ اۆزو - اۆزونه وئردیگی جاوابینا قناعت حس ائنده رسه، اۇ ترجمه فایدالی اۆلاجاقدیر. اگر بیز شمالی آذربایجاندا خاقانی نین، فردوسی نین، شهریارین و باشقالاری نین اثرلرینی آذری تورکجه سینه چئویریلدیگینی گۆروروك. بۇ آغیر ایشه اۆرادا اۇنا گۆره تشبوت گۆسترییر كى، اونلار فارس دیلینى بیلیملر. عموم خلقلین دیلی آذری تورکجه سی دیر. حالهوكی بیز انله ایلك ابتدائی مکتبدن - آنادیلده درسلیک و تحصیلدن محروم اۆلارکن

فارسجانى اۇيره نىرىك و سعدى نى ، حافظى ، سنانى نى ، شىخ عطارى ، فردوسى نى اۇخو يوروق ، اصلى انىرى بىلدىگىمىزە گۇرە ، اونلار بىن ترجمەسى ، مترجمىن آرزو سونا ، انتظارىنا رغما اورە گىمىزە ياتىمىز . بىزى راضى سالماق ، واختىلە قدرتلى قلم دوستوم بارىشماز دىمىشكن : نر كىشى نىن اىشى دىر . اصلى اثرلە ترجمە نىن آراسىندا كى فاصله ، بىر طرفدن مترجمىن اوزوندىن اسىلى اولمايان عامىللىردن - شعرىن شعرە ترجمەسى نىن ذاتى و قاچىلماز چتىن لىك لرىندىن دوغور ، دىگر طرفدن ايسە مترجمە لى اصلى شاعىرىن يارادىچىلىق پوتانسىلى نىن فرقىندىن ايره لى گلير . اوستاد شىرىار اوزونو حافظىن شاگردى بىلركن حافظ دن تور كچه يە ترجمە ائتمەدى . بلكە دە ترجمە ائتمك اىستەدى ، اما گۇردوكى اولمورا حىدر بابانىن فارسجا يە چنورىمكدن آلدىغى نىتجه كىمى !

- بو مصاحبە دە شىركتىنيز دە گۇرە ساغ اولون .

- سىز دە ساغ اولون .

تبرىك

● درگىمىزىن گۇركملى يازىچىسى و تىرىرىە هىتنى نىن عضو و دىلچى - ادبىياتچى عالمى دوكتور محمدعلى فرزانە نىن ۷۵ ياشى مناسبتىلە دى آى نىن ۱۳ - دە سوئدىن مالمو شىرىندە وارلىق آدىنا آذربايجان - اسونچ دوستلوق جمعىتى . طرفىندن طنطنە لى يوبىلىنى مراسىمى كىچىرىلمىش و وارلىق درگىسى نىن مدىرى دوكتور جواد هىت دە اورا يە دعوت اولونموشدو . دعوتى كىچ آلدىغىندىن قوتلاما مراسىمىنە قاتىلا بىلمەين دوكتور هىت آشاغىدا كى مکتوبو گۇندە رەرك اوزو و وارلىق درگىسى يازىچىلارى طرفىندن دوكتور محمدعلى فرزانە نى تبرىك ائتمىشدىر .

آذربايجان - اسونچ دوستلوق جمعىتى ، وارلىق .

حۇرمىتى آقاموسى هاشمى

اوستاد محمدعلى فرزانە نىن ۷۵ اىللىك يوبىلىنى مراسىمىنە دعوتىنيزى آلدىم . بو گۇزەل و طنطنە لى مراسىمدە شىخدا اشتراك ائتمەگى چوخ آرزو ائدەردىم : دعوتىنيز كىچ گلدىگى اوچسون بو فرصت نصىبىم اۇلمەدى . بو وسىلە اىلە اوزومون و وارلىق درگىسى امكداشلارى نىن سلام و تبرىكلرىنى گۇندە رىر و تانىردان هزىز دوستوم و امكداشىم دوكتور فرزانە يە و سىزلرە اوغورلار آرزو ائدىم .

دوكتور جواد هىت

وارلىق درگىسى نىن مدىرى

قره‌باغ

در جنگ‌های ایران و روسیه

● صمد سرداری‌نیا

در عهد سلطنت فتحعلیشاه قاجار، سلسله جنگ‌هایی مابین ایران و روسیه بر سر تصاحب خطه قفقاز در گرفت و منجر به انعقاد عهدنامه‌هایی ننگین شد و در نتیجه قفقاز و از آن جمله قره‌باغ برای همیشه از پیکره ایران جدا و به قلمرو روسیه منضم گردید.

دولت روسیه از دوران زمامداری پترکبیر قصد کشورگشایی از سوی ایران را داشته و «پتر در سال ۱۷۱۵ میلادی، شخصی را به نام «والینسکی» از دربار خود مأمور سفارت ایران گردانید و برای او دستوراتی از وزارت خارجه تزار نوشتند که خود پتر شخصاً بعضی مطالب را به خط خود بر آن افزود است...»^(۱) سپس این سیاست دولت روسیه در زمان جانشینان پترکبیر دنبال گردید، از جمله «کاترین دوم می‌خواست که ولایات مزبور را از ایران جدا کند. پوتمکین صدراعظم کاترین دوم برای حصول آن منظور، می‌کوشید و بیشتر در ولایاتی که اکثر سکنه آن‌ها مسیحی بودند اقدام می‌نمود و حتی خود را نامزد سلطنت در آن ولایات بعد از استقلال آن‌ها کرد.

اما ولایاتی که اکثر سکنه آن‌ها مسلمان بودند تحت تأثیر تبلیغ پوتمکین قرار نگرفتند و در ولایات دیگر که مسلمین نسبت به مسیحیان در اقلیت بودند باز راضی نشدند که از ایران جدا شوند.

پوتمکین صدراعظم روسیه که در زمان جوانی‌اش معشوق کاترین دوم بود حتی آرم سلطنت خود را تعیین کرد، اما موفق نگردید که ولایات ایران را که در شمال رود ارس قرار گرفته بود به ظاهر مستقل کند و در عمل تحت سلطه کاترین دوم قرار بدهد.»^(۲)

لکن حوادثی به وقوع پیوست که زمینه را برای جدائی قفقاز از ایران فراهم کرد، از جمله علل مهم، یورش آقامحمدخان قاجار به گرجستان و کشت و کشتار وی بود «تاخت و تازهای آقامحمدخان در

۱- ناصر نجمی - ایران در میان طرفین - ص ۴۷
۲- ژان بونیر - دلاوران گمنام ایران در جنگ با روسیه تزاری - ترجمه ذبیح‌الله منصوری - ص ۱

گرجستان و تفلیس و قراباغ، فرصت و بهانه‌ای به دست روسیه تزاری برای هجوم به ایران فراهم ساخت. کینه‌ها و عقده‌های محلی و ملی، زمینه‌ای مناسب در عرصه سیاست بدانگونه فراهم آورد که اندکی نه چندان دور، در زمان نخستین جانشین آقامحمدخان، منجر به جنگ‌های طولانی و معروف ایران و روس شد، که نتایج نهائی آن، از دست رفتن بسیاری از شهرهای شمالی ایران و انعقاد عهدنامه ترکمانچای شد. این حاصل بیش ننگ سیاسی و بی‌خبری از اوضاع جهان بود.^(۱)

عهدنامه ننگین ترکمانچای که سرزمین آذربایجان را با شمشیر بی‌عدالتی به دو قسمت تقسیم کرد، پیش از یک قرن، دستور روابط ایران و روس بوده و اهمیت زیادی از نقطه نظر سیاسی و اقتصادی داشته است. این معاهده هسته یک سلسله مداخلات و تجاوزات سیاسی و قضائی و اقتصادی روسیه در ایران می‌باشد. به غیر از شهرها و ایالاتی که این عهدنامه از پیکر ایران منتزع نموده و به جز غرامت هنگفت جنگی که بر ایران تحمیل کرده‌اند، پیمان مذکور، ایران را از حیث سیاست و اقتصاد نیز زیر نفوذ دولت روس قرار داد و بعد از این معاهده، ایران دیگر نتوانست در برابر روسیه قوی پنجه قد علم کند و آماده دفاع باشد. این عهدنامه سرآغاز انحطاط سیاسی و اقتصادی ایران است.

«دریوه» مورخ معروف در کتاب خود به عنوان مسئله شرق می‌گوید: ایران در منطقه نفوذ روس غرق شد. دارمستتر در کتاب خود موسوم به «نظری به تاریخ ایران» می‌نویسد: سفیر تزار در تهران در حکم یک نفر سرپرست نزدیک راجه هندی می‌باشد.

تصرف قفقاز به شرقی به دست روس‌ها برای ایران، تنها فقدان یک قسمت از متصرفاتش نبود. بلکه دری را از خانه او به روی دشمن باز می‌نمود و این که مورخین، شهر دربند را در شمال قفقاز، دروازه ایران نامیده‌اند بی‌جهت نبوده است.

«سرجان مک نیل» مؤلف کتاب «پیشرفت روسیه در شرق» به مناسبت تسخیر قفقاز از طرف روسها چنین گفته است: این پیش آمد، موازنه قوا را در دنیا تغییر می‌دهد.^(۲)

در این جنگ‌های طولانی، سرزمین قره‌باغ که از جبهه‌های اصلی این پیکارها بود، چنانکه خواهیم دید برای هر دو طرف متخاصم، دارای اهمیت سرشاری بود. چنانکه «احمدبیگ جوانشیر» مورخ آذربایجانی قرن نوزدهم در این باره می‌نویسد: «این قلعه [شوشا] برای ایران به عنوان کلید قفقاز و برای روسیه به منزله درهای ایران شمرده می‌شد.»^(۳)

اساس اختلاف ایران و روسیه که در آن سال‌ها منجر به وقوع حوادث ناگوار و خونین گردید بر سر گرجستان بود. دولت روسیه با استفاده از نارضایتی سران گرجستان قصد داشت که این سرزمین را به قلمرو خود منضم کند. بطوری که شش ماه پس از قتل آقامحمدخان در شوشا، هواکلیوس پادشاه پیر گرجستان وفات نمود و پسرش گیورگی دوازدهم (گرگین خان) جانشین وی شد.

«وی در ابتدای امر خود را مطیع دربار ایران خواند، ولی بعداً متمایل به سیاست روسیه گشت و با

۱- بناهی سمنانی - آقامحمدخان قاجار - ص ۲۲۴.
۲- طاهرزاده بهزاد - قیام آذربایجان در انقلاب مشروطیت ایران - ص ۱۱۳
۳- افشار - تاریخ آذربایجان - ص ۱۶۴ - احمدبیگ جوانشیر پسر حمیده خانم همسر خلیل محمدقلی‌زاده، فرزند جعفرقلی‌خان و نوه محمدبیگ جوانشیر (محمدبیگ برادرزاده اسراهمیم خلیل خان) است. ترجمه ترکی اثر وی بنام «قره‌باغ‌نامه» به طرز مسلسل در نشریه «اسلامی» چاپ شده است.

اقدامات نماینده روسیه در گرجستان، خواسته‌های مادی وی که مردی ولخرج بود از طریق قرض از روسیه تأمین شد و در برابر متعهد گردید چنانچه در موعد مقرر آن را پرداخت نکند، در مقابل، شهر تفلیس را به روسیه واگذار نماید. از آنجا که گرگین خان نتوانست به موقع قروض خود را بپردازد، روس‌ها شهر تفلیس را اشغال کردند و ژنرال سیسیانوف به حکومت گرجستان منصوب شد و گرگین خان به اتفاق خانواده و اعیان شهر به سن پترزبورگ تبعید شدند.

بدین ترتیب گرگین خان مجبور شد در تاریخ جمادی الاول ۱۲۱۵ (سپتامبر ۱۸۰۰) معاهده‌ای را با دولت روسیه امضاء کند که بر طبق مواد آن خود و خانواده‌اش از حکومت گرجستان صرف نظر کردند و پل اول امپراتور روسیه سمت تزار گرجستان را نیز احراز کرد.

این اقدامات گرگین خان و رفتار دولت روسیه خشم و اعتراض مردم گرجستان را برانگیخت و شاهزاده الکساندر، برادر گرگین خان در همراهی با این خشم مردم درصدد برآمد تا زمینه انقلابی را در گرجستان فراهم نماید، اما به دلایلی، رؤسای محلی، آن را بدون کمک ایران و عثمانی غیرممکن می‌دانستند. از این روی شاهزاده الکساندر درصدد برآمد تا از کمک‌های ایران و عثمانی برخوردار شود. عثمانی به علت گرفتاریهای زیاد و ایران به مناسبت مسائل داخلی قادر نبودند که پاسخ مثبتی به الکساندر بدهند. با وجود همه این مشکلات، رؤسای مناطق قفقاز به منظور مقابله با روس‌ها و اخراج آن‌ها از سرزمین خود وعده مساعدت و همکاری به الکساندر دادند، اما حکومت دست‌نشانده روسیه در تفلیس از این اخبار و نقشه‌های الکساندر مطلع شد و ژنرال کولیسکوف و لازاروف را مأمور سرکوبی این نهضت نمودند. سپاهیان روس در رمضان سال ۱۲۱۸ (دسامبر ۱۸۰۲) شهر گنجه را به دلیل عدم پرداخت مالیات که قبلاً به گرجستان پرداخت می‌شد به تصرف درآوردند و ژنرال سیسیانوف در دوره امپراتوری الکساندر اول، پشروی به سمت ایروان را آغاز نمود. توذ آنکه از تاریخ رمضان ۱۲۱۵ (ژانویه ۱۸۰۱) با فرمان پل اول، گرجستان رسماً ضمیمه امپراتوری روسیه گردیده بود.^(۱)

«سیسیانوف که در میان عامه ایران به لقب اشپخدر^(۲) معروف شده بود در اوایل سال ۱۲۱۸ درصدد تسخیر خانات گنجه و شوشا برآمد و در شوال ۱۲۱۸ با وجود دفاع مردانه حاکم گنجه، به علت خیانت ارامنه به گرفتن آنجا موفق گردید و پس از فتح آنجا به تهدید حکام ایروان و قره‌باغ راهم که از مساعدت فتحعلیشاه مایوس بودند و حقوق دیوانی ایشان مدت‌ها بود نرسیده بود مطیع خود ساخت و به این شکل تا حدود ارس را تحت تصرف روسیه در آورد و این عمل به منزله شروع جنگ رسمی بین ایران و روس بود.^(۳)»

ژان یونیر درباره مقاومت جوادخان حاکم گنجه و کشته شدن وی به دست روس‌ها می‌نویسد:
«در سال ۱۲۱۸ ه ق الکساندر اول، به دستاویز موهوم حمایت از مسیحیان گرجستان، یک سپاه به فرماندهی ژنرال سیسیانوف را وارد گرجستان کرد و تفلیس کرسی گرجستان را اشغال نمود. جوادخان که حاکم گنجه بود بی‌درنگ گزارشی برای فتحعلیشاه فرستاد و گفت من پیش‌بینی می‌کنم که ارتش روسیه در

۱- اسنادی از روابط ایران با منطقه قفقاز - اداره انتشار اسناد دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی - ص ۱۴.
۲- این کلمه تحریف شده INSPECTOR یعنی بازرس است.
۳- عباس اقبال - تاریخ مفصل ایران - ص ۷۷۷.

گرجستان متوقف نخواهد شد و به گنجه حمله‌ور خواهد گردید و من هم در اینجا جز معدودی از سربازان محلی ندارم و فاقد توپ هستم و فوری برای جلوگیری از ارتش تزاری نیروی کافی بفرستید. ولی جوادخان که مردی بود وطنپرست و از سکنه محلی چیزی نمی‌گرفت که برای فتح‌علیشاه و رجال دربار او تحفه و هدیه بفرستد، مورد نفرت درباریان فتح‌علیشاه بود... روزی که ارتش تزاری به فرماندهی سیسیانوف به گنجه حمله کرد، جوادخان حاکم گنجه با زحمت دو هزار سرباز بسیج نمود و در تنگه‌ای که ارتش تزاری بایستی از آنجا بگذرد تا این‌که به گنجه برسد، جلوی سربازان تزاری را گرفت. قشون تزاری از حیث نیرو ده برابر قشون جوادخان بود و توپ هم داشت و طرفین در روز هفتم ماه جمادی‌الاولی سال ۱۲۱۸ ه‍.ق به هم تصادم کردند.

گروه اکتشاف قشون تزاری به فرمانده ارتش خبر داده بود که شماره سربازان جوادخان، خیلی کم است و توپ هم ندارد و با این که جوادخان در یک تنگه جلوی ارتش اسکندر (الکساندر) را گرفت که راه عبور نداشته باشد و جنگ یک قشون مهاجم در تنگه با قشون مدافعی که در آنجا موضع گرفته مشکل است. فرمانده ارتش اسکندر به اتکای برتری خود تصمیم به حمله گرفت ولی نتوانست بگذرد، برای این که سربازان جوادخان، در آن تنگه، سنگ‌های بزرگ را طوری روی هم قرار داده بودند که یک دیوار از سنگ به وجود آمد و گلوله توپ‌های اسکندر در آن دیوار سنگی چندان مؤثر واقع نمی‌شد و سربازان جوادخان که پشت سنگ‌ها قرار گرفتند، هر سرباز اسکندر را که به تیررس تفنگ می‌رسید به هلاکت می‌رسانیدند.

... فرمانده ارتش روسیه وقتی مشاهده کرد که بیست هزار پیاده و سوار و سی ارابه توپ او در قبال نیروی پایداری دو هزار سرباز ایرانی متوقف گردید و نمی‌تواند از آن تنگه عبور کند تصمیم گرفت که قسمتی از سربازان خود را وادارد که کوه را دور بزنند و از عقب به جوادخان و سربازانش حمله‌ور شوند. شماره سربازان اسکندر نسبت به سربازان جوادخان آنقدر زیاد بود که وقتی قسمتی از سربازان به راه افتادند تا این که کوه را دور بزنند، جوادخان متوجه کاهش نیروی که مقابل خود داشت نشد و بعد از هفت روز مقاومت، در روز سیزدهم ماه جمادی‌الاولی قشون اسکندر از عقب جوادخان و سربازانش سر به درآورد و به شدت حمله کرد.

از سی ارابه توپ که قشون اسکندر با خود آورده بود پانزده ارابه، به عقب جبهه ایرانیان منتقل گردید و با این که جوادخان و دو برادر و دو پسر جوان و سربازانش از دو طرف مورد حمله قرار گرفتند، درخواست تسلیم نکردند و آنقدر پایداری کردند تا همه در آن روز از پا درآمدند.

وقتی یامداد روز ۱۴ جمادی‌الاولی طلوع کرد، از سربازان ایرانی در آن تنگه، غیر از عده‌ای مجروح که قادر به حرکت نبودند باقی نماند و جوادخان و دو پسرش موسوم به تقی و حسن و دو برادرش به نام محمود و باقر به قتل رسیدند و سربازان قشون اسکندر، دیوار سنگچین را برداشتند و راه گنجه به سوی آنان باز شد. از سیسیانوف پرسیدند شما که توانستید کوه را دور بزنید و از عقب جوادخان سر درآورید برای چه اوقات خود را صرف جنگ با او کردید و مستقیم به سوی گنجه نرفتید تا آنجا را اشغال کنید. سیسیانوف گفت گنجه شهری بود بلاذفاع و من هر سوغ که می‌خواستم می‌توانستم آن را اشغال کنم. اما نمی‌توانستم جوادخان و دو هزار سرباز با استقامت او را آنجا بگذارم و بگذرم، زیرا رابطه مرا با عقب قطع می‌کردند و از

آن به بعد من ناپود می‌شدم و برای حفظ قشون خود چاره نداشتم جز آن که قوه مقاومت قشون جوادخان را از بین ببرم.

جوادخان و پسران و برادران و دو هزار سربازش (غیر از مجروحینی که معالجه شدند و زنده ماندند) اولین قربانی پیکارهای طولانی روسیه و فتحعلیشاه شدند و آن تنگه را سکنه محلی به اسم قتلگاه خواندند.^(۱)

«در ادامه سیاست اشغال آذربایجان توسط تزاریسیم، سیسیانوف بعد از تسخیر گنجه، در گزارش شماره ۱۹ خود در تاریخ ۲۲ مه ۱۸۰۵ نوشت: قره‌باغ بنابه موقعیت جغرافیائی خود در آذربایجان و ایران محسوب می‌شود، به همین علت لازم است که قره‌باغی‌ها را به اطاعت خود در آوریم و برای تحکیم موقعیت خود در آنجا تلاش زیادی بکنیم.

و این سیاست به زودی به مرحله اجرا درآمد و طبق معاهده‌ای که در همان ماه مابین ابراهیم خلیل‌خان [حاکم قره‌باغ] و سیسیانوف در ساحل کورک جای منعقد گردید خان‌نشینی قره‌باغ به تابعیت روسیه درآمد.^(۲)

ابراهیم خلیل‌خان جوانشیر که سلطه روس‌ها را پذیرفته و آن‌ها را به شوشا راه داده بود، چنان‌که دیدیم پس از کشته شدن سیسیانوف در کنار شهر باکو، دوباره به سوی ایران متمایل شد، ولی به دست افراد سرگرد لیسانوویچ کشته شد.

خلیلوف در زمینه همکاری ارمنیان با روس‌ها و نقش آنان در اشغال قره‌باغ می‌نویسد:

«ارامنه درباره شرایط طبیعی و جغرافیائی و موقعیت سیاسی - اجتماعی آذربایجان، اطلاعاتی در اختیار روس‌ها قرار می‌دادند و در دوران جنگ، در دیگر زمینه‌ها نیز به قشون روس‌ها کمک می‌کردند. تصادفی نبود که برای از بین بردن ابراهیم خلیل‌خان، ملیک جومشود در سال ۱۷۹۶ به گرجستان رفته و در آنجا با امضای قراردادی به خدمت تزاریسیم درمی‌آید و در مقابل خدماتش، پل تزار روسیه هر سال ۱۴۰۰ منات به او حقوق می‌دهد. وی این مبلغ را مداوم دریافت می‌کرد. بدین ترتیب، ارامنه در اشغال قره‌باغ و کشته شدن ابراهیم خلیل‌خان نقش اساسی داشتند.»^(۳)

پس از کشته شدن ابراهیم خلیل‌خان «مهدی قلیخان پسر ابراهیم خلیل‌خان از گودویچ [جانشین سیسیانوف] درخواست کرد حکمرانی قره‌باغ را به او بدهد و وی پذیرفت و این سمت را به او داد که در سال ۱۴ هزار دوکای هلندی مالیات بدهد. لقب ژنرال ماژور و عناوین مخصوص محترمین آن ناحیه را به او دادند و پس از آن که سوگند خورد روانه شد. اما قلعه شوشا همچنان در دست لشکریان روسیه باقی ماند. زیرا که پیش از آن ابراهیم خلیل‌خان حکمران شوشا سپاهیان روسی را به قلعه راه داده بود و زیر دست آن‌ها شده، در سال هشت هزار دوکا مالیات می‌داد.»

بعد از آن که مهدی قلیخان از طرف روس‌ها به حکمرانی قره‌باغ منصوب شد «ژنرال نیولسین فرمانده قوای روسی در قره‌باغ «نواحی گنجه، ترتر، چاردخل و شوشا» با چهار گردان پیاده نظام و هنگ قزاقی و

۱- ژان بونیر - دلاوران گمنام ایران در جنگ با روسیه نزاری - ترجمه ذبیح‌الله منصوری - ص ۴۱۳.
۲- ح د خلیگوفه - قاراباغین: انکلات دونیاسی - باکو - ۱۹۹۴ - ص ۱۶.
۳- همانجا

چریک‌های محلی از اهالی شکی، شروان و قره‌باغ مأمور دفاع از نواحی قره‌باغ شد... مهدی قلیخان از فرمانده کل قوا در قره‌باغ تقاضا کرد تا اجازه دهد، وی ۲۵۰ نفر سوار چریک کمکی به یکی از محل‌های مأموریت نبولسین بفرستد و خود نیز با بقیه قوای خود به سرحدات مرزی ایران هجوم برد...

قبل از مذاکرات صلح در عسکران، عباس میرزا وارد نخجوان شد و از همان زمان اقدام به جمع‌آوری سپاه کرد. و پس از سازمان دادن، آن‌ها را به طرف نواحی مرزی قره‌باغ گسیل داشت. بنابراین قوای ایرانی در این نواحی به صورت آماده‌باش درآمدند تا در صورت کسب اجازه از فرماندهان خود حمله را آغاز کنند.

...در اوایل ماه مه ۱۸۱۰ عباس میرزا سپاه خود را متوجه نخجوان کرد و سپاه دیگر او در حدود ۲۰۰۰ نفر تحت فرماندهی مردان‌خان و ابوالفتح‌خان از طریق رود ارس به حرکت درآمد و در ۱۵ ماه مه دهکده‌هایی به نام میگری و گونه را اشغال می‌نمایند. اهالی این دو دهکده، به طرف قره‌باغ و نواحی مرزی فراری می‌شوند.

ژنرال ترموزوف طی امریه‌ای به گردان پیاده نظام مأمور دفاع قزل‌داغ از نواحی قره‌باغ دستور می‌دهد که بلافاصله به طرف میگری که در واقع «کلید قره‌باغ و تبریز» است حرکت نموده و پس از تصرف این ده و روستای گونه، سپاهیان ایران را از آن نواحی دور کرده و اهالی را علیه آن‌ها تجهیز نمایند، به طوریکه با زدن شبیخون‌ها و ضربه‌های اساسی نگذارند که ایرانیان قوای خود را از نواحی رود ارس تقویت نمایند.

ولی این موضوع دیگر دیر شده، زیرا در این زمان در نخجوان و در صحرای مرزی قره‌باغ قوای ایرانیان به قدری زیاد و حملات به قدری شدید و سریع بود که فرمانده قوای نواحی ارس تقاضای قوای کمکی نموده و گزارش مفصلی به سرفرمانده قوای روسیه در قفقاز می‌دهد و از وی درخواست می‌کند تا با اعزام نیروهای اندادی آنان را از شکست نجات دهد.

ژنرال ترموزوف براساس همین گزارش یک گردان پیاده‌نظام تحت فرماندهی سرهنگ کتلیاروسکی را بدانجا اعزام داشت...

جنگ تن به تن شروع شد و بالاخره پس از زد و خوردهای شدید در هفدهم ژوئن، آخرین استحکامات و ساخلوهای نظامی و غیره به دست روس‌ها افتاد.

شکست قوای ایران در میگری با وجود آن همه استحکامات نظامی و سنگر بندی‌های متعدد، شکست بسیار فاحشی بود. ایرانیان ۳۰۰ کشته و تعداد زیادی زخمی در میدان نبرد به جای گذاردند و از روس‌ها هم سه افسر و ۳۲ سرباز و درجه‌دار کشته یا زخمی شده بود. خود کتلیاروسکی هم در این نبرد زخمی شد.

پس از سقوط میگری به دست روس‌ها چه از نظر استحکامات و چه از نظر موقعیت طبیعی به قدری مورد توجه ژنرال ترموزوف قرار گرفت که وی بر آن شد تا در این منطقه اردوی دائمی و همیشگی داشته باشد.

کتلیاروسکی در این مورد چنین می‌نویسد: «...طبیعت و قوای ایرانی چنان استحکاماتی در میگری به وجود آورده‌اند که دست هیچ کس بدان نمی‌رسد، حتی گذشت ایام و مرور زمان نیز نمی‌تواند در آن تأثیری

داشته باشد و همیشه از حمله دشمنان مصون و محفوظ است...».

...شکست قوای ایران در میگری و در قره‌باغ باعث شد که سربازان ایرانی به طور دسته‌های مجزا و گاهی بدون فرمانده در اطراف و اکناف قره‌باغ پراکنده شوند. این پراکندگی سپاه که توأم با جنگ و گریز بود همچنان تا فرا رسیدن زمستان ادامه داشت.

همین که هوای زمستان رو به سردی نهاد و برف کوهها و قلله‌های اطراف قره‌باغ را پوشاند، ادامه مبارزه برای بقایای سپاهیان ایرانی بسیار مشکل گردید و این امر باعث شد که آن‌ها کم کم به طرف ارس سرانیز شوند. چون در ارس هم مواجه با حملات دشمن شدند خسته و کوفته به طرف مأورای ارس عقب‌نشینی کردند.^(۱)

«در داخل قره‌باغ نیز، مبارزه سختی بین مهدی‌قلیخان و جعفرقلیخان یعنی عمو و برادرزاده بر سر جانشینی محمدحسن‌خان که خان منتفذ قره‌باغ بود و فوت کرده بود درگرفت. عباس‌میرزا به خوبی از آن باخبر بود. وی سعی می‌کرد تا از اختلافات خان‌های قره‌باغ به نفع پیشرفت مقاصد خود استفاده نماید. و به همین مناسبت، نامه بسیار محبت‌آمیزی با خط خود برای جعفرقلیخان نوشت و او را دعوت به همکاری کرد. اتفاقاً این نامه با قاصد به دست روس‌ها افتاد. قاصد عباس‌میرزا در محل کوچ‌نشینی واقع در ۱۵ ورستی سلطان بود اگرچی از طرف روس‌ها دستگیر و موضوع به اطلاع ژنرال پاولوچی می‌رسید.

ژنرال پاولوچی به سرگرد جلینی که حاکم سلطان بود اگرچی بود دستور داد تا جعفرقلیخان را دستگیر و محاکمه کند و در صورت لزوم او را به تفلیس اعزام دارد. دستور ژنرال مذکور به مورد اجرا گذارده شد و در ۱۶ ژانویه ۱۸۱۲ سه افسر مورد اعتماد با عده‌ای محافظ، جعفرقلیخان را به تفلیس آوردند.

مسیر حرکت جعفرقلیخان از رودخانه ترتر بود، وقتی که به رودخانه مذکور رسیدند ناگهان جعفرقلیخان، اسب را به وسط رودخانه که عمق زیادی داشت راند و با حرکت سریعی سربازی را که مراقب و محافظ مخصوص او بود به وسط رودخانه پرت کرد و در میان بهت و حیرت سایرین فرار و از بیراهه خود را از چنگ مأمورین روسی نجات داد.

جعفرقلیخان پس از فرار نامه‌ای بدین مضمون به پاولوچی می‌نویسد:

«...همگان می‌دانند که من از این بهتان مبرا هستم. آورنده فرمان را در صحرا دستگیر و نامه‌ای که همراه داشت به زور از او گرفته و برای شما فرستاده‌اند. من چیزی از این قضیه نمی‌دانم. نماینده شما این عمل را از ناحیه من دانسته و همینطور هم به عرض آن جناب رسانیده است و با این ترتیب مرا از محبت‌های بی‌پایان شما محروم کرد و مهم‌تر این که دستور می‌رسد که اینجناب را دستگیر و برای محاکمه به تفلیس اعزام دارند. با این که سرگرد جلینی مرا در منزل خود محاکمه کرد و در آنجا ۱۶ روز بازداشت بودم، مع‌الوصف به تفلیس اعزام شدم. با توجه به خدمت صادقانه پدرم و برای این که اغتشاش روی ندهد، موضوع را به دوستان و طرفداران خود نگفتم. بدیهی است بعدها برای عالیجناب روشن خواهد شد که تغییری در ماهیت من به وجود نیامده و تا آخر عمر هم همچنان به شما وفادار خواهم بود و غیر از قصر دولتی که به آنجا پناهنده خواهم شد محل دیگری ندارم...» وی در پایان نامه تقاضا می‌نماید که: «...اجازه دهند به وطن نزد اقوام و

۱- خانک عنقنی - سیاست نظامی روسیه در ایران (۱۸۲۵ - ۱۷۹۰) - ص ۹۸ به بعد در این دوره از جنگ‌ها حوادث مختلفی در قره‌باغ اتفاق افتاده که نقل همه آن‌ها در این سطور نمی‌گنجد. برای اطلاع بیشتر به این اثر مراجعه کنند.

کسان خود برگردم و به زندگی عادی و آرام خود ادامه دهم...».

اما جعفرقلیخان در گفته‌های خود صادق نبود، زیرا وی هیچگاه به روس‌ها اعتقادی نداشت و روس‌ها هم به وی اعتمادی نداشتند. نه تنها جعفرقلیخان، بلکه اکثر خان‌های شرق مآورای قفقاز کم و بیش از طرفداران و هواخواهان ایران بودند و روابطی مخفیانه با مراجع مخصوص ایران داشتند. به هر حال محاکمه جعفرقلیخان نه تنها نفعی برای روسیه نداشت، بلکه دشمن جدیدی به دشمنان روسیه افزوده شد، چنانکه بعدها خواهیم دید، دو قبیله از طرفداران وی یعنی قبیله جوانشیر و جبرئیل از دشمنان سرسخت روسیه شدند.

نامه‌ای که جعفرقلیخان به فرمانده کل قوا نوشته بود بلاجواب مانده و پاسخی بدان داده نشد.^(۱)

فتحعلیشاه در جمادی‌الاول ۱۲۲۷ ه.ق. فرمانی خطاب به مهدی‌قلیخان جوانشیر در باب اخراج روس‌ها از محال قره‌باغ بدین شرح صادر می‌کند:

«مهدی‌قلیخان جوانشیر را از وقوع بعضی امور و کناره‌جویی و دورگردی‌ها از خدمت اقدس شهریاری توحشی و توهمی حاصل شده بود و در این وقت مراحم و مکارم پادشاهی را ما با استظهاری و امیدواری خود ساخته. مهابی تقدیم خدمات و اوامر و نواهی پادشاهی را متقلد اطاعت و انقیاد و متعهد دفع و رفع و قتل و اسر و اخراج کفره روسیه از محال قره‌باغ گردیده باشد. نواب همایون ما نیز کناره‌گردی‌های او را در پیشگاه عنایت و مرحمت خدیوانه معروض صفح و افاض پادشاهی و او را مورد توجهات خاطر رأفت ذخایر داشته، عزیمت خسروانه را مقروناً به کمال التصمیم بر این معنی گماشته‌ایم که هرگاه مشارالیه به طایفه روسیه دشمنی آغاز و از عهده خدمات مقرر برآید و ساحت قره‌باغ را از لوٹ مداخلت روسیه پاک و مصفی نماید، مشارالیه را به نهجی که مقصود و مراد اوست در ولایت قره‌باغ متمکن و مستقر فرمود. محال مزبور را بدون مشارکت غیر از بیگانه و خویش بدو واگذاریم و اهالی ولایت مزبوره را که اکنون در سایر ولایات آذربایجان متفرق و متوطن شده‌اند امر به مراجعت فرموده، به طریق سابق در محال قره‌باغ ساکن و متوطن فرمائیم و عالیجاه مشارالیه و فرزندان او بالتمام در سایه مرحمت پادشاهی پیوسته محفوظ و از رهگذر جان و مال و اعتبار و اقتدار محفوظ فرمائیم، مقرر آن که عالیجاه مهدی‌قلیخان جوانشیر بعد از زیارت فرمان همایون از روی نهایت استظهار و اطمینان و امیدواری سالک طریق خدمت شهریاری و در تقدیم مهمات مقرره کوشیده، بعد از انجام مهم مزبور خود را بدون مشارکت غیر بیگلربیگی ولایت قره‌باغ داند و مادام الحیات در پناه امان ظل‌اللهی خود و اولاد و متعلقان خود را از تعرض جان و مال و امثال آن از جانب اولیای دولت محفوظ و مسلم یابد و این فرمان را به رسم امان‌نامه محفوظ داشته با ظهور شروط مقرر از شوائب تغییر و تبدیل مصون دانسته در عهده شناسند.»^(۲)

در ۲۰ اکتبر ۱۸۱۲ / ۱۳ شوال ۱۲۲۷ فتحعلیشاه پسرش عباس‌میرزا را به یاری الکساندر شاهزاده گرجستان که در کاخ بود فرستاد. وی سابقاً از ایروان آمده بود که مردم را به قیام تحریک کند. در آنجا چندین بار در شیلدا و ماناو شکست خورد و ناچار به کوهستان آنجا گریخت و یاران خود را گرفتار مصائب سختی کرد.

۲- اسنادی از روابط ایران با منطقه قفقاز - پیشین ص ۲۵۸.

۱- خانک عشقی - پیشین - ص ۱۵۷

عباس میرزا شش هزار تن لشکریانی که داشت که تازه آن‌ها را تربیت کرده و به ایشان سرباز می‌گفتند و نیز چهار سوار داشت و سیزده توپ که پادشاه انگلستان به او داده بود. وی از ارس گذشت، در اصلاندوز درنگ کرد، زیرا که خبر شکست الکساندر و فرار او به داغستان به وی رسیده بود. آنگاه رتیشچف به ژنرال ماژور پطرسفانچ کاتلیاروسکی که با فوجی از خمپاره‌اندازان که به آن «گروومینسکی» می‌گفتند در قره‌باغ بود نوشت و به او دستور داد به یاری مهدیقلیخان حکمران قره‌باغ به لشکریان عباس میرزا حمله کند.

کاتلیاروسکی فوراً رهسپار شد و مهدیقلیخان هم با دو هزار سوار قره‌باغی در پی او رهسپار گشت، چون به رود ارس رسیدند پلی ساختند و لشکریان را از آن گذرانند. ولی چون نوبت تیراندازی توپخانه رسید پل فرو ریخت و دو توپ سنگین در آب افتاد و تنها دو توپ سبک ماند. کاتلیاروسکی از این کار نگران نشد و توپ‌ها را در آب رود گذاشت و راه را به سوی لشکرگاه عباس میرزا دنبال کرد. راهنمای او در راه تبریز، مردم قره‌باغ بودند و بی‌خبر در ۲۰ اکتبر (۱۳ شوال) به لشکرگاه ایرانیان رسید و در سپیده دم به ایشان حمله کرد. سپاهیان ایران هم دفاع کردند، ولی چون آماده جنگ نبودند ۱۳ توپ و ۳۰۰ سربازشان را روس‌ها گرفتند و هشت بیرق بزرگ را هم غنیمت بردند. سراسر لشکرگاه ایران به دست روس‌ها افتاد. عباس میرزا گریخت و به تپه‌ای پناه برد و در آنجا در صدد دفاع برآمد. ولی روس‌ها از کنار بر او تاختند و او را شکست دادند و ناچار شد به تبریز برگردد.

کاتلیاروسکی فاتح به نفلیس برگشت و امپراتور روسیه پاداشی به او بخشید و منصب ژنرال لیوتنان را به او داد. در این جنگ نه تن افسر و چهل سرباز به جز مردم قره‌باغ از لشکریان روس کشته شدند این خبر جنگ اصلاندوز که به دربار تهران رسید مصمم شد صلح کند...

این واقعه بلافاصله پس از جنگ اصلاندوز روی داده است. لشکریان ایران میرمصطفی خان را از طالش بیرون کرده و شهر لنکران را ویران کرده و در کنار دویای خزر، قلعه‌ای به همین نام ساخته بودند. به همین جهت ژنرال کاتلیاروسکی را بدان جا فرستادند. وی در ۲۱ دسامبر ۱۶،۱۸۱۲ ذیحجه ۱۲۲۷ ایرانیان را نزدیک ارکوان شکست داد و در این فتح سه هزار خانوار از مردم قره‌باغ را که به اسارت برده بودند نجات داد.^(۱)

موردی که در این دوره از جنگ‌ها قابل ذکر است کوچ دسته‌جمعی مردم قره‌باغ به داخل سرزمین ایران است و این حرکت سبب وحشت روس‌ها می‌گردد و به همین علت ژنرال کاتلیاروسکی که به فرمان ژنرال پانولوچی مأمور گردیده بود که در قره‌باغ جلوی پیشرفت نیروهای عباس میرزا را بگیرد، اولین تدابیر خود را برای قطع مهاجرت اهالی قره‌باغ به ایران به مرحله اجرا درآورد.

وی نامه‌هایی به خان‌های قره‌باغ نوشت که پاس دوستی و احترام امپراتوری را نگهدارند و نگذارند بیش از این اهالی به طرف ایران نقل مکان کنند، در غیر این صورت، منتظر عواقب وخیم آن باشند. این تدبیر مؤثر واقع شد.^(۱)

در این دوره از جنگ‌ها به علت عقب‌ماندگی جامعه ایران و بی‌خبری دربار قاجار از سیاست جهانی و رخدادهای بین‌المللی و غرور بی‌جای فتحعلیشاه که اطمینان داشت حتماً بر روس‌ها پیروز خواهد شد، لذا

۱- سعید نفیسی - تاریخ سیاسی و اجتماعی ایران (ج ۱) - ص ۳۳۲ و ۳۳۰
۲- خانک عشقی - پیشین - ص ۱۶۱

درخواست‌های صلح از جانب روس‌ها را نمی‌پذیرفت و بر اثر این غرور و بی‌خبری آلت دست دیگر دول اروپائی می‌شد و به قول ژان یونیر: «در دوره ده ساله که اولین دوره پیکارهای تزار و فتحعلیشاه بود گاهی ایرانیان فاتح می‌شدند و زمانی ارتش تزار، و در بهار سال ۱۸۱۲ میلادی که آخرین پیکار دوره اول جنگ، بین طرفین درگرفت، فتحعلیشاه می‌توانست با شرایط مساعد، با تزار صلح کند، اما نکرد.

اگر در بهار آن سال فتحعلیشاه درصدد برمی‌آمد که با تزار صلح کند، غیر از گرجستان چیزی را از دست نمی‌داد و سایر ولایات ایران در شمال رود ارس برای او باقی می‌ماند. در تابستان آن سال نیز فتحعلیشاه فرصت داشت که با شرایط مساعد با تزار صلح کند، اما بی‌اطلاعی او از اوضاع سیاسی و نظامی دنیا سبب شد که از آن فرصت استفاده نکرد.

می‌دانیم که سال ۱۸۱۲ میلادی مطابق با ۱۲۲۸ هـ ق سالی بود که ناپلئون اول امپراتور فرانسه به روسیه حمله کرد و با یک پانصد هزار نفری روسیه را مورد تهاجم قرار داد و تا آن روز در اروپا کسی ارتش پانصد هزار نفری ندیده بود... آن قشونکشی بزرگ که تا آن روز در اروپا سابقه نداشت به اطلاع فتحعلیشاه نرسید تا این که از فرصت استفاده کند و با تزار صلح نماید.^(۱)

سرانجام پس از جنگ‌هایی که از سال ۱۲۱۸ تا ۱۲۲۸ هـ ق بیش از ۱۰ سال طول کشید، دربار تهران به دولت انگلستان متوسل شد و انگلیسی‌ها در میان افتادند و عهدنامه‌ای که به عهدنامه گلستان معروف است در میان ایران و روسیه در ۲۹ شوال ۱۲۲۸ / ۱۲ اکتبر ۱۸۱۳ امضا شد.

«این معاهده در قریه گلستان از محال قره‌باغ به وساطت سرگور اوزلی و از طرف ایران به نمایندگی حاجی میرزا ابوالحسن خان امضا یافت و آن که شامل یازده فصل بود از شوم‌ترین معاهداتی است که در تاریخ ایران جدید به امضاء رسیده، بلکه چون آن اولین عهدنامه زشتی بوده است که اولیای امور ایران از شدت بی‌خبری با یک دولت اروپائی بسته‌اند و ندانسته در موقعی که روسیه در اروپا گرفتار بزرگترین بلایا بوده به قبول هر خواهش آن دولت تن در داده موجبات بدبختی‌های بزرگی را برای آینده ایران فراهم ساخته‌اند.

به موجب عهدنامه گلستان، ایران قبول کرد که جمیع ولایاتی را که تا آن تاریخ روس‌ها ضبط کرده بودند ملک ایشان بشناسد. به این ترتیب، گرجستان و ولایات ساحلی بحر خزر و باکو و دربند و شروان و قره‌باغ و شکی و گنجه و مغان و قسمت علیای طالش به روسیه واگذار شد. بعلاوه حق کشتیرانی در بحر خزر از ایران سلب گردید. در عوض روسیه تعهد کرد که نیابت سلطنت عباس میرزا را در ایران به رسمیت بشناسد و رساندن او را به سلطنت متعهد شود.^(۲)

طبق معاهده گلستان، قره‌باغ همراه با اغلب شهرهای قفقاز، جزو قلمرو دولت روسیه در می‌آید و مهدی قلیخان جوانشیر، همچنان به عنوان حکمران قره‌باغ، در این دیار حکومت می‌کند.

در سال‌های بعد از انعقاد معاهده گلستان تا آغاز دوره دوم جنگ‌های ایران و روسیه، حوادثی بر سرزمین‌های اشغالی آن سوی ارس گذشت که سبب شروع دومین دوره از این پیکارها گردید. از جمله هدایت در روضه‌الصفای ناصری نوشته است: «بر امتای دولت ابد مدت اسلامیة چنان

۲- اقبال - تاریخ مفصل ایران - ص ۷۸۳

۱- ژان یونیر - پیشین - ص ۴۰۷

خاطر نشان شد که بعد از تسلط روسیه بر گنجه و شروانات و قره باغ، دست تعدی بر عرض و ناموس اهالی اسلام دراز کرده... و این اخبار مخالفت آثار، در بلاد ایران پراکنده گشت و بنیاد صبر و سکون علمای متعصب از جای کنده آمد... الحاصل رای تمام پیشوایان شریعت که حامیان ملت و دین مبین اسلام بودند بر این مقرر شد که باید حضرت صاحب قران با دولت بهیه روسیه ترک مصالحه و مدارا کند و لازم است و واجب شرعی که عداوت و منازعت آشکار سازد. چه بر ما معلوم شده که سلوک اهالی آن دولت، در بلاد متصرفه قره باغ تعرض به عرض و ناموس و تمسخر به دین و آئین اهالی اسلام و الامقام به نحوی است که در شریعت ما ننگ و مایه نزاع و جنگ و تکلیف پادشاه ایران و تمامی اهل اسلام و ایمان در جهاد با روسیه است...»^(۱)

ماجرای این قرار بود که: «فرماندهان روسی همین که به موفقیت‌هایی نائل می‌آمدند و یا منطقه‌ای را متصرف می‌شدند با اهالی و ساکنین با نهایت خشونت رفتار می‌کردند و آنان را به اتهام همکاری با دشمن دسته دسته محاکمه و به وضع تأثرآوری شکنجه می‌دادند.

رفتار خشونت‌آمیز روسیه نه تنها نسبت به اهالی و افراد عادی اجرا می‌شد، بلکه نسبت به خان‌های محلی نیز اعمال می‌شد...

سیاست خشونت‌آمیز فرماندهان و مأموران روسی در ماورای ارس، تعقیب و آزار مردم بیگناه محاکمه و شکنجه دسته‌جمعی آنان موجب وحشت و ناراحتی عمومی گردید. مردم از سوء رفتار مأموران روسی به ستوه آمده در برابر ظلم و تعدی آنان مقاومت می‌کردند. هر چند در آغاز، مقاومت‌ها فردی و پراکنده بود ولی به تدریج عده‌ای زیاده‌تر و گروهی بیشتر گرد هم جمع آمده و مخالفت خود را علیه آن همه پیدادگری‌ها در مجامع و محافل مختلف ابراز می‌داشتند.

هیجانان و عصبانیت مردم روز به روز توسعه پیدا کرده و شدیدتر می‌شد، بطوری که پس از چندی در نواحی مختلف منجمله در گرجستان، مردم دست به شورش برداشتند و با مأمورین به نبرد برخاستند.^(۲) علاوه بر ساکنان سرزمین‌های اشغالی، حکمرانان این نواحی نیز مورد آزار و اذیت روس‌ها قرار می‌گرفتند. سعید نفیسی می‌نویسد: «پس از امضای عهدنامه گلستان، یرمولوف جد و جهد فراوانی در استقرار حکومت روسیه در نواحی که به موجب آن عهدنامه به روس‌ها تعلق گرفته بود، به کار برده و از جمله کارهای وی اخراج و تبعید حکمرانانی بوده است که از استیلای روسیه ناراضی بوده و مانع پیشرفت مقاصد او می‌شده‌اند. ایشان چاره‌ای دیگر جز آمدن به ایران نداشته‌اند و همه گرد عباس میرزا را فرا گرفته و پنهانی با وی نقشه جنگ دوم را می‌کشیده‌اند و بهترین وسیله‌ای را که در نظر گرفته بودند این بود که مردم آن نواحی را بر روس‌ها برانگیزند.

...برخی از کارگزاران روس در این گیرودار پیدادگری و مردم‌آزاری را به کار برده‌اند. چنانکه پرنس مادائف فرمانده لشکریان روسیه در شروان و یاور ایلینسکی فرمانده روسی در طالش کارهایی کرده‌اند که در اسناد روسی نیز زشتی آن منعکس شده است. از آن جمله در شهر نوخا پرنس مادائف، اسماعیل خان آخرین حکمران شکی را زندانی کرد و هر چه داشت از او گرفت و سپس مهدی قلیخان حکمران قره باغ را وادار

۲- خانک عشقی - پیشین - ص ۱۶۳.

۱- نفیسی - پیشین - (ج ۲) ص ۷۵، ۷۳.

کره، دارائی خود را به وی واگذار کند و او را واداشت به ایران بگوییزد و سیصد خانوار از مردم قره‌باغ را به زور به ناحیه شروان فرستاد و دارائی ایشان را نیز به نفع خود ضبط کرد. وضع آن نواحی چندان وخامت یافت که یرمولوف مجبور شد احکام سخت درباره این گونه ستمگری‌ها صادر کند...^(۱)

بعد از مهدی‌قلیخان، روس‌ها یک تن از ارمنیان را به حکمرانی قره‌باغ گماشتند...^(۲)

همچنین خود عهدنامه گلستان، موجبات آغاز دوره دوم جنگ‌ها را فراهم ساخت، از یک طرف، عدم صراحت و قطعیت در تعیین مرزهای جدید، ابهاماتی در قرارداد برجنا نهاده بود، از دگر سو خشم و ناخشنودی ایرانیانی که در قفقاز اسیر پنجه بیگانه شده بودند و آوارگانی که به این سوی ارس پناه آورده بودند، روز به روز فزونی می‌گرفت.

مخالقان عباس میرزا نایب‌السلطنه از رجال و شاهزادگان، گناه از دست رفتن استان‌های شمالی را به گردن او می‌اندختند و هوادار جنگ برای بازپس‌گیری سرزمین‌های غصب شده بودند. انگلیسی‌ها که بعد از رفتن فرانسوی‌ها خود را حامی ایران وانمود می‌کردند، گرفتاری ایران را در جنگ با روس‌ها و تضعیف این کشور را مطابق منافع خود در حفظ هند می‌دیدند.

... سرانجام سید محمد اصفهانی مجتهد، معروف به مجاهد، فتوای جهاد را به وسیله ملا رضای خوئی برای فتح‌علیشاه فرستاد. آنگاه خود به ایران آمد و در بهار ۱۲۴۱ عده‌ای دیگر از ملایان را با خود به لشکرگاه سلطانیه برد و فتح‌علیشاه را در فشار گذاشت تا فرمان جنگ را صادر نماید.^(۳)

فتح‌علیشاه عباس میرزا را با وجود آن که زیاد مایل به جنگ نبود به فرماندهی کل سپاه مأمور نبرد با روس‌ها کرد و به خوانین محلی و رؤسای مسلمین مغلوب روسیه نیز دستور داد که از هر طرف به او کمک نمایند.

در مرحله اول چون روس‌ها در حقیقت غافلگیر شدند و مهبای جنگ نبودند، سپاهیان ایران به یاری مسلمین ولایات از دست رفته به فتوحات سریعی توفیق یافتند، به این معنی که سه طرف، متصرفات روسیه را در ماورای قفقاز مورد حمله قرار دادند. یکی از جانب ایروان و دریاچه گویچه، یکی از جانب قره‌باغ و قسمت مرکزی دیگر از سمت تالش.

در جبهه تالش حسن‌خان تالشی به یاری سپاهیان که عباس میرزا به او داد روس‌ها را از تالش و مغان خارج کرد و در نهم محرم ۱۲۴۲ بندر لنکران و پس از آن سالیان را گرفت و مردم باکو هم بر اثر این فتوحات بر روس‌ها شوریدند و ایشان را از آنجا راندند و مردم شکی و شروان نیز بر همین طریق رفتند. در داغستان هم مسلمین به قتل عام روس‌ها دست زدند و در این طرف، لشکریان ایران به سهولت عموم اراضی از دست رفته را به دست آوردند.

در جبهه ایروان حسین‌خان سردار و برادرش حسن‌خان، یکی از سرداران مشهور روس را شکستی سخت دادند و حسن‌خان به کمک الکساندر میرزا پسر آخرین پادشاه گرجستان تمام اراضی بین ایروان و تفلیس را به باد غارت داد. گنجه را هم محمد میرزا پسر ولیعهد بالمیرخان سردار به تصرف آوردند و روس‌ها از آنجا به طرف شمال گریختند.

۱- نفیسی - پیشین (ج ۱) ص ۱۰۷ (ج ۲) ص ۳۲۵.
۲- همانجا
۳- دکتر محمد امین ریاحی - تاریخ خوی - ص ۳۳۹.

در جبهه قره‌باغ، فرماندهی سپاه با شخص عباس میرزا بود و چون فتحعلیشاه اصرار داشت که سپاه ایران، از این سمت پیشرفت کرده و پس از تسخیر قلعه محکم شوشی خود را به تفلیس برساند، اللهیارخان اصف‌الدوله صدراعظم جدید خود را که پسر میرزا محمدخان قاجار دلو بود با ۱۵ هزار سوار عراقی به قره‌باغ به یاری عباس میرزا فرستاد. عباس میرزا در نزدیکی شوشی مدداوف حکمران قره‌باغ را شکستی فاحش داد و به محاصره قلعه شوشی مشغول گردید.

محاصره شوشی به طول انجامید و روس‌ها فرصت یافتند که در تفلیس سپاه فراوانی جمع آورند و از خوشبختی ایشان در همین ایام، محاربات روس و عثمانی نیز به آخر رسید و یکی از سرداران معروف روس پاسکیویچ که در طی این محاربات، تجارب بسیار اندوخته و فتوحات نمایان کرده بود به سرداری کل سپاه روسیه در قفقازیه نامزد گردید.^(۱)

علت این که فتحعلشاه آزادسازی شوشا را ضروری می‌دانست به قول ژان یونیر این بود که: «کرسی ولایت قره‌باغ، یکی از مراکز بزرگ شیعیان در قفقازیه به شمار می‌آمد و بخصوص عزاداری سکنه شوشا، در ماه محرم، بین تمام مسلمین قفقازیه شهرت داشت. چون شوشا بزرگترین مرکز شیعیان در قفقاز بود، فتحعلشاه اشغال آن را از لحاظ کسب وجهه ضروری می‌دانست، همان‌گونه که اشغال تفلیس حاکم‌نشین گرجستان را هم از لحاظ کسب وجهه سیاسی لازم می‌شمرده.»^(۲)

پس از آنکه ایرانیان، روس‌ها را در اغلب جبهه‌ها شکست دادند و اراضی از دست رفته را آزاد کردند، روس‌ها به وحشت افتاده و به تدابیری دست زدند: «اول این که الکساندر یرمولوف فرمانده کل نیروی تزاری در قفقازیه به پایتخت احضار گردید و به جای او ژنرال پاسکیویچ فرمانده کل نیروی تزاری در قفقازیه شد. دوم این که مدداوف که تحت فرماندهی ژنرال یرمولوف به انجام وظایف مشغول بود و در تاریخی که در دست داریم حاکم نظامی قره‌باغ و شروان به شمار می‌آمد به پایتخت احضار شد و به جای او ژنرال ایخسوف حاکم نظامی قره‌باغ و شروان گردید.

این دو تبدیل، در ایران انعکاس پیدا نکرد و بعد از این که ایرانیان مطلع شدند که فرمانده کل نیروهای تزاری در قفقازیه تغییر کرده و ژنرال پاسکیویچ جانشین یرمولوف گردیده، برای آن اهمیت قائل نشدند. در صورتی که حکومت تزاری با این دو تغییر می‌خواست کار جنگ را یکسره کند و ژنرال پاسکیویچ مأمور بود که تسریع نماید.

ایخسوف حاکم نظامی جدید قره‌باغ و شروان مردی لایق بود و برای اولین مرتبه، قدم به قفقازیه می‌گذاشت. پاسکیویچ مردی بود کوتاه قد و ایخسوف مردی بود بلند قامت. پاسکیویچ با وجود درد مفاصل می‌توانست روز و شب، تقریباً بدون انقطاع کار کند و بعد از این که به مقام فرماندهی نیروی تزاری در قفقاز رسید، از مقصرین سیاسی که در قفقازیه بودند، استفاده کرد و آن‌ها را به کار واداشت.

قفقازیه در آن موقع، طبق تشخیص حکومت تزاری، یک تبمیدگاه بود و مقصرین سیاسی را که نمی‌خواستند در روسیه بمانند به قفقازیه تبعید می‌کردند و پاسکیویچ از آن‌ها دعوت به همکاری کرد و از هر یک به قدر استعدادشان استفاده می‌نمود.^(۳)

۲- ژان یونیر - پیشین - ص ۶۳۵.

۱- اقبال پیشین - ص ۷۹۲.
۳- ژان یونیر - پیشین - ص ۶۳۵، ۶۲۸.

مهدی قلیخان جوانشیر که بر اثر فشار پرنس ماداقف، تمام اموال خود را به او واگذار کرده و به ایران فرار کرده بود، «در جنگ دوم روس و ایران داخل ارتش ایران شده و در جبهه شوشی، مشغول نبرد با روس‌ها گردید و برحسب دستور عباس میرزا نایب‌السلطنه، پس از سقوط گنجه مأمور شد که ایلات قره‌باغ را به قراجه‌داغ (ارسباران) کوچ دهد».^(۱)

میرزا آدی‌گوزل‌بیگ در قره‌باغ نامه می‌نویسد: «در آن زمان، شاه همراه با قشونش در اردبیل بود. مهدی قلیخان قراباغی و سردار امیرخان از نخجوان راه افتاده آمدند و در کورونزو به شاهزاده رسیدند. صبح، مهدی قلیخان را از مناطق کوهستانی و داخل آبادی‌های کردنشین روانه کردند. شاهزاده برای از بین بردن نیروهای روس در چاناقچی تصمیم گرفت که به آنجا رود.

همزمان با کشتار قزاق‌ها در کنار ارس، سلیمان‌بیگ برادر مهدی قلیخان که ساکن محال ورنده بود با سایر خویشاوندانش، سرپیچی کرد. در این زمان ژنرال رتوتنا زرنگی کرده، نیروهایش را وارد شوشا کرد.

... در این اثنا اللهیارخان با تعدادی نیرو به اردوی شاهزاده ملحق شد. باز هم تصمیم به یورش گرفتند. لکن نتیجه‌ای حاصل نشد. در اطراف شهر اتراق کردند. در این موقع، جنگ امیرخان سردار با ماداقف، شکست لشکرش و کشته شدنش به شاهزاده رسید. کوچ کرده به آغدام رسید. از آنجا کومندان‌ت و مرا به تبریز فرستاد. مهدی قلیخان را در قره‌باغ گذاشته، خودش رهسپار گنجه شد».^(۲)

عباس میرزا به پدرش پیشنهاد کرد که چون بعضی از عشایر قره‌باغ، از کمک به قشون او خودداری می‌کردند و آن خودداری نشان می‌دهد که آن‌ها در باطن طرفدار قشون تزاری هستند. بهتر این است که آن‌ها را از قره‌باغ کوچ بدهند و به آذربایجان منتقل کنند و فتح‌علیشاه با پیشنهاد بسر موافقت کرد و به طوری که در منابع ایرانی نوشته‌اند شش هزار تن از عشایر قره‌باغ را کوچ دادند و به آذربایجان منتقل کردند.

... چون اینخسوف حاکم نظامی قره‌باغ از طرف تزار نیز بود بعد از این که شوشا را از محاصره نجات داد تصمیم گرفت که تمام قره‌باغ را اشغال کند و اگر دسته‌هایی از سپاه ایران در قره‌باغ هست آن‌ها را وادار به تسلیم نماید یا از قره‌باغ اخراج کند و در صورت امکان یک کار دیگر هم بکند».^(۳)

«در این هنگام، ما بین مهدی قلیخان حاکم [سابق] قره‌باغ و پاسکیویچ که در «درالاگوز» بود ارتباطاتی برقرار شد. مهدی قلیخان از دولت ایران روبرگردانده و می‌خواست به اطاعت دولت روس در آید. کنیاز آبخازوف با پانکراتیف مشورت کرد. دو باتالیون قشون برداشته و به نزد مهدی قلیخان آمد و در آق‌کاروانسرا که در مرز دو کشور قرار گرفته دیدار کردند. کنیاز او را خاطر جمع کرده، نزدیکان و افرادی را که به او ملحق شده بودند کوچ داد».^(۴)

بهین ترتیب «به زودی آرزوها بریاد رفت و امید پیروزی نقش بر آب شد. در صفر ۱۲۴۲ ژنرال پاسکیویچ که در جنگ‌های اروپا هنرنمایی‌ها کرده بود و از مفریان تزار جدید بود، به قفقاز رسید و اندکی بعد فرماندهی ارتش روس را به جای یرمولف به دست گرفت.

ژنرال مدداف مأمور حمله به گنجه گردیده و در جنگی که روز شنبه ۱۴ صفر ۱۲۴۲ در شمکور نزدیک گنجه روی داد، سپاه ایران شکست فاحشی خورد و امیرخان سردار مردانه جان سپرد سه - چهار روز

۱- مهدی باغداد - سنبل - (۱) ص ۱۳
۲- میرزا آدی‌گوزل‌بیگ نامه‌نامه
۳- ژنرال یرمولف - پیشین ص ۳۳-۳۴

فضولی نین خیام واری رو باغیلریندن:

خوش اؤل کسی دم اجل چکیب یاده ناب
سیرمست یساتم قسیده نیا روز حساب
غوغای قیامتده دووام مست و خراب
نه نیکر حساب اولا نه پروای عذاب

الذی سقجه اله مسافر مسهبای صبح
آر تیسار التسر دوق دل و راحت و روح
طغیان غصه منفذ دیر ساغر می
طوفان خطرده اویسه کیم کشتی نوح

هر دل کسی اسیر غم هجران اولماز
شاپشته ذوق وصل حسالتان اولماز
هر درد کسی وار وار درمائی ولی
بسی دردترین دردیسه درمسان اولماز

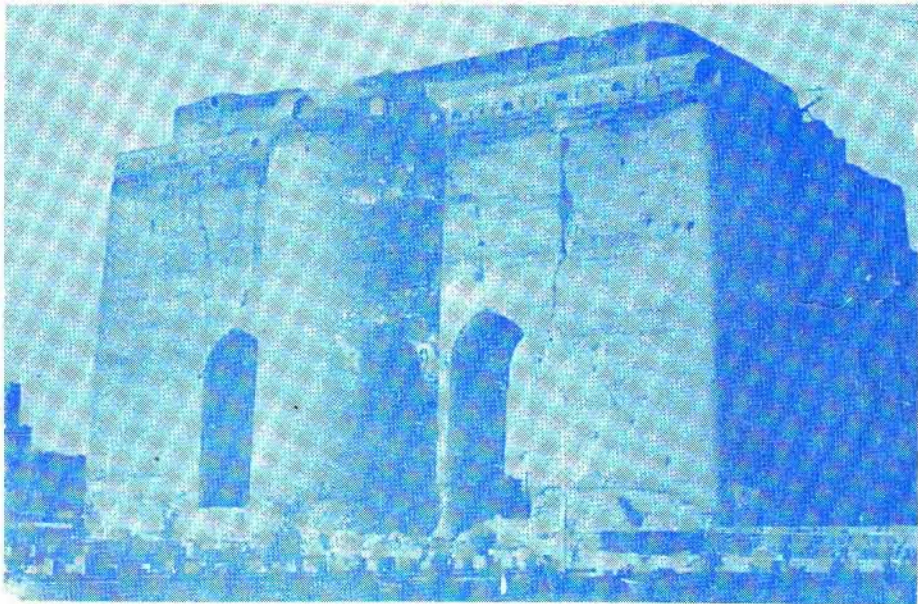
مجنون ازده یاتدی شعله آهله یساک
وامتی سوزیا یاتدی، اشکدن اولدی فلاح
فسرهاد هسوسله یستله ولسردی عسومرون
خاک اولدولار آنلار منم ایملدی اؤل خاک

ایغالتدیر ایشیم سرو حرامانین ایچون
قان دیر جیگریم غنچه خندانین ایچون
عشقینده غم و غصه چکیب بیر اولدوم
من پیره ترحم انت بیگیت جانون ایچون

فسر یاد کسی عشق بیقرار ائتدی منی
درد و غمشیله زار و نسرار ائتدی منی
خساک سر کوینده غبار ائتدی منی
سرگشته و خسوار و خاکسار ائتدی منی

توجه:

- ۱ - اداره مجله در اصلاح و حذف مقالات وارده مختار است.
- ۲ - مقالات وارده هرگز برگشت داده نمی شود.
- ۳ - هرگونه مسئولیت مقالاتیکه با امضای نویسندگانشان در مجله چاپ میشود با خود نویسندگان است و چاپ آنها الزاماً دلیل تأیید مجله نیست.

ارک قالاسی - تبریز

وارلیق - مجله فرهنگی ادبی، هنری به زبانهای ترکی و فارسی

شماره امتیاز: ۸۵۳۸

صاحب امتیاز و مدیر مسئول: دکتر جواد هیئت

مدیر امور اجرایی: م.ر. هیئت

آدرس: تهران - شهرک غرب، فاز ۲، خیابان هرمان، برج ۹، طبقه سوم

و یا تهران - فلسطین شمالی، ساختمان ۱۵۱، کد پستی ۱۴۱۶۹

تلفن: ۶۴۶۶۳۶۶

VARLIQ - PERSIAN AND TURKISH JOURNAL

CHIEF REDACTOR: DR. JAVAD HEYAT

20TH YEAR, NO 109 - 2,110 - 3 SUMMER AND AUTUMN

ADD: 151, NORTH FELESTIN AVE, TEHRAN - IRAN

TEL: 6466366